

Тернопільський державний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СТУДЕНТСЬКИЙ науковий вісник

Випуск №9

Тернопіль – 2004

ББК 74.480.278
С.88

Студентський науковий вісник. – Випуск №9. – 2004 р. – 160 с.

***Випуск підготовлено студентами-науковцями факультетів:
історичного, підготовки вчителів початкових класів, психолого-
педагогічного, фізичного виховання, післядипломної освіти***

***Видрук оригінал-макету
у науковому відділу Тернопільського державного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка***

ББК 74.480.278
С.88

© Тернопільський державний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, 2004

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

*студ. 42 гр. істор. ф-ту Володимир Мороз
наук. керівник – доц. О.М.Петровський*

СПІРАЛЬНІ ОРНАМЕНТАЛЬНІ СЮЖЕТИ В ПЕТРЕНСЬКІЙ ГРУПІ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СЕМАНТИКА

Територія поширення петренської регіональної групи трипільсько-кукутенської спільноти є досить значною – від верхнього Дністра (Незвисько) до межиріччя середнього Дністра та Південного Бугу (Немирів, Кринички, Селище, Кароліна, Рахни, Вербівка II) та від річок Горині (Бодаки) й Ушиці (Крутобородинці II) до румунських поселень Фрумушика, Гелаешті, Валені, Валя-Лупулуй, Кукутені-Бейчені [8:20; 3].

Група виникла на основі пам'яток заліщицького та солонченського типів і відповідних їм поселень часу Кукутені А-В в Румунії [8:22]. Єдиного центру формування не було, як різною була й історична доля окремих частин її населення: різні групи носіїв культури петренського типу стали основою складання кошиловецьких та томашівсько-сушківських пам'яток пізнього періоду.

Спадкоємність між попередніми та наступними в часі комплексами для трипільської культури найкраще прослідковується на посуді, а надто в сюжетах та окремих елементах його орнаменталізації. Серед таких композицій є зокрема схеми спіралі і Tangentenkreisband – орнаменту, який складається з кіл, поєднаних діагоналями, що йдуть зліва направо та знизу догори – своєрідної трансформації тієї ж спіралі [2: 73].

Загалом спіральні мотиви присутні в петренській групі вже на перших етапах її розвитку як цілком сформовані – вони прийшли сюди із раніших часів, маючи тривалу історію функціонування [8: рис 1.1, 2.7; 2: рис 5]. Поступово цей орнамент у всіх своїх видах зазнає трансформації аж до повного розкладу на окремі складові чи „розпаду”, як це неодноразово відмічала Т.Г. Мовша [8: 20; 9: 215]. Паралельно виникають і поширюються нові форми та елементи розпису, що продовжують ту ж саму семантичну лінію.

Вже на початкових етапах розвитку петренської регіональної групи виникають зооморфні зображення [8: 19,20; 9: 216; 4: 64-71], які найчастіше нанесені або сусідять із червоною фарбою і передають образ у стрімкому русі. Проте на двоконусному посуді тварини часто зображені в геральдичній позі [8: 15].

На посуді з Більче-Золотого, Черкасового Саду, Чечельника і Липчан зооморфні знаки неодноразово поєднуються із „вихровим” спіральним орнаментом [4: 69,71, рис 4.3, 6.3,4]. В Чечельнику розпис Tangentenkreisband суміщається із зооморфним зображенням також у верхньому поясі орнаменту, тоді як у нижньому поясі овали мають характер медальйонів, заповнених знаками у вигляді драбин, рисок з місяцем та без нього [11: 95].

Грушоподібний посуд часто орнаментований двоярусним розписом, коли у нижньому поясі розташована спіраль або схема Tangentenkreisband. Верхній ярус утворюють цілі композиційні сюжети із процесій тварин [8: 15,20, рис 5.7; 4: 68,71, рис 3.4, 7.5.3], знаків місячного характеру. Обидва пояси смисловим чином пов'язані між собою.

На двоконусному посуді носії культури розпочинають застосовувати стиль „лицевої урни” [8: 20; 9: 215-216; 3: 76, рис 1.2, 3], з яким зооморфні знаки komponуються зрідка в Петренах [4: 68, рис3,4] і Стіні [4: 71, рис 7.1].

Поєднання зооморфних зображень із личиною чи „совиним ликом” або із Tangentenkreisband дуже подібні між собою і напевно в них предсавлені різні способи фіксації споріднених мотивів, що ускладнені ритуальними, етнографічними і часовими особливостями трипільського населення.

На користь цього припущення свідчать виведені Т.М. Ткачуком семантичні поля найбільш уживаних у даних випадках знаків для петренської групи:

Чорне (червоне) коло: серпанок місяця – вода – змія – драбина – тварина – птах – „очі” –

„живіт” антропоморфного посуду [11: 63, 75].

Серпанок місяця: повний місяць – вода – змія – тварина – „очі” – драбина – хрест в колі [11: 90].

Вертикальна стрічка (лінія): серпанок місяця – повний місяць – драбина – тварина [11: 98].

Зооморфні зображення: чорне (червоне) коло – вертикальна стрічка, фланкована вертикальними напівовалами – медальйон з напівовалами – вертикальні лінзоподібні овали – серпанки місяця – змія – вода [11: 107-108].

Знаки-ікони рослин у петренській групі не входять до поля знаку чорного кола [11: 63], тоді як до поля зооморфного знаку „червоний собака” знак рослини включений [11: 108].

Але в чому ж полягає зміст того сюжету чи низки сюжетів, яким приділено так багато уваги? Тут думки дослідників розходяться та не кардинально. Всі вони певним чином зупиняються на астральному, часто пов’язаному з Місяцем, характері таких композицій. І ключ до розуміння дають саме зооморфні зображення.

Б.О. Рыбаков пов’язував собаку із жіночим божеством богинею Всесвіту – можливим прототипом античної Гекати [Рыбаков. Космогония и мифология земледельцев энеолита// СА. – 1965. – №2. – С.19. Цитовано за: 4: 75]. М. Гімбутас трактувала собаку як сторожа ночі, тварину богині Місяця, відповідальну за проходження місячного циклу і зміну місячних фаз. [Gimbutas M. The Gods and the Goddess of Old Europe (7000-3500 B.C. Myths, Legends and Cult Images. – London, 1974. – P.171, The same author. The Language of the Goddess. – London, 1989. – P.197. Cited after: 4: 75]. Т.М. Ткачук висловив думку, що малюнки двох дорослих собак поряд із цуценям чи серпанком місяця можна інтерпретувати як зображення пар собак, які дають життя Місяцеві, так само як і цуценяті. Тобто тут ще раз проводиться зв’язок між Місяцем і собакою [11: 108, порівняння 4: рис 2.2-4]. Астральний характер зображень собак відмічає й В.Г. Збеневич [4: 75].

Важко стверджувати чи зооморфне зображення, зокрема собака, є безпосереднім образом Місяця, а чи супутнім до нього персонажем, оскільки трапляються обидва варіанти: поряд і один замість одного, але традиційне мистецтво часто вдається до дублювання одного образу для ясності. В спорідненій до петренської томашівсько-сушківській групі знаки місяця часто входять як компонент до зооморфних (собаких) знаків [11: 61,109]. Щодо петренського ареалу, то, на нашу думку, сама форма тулуба, власне, задньої частини зооморфного знака, є представленням Місяця, точніше, його серпанку (зображень такого типу велика кількість, але подібного трактування у доступній нам літературі ми не зустрічали).

Собака часто асоціюється із охороною. З низки композицій випливає наявність якихось труднощів (небезпек), що могли супроводжувати Місяць в його русі небом, особливо в період між новим і старим Місяцем.

Орнамент багатий мотивами, коли собака протискається через вузький „лаз” або „перешкоду” [8: рис 7.3; 9: рис 55.6, 55.4]. Давній митець міг зобразити цей своєрідний „лаз” також за допомогою пластичних засобів. На посудині із Петрен він представлений вушком ручки між двома місячними знаками [4: рис 3.4]. Композиція із Стіни є детальнішою: тут, в тотожних до щойно згаданих, умовах біля ручки і місячних знаків нанесені також знаки собаки [4: рис 6.2]. Подібну змінюваність зустрічаємо і в комплексі Бернашівки [11: 75]. В Черкасовому Саду представлено поєднання медальйона із лінзоподібними овалами по боках та перекресленого зооморфного знака над ним [4: рис 6.4]. Можна припустити, що медальйон із лінзоподібними овалами виступає еквівалентом „перешкоди” на шляху Місяця, представленої символічно у вигляді вузького вушка ручки.

На біконічній посудині із Варварівки в нижньому поясі розпису Tangentenkreisband вертикальна стрічка фланкується зафарбованими півмісяцями, а у верхньому поясі над цим всім, точніше над знаком старого півмісяця зображено зооморфний знак (собака), що повернутий направо – у сторону якихось зореподібних астральних знаків – форма його тулубу також сформована у вигляді серпанку старого Місяця [4: рис 4.2]. На іншому фрагменті звідти ж, над медальйоном, боки якого заповнені сіткою, розташовано два знаки „собаки”, мордами одна до одної – і тут форми тулубів теж конструйовані у вигляді відповідних півмісяців [4: рис 7.1]. Подібні знаки-поліграми спостережені і в Петренах [11: 97], Стіні – Стінка-Посічі [7: 15; 8: рис 7.4; 1: рис 1.9-10], Попудні [1: рис 1.12-14] та в Середньому Подніпр’ї [7: 15]. Неповний та показовий аналог відомий на посудині з Майданецького де стрічку оточують серпанки, а вся композиція яскраво відтворює місячний цикл в його лінійно-графічному

представленні [13: рис 6.13].

Важливою в даному випадку є помічена Б.О. Рибаківим особливість, яка стосується саме того, що вище названо „перешкодою”. В ряді випадків верхній пояс представлений горизонтальними лініями, але в двох місцях він під великим кутом (додамо, що не завжди під великим – часто і під прямим) спрямовується до землі і його середина заповнюється вертикальними хвилястими або зигзагоподібними лініями. Така композиція з’являється на середньому етапі існування трипільської культури, і замінює ідею грудей раннього етапу [10: 189,193-4,199]. Символіка грудей, в свою чергу пов’язана із водою [10: 162]. В принципі, Рибаків описав ті ж самі лінії, що фланкуються напівовалами (півмісяцями), для яких Т.М. Ткачук виводить наступне семантичне поле в знакових системах поселень Валя-Лупулуй II та Варварівки XV: змія – вода – тварина [11: 103].

Отож, матеріал свідчить на користь того, що „лаз”, „перешкода”, лінія фланкована півовалами, серпанками чи зооморфними знаками є представленням періоду новомісяччя.

На Україні здавна була прикмета: якщо дощу немає з новим Місяцем, то сподівалися його на першій чверті або ж на останній. Якщо і тоді дощу не було, то вважали, що суха погода так і збережеться до настання нового Місяця.

Австралійський радіоастроном Боуен висловив припущення, що конденсація водяної пари у краплини води значною мірою відбувається на метеорних пилинках, які влітають в атмосферу Землі з міжпланетного простору. За його спостереженнями, великі зливи в Австралії настають через 30 днів після того, як Земля у своїй мандрівці навколо Сонця перетинає орбіту того чи іншого метеорного рою. Зсідання пилинок на поверхню Землі триває майже 30 днів.

Але ж при своєму обертанні навколо Землі частину цього метеорного матеріалу перехоплює Місяць. Тим самим він природним чином „регулює” кількість метеорних пилинок, що потрапляють в атмосферу Землі і можуть стати тут ядрами конденсації водяної пари. Взаємний рух системи „Земля – Місяць” і метеорних частинок такий, що максимальна кількість опадів може випадати через 3 – 5 днів після нового і повного Місяця. Виявлено також збіг між кількістю опадів і кількістю метеорних частинок, що влітають в атмосферу Землі [5: 141]. Звідси стає зрозумілим те, що у свій спосіб давні землероби позначали важливі для майбутнього врожаю опади. Саме тому на орнаментальних композиціях посуду постійно поєднуються знаки води-змії, рослин і Місяця.

„Перешкода” могла носити й інші характеристики. На посуді з Гелеешт та Шипинець маємо зображення знаку „собаки”, що перестрибує через пагорб [4: рис 2.1,3.1; 12: табл.LXXXI.9, LXXXII.9,10]. Аналогії до цього спостережені поза ареалом петренської групи – в Середньому Подніпров’ї, де зооморфні знаки сильно стилізовані [4: рис 7.8]. В.Г. Збеневич трактує сегмент або пагорб із рисочками-промінчиками і без них як символ вечірнього чи ранкового сонця [4: 75]. Знову ж таки з огляду на консервативність і регламентованість первісного мистецтва беремось зауважити, що сонце тут, вочевидь, представлене в своїй ранковій іпостасі бо зооморфний знак сформований із тулубом вигнутим направо, як старий Місяць перед світанком. Окрім „собак” таким, що перестрибує через перешкоду зображали й оленя, наприклад, на композиції із Варварівки VIII [12: табл.LXXVIII.162].

Над „пагорбом” для підкреслення фертильного характеру композиції зображались знаки „дерево”, „рослина”. На сюжеті із Шипинець зооморфний персонаж (собака), тулуб якого сильно вигнутий для подібності із серпанком старого Місяця, зображений у стрибку через такий знак [4: рис 3.3].

Поєднання і конструктивні особливості розглянутих мотивів розпису дозволяють робити певні висновки і про смислове навантаження власне спіралі. Б.О. Рибаків часто називав спіральний мотив зміїним і пов’язував його із водою [10: 182,183-4,191]. Схеми розпису Tangentenkreisband дослідник інтерпретує як безперервний рух, ідею часу. У такому русі, за Б.О. Рибаківим, брали участь сонце, місяць та змії (S- подібні дуги) [Рибаків. 1965. №1: 43. Цитовано за: 11: 18; 10: 191].

Спіральний орнамент, вочевидь, справді графічно показує видимий небесний шлях Місяця, що корелює із місячним характером зображень на посуді. Тому ці мотиви доречно розглядати як такі, що виступають показовими матеріальними відображеннями календарно-магічних вірувань їх творців. А трипільська орнаментика з цього погляду досі залишається малодослідженою – кожен новий системний погляд потенційно висвітлює якісь її особливі аспекти.

Література

1. Бібіков С.М. Теріоморфні зображення в орнаментіці Трипілля (трипільський “звіриний стиль”)// Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1989. – Вип.2 – С. 6 – 10.
2. Виноградова Н.М. Трипільське поселення Заліщики на Дністрі// Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1973. – Вип.10. – С.68 – 75.
3. Гусев С.О. Трипільські поселення поблизу Немирова// Археологія. – 1995. – №3 – С.73 – 80.
4. Збеневич В.Г. Зооморфные мотивы в росписи культуры Триполье- Кукутени// Археологія. – 1998. – №4 – С.64 – 78.
5. Климишин І.А. Небо нашої планети. – Львів: Вища школа, 1979. – 204с.
6. Косаківський В.П. зображення тварин з трипільського поселення Чечельник// Археологія. – 1994. – №1. – С.148 – 149.
7. Мовша Т.Г. Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля// Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1972 – Вип.5. – С.3-24.
8. Мовша Т.Г. Петренська регіональна група трипільської культури// Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1984 – Вип.45. – С.10-24.
9. Мовша Т.Г. Средний этап трипольской культуры// Археологія УССР: В 3-х тт. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.2. – С. 206 – 223.
10. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: София, Гелиос, 2002. Издание второе, исправленное. – 592с.
11. Ткачук Т.М., Мельник Я.Г. Семіотичний аналіз трипільсько – кукутенських знакових систем (мальований посуд). – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 328 с.
12. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии// Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – С. 165-321.
13. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські поселення на Черкащині// Археологія. – 1992. – №3. – С.125-130.

*магістр. істор. ф-ту Андрій Буда
наук. керівник – доц. О.М. Петровський*

ОБОРОННІ СПОРУДИ ГОЛІГРАДСЬКОГО ТИПУ (КУЛЬТУРА ГАВА-ГОЛІГРАДИ)

Перші археологічні дослідження голіградських городищ відносяться до 1877 року, коли З. Пшибишевський і Й. Коперніцький провели розкопки на городищі поблизу с. Городиця [3: 98]. У ХХ ст. у різний час дослідження на городищах проводили М. Ю. Смішко, В. М. Петегирич, І. К. Свешніков [3: 98], Ю. М. Малєєв[4], Б. О. Тимошук [11], Л. Крушельницька [3].

Голіградський тип культури Гава-Голігради поширений на території Прикарпаття та Подністров'я. На другому етапі існування голіградської групи виникає ряд городищ. Малєєв виділяє два типи городищ голіградської групи: мисового типу і на низинах серед боліт. До останнього він відносить поселення Хом'яківка Івано-франківської області, яке розташоване на острові посеред широкої заплави р. Стримби. Поселення було надійно захищене природою, а тому не укріплювалося додатково штучними укріпленнями [4: 89, 92]. Зважаючи на це, ми вважаємо, що згадане поселення не слід вважати городищем.

Городище поблизу с. Лисичники Заліщицького району Тернопільської області розташоване в урочищі “Під валом” на плато над правим високим берегом р. Серет. Городище площею 160 га з північного сходу та південного сходу обмежене крутими схилами корінного берега р. Серет. З південно-західної сторони протікає струмок Вовчків, лівий берег якого представляє високу скалисту стінку. Висота схилів над долиною ріки складає 100 м.

З напільної сторони, на найбільш короткій ділянці між схилами, споруджено вал та рів довжиною 415 м. На сьогодні висота валу досягає 3 м, глибина рову – 3,5 м, ширина основи рову – 2,8 м. Вал насипаний із змішаного ґрунту отриманого при спорудженні рову. Зовнішній схил валу і схили рову були вкриті панцирем із вапнякових плит. Щоб надати фронтальній стороні валу більшої крутизни і попередити її сповзання, поверх панцира знаходилася обпалена глиняна обмазка [4: 87].

На городищі було три в'їзди. Струмок Вовчків має глибоку долину з крутими, а у верхній частині – обривистими, схилами. У верхній частині, на рівні вапнякових виходів, від стінки відділилася велика скеля. Проїзд був влаштований між кам'яною стінкою городища і скелею,

яка використовувалася як в'їзна башта. Нижче башти, по дорозі на городище, знаходиться ще одна скеля висотою 10 м. Між двома баштами-скелями була споруджена оборонна стіна. Вона складалася з трьох вертикальних шарів загальною товщиною понад 8 м. З зовнішніх сторін стіни знаходилися панцирі товщиною 2 м, споруджені із великих кам'яних блоків. Середній шар, який заповнював проміжки між панцирами, представляв собою глиняну забутовку, яка зв'язувала всі шари в єдине. Висота стіни сягала 8 м. Нижче башти, вздовж дороги, збереглися залишки стінки з великих кам'яних блоків.

Другий в'їзд був розташований з протилежної сторони городища і протягом кількох сотень метрів піднімався по схилу вздовж городища, весь час знаходячись під нависаючими схилами. Третій в'їзд розташований в центрі валу [4: 87-88].

Городище поблизу с. Кривче Борщівського району Тернопільської області знаходиться в урочищі "Вал" на мисі плато правого берега р. Циганка. Ріка омиває мис з північно-східної та північно-західної сторін. Із західного боку протікає струмок, який утворює долину "Глибока". З півночі територія відкрита і легкодоступна. Тут було споруджено вал та рів довжиною 670 м. Конструкція валу аналогічна Лисичниківському [4: 88-89].

Така ж конструкція валу на городищі біля с. Федорівна Густинського району Тернопільської області [4: 89].

Городище поблизу с. Городниця Городенківського району Івано-Франківської області розташоване на високому мисі – відрозі Дністровського плато. З півдня і півночі городище обмежене глибокими ярами, зі сходу – долиною р. Дністер. Оборонні споруди на городищі відносяться до ранньозалізного та давньоруського часів. До голіградського типу відносять три паралельні оборонні лінії з валів та ровів, які захищали городище з боку плато [4: 89-91; 3: 98].

Городище поблизу с. Грушів Коломийського району Івано-Франківської області площею близько 6 га розташоване на мисовидній ділянці першої надзаплавної тераси правого берега р. Прут. В легкодоступних ділянках споруджені вали висотою 1,5-2 м та довжиною 200 м [4: 89].

Городище біля с. Гірське (Іспас Горішній) Косівського району Івано-Франківської області розташоване в урочищі "Замчисько" на одному із відгалужень гірського хребта. З північного, східного і південного боків городище обмежене стрімкими схилами і обривами, що спускаються до заболочених долин. З напільного західного боку збудовано вал і рови довжиною 35 м. Рови розташовані по обидві сторони валу. Внутрішній рів менший за зовнішній [3: 118].

Городище на високому пагорбі, що на правому березі р. Серет між селами Широка Поляна і Кам'яна Глибоцького району Чернівецької області з напільної сторони обмежене трьома оборонними лініями валів та ровів. Рови розташовані з обидвох сторін валу. Крім того центральна частина городища розміром 1000X400 м оточена валами та ровами з усіх боків. Загальна довжина оборонних ліній сягає понад 10 км. Вал насипаний із жовтої глини, а його зовнішні схили обкладено кам'яними плитами [11: 19-20].

Городище біля с. Волока Глибоцького району знаходиться в урочищі "Городище" на високому мисі, який обмежений крутими схилами ярів. З легкодоступної північної сторони мис обмежений земляним валом і ровами. Внутрішня частина валу складається із обпаленої глини, а зовнішній схил облицьований кам'яними плитами. Оборонні рови знаходяться з обидвох боків валу. Внутрішній рів у два рази вужчий ніж зовнішній. На найвищому місці городища, в його південно-східній частині, збереглися рештки ще одного, тепер зруйнованого, оборонного валу [11: 22].

Б. М. Граков припускає існування оборонних споруд на поселенні Магала поблизу Чернівців [1: 185]. На нашу думку це припущення не відповідає дійсності.

Як бачимо, основним типом голіградських городищ є мисові укріплення із найбільш простою схемою, коли мис відрізався від відкритої напільної сторони ровом та валом, завдяки чому створювалася кільцева система оборони. Для деяких городищ характерним є існування кількох ліній оборони зі сторони плато (Городниця, Широка Поляна) чи навіть "дитинців" з круговою системою оборони із валів та ровів (Широка Поляна, Волока). Для більшості городищ характерне облицьовування зовнішніх схилів валів та ровів панцирем із кам'яних плит, а у багатьох цей панцир додатково був вкритий обпаленою глиною. На Волоцькому городищі у конструкцію валу входить ядро з обпаленої глини. Для городищ у басейні річок Серет та Прут, на відміну від городищ Дністровського басейну, характерним є існування ровів з обидвох сторін валу. Внутрішній рів є меншим за зовнішній. На Лисичниківському городищі як оборонні башти використовувалися скелі, що були з'єднані між собою стіною із каміння та

глини.

За плануванням городищ, їх топографічним розташуванням, конструкцією оборонних споруд городища голіградської групи значно відрізняються від городищ групи Гава [7; 9], що свідчить про існування двох різних традицій будівництва укріплень в межах культури Гава-Голігради. Деякі аналогії голіградським городищам знаходимо у культурах раннього залізного віку. Зокрема використання ровів з обидвох сторін валу зустрічаємо на Яничському городищі чорноліської культури [10: 17]. Пропечене глиняне ядро у конструкції валу (як це бачимо на Волоцькому городищі) є конструктивною особливістю валів скіфського часу [8: 133]. Певні аналогії укріпленням голіградських городищ знаходимо на городищах пізнього етапу трипільської культури. Зокрема планування більшості трипільських городищ аналогічне голіградським: городища розташовані на мисах і укріплені лише з напільної сторони [2] (хоча, власне, таке планування є характерним для всіх епох). А на деяких із трипільських городищ (наприклад, на городищі Жванець-Шовб) зовнішні схили валів та ровів вкривалися панцирем із каміння [6: 310-311]. Однак тривалий проміжок часу між існуванням згаданих культур робить малоімовірним припущення про використання населенням голіградського типу трипільських традицій будівництва укріплень. На нашу думку, голіградські традиції будівництва оборонних споруд мають переважно автохтонне походження.

Вибір місця для спорудження городищ зумовлювався не лише природною захищеністю. Городища переважно споруджували на західній стороні річкових долин. Відповідно причиною їх спорудження була поява загрози зі сходу. Штучні укріплення були більше розраховані на обхідний маневр, ніж на прямий штурм [4: 98]. Городища розташовувалися вздовж важливих сухопутних і водних шляхів, на переправах через річки. Зокрема, на нашу думку, городища Кривче, Лисичники та Городниця контролювали шлях вздовж р. Дністер; Федорівна і Лисичники – вздовж Серету; Гірське та Грушівське – шлях по р. Прут і шлях на Яблунівський перевал. Останні два городища могли також контролювати солеварні райони. Часто городища були політичними, економічними чи культовими центрами округи (наприклад навколо Лисичниківського зафіксовано 24 голіградських поселення [4: 92]).

Спорудження городищ свідчить про складну ситуацію, яка супроводжувалася військовими конфліктами чи їх загрозою. Причиною загрози для голіградських племен могла бути агресивність однієї із великих груп фракійського населення [4: 99] або кіммерійців чи інших кочовиків [5].

Своє існування голіградські городища припиняють у VII ст. до н. е. [4: 99].

Література

1. Граков Б. Н. Ранний железный век (культуры Западной и Юго-Восточной Европы). – М.: Изд-во Московского университета. – 1977. – 232 с.
2. Збеневич В. Г. Оборонні споруди та зброя у племен трипільської культури. //Археологія. – 1975.– № 15. – С. 32-40.
3. Крушельницька Л. Нові пам'ятки культури Гава-Голігради. //Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра й Прип'яті. – К.: Наукова думка. – 1993. –
4. Малеев Ю. Н. Гальштатские городища в Западной Подолии и Прикарпатье. //Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наукова думка. – 1987. – С. 86-101.
5. Малеев Ю. Н. Причины возникновения гальштатских городищ в Поднестровье. //Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Бориса Николаевича Гракова). III Граковские чтения. – Запорожье. – 1999. – С. 163-166.
6. Мовша Т. Г. Городище трипольской культуры Жванец-Шовб. //Археологические открытия 1973 года. – М.: “Наука”. – 1974. – С. 310-311.
7. Прохненко И. А. Городища Верхнего Потисья. //Carpatika-Карпатика. Выпуск 5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – Ужгород: АТ “Патент”. – 1998. – С.55-69.
8. Свистун Г. Е., Чендев Ю. Г. Восточный участок обороны Мохначанского городища и его природное окружение в древности. //Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 2. – 2003. – № 1. – С. 130-135.
9. Смирнова Г. И. Гальштатские городища в Закарпатье. //Slovenska archeologia 1966 XIV-2. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied. – 1966. – С. 397-408.
10. Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. – К.: Изд-во АН УССР. – 1961. – 248 с.
11. Тимошук Б. О. Зустріч з легендою. – Ужгород: “Карпати”. – 1974. – 127 с.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ XVI-XVII СТ.

В науці є теми, які на певний час, привернувши до себе увагу дослідника, згодом вичерпують себе, як епізодичний факт, чи подія. Однак, є теми, які за своїм значенням і долею історичного буття народу чи держави змушують звертатися до них усе нові покоління істориків. До таких належить проблема українсько-російських відносин кінця XVI –XVII ст. Ця важлива наукова проблема, як зауважують дослідники, “є ключем для розуміння процесу еволюції української державності, причин її занепаду та ліквідації”[10:111].

Осмислення формули “Україна - Росія” є визначальним напрямом розвитку наукової думки XIX, XX і вже XXI століть, адже Росія є була і буде сусідом України і від того як складатимуться їх, стосунки на певному етапі розвитку, будуть змінюватись погляди дослідників. Дослідженням даної проблеми займалося чимало істориків і публіцистів, нею цікавились письменники і простий народ. Так М. Костомаров свої погляди на дану проблему розвинув у працях “Две русские народности” та “Україна” і узагальнив у “Книзі буття українського народу”, де висунув ідею самобутності розвитку українського й російського народів. Ідеї М. Костомарова були підхоплені П. Кулішем, І. Винниченком, М. Дашкевичем, В. Антоновичем. Зокрема, П. Куліш узагальнив свої погляди на україно-російські відносини, виокремивши культурну вищість української нації, в епілозі до російського перекладу “Чорної ради”. Такої ж думки дотримувався В. Антонович. Полярні думки щодо російсько-українських відносин у своїх творах висловлювали О. Єфименко, А. Маркевич, В. Павелка на них великий вплив мала офіційна імперська історіографія [10:113]. М. Грушевський бачив історію українського народу із самого початку поза межами загально руської історії, а тому україно-російські зв'язки визначив як військово-політичні [13:307-312]. Свої погляди він розвинув у десяти томній “Історії України-Руси”. Д. Яворницький у своїй праці “Історія запорізьких козаків” вбачав у Переяславській раді, як фрагменті, українсько-російських відносин, закономірність. Багато дослідників вважають цей акт воз'єднання України з Росією, як неминучий крок [10:114] Такою закономірністю було прийнято вважати Переяславську раду в радянській історіографії, про що промовисто свідчать назви книг випущених до 300-ліття Переяславської угоди: “Воссоединение Украины с Россией”, “Борьба украинского народа за воссоединение Украины с Россией”, “Віковічна дружба російського й українського народів” і т.п. На даному етапі ця проблема привертає увагу не лише істориків і політиків і має зовсім нове бачення, але щоразу більше коло громадськості звертається до її осмислення. З найбільш відомих сучасних істориків цікаві погляди з даного питання висловлює П. Толочко [12], О. Апанович [1], В. Матях [10], В. Горобець [5], В. Степанков [11].

Актуальність проблеми визначається необхідністю розв'язати важливі питання україно-російських відносин на сучасному етапі, корені яких слід шукати в XVII ст. На мою думку створення єдиного економічного простору є саме таким питанням. Вхідження України в СЕП, вважаю, може повторити історію військового союзу 1654р., тому проблему відносин з нашим північним сусідом слід розглядати крізь призму багатовікової історії, а не відірвано, лише на одному з етапів. Проблема українсько-російських відносин напередодні і після Переяславського договору загострюється крім того в зв'язку із 350-літтям договору, яке цьогогоріч широко святкувалося в обох державах на рівні наукових конференцій.

У системі російсько-українських відносин XVI –XVII ст. провідне місце займають політичні зв'язки, традиції бойового союзу між народними масами Росії й України. Інтенсивну дипломатичну діяльність Б. Хмельницького у взаємозв'язках із Росією неможливо розглядати ізольовано від попереднього етапу російсько-українських відносин.

Визвольний рух на Україні не раз набував величезних масштабів. Основною силою його були широкі верстви селянства і міської бідноти, які несли на собі весь тягар соціального й національного гноблення. Нагромаджуючи свої внутрішні сили, український народ шукав і зовнішньої опори для боротьби проти польсько-шляхетських поневолювачів. Погляди його зверталися до Росії, як до стратегічного партнера [8:34-35].

Слід відзначити постійні військово-політичні зв'язки, що існували між запорізьким і донським козацтвом. Їх спільні дії відіграли велику роль і в затриманні турецької експансії. Учасники селянсько-козацьких повстань 90-х років XVI ст. – 30-х років XVII ст. зверталися за

допомогою до Москви, прагнули до переселення в Росію. Характерно, що відомості про тяжіння різних верств українського суспільства до Росії зафіксовано як у російських, так і польських джерелах. Про зв'язки керівників селянсько-козацьких повстань із російським урядом свідчать листи Ст. Жолкевського за 1593- 1596 рр. [6:61-63].

Про російсько-українські відносини свідчать також листи порубіжних воєвод у Москву. Так у відписці путивльських воєвод (1622 р.) повідомляється про приїзд у Путивль посланців перемишльського єпископа Ісайї Косинського із проханням від православного українського духовенства, селян і запорізьких козаків перейти в російське підданство, “как им от поляков утеснения будет” [2:28-29].

Окремі документи свідчать про те, що київський митрополит Іов Борецький просив царя Михайла Федоровича про надання допомоги православному населенню України в його боротьбі з унією й католицизмом. У серпні 1624 року він звернувся із проханням, “твою ... царскую державу, смириением.... молим ... последи же и о нас” [2:46-48].

В червні 1625 року під час повстання під проводом Жмайла в Москву було відправлено посольство на чолі з полковником Іваном Гирею з “грамотами” на ім'я царя, в яких повідомлялось про виступ київських міщан і запорізьких козаків проти уніатів і київського війта Ф. Ходики. Севські воєводи в липні того ж року відписали в Москву, що за одержаними з України даними повсталі на випадок поразки “все хотят переехать на твое государство... всеа Руси имя” [2:54-55]. Такі ж відомості давали й інші порубіжні воєводи [2:56-57].

Про дипломатичні стосунки запорізьких козаків із російським урядом говорилось і в королівській інструкції 1625 р. Бажання українських козаків перейти під владу Російської держави розкриває і відписка путивльських воєвод від 9 серпня 1630 р. [2:86-87]. Тут йдеться про селянсько-козацьке повстання під проводом Тараса Федоровича, відомого також під ім'ям Тараса Трясила. Джерела свідчать про масове переселення і постійні відносини між Росією й Україною. Севські воєводи в червні 1631 року відписали Розрядний приказ про намір козаків на випадок поразки повстання перейти в підданство Російської держави, “чтобы ты, государь ... велел им быть под своею государскою державою” [2:109-111].

В 1632р. путивльські воєводи двічі доносили в Москву про прагнення запорізьких козаків перейти в російське підданство. В Черняхівій Дубраві 15 серпня і в Корсуні 28 вересня 1632р.: “у раде приговорили, что бить челом государю” [2:124-125].

На весні 1638р. повсталі маси під проводом Я. Острянина, не вистоявши проти ворога відступили на територію Росії, а цар “пожаловал велел принять их в свое государево на вечную службу” [2:223-225].

В 1625р. рятуючись від переслідувань, до Росії переїхав володимирський єпископ Йосип Курцевич з родиною і був призначений суздальським єпископом [4:32].

Аналізуючи даний період В. Голобуцький зазначає: “В таких умовах визволення з-під ярма панської Польщі було для українського народу історичною необхідністю, корінним питанням його національного існування” [4:23].

Однак, всі ці кроки передували надзвичайно важливій події, як для України, так і для Росії. Для України це втягнення у трьохсотлітнє московське ярмо, а Росія придбала джерело рабів, пшениці і сировини. Звісно, мова йде про національно-визвольну боротьбу під проводом Б. Хмельницького, і як підсумок, Переяславську раду, яка стала вирішальним акордом визволення українського народу з під польсько-шляхетського поневолення і втягнення у нову, московську залежність. На мою думку ця подія є центральною при осмисленні українсько-російських відносин кінця XVI –XVII ст. і є наслідком вищезгаданих дипломатичних кроків “заманювальної” політики російського царизму.

У радянській і сучасній російській історіографії не помічали і стараються непомічати безальтернативності сформульованої в Переяславській угоді ідеї: неможливості власними силами відстояти здобутої свободи, а відтак необхідності обирати протектора із запропонованих чотирьох: султана, хана, короля і царя. “Для того ныне собрали раду явную для всему народу, чтоб есте себе с нами обрали пана из четырех, которого вы хотите” [6:34].

Однак, вирішальним чинником обрання протектором власне царя було зумовлене не усвідомленням національної спільності, а конфесійної, оскільки боротьба велась не проти протекторату Польщі, а проти окатоличення. Крім того Україна первинно зберігала автономію і була у складі Росії на принципах самостійності і рівноправності, про що свідчить зміна в титулатурі царя Олексія Михайловича – “всія Великої і Малої Русії самодержець” [12:7-9].

Самовидець у своєму літописі констатував: “по усей Україні увесь народ з охотою тоє

учинил”[9:67]. Але джерела свідчать, що присягали лише козаки, шляхта, мішани, - усього майже 127,3 тис. осіб [3:535]. Ми спостерігаємо протирічливість свідчень, однак перш ніж говорити про не масовість чи масовий характер підтримки рішення про протекторат, слід звернути увагу на зацікавленість одної зі сторін, а саме Самовидця, який намагався перебільшити кількість прихильників союзу, адже він не наводить конкретної цифри, а весь народ по всій Україні швидше всього навіть гадки не мав про договір.

Остаточне входження України до складу Російської імперії відбулось після ухвалення, так званих, Московських статей 1665р., які суттєво обмежували автономію Гетьманату, запроваджували в українських містах правління царських воєвод і спрямовували кошти від податків з лівобережного населення до царської скарбниці. Цей період в історії отримав не зовсім історично коректну, але цілком правомірну назву - Руїна [5:39].

Через неможливість самостійно приймати рішення і не маючи відповідного авторитету, однак, прагнучи влади, І. Брюховецький іде на переговори з Москвою, причому особисто відвідавши “білокам’яну”, чого не робив жоден політик до нього. Очевидно він хотів показати своє особливе бентежне ставлення до неї? Як свідчать джерела, на кінець 1665р., лівобережна старшина, не бачила інших, крім московського, напрямів зовнішньополітичної орієнтації [5:45-49].

Основою політики П. Дорошенка було відновлення кордонів України в таких межах, як була колись “державна або Князівство Руське”, що можна розцінювати, як прагнення вийти з під протекторату Росії. Зовнішньополітичні кроки були спрямовані на розірвання стосунків з Москвою через недотримання нею умов Андрусівського договору. Однак залежність козацької старшини від царя була надто сильною і спроби щось змінити не увінчалися успіхом [7:201-203].

Спробу вигнати московських воєвод з українських міст здійснив І. Самойлович і як не дивно, вона була вдалою вони залишились лише в містах Лівобережжя. Також він об’єднав усі козацькі землі під своєю булавою. Він прийняв титул гетьмана обох сторін Дніпра. В період правління І. Самойловича якихось особливих зрушень в україно-російських відносинах не спостерігається [7:210]. Однак позитивним можна вважати вже допущення об’єднання під одною булавою козаків, але треба ставитись до цього обережно і розглядати це не як милість з боку Росії, а як добре продуманий тактичний хід, адже за умов загрози з боку цього об’єднання Москві, воно би просто не відбулося. Крім того, стало би наріжним каменем у стосунках України з Росією.

Однак, із виходом на історичну арену І. Мазепи, ситуація дещо змінюється він зумів побачити в цих стосунках позитивні сторони, які і використав в інтересах України. Зокрема, на платформі автономії, яку створили Самойлович і Многогрішний, він прагнув за допомогою Москви (заручившись підтримкою Петра І), розширити територію Гетьманщини. Однак, будучи проросійським політиком, він підтримує дружні зв’язки з Московщиною, лише до часу, коли Петро І не починає ламати підвалини української державності [10:70-72].

Отже, простеживши основні тенденції українсько-російських стосунків кінця XVI – XVIIст. ми бачимо, що Україна поступово втягувалась у Московську залежність. Можна зробити висновок, що московські державники змушені були рахуватися з історичними реаліями, і вели переговори з посольством українського уряду як з презентантом незалежної держави. Тим більше, що саме такою визнавали Україну на міжнародній арені. Але Московська держава вважала цей стан тимчасовим, а на Україну дивилася як на свій здобуток, що перетворить в майбутньому в свою складову частину. Історія україно-російських взаємин не пішла шляхом Переяславської угоди, за якою Україна зберігала автономію. Надто різні були національно-державні інтереси, цілі і прагнення двох союзників. Військово-політичний союз України і Московії поступово перетворився на панування Москви над Україною. Переяславська угода, складена для забезпечення української державності, стала пасткою для неї. І все ж Переяславська угода не була для України ні трагедією, ні ганьбою. Вона визначила зовнішньополітичні тенденції українських політиків другої половини XVII ст., погляди і дипломатичні дії яких все частіше звертались до Москви, аж до нищення російським царизмом української державності.

Література

1. Апанович О. М. Українсько – російський договір 1654 р. Міфи і реальність. – Київ. – 1994.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. Т. 1. – Москва. – 1954.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. Т. 3. – Москва. – 1954.

4. Голобуцький В. Росія і визвольна війна українського народу 1648 – 1654 рр. – Київ. – 1954.
5. Горобець В. М. Московський договір гетьмана І. Брюховецького 1665 р. // Український історичний журнал. – 2003. - № 6.
6. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины XVI –первой половины XVII века. – Днепропетровск. – 1978.
7. Крип'якевич І. Історія України. – Львів. – 1990.
8. Кучернюк М. Ф. Джерела про російсько-українські зв'язки в роки визвольної війни. – Львів. – 1980.
9. Літопис Самовидця. – Київ. – 1971.
10. Матях В. М. Українсько – російські відносини другої половини XVII-XVIII ст.// Український історичний журнал. – 2003. - № 6.
11. Степанков В. С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки.// Український історичний журнал. – 2003. - № 6.
12. Толочко П. Русь-Мала Русь-руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // Київська старовина. – 1993. - № 3.
13. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ. – 1990. – 524с.

*студ. 31 гр. істор. ф-ту Андрій Киданюк
наук. керівник – доц. Ю.Ю. Свідерський*

УКРАЇНСЬКО-ТРАНСІЛЬВАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648 – ЛІТО 1649 РР.)

З відновленням наприкінці XX століття української національної державності досить актуальною постає проблема формування напрямків зовнішньополітичної діяльності впродовж української історії та реального визначення місця України в системі європейських, а також і світових координат.

Яскравою сторінкою в історії українських міждержавних відносин є період національно-визвольної війни середини XVII ст. З її початком перед гетьманом та його урядом постають зовнішньополітичні проблеми, що стосуються визнання Козацької держави, яка перебувала в процесі формування, як повноправного суб'єкта міжнародних відносин, а також створення військового блоку з сусідніми державами для забезпечення автономії, а з січня 1649 р. – незалежності українських земель.

В ході європейських воєн першої половини XVII ст. Військо Запорозьке і Трансільванське князівство виявилися чи не вперше протягом своєї історії важливими геополітичними об'єктами, що могли реально впливати на розстановку сил у Центральній-Східній Європі. Тому без перебільшення можна сказати, що дослідження відносин України з Трансильванією є важливим в даному контексті.

На даний час проблематика українсько-трансільванських відносин доби національно-визвольної війни безпосередньо і повно не розроблена і досліджується лише в контексті зовнішньої політики гетьманського уряду. Значну увагу відносинам Б. Хмельницького з Трансильванією було приділено в працях таких істориків, як М. Грушевський [1], В. Голобуцький [2] І.Крип'якевич [3], В. Смолій та В. Степанков [4].

Трансильванія – це історична область сучасної Румунії. В українській історіографії зустрічається й інша назва – Семигороддя (нім. Siebenburgen – „семигороддя”), від семи німецьких міст на цій території. В середині XVI ст. внаслідок розгрому турками Угорського королівства Трансильванія стала князівством – васалом Османської імперії. До нього увійшли, крім власне трансільванських земель, кілька північно-східних угорських комітатів. Як турецький васал, Трансильванія платила данину султанові і не мала права вести самостійну зовнішню політику. За формою правління Трансильванія була станово-представницькою монархією із сильними позиціями дрібного та середнього дворянства, яке не допускало спадковості князівської влади. Князя вибирали державні збори, до яких входили угорські магнати та представники угорського дворянства, патриціату саксонських міст та феодалної верхівки. У XVI – XVII ст. до складу Трансильванії увійшли землі Закарпатської України [5:484].

Самостійність князівства оформилась за Іштвана Баторі (Стефан Баторій – А.К.) трансільванського воєводи (1571 – 1576), якого у 1576 р. обиравуть королем Польщі. Безперечно, польський уряд був зацікавлений в існуванні на південно-західному кордоні

політичного об'єднання, яке протистояло Габсбургам і відокремлювало польську територію від османів, що на довгий час визначило дружні відносини Польщі і Трансільванії.

Загострення відносин у другій половині XVI ст. між Оттоманською імперією та Габсбургами стало поштовхом до встановлення зв'язків Трансільванії з українським козацтвом, яке в цей час перетворювалося в самостійну силу, що реально впливала на міжнародні відносини в Причорномор'ї. Загони запорозьких козаків із 70-х рр. XVI ст. беруть активну участь у воєнних зіткненнях у Дунайському регіоні. Традиції спільної боротьби були продовжені під час Довгої війни 1592 – 1606 рр. Трансільванія і українські козаки стали активними учасниками антитурецької коаліції. У 1594 – 1595 рр. відбуваються дипломатичні переговори та спільні воєнні дії Трансільванії, запорозьких козаків і загонів С. Наливайка. Походи українських козаків проти татар і турків допомогли трансільванському князю Сигізмунду Баторі добитись перемоги над турецькими військами в 1595 р. Попри заборону польського уряду, козацькі загони постійно діяли у складі союзних військ, у тому числі князя Трансільванії Михая Хороброго в 1599 – 1601 рр. У 1604 – 1606 рр., 1619 – 1626 рр. козаки допомагали трансільванським князям в антигабсбурзькій боротьбі, яка зміцнила незалежність Трансільванії [6:872].

Наприкінці 1640-х років склалися передумови перетину ліній історичного розвитку Трансільванії та України. Вони були зумовлені клубком проблем державного та релігійного характеру, який зав'язувався протягом тривалого часу в одній з найбільших у той час європейських країн – Речі Посполитій [7:15]. Доба шляхетської республіки в політичному житті Польщі ознаменувалась кількома виразними тенденціями. З одного боку, поступова втрата монархом своїх колишніх владних повноважень йшла врозріз з прагненням королів. З іншого, – в країні відбувався процес поляризації становища конфесій: якщо католицька церква здобула офіційно панівне становище, то православна та протестантська дедалі більше втрачали свої права [8:196-197].

Після початку Національно-визвольної війни та двох перших перемог українського війська Богдан Хмельницький намагається проводити політику орієнтовану на залучення на свій бік якомога більше союзників. Саме в цей час одним з потенційних напрямків зовнішньополітичної діяльності стає трансільванський. Цьому великою мірою сприяла боротьба за польську корону після смерті Владислава IV. Тогочасний трансільванський князь Дьєрдь І Ракоці також був одним з можливих кандидатів на королівський трон. Це дає підстави вважати, що трансільванський правитель в боротьбі за польський престол не міг зневажати зростаючою силою козацького війська, яку можна було б використати як можливого союзника для досягнення поставленої цілі. На користь цього свідчить посольство на чолі з Павлом Гечі до Польщі, якому Дьєрдь І Ракоці доручив увійти через Юрія Немирича в зносини з Адамом Киселем і козацьким гетьманом. Окремі джерела свідчать про можливість налагодження зв'язків між Дьєрдем І Ракоці та Хмельницьким уже на початку вересня 1648 р. [4:155].

Подальший розвиток українсько-трансільванські відносини набрали у першій половині жовтня 1648 р. В цей час від правителя Трансільванії до гетьмана прибули Григорій Мошу та Юрій Рац. Вони привезли листи Дьєрдя І Ракоці та командуючого трансільванськими військами Іоана Кемені і за інструкцією мали спочатку передати Хмельницькому листа від Кемені, а переконавшись у прихильності до них гетьмана, розпочати переговори щодо укладення союзу з князем [4:168]. Безперечно, укладення українсько-трансільванського союзу було вигідно обом сторонам: Україні – це забезпечення прав та вольностей Війська Запорозького та вирішення релігійного питання; трансільванським володарям – отримання польської корони.

Проте Хмельницький, оцінивши позиції претендентів на королівський престол, вирішив підтримати кандидатуру Яна Казимира і під час розмов з трансільванським посольством гетьман, за свідченням Кушевича, наголосив „що віддає перевагу особі королівської крові, тобто королевичу його мосці Казимирові...” [4:169].

Але менше ніж через місяць, гетьман поряд з посольством до Яна Казимира, у листі до Дьєрдя І Ракоці від 7 листопада 1648 р. висловив бажання бачити трансільванського князя „опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини”, а тому радив йому наказати „своєму війську якнайшвидше наступати на Польщу”. Зі свого боку гетьман обіцяв: „з усім нашим військом і силою підемо за твоєю найсвітлішою високістю і приєднаємося” [9:84-85].

Проте цей тактичний крок гетьмана не міг бути реалізований через смерть трансільванського князя. Ймовірно, що Хмельницький усвідомлював можливість в умовах приходу в Польщі нового монарха-некатолика повести політичну боротьбу за досягнення для

України політичного і релігійного рівноправ'я з Польщею та Литвою у складі Речі Посполитої. Але в цей час в українського гетьмана ще не була остаточно сформована ідея незалежності українських земель. Його швидше турбувало юридичне закріплення легітимності своєї влади.

Стурбований довгою відсутністю своїх трансільванських послів Хмельницький 1 січня 1649 р., все ще не знаючи про смерть Дьєрдя І Ракоці, посилає два листи до Трансільванії. Основний їх зміст це подальша дружба та обмін вістями: „коли виникне що-небудь небезпечно з супротивної сторони, неодмінно дамо знати вашій високоності” [9:91-94].

В цей час в Трансільванії до влади прийшов Дьєрдь ІІ Ракоці, син покійного князя, який хотів продовжити політику батька. Бажання його стати польським королем чи звести на престол свого брата Сигізмунда, вимагало розпочати наступ на Краків, щоб перешкодити там коронації Яна Казимира. Проте власних сил для цієї акції у нього було недостатньо, а можливий потенційний союзник – українське військо, в цей час вже відступило з-під Замостя.

Після повернення наприкінці січня 1649 р. послів від Дьєрдя ІІ Ракоці Хмельницький довідався від них, а також з листа князя, про намір Я.Радзивілла підтримати боротьбу трансільванських можновладців за польський трон [4:197]. Така інформація повинна була б спонукати Хмельницького до спільного з Ракоці походу на Польщу. Проте в цей час гетьману надійшли вже повідомлення про масові розправи литовських військ над козаками й повстанцями на Півдні Білорусії, що підкреслювало ілюзорність такого союзу.

Однак Богдан Хмельницький вирішив не нехтувати відносинами з Трансільванією, правителі якої на думку сучасних істориків В.Степанкова та В.Смолія надіслали йому проект мирного договору [4:198]. 13 лютого до князівства з Переяслава вирушило нове посольство. Воно везло з собою чотири листи. З їхнього змісту видно, що Хмельницький все-таки приділяв увагу організації спільного походу на Польщу. Він просив братів-князів надіслати йому „угоду найясніших князів Трансільванії і ясновельможного князя Радзивілла та литовців, а також документи дисидентів (ті, хто дотримувався інших поглядів, ніж панівна церква; в даному випадку протестантів і православних – А.К.), в яких вони домовилися, що один одного не покинуть до виконання наміру, оскільки в майбутньому справа стосуватиметься всіх” [9:97-103]. Водночас гетьман ставить вимогу визначення часу, „коли ясновельможний гетьман, найясніші князі Трансільванії і ясновельможний князь Радзивілл – кожний зі свого боку, з усіма своїми силами – вторгнуться в Польщу і виконають свій намір” [9:97-103].

Поряд з обговоренням можливого спільного походу на Польщу трансільвансько-литовсько-українського війська Хмельницький також закликав і російського царя боротися за польський престол. Таким чином, це свідчить про багатовекторність гетьманської зовнішньої політики для створення військового союзу проти Польщі. Але разом з тим, це наштовхує на думку про усвідомлення гетьманом малої ймовірності створення потужної військової коаліції, а разом з тим і її результативності.

Вже на початку весни 1649 р. все чіткіше вимальовується тенденція відходу Дьєрдя ІІ Ракоці від плану утворення союзу з Україною. Це можна пояснити наявністю сильної опозиції в самій Трансільванії, а також побоюванням князя негативної реакції Австрії на його зближення з Україною, оскільки віденський двір мав свої плани щодо карпатських князівств. Можна погодитися з твердженням І.Крип'якевича, що Дьєрдь ІІ Ракоці не počував себе настільки сильним, щоб вести війну з Польщею [3:155].

Проте трансільванський князь вирішив приховати свої політичні позиції від Хмельницького, натомість вирядив до Чигирина посольство Г. Гілая. Як видно з гетьманського листа до Дьєрдя ІІ Ракоці від 4 травня 1649 р., Хмельницький провів з послами „важливі переговори”, дав їм доручення повідомити князя, „в якому становищі перебуває справа” і висловив надію на підтримку „нашого наміру” [9:121]. Водночас гетьман послав листи до Сигізмунда Ракоці, Франциска Бетлена та Іоана Кемени. Є підстави вважати, що Хмельницький радив Сигізмунду Ракоці зібрати в Мукачеві 5 тисяч війська, а коли українська армія виступить в похід на Польщу, приєднатися [3:155].

Проте, як показали наступні події, подальшого розвитку українсько-трансільванські відносини на даному етапі національно-визвольної війни не набрали. Також провалився план утворення військової коаліції Трансільванії, України та Литви, коли литовські війська під час Збаразько-Зборівської кампанії виступили союзником Польщі.

Таким чином, українсько-трансільванські відносини протягом 1648 – 1649 рр. відбувалися з одного боку в контексті пошуку українською стороною перспектив створення потужної військової коаліції, а з іншого – прагненню дому Ракоці здобути польську корону.

Слід відзначити те, що ні український гетьман, ні трансільванські князі не вбачали в цих зносинах стратегічної мети. Вони були лише тактичним кроком. Зовнішньополітичні стосунки України з Трансильванією ускладнювались відносною віддаленістю держав, що не давало можливості бути мобільними при прийнятті певного рішення, а також впливом сусідніх країн на позицію тієї чи іншої сторони.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.8. – 730 с.
2. Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – К.: Госполитиздат., 1962. – 360 с.
3. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – 509 с.
4. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. – К.: Знання, 1995. – 610 с.
5. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.: іл., карти.
6. Довідник з історії України / Під ред. І.Підкови, Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
7. О. Дишко. Ідея здобуття польського трону Жигмондом Ракоці в контексті трансільвансько-українських відносин середини XVII / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 4. – 378 с.
8. Маккаї Л., Бенда К., Вьорош К. та ін. Коротка історія Угорщини / Ред. Ганак П. – Ніредьгаза, 1997. – 348 с.
9. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / Упорядники І.Крип'якевич, І.Бутич. – К., 1961. – 738 с.

*студ. 13 гр. істор. ф-ту Уляна Безпалько
наук. керівник – доц. Л.М. Алексієвець*

ЯРЕМА ВИШНЕВЕЦЬКИЙ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1648-1657 РР.

Важко не погодитися з цим висловом. Історія навчає людей майбутнього уникати помилок минулого. Та, нажаль, люди не завжди прислухається до голосу історії, не завжди сприймає її уроки. Часто те, що було колись визначним, сьогодні припадає пилом забуття і білі плями, а точніше темні закутки Історії залишаються недоступними людському пізнанню. А ще часто буває так, що вивчаючи історію, ми усвідомлюємо її як щось відокремлене і аморфне, забуваючи про те, що творилася вона конкретними людьми, навіть нашими предками. Ці постаті наче тануть, ховаються в тіні тих грандіозних подій, що стали результатами їхньої діяльності.

Обираючи темою свого першого дослідження особистість зло віщого руського воєводи, князя Яреми Корибута Вишневецького, я вчинила свідомо, хоча і знала, що доведеться зіткнутися з багатьма проблемами. Найпершою із них виявився брак матеріалів, які б проливали світло на життя та діяльність цього загадкового вельможі. Найчастіше це були епізодичні уривки літописів, монографій зарубіжних авторів та наших співвітчизників, досить цікавим джерелом виявилася документація, зокрема листи, серед яких трапляються чудові зразки епістолярного жанру. Перші біографічні дані можна було почерпнути зі словників та енциклопедій, хоча їхні повідомлення здебільшого обмежувалися кількома десятками рядків. Серед найцінніших джерел, з яких я почерпнула інформацію, слід відзначити "Літопис" Самійла Величка, працю французького дипломата і дослідника П'єра Шевальє "Історія війни козаків проти Польщі" та працю В. Голобуцького "Дипломатична історія визвольної війни українського народу 1648 - 1654 рр", а також роботу польського історика М. Тимовського "Історія Польщі". На жаль, мені так і не потрапили до рук праці, в яких би чітко і повністю висвітлювалась постать Яреми Вишневецького, як активного політичного діяча свого часу.

Наступною, і не менш важливою проблемою стала певна тенденційність вищезазначених джерел, як українського походження, так і іноземного. До того ж погляди вітчизняних і польських дослідників на роль цієї особистості в історії досить різко опонують між собою. Якщо для перших - це кат і гонитель українського народу, то для других - славетний воєвода і благородний лицар. Звичайно, навіть при суто об'єктивній оцінці, князь Вишневецький залишається різко негативним героєм історичної драми, проте що ми, врешті-решт знаємо про нього? Ким був насправді ясновельможний князь Вишневецький? Що підштовхувало його,

нащадка легендарного Байди, ступити на шлях, залитий кров'ю мирного українського населення? Ось на які питання намагалася я знайти відповіді у своєму невеликому дослідженні, не претендуючи на відкриття чогось нового, а лише намагаючись зібрати і узагальнити усі доступні матеріали.

Вплив Яреми Вишневецького на хід історичних подій сучасної йому доби важко недооцінити, адже Вишневецький був володарем величезних латифундій на Лівобережній Україні, його влада тут була настільки сильною, що ці землі дістали неофіційну назву "Вишневещина". Вишневецький був активним політичним діячем, він належав до категорії так званих "королевят", тобто найзначніших магнатів, на маєтності яких влада польського короля поширювалася лише номінальне.

Ярема Вишневецький у 1612 році, походив з українського роду. Окремі польські джерела називають рід Вишневецьких як один із найшляхетніших родів Речі Посполитої, а французький дипломат М.Де Моргільйон стверджував, що рід цей виводить своє коріння від давніх Ягелонів [5: 181].

В юні роки Вишневецький навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, вивчав військову справу в Італії та Іспанії. У 1631 він прийняв католицизм. У 1632-34 рр. Вишневецький брав участь у війні проти Московської держави, де одночасно проявляють себе як військові здібності князя, так і його надзвичайна жорстокість. В 1646 р. він одержав титул руського воєводи [3: 111].

Як уже говорилося вище, Вишневецький володів значними територіями на Лівобережній Україні, Волині та Поліссі. Резиденцією князя було місто Лубни, де він приймав численних іноземних послів. Вишневецький був одружений із знатною шляхтянкою Грізельдою Замойською, у них народився син, названий Міхалом. Та Вишневецькому недовго судилося спокійним життям у колі сім'ї, в оточенні армії слуг та різних підлабузників. У 1648 р. спалахнуло і невдовзі розгорілося на всю Україну вогнище визвольної війни Богдана Хмельницького. Грім козацьких гармат на Жовтих Водах і під Корсунем рознісся далеко по обидва береги Дніпра і став сигналом до масового загальнонародного повстання проти польсько-шляхетського володарювання [2: 113].

Князь Вишневецький, слід віддати йому належне, коли довідався про поразку поляків під Жовтими Водами, проявив себе хоробрим та мобільним воєначальником. Він нашвидкуруч стягнув своє військо кількістю шість тисяч чоловік і старое своїх маєтків на річку Сніпород чи Сліпород і прибув сюди із Лубен сам. Вишневецький вирушив було на Переяславль, щоб надати допомогу гетьманам польським проти Хмельницького. Але дорогою поблизу Переяслава, він дістав звістку, що Переяслав вже охоплений повстанням, польське військо розгромлене, а коронного гетьмана Потоцького захоплено в полон. Йому не залишалось нічого іншого, як повернути до Лубен. Недалеко від Березані його наздогнали шестеро посланців від Хмельницького з листом, в якому той викладав причини, через які підняв на поляків зброю і пропонував князеві Вишневецькому не втручатися у хід воєнних дій і не наражатися на небезпеку розділити долю коронних гетьманів. Коли Ярема прочитав згаданого листа, то його імпульсивність, гордовита натура взяла гору над тверезими міркуваннями, і розлютившись, наступного ж дня після прийняття посольства, 25 травня, він наказав на шляху між Войтовим і Филиповим відрубати тим посланцям Хмельницького голови. Сам Вишневецький поспіхом направлявся до Лубен, розпустивши частину свого війська. Прибувши туди, він застав Лубни охопленими новими віяннями та повстанським настроєм. Оточений з усіх сторін повстанцями, Вишневецький зібравши основне майно, з сім'єю та трьома тисячами війська виїхав з Лубен на Поділля, поблизу містечка Биків переправився через річку Свидовець, звідти подався до Лубеча. Тут він перебрався через Дніпро і, діставшись до Брагиня, відправив княгиню з важким домашнім майном до свого Вишневеця, а сам подався ліворуч на воєнну боротьбу з козаками, до Погребищ [1: 77].

Так Вишневецький вступив у війну, яка стала для нього фатальною. У Погребищах розлючений князь по-катівському посадив на палі невинне населення, цими мордуваннями втративши прихильність своїх підданих і запаливши їхні серця гнівом до себе.

Далі Вишневецький рушив до Немирова, але частина його війська була розгромлена козаками, врятувався лише один драгун, який і доніс князеві про поразку його загону та зраду немирівців. В цей час до Вишневецького приходить звістка про те, що полковник Хмельницького Кривоніс здобуває місто Махновичі і князь з чотиритисячним військом подався до Махновичів.

Коли Вишневецький прибув туди, козаки саме здобували замок. Там князь мало не загинув аж двічі: спершу під ним було вбито коня, а потім зійшовся у двобої з Кривоносом, який ненавидів Вишневецького. Після кровопролитної сутички поляки були змушені відступити, козаки ж не стали їх переслідувати. Пан воєвода гоїти рани відправився у Збараж [1: 87].

До речі, жорстока та нерозважлива політика Вишневецького щодо мирного українського населення не тільки спричинилася до ще більшого розпалювання конфлікту, а й дала підставу козакам звинувачувати його у небажанні примирення. Свідчення про це знаходимо у таких словах Максима Кривоноса: "Я вже готовий був припинити кровопролиття, але пан Вишневецький мене спонукав до іншого своїми катуваннями, які над братами нашими в Немирові і в Погребищах здійснив, наказуючи висвердлювати їм очі" [8: 94].

Фортуна залишалася неприхильною до Вишневецького. На початку липня війська Кривоноса підійшли до Староконстантинова, де було зосереджено велике шляхетське військо (більше 10 тис чол) під керівництвом Вишневецького. Бій відбувся 16-18 липня, князь утратив близько чотирьох тисяч свого війська, втративши і 17 своїх хоругв, які були захоплені козаками. Військо Вишневецького відступило на Ляховичі. Проте офіційно вважалося, що перемога залишилась за Вишневецьким, який стверджував, що розбив козаків, яких не менше 10 тисяч загинуло, а немало захоплено в полон разом із 6 гарматами, багатьма знаменами і військовими знаками, і лише значна перевага козаків змусила поляків відступити до Ляховців [7: 103]. Звісно такі твердження не лише недостовірні, вони фальсифіковані з метою пропаганди. З-під Ляховців Вишневецький рушив до Збаража.

Час ішов, а повстання набувало все ширших масштабів, переростало у війну, охоплювало все більші території. Внутрішньополітична ситуація в самій Речі Посполитій теж була загостреною до краю. Тут відбувалися постійні тертя між "українськими" магнатами та польською шляхтою, інтереси яких значно розходилися. Цей розкол посилювався і боротьбою навколо вакантного королівського престолу, що з'явився після смерті Владислава IV. Кандидатом від польської шляхти був молодший брат покійного короля - Ян Казимир, а магнати на чолі з Вишневецьким висували старшого брата короля - єпископа Карла. Пристрасті вирували не лише в Польщі, а й за її межами. При підтримці іноземних держав - Франції і Швеції, незважаючи на бурхливий опір магнатів, 7 листопада 1648 р новим королем було проголошено Яна Казимира. Найближчим результатом його обрання було негайне позбавлення ним Яреми Вишневецького посади коронного гетьмана, яку він зайняв після Корсунської битви. Це ще більше загострило ситуацію. Вишневецький навіть наважився на вбивство його політичного опонента, канцлера Ю.Оссолінського і лиш поспішна втеча врятувала останнього. Оссолінський у відповідь виступив з ініціативою позбавлення князя гетьманської булави, аргументуючи це тим, що війна і кровопролиття почалася через нього.

Найважливішою подією того часу, що характеризує Вишневецького як людину і воєначальника, є облога міста Збаража, яка розпочалася 19 липня 1649

р. Польські історики стверджують, що лише Вишневецький в той час бачив, як слід діяти. Він фактично керував обороною Збаража, де кілька тисяч шляхетського війська опинилося в оточенні козацької армії. Облога Збаража ледве не обернулася катастрофою для польської сторони в ході цілої війни [10: 163].

Вишневецький зі своїм військом знаходився майже у безнадійному становищі. Провіанту не було, боєприпасів теж. Козаки оточили Збараж тісною стіною, а допомоги чекати було нізвідки. Князь слав до Яна Казимира гінців один за одним, з листами, сповненими відчаєм і обурення. Він звинувачував короля в тому, що той залишив Збараж на поталу супротивникові, а сам допомоги не надає. Проте здебільшого ці листи за адресою не доходили, гінців затримували козаки або союзні їм татари. Про це свідчить один лист Хмельницького до князя Яреми, в якому є такі слова: "Повідомляю в.кн.м., що цей лист з посланцем в.м. захоплено в трьох милях від Львова, посланцеві відрубали голову, а лист цілий відсилаю вам. Надішля в.м. на допомогу від короля й.м., а чому ж ти сам не виходиш з нори і чому ви всі не приєднаєтесь одним гуртом до короля..." [6: 122]. Цікавим є те, як гетьман заадресував свій лист, - поряд з переліком титулів він називає Вишневецького своїм, хоч і неширим, приятелем, що наштотує на певні роздуми.

Незважаючи на критичні обставини, князь Вишневецький не втрачав мужності. Щоб не дати розгорітися паніці, він вдавався до відчайдушних хитрощів. Так, коли козаки розпочали свою першу атаку і поляки захвилювалися, він переконав усіх не стріляти у татар, оскільки

вони є потенційними союзниками і лише вдають, що атакують разом із козами. Підбавдьорені таким чином, поляки перенесли того дня 17 атак.

Не одержуючи від короля ніяких звісток, Вишневецький перед солдатами вдавав, що час від часу все ж отримує їх і навіть їх перед військом, а для більшої вірогідності він прив'язував до цих фальшивок давніші королівські печатки. Цим та ще лагідними словами він намагався підтримувати бойовий дух оточеного війська. Разом із солдатами, князь харчувався смердючою кониною та собачатиною, юшкою із провареної шкіри [11: 95].

Ситуація у Збаражі все погіршувалася. Про це свідчать численні польські джерела, листи, в одному із яких говориться, що з 12 червня поляки, сковані жорсткою облогою, ледве витримали п'ять стрімких атак, втратили коней. Солдати тиняються мов вівці, а польські магнати гризуться між собою [9: 264].

Хмельницький бачачи таку ситуацію, неодноразово пропонував Вишневецькому скласти зброю, здати місто, яке безнадійно і помилювати безневинний народ, що гинув у ньому. Врешті Вишневецький послав кількох гінців, пропонуючи здачу міста. Вони описували жахливу картину: військо і народ вже більше як місяць жились самим м'ясом кінським, собачим, котятим та мишачим, а згодом почали поїдати шкіряні реміні і навіть ремінне взуття і самого князя Вишневецького знайшли при гоєнні ним ран своїх, як живився він юшкою, з мишачим м'ясом звареною. Мало не доходило до канібалізму.

Хмельницький запропонував князю Вишневецькому писати від себе до короля і послати до нього гінців, щоб в'яснити, чого слід чекати: миру чи війни? І князь написав дуже переконливого листа до короля, з проханням укласти з козаками тривалий мир, чого б він не коштував, "бо, видно - говорить він - ненависть наша до народу Руського перевищила міру свою, і суд Божий, певно гонить нас, за нього помщаючись" [4: 136-137]. Що це було холодний розрахунок, бажання виграти час, щоб зібратися з силами та знову вдарити по повстанцях, чи, може дійсно вияв запізненого каяття? На це питання ми вже не дізнаємося відповіді ніколи.

Як би там не було, восени 1649 року між Хмельницьким та королем був укладений Зборівський мир і однією із його умов стало зняття облоги Збаража. Хоч інші джерела стверджують, що Вишневецький сприйняв цей договір як особисту образу та писав до короля, звинувачуючи його у зраді та запобіганні перед козаками [2: 210].

Це можна було пояснити тим, що Вишневецький за умовами договору втрачав усі свої простори володіння за Дніпром. Амбіції князя все зростали, він вимагав від короля титулу коронного гетьмана, не зупиняючись навіть перед погрозами, кажучи "Даю вас своє шляхетська слово, що наготую вам всім. Речі Посполитій, пива гіркіше Хмельницького". Король не погодився на вимогу бунтівливого князя і протиріччя між ними загострилися до крайнощів Вишневецький навіть здійснив на короля замах, але невдалий

Після Зборівського миру Вишневецький усіма способами намагався зірвати договір. Його шляхта, об'єднуючись в загони, напала на козацькі території, по-звірячому розправляючись з мирним населенням Чоловікам відрубували ноги, жінкам відрізали груди, а дітям виколували очі Магнати заявляли- "Краще Польському королівству загинути, ніж ми від козаків приниження терпіти маємо" Врешті магнати добилися свого і війна відновилася. У битві під Берестечком Вишневецький командував лівим фронтом польської армії

Соціальне та політичне напруження в Речі Посполитій зростало Протиріччя між політикою короля Яна Казимира та Вишневецького зростали, накопичувалися взаємні образи, провокації. Амбітний і впливовий можновладець Вишневецький був багатьом із своїх соратників як сіль у оці

20 серпня 1651 р під час чергового походу на Подніпров'я, Ярема Вишневецький помер за дуже загадкових обставин. Заклятий ворог українського народу, душитель багатьох селянських повстань, один із стовпів магнатського згурпування в Польщі Раптова смерть Вишневецького (він був наймолодшим з польських гетьманів, помер у віці 34 роки) дала привід для різних чуток, які деморалізували військо. Існує версія, що князя отруїли його політичні супротивники Б Хмельницький, дізнавшись про смерть князя, вигукнув "Що ж, княже Вишневецький, ти, що недавно ще прагнув панувати над усією Україною, тепер задовольняєшся лише чотирма ліктями землі" [2 289].

Доля Яреми Вишневецького була складною і суперечливою. Він відомий як найбільш послідовний гонитель українського народу, жорстокий тиран, навіть на той час, коли жорстокість була нормою. Я гадаю, що на прикладі особистості князя Вишневецького, можна вивчати одвічну проблему українського народу, коли сини нашої землі відмовляються від неї і

стають служити її ворогам. Якщо припустити, що Вишневецький разом з своїм військом став би на сторону Хмельницького, то національно-визвольна війна 1648-57 рр., можливо, мала б зовсім інший фінал. Енергія та амбітність князя, скеровані в інше русло, могли б принести багато користі визвольній справі українського народу. Та, на жаль, відмовившись від рідної віри, обрубавши всі корені, що пов'язували його з Україною, Вишневецький став її катом. Безперечним є те, що він відіграв надзвичайно вагомий роль в ході історичних подій тих час. Його непересічна постать вимагає подальшого ретельного дослідження.

Література

1. Величко Самійло. Літопис. Т. 1. - К.: Дніпро, 1991. - 370 с.
2. Голубицкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. - К. К.: Гос.издат.полит.лит. УССР, 1962.-360 с.
3. Довідник з історії України. А-Я / За ред. І.Підкови, Р.Шуста. - К.: Генеза, 2001.-1136с.
4. Історія русів. - К.: Радянський письменник, 1991. - 318 с.
5. Kuchwicz Z. Obyczaje i postacie Polski szlacheckie XVI-XVIII w. - W., 1993.-284s.
6. Лист Б. Хмельницького до руського воєводи І. Вишневецького про безнадійне становище обложеного війська // Документи Б.Хмельницького / упорядн. І.Крип'якевич та І.Бутич. - К.: Видави. АНУРСР, 1963.-740с.
7. Лист Длотовського про відступ військ Я.Вишневецького з-під Константинова // Документи об освободительной войне укр. народа 1648-1654 гг. - К. Наукова думка, 1965. - 827 с.
8. Лист М.Кривоноса полковнику Корицькому // там же.
9. Лист про важке становище Я.Вишневецького в Збаражі // там же.
10. Tumowski M/ Historia Polski / J. Kieniewicz, J.Holzer. - W., 1991. -381 s.
11. Шевальє Г'єр. Історія війни козаків проти Польщі. К.: Таліріс, 1993. -224с.

*студ. 22 гр. істор. ф-ту Оксана Парнета
наук. керівник – доц. Л.М. Алексієвцев*

КИЄВО – МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КМА бере свій початок від заснованої в 1615р. Київської братської школи. Це один із перших загальноосвітніх вищих закладів у Східній Європі. Вона діяла до 1817р. Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що протягом 17 – 18 століття була єдиним освітнім, науковим, духовним осередком України, Східної Європи. Вона привертала увагу багатьох дослідників: В.Асочинського, М.Лінчевського, М.Петрова, Д.Вишневецького, Р.Лужного, Е.Вінтера, М.Грушевського, М.Костомарова, Н.Полянська – Василенко, З.Хижняк та багатьох інших.

Вплив КМА сягав далеко за межі нашої країни. Її міжнародні зв'язки збагачили вітчизняну духовну скарбницю й сприяли духовному поступу інших народів, в першу чергу – слов'янських.

КМА належить визначне місце в історії культурних зв'язків України зі слов'янськими народами. Цьому сприяли такі чинники, як спільність походження, мовна спорідненість, безпосереднє сусідство. Важливо відзначити, що одним із факторів, які слугували припливу молоді до КМА, була безпосередня діяльність києво-могилянців за кордоном. Вагоме місце відводиться КМА, зокрема в історії українсько-російських культурних. У контексті розгляду питання ролі КМА, її вихованцями в історії Росії – важливо привернути увагу до проблеми, яка в літературі визначається по – різному: тісного спілкування українського народу з російським, впливу української культури на російську, з рештою, грабунку українських розумів і чергової трагедії власне Київської вищої школи. Якщо в середині 17 ст. з Києва до Росії від'їжджали тільки одиниці, то вже у 18 ст. відхід київських культурних діячів набув рис масового явища. Разом із діячами переносились також освітні й культурні традиції Києва.” Ще більше за людей посунули на Москву українські книжки, які шанувались і читались у Росії. Як правило, здебільшого їх авторами були києво–могилянці”. На перших порах києво-могилянці допомагали становленню та зміцненню Московської академії, їм належить значний внесок у розвиток медицини, інженерної освіти в Росії.

Упродовж багатьох століть білоруси як і українці зазнавали соціальних та релігійних утисків, насильного покатоличення. Відповідно, вони також мусили боротися за збереження власної мови, культури, історії. За таких умов обидва народи підтримували один одного, існував культурний обмін між українськими та білоруськими школами, друкарнями,

монастирями [7; 193].

Зміцненню і розширенню українсько-молдавських зв'язків у 17-18 ст. сприяла діяльність КМА. Започаткував цю справу П.Могила, син молдавського господаря, київський митрополит і протектор Київської колегії.

Ряд відомих культурних діячів Молдавії і Валахії навчалися в КМА. Одним із перших був племінник Матея Басараба Удріце Настурел. Повернувшись на Батьківщину він заснував Слов'яно-руську школу, займався перекладами. В середині 18 ст. у КМА навчався Дімітріє Євстафієвич Брашов'янул, автор 1 граматики румунської мови. Вихованцем КМА був Амфілохій Хотинський – один з найдосвідченіших людей Молдавії. У 1768 році він став єпископом хотинським й протектором хотинської школи де навчалось близько 300 учнів [7; 196].

Зміцненню українсько-молдавських зв'язків сприяла також діяльність у Молдавії випускників КМА, полтавчанина Паїсія Величковського. Будучи настоятелем Няшецького монастиря, він творив при ньому школу перекладачів, заснував бібліотеку.

Вагомий вклад внесла Україна, зокрема КМА у розвиток освіти Південно-слов'янських країн. У лютому 1733 року Сербський митрополит Вікентій Йованович звернувся безпосередньо до митрополита Р. Заборовського як протектора КМА, з проханням надіслати вчителів: “Із своєї славної Академії до Сербії в навчанні книжному вправних, числом 10 чоловік, щоб вони навчали сербську молодь так, як в Академії Київській.” У цьому ж році, 1733, 25 серпня до Сербії виїхали вихованці КМА: Мануїл Козачинський, Петро Падунівський, Трохим Климовський, Георгій Шумляк, Тимофій Левандовський, Іван Минацький. Очолював цю групу просвітителів у Сербії талановитий учений, філософ і письменник Мануїл Козачинський [7; 197].

Через 2 роки після приїзду вихованців КМА до Сербії Вікентій Йованович писав Заборовському: “Можна сказати про вчителів, які прийшли до нас: і у навчанні вправні, нраву доброзичливого і в настановленні учнів вправні й охочі.

КМА підтримувала культурні зв'язки з Грецією, Німеччиною, та іншими країнами. Грецькі вчені внесли певний вклад в організацію шкільної освіти на Україні. Значний вклад у розвиток дружніх відносин і культурних зв'язків з Грецією вніс відомий вчений, вихованець КМА Василь Григорович Барський. Він був одним із талановитих студентів КМА, мандрівник. Вивчення його творів підтверджує, що КМА “Від часу її заснування і до середини 18 століття підтримувала кращі традиції Європейської вищої школи.

В 20 – 40 р. 17 століття він здійснив мандрівку по Італії, Греції, Палестині, Сирії, та інших землях. Побував у таких містах, як: Будапешт, Відень, Рим, Неаполь, Венеція, Падуя, Болонья, Флоренція, Бейрут, Єрусалим тощо. Після цього Василь Григорович – Барський залишив рукописні записки, які видались після його смерті [;].

Те, що молодь з різних країн приходила “по науку” саме до Києва свідчить, що КМА далеко за межами України мала добру славу. Частина чужоземних студентів за їх проханням академія розміщала на утриманні у монастирях. А якщо приїздили власним транспортом, то це обов'язково зазначалося в подорожній: “Пред'явник цього Арсеній з 2 студентами й 1 служником на 1 возі 3 кіньми звідси їдуть на Русь для науки в Києві, того ради різного чина командуючих покійно прошу вище згадуваних, не тільки вільно пропускати, але й пристойно допомогу чинити. Писано Петроворадині, квітня 22 дня 1733 року Гоффендеріч, комендант у тому місті Так, особисті контакти викладачів і студентів, навчання вихованців в інших країнах сприяли обміну духовними цінностями між країнами. Долаючи національну та релігійну замкнутість, що часто тяжіла над кращими представниками тодішнього суспільства, КМА охоче запозичувала досягнення науки, культури та передової думки інших народів, ділилась власними надбаннями. Це сприяло взаємному духовному збагаченню й культурному прогресові народів, зміцненню їх дружніх відносин. Міжнародні культурні зв'язки КМА мають неабияке значення для оцінки її місця в історії світової культури [7 ; 289].

Література

1. Алексієвець Л. М. КМА у суспільному житті України (16 – 18 ст.) –Тернопіль: Лілея, 1997. – 160с.
2. Алексієвець Л. М. КМА у суспільному житті України і зарубіжних країн (17 – 18 ст.) – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263с.
3. Алексієвець Л. М. КМА і Європейський світ. – Тернопіль, 1999. – 68с.
4. Аскочинський В. “Київ с древнейшим его училищем Академією”
5. Довідник з історії України “А – Я” К.: Генеза 2001.- 1136 с..

6. Тітов Х. В. Стара вища школа в київській Україні 16 – поч. 19 ст. К., 1924р.
7. Хижняк З. І. КМА вид. 2 – е перероблене і доповнене. К.: “Вища школа”. 1981р.

*студ. 33 гр. істор. ф-ту Наталія Заставецька
наук. керівник – доц. О.М. Петровський*

ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ ТА ПЕРШІ КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ ПЕРЕБУВАННЯ ОСТАННЬОЇ ПІД ВЛАДОЮ АВСТРО-УГОРЩИНИ (ДР. ПОЛ. ХІХ СТ. – 1914 Р.)

У статті проаналізовано особливості формування ідеї охорони пам'яток та перші кроки становлення пам'яtkоохоронної справи у Східній Галичині в умовах перебування останньої під владою Австро-Угорщини.

Пам'ятки історії, як специфічний вид історичних першоджерел, сприяють розвитку наукових знань, примноженню багатовікового досвіду людства в усіх галузях матеріальної та духовної культури. Завдяки пам'яткам створюється унікальний, за своїми виховними можливостями, ефект особистої причетності до визначних подій минулого певної етносоціальної спільності, що сприяє самоствердженню особистості в реальному світі. Формування ідеї та перші кроки становлення пам'яtkоохоронної справи у Східній Галичині, безперечно, є однією з важливих сторінок пам'яtkознавства, яка, на жаль, на сьогодні залишається практично незаповненою. Недостатня дослідженість цієї проблематики з одного боку, та великий інтерес до історії пам'яtkоохоронної діяльності в Україні з іншого – визначають актуальність цієї теми на сьогоднішньому етапі розвитку пам'яtkознавства.

Глибокий аналіз розгорнутої проблеми можливий завдяки численним публікаціям, що прямо чи опосередковано стосуються охорони пам'яток у Східній Галичині в умовах австрійського панування. Серед авторів останніх варто назвати І. Шп [38: 52-53], В. Щербаківського [39], К. Широцького [36: 37], З. Кузеля [10], Й. Певенського [21: IV], М. Соколовського [21: IV], Й. Тарчаловіча [23: X, XVIII], С. Томковича [23: XXXVIII], Б. Януша [18-19; 35; 41-43], О. Чоловського [12; 35], Я. Антоновича [21-22; 24], В. Лозінського [21-22]. Чимало інформації стосовно досліджуваної нами проблеми міститься також у роботах сучасних науковців, зокрема О. Сидора [20], А. Баженова [4], В. Лавренюка [11], М. Бандрівського [2-3], П. Тронька, В. Горбика, Е. Піскової [1].

Діяльність по збереженню пам'яток історії та культури в її сучасному розумінні в країнах Західної Європи почалась ще в епоху Просвітництва [13: 34]. Захоплення європейських країн ідеєю охорони пам'яток, вочевидь, стало поштовхом до зацікавлення пам'яtkоохоронною проблематикою і в Австро-Угорщині.

На межі 80-90-х років ХІХ ст. в українському русі завершувався процес переорієнтації світогляду із середньовічних станово-релігійно-династичних уявлень на розуміння пріоритету національних цінностей, нації та національної держави [14: 105-106]. В такій ситуації видатний польсько-єврейський ліберал Вільгем Фельдман справедливо зазначив: ”У ХХ столітті багато народів постало з попелу, але відродження не багатьох відбулося так швидко і енергійно, як відродження українців Австрії... їхнє несподіване і бурхливе зростання в основному сталося завдяки тому, що вони навчилися самопомозі та впертій боротьбі за свій кожен здобуток” [25: 408]. Отже, у др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. в Галичині активізувалось суспільно-політичне життя та культурно-просвітницькі настрої [16: 118; 15: 332; 25: 401], що втілились, зокрема, і в пам'яtkоохоронній діяльності, тож цілком закономірно, що це визначило відповідну політичну стратегію центру. Політика останнього по відношенню до пам'яток Східної Галичини, на перший погляд, носила двозначний характер. З одного боку, влада дозволяла розбирати замки і фортеці з метою будівництва доріг чи господарських будівель [7: 254], а з іншого – виділяла кошти на реставрацію цих же пам'яток [7: 254]. Особливості позиції, яку зайняла Австро-Угорщина по відношенню до своєї провінції, визначились політичним лавіруванням між проукраїнською і, більшою мірою, пропольською орієнтаціями. Але під усім цим в дійсності ховався завуальований принцип розпалювання національної ворожнечі між українцями, поляками та євреями [9: 30]. Вочевидь, непоганою площиною для його застосування стало пам'яtkознавство.

Ідея охорони пам'яток, як складова національної політики Відня, вимагала повного

контролю над пам'яткоохоронною діяльністю. Останнє, в свою чергу, зумовило потребу створення розгалуженої системи державних органів за принципом "центр – провінції", які б займалися охороною і вивченням пам'яток. Після відповідного циркуляру від 11.01.1889 р. розпочав роботу Комітет консерваторів по збереженню пам'яток архітектури і мистецтва Східної Галичини [5]. Завданням новоствореного органу стало "miec wiadomość o wszystkich w ich okregu zabytkach jak znanych, już jak świeżo odkrytych" [5: арк. 4, арк. 6]. А через рік був створений подібний орган у Галичині Західній [27: арк. 17].

Провівши анкетування [26: арк. 12] та виявивши неефективність австро-угорського законодавства з охорони пам'яток [26: арк. 16, арк. 19], Коло консерваторів Західної Галичини у 1892 р. подало петицію з пропозиціями змін останнього [26: арк. 11-12]. Консерватори запропонували скласти список нерухомих пам'яток [26: арк. 23], при цьому вважати останніми ті споруди, що були збудовані до 1800 р. [26: арк. 15]. Відтак вже з початку нового століття Коло консерваторів стало досить впливовою структурою у питанні охорони пам'яток у Східній Галичині [28-31].

Спектр їхньої діяльності поширювався однак не лише на архітектуру, археологічні чи монументальні пам'ятки. Документи засвідчують, що охоронці займалися і питанням догляду за цвинтарями [34: арк. 50].

22 травня 1904 р. в Перемишлі відбувся з'їзд галицьких консерваторів і кореспондентів Комісії Центральної [29], який визнав за необхідне створення статуту консерваторського. Одним з пунктів постанови з'їзду стало також рішення ініціювати звернення до Центральної Комісії та Міністерства віросповідання і освіти про урядове визнання об'єднання існуючих в Галичині консерваторів і кореспондентів Грона Галичини Західної та Кола Галичини Східної як урядових органів [29: арк. 11].

Поданий у 1910 р. статут [30] консерватори погодили з Міністерством віросповідань і освіти, а також з Міністерством внутрішніх справ та фінансів [30: арк. 35 об.]. Однак, після трьох років розгляду, віце-президент Лянцкоронський зауважив, що запропонований проект утворення в Галичині Красвої Ради опіки над старожитностями не може бути прийнятим [32: арк. 13 об.]. Такий крок уряд пояснив неможливістю задовольнити надзвичайно велику суму (350-500 тис. крон), названу галичанами як необхідну для охорони пам'яток в краї [32: арк. 14]. Для порівняння зауважимо, що ще у 1910 р. на реставрацію однієї лише вірменської катедри у Львові було виділено 100 тис. крон [30: арк. 28]. Тож, проаналізувавши документ, можна зробити висновок, що проект, вочевидь, викликав роздратування з боку Центральної Комісії консерваторів. Співпраця галичан була надто небезпечна з політичної точки зору, а, відтак, не могла отримати схвалення Відня.

Паралельно з формуванням ідеї охорони пам'яток на урядовому рівні відбувалося її становлення у сфері діяльності численних товариств. Прикладом може слугувати діяльність у 1865-1920 рр. у м. Кам'янці-Подільському спочатку Подільського єпархіального Історико-статистичного комітету, а з 1903 року – Подільського церковного Історико-археологічного товариства, яке стало головним організатором краєзнавчого та пам'яткоохоронного руху [4: 18]. Цією ж проблематикою займалися Польське історичне товариство [8: 144], Крайове Археологічне товариство [33: арк. 3], Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові [10; 19: 114-115; 35; 41-43], а також Товариство наукове у Тернополі [17: 1; 11: 58].

Дослідженням і охороною українських пам'яток займалися певною мірою і польські товариства, зокрема Краєзнавче товариство у Варшаві [6: 198], Товариства приятелів наук у Перемишлі [30: арк. 12], що доводить реальність впливу тенденцій польської наукової школи на українську [11: 24].

Важливе місце у пам'яткоохоронній діяльності у Східній Галичині належало Церкві. [40: 3; 33: арк. 1, арк. 3]. У двох останніх десятиліттях XIX ст. активну пам'яткоохоронну роботу розвинув Ставропігійський інститут [2: 8]. Ставропігійська виставка пам'яток у 1888 р. викликала широкий резонанс у тогочасному галицькому суспільстві. Вперше так наочно була продемонстрована потреба опіки над пам'ятками старовини не лише церковних інституцій, а й широкого кола громадськості. Особливо активно греко-католицька Церква включилася у справу збереження національної спадщини з приходом у 1901 р. на митрополичий престол Андрея Шептицького [2: 9].

Таким чином, ідея охорони пам'яток з останньої чверті XIX ст. зайняла досить вагомe місце у політиці Відня щодо Галичини. Прагнучи послабити напруження як з боку поляків до Відня, так і з боку українців, уряд водночас намагався скористатися будь-якою можливістю

загострити суперечності між цими національностями. Щоб тримати під контролем культурно-історичну спадщину регіону, Австро-Угорщина налагодила систему краєвого регулювання пам'яткоохоронної діяльності. Тож ідея збереження історичних пам'яток знайшла своє правове оформлення та діяльнісне продовження у практичній роботі Комітету консерваторів Східної Галичини. Основною проблемою пам'яткоохоронців стало юридичне визнання повноважень консерваторів. Однак кілька спроб задокументувати ідею охорони пам'яток закінчились невдало. Тісне зближення консерваторів Східної і Західної Галичини викликало навіть обурення Відня, а, відтак, негативно відбилось на фінансуванні Кола консерваторів. А необхідність постійної співпраці з місцевими владними структурами ще сильніше ставила консерваторів у залежність від держави, для якої охорона пам'яток у Східній Галичині була лише одним із засобів впливу на українців, елементом контролю та підпорядкування окраїни [5; 9; 30; 32;].

У свою чергу, важливу роль у процесі формування ідеї охорони пам'яток та становлення пам'яткоохоронної справи у Східній Галичині відіграли наукові товариства, громадські організації і греко-католицька Церква. Кожна з цих інституцій переслідувала власні цілі: співпраця польських товариств носила здебільшого характер краєзнавчих досліджень і переслідувала мету широкого розвитку туризму; греко-католицька Церква, не маючи чітко окресленої програми збереження пам'яток старовини, однак активно включилась в пам'яткоохоронний рух, вочевидь, з метою підвищення її історичної значимості у боротьбі за вплив серед вірних з російською православною Церквою та польською католицькою. Тим не менше, діяльність з охорони пам'яток цих інституцій створила передумови і широке підґрунтя для становлення професійної різнопланової пам'яткоохоронної справи у Галицькому регіоні. Завдяки цим інституціям рух за охорону пам'яток набрав широкого розмаху і навіть національного характеру, оскільки став одним із провідних чинників піднесення національної свідомості галицьких українців, що мало вирішальне значення у подальших історичних подіях.

Література

1. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури. Ч. 1./ Ред. кол. Тронько П.Т., Горбик В.О., Піскова В.М.; відпов. ред. Горбик В.О., Піскова В.М. – К.: Ін-т історії НАН України, 1999. – 274 с.
2. Бандрівський М.С. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). – Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01/ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2001. – 20 с.
3. Бандрівський М.С. Про короpecь на Високому Замку // Галицька брама. – 1996. – № 12 (лютий). – С. 8.
4. Баженов Л.В. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.). – Автореф. дис. ... доктор. істор. наук: 07.00.01. / Інститут історії України. – Київ, 1996. – 32с.
5. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 33. – Оп. 1. – Сп. 376.
6. Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany. T. I i II., Варшава 1910 і 1911 [рец.] // Записки НТШ. – Т. CXII. – 1912. – С. 198-200.
7. Ковальчук М. Тереховлянський замок // Тернопілля 96: районний річник. – Тернопіль: Збруч, 1997. – С. 253-254.
8. Історія Львова / Відп. ред. Секретарюк В.В. – К.: Наук. думка, 1984. – 411 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область / Гол. ред. Нечай С.П. – К.: Гол. ред. УРЕ АНУРСР, 1973. – 639 с.
10. Кузеля З. Gefährdete Holzkirchen in Ostgalizien (Mitteilungen der k.k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historisch- Denkmale. – Відень, 1909, VIII, С. 477-481, з 7 ілюстраціями) [рец.] // Записки НТШ. – Т. CIII. – 1911. – С. 210-213.
11. Лавренюк В. Розвиток краєзнавства на Тернопільщині // Наукові записки: 36. / Тернопільський краєзнавчий музей. – Тернопіль, 1993. – С. 57-65.
12. Лесик О.В. Замки та монастирі України. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.
13. Неживий О. Відцентровими шляхами // Пам'ятники України. – 1986. – № 1. – С. 34-38.
14. Новітня історія України (1900-2000) / А.Т. Слісаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дорожник та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України: Т. 2: Від середини XVIII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – 606 с.
15. Рибалка І.К. Історія України. Частина 2. Від початку XIX ст. до лютого 1917 року. – Основа, 1997. – 480 с.
16. Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego za rok 1892. – Tarnopol: Drukarnia St. Kossowskiego, 1893. – 146 s.

17. Сварник І. Бібліографія праць Богдана Януша // Пам'ятки України. – 1996. – № 3-4. – С. 114-115.
18. Сварник І. Богдан Януш – історик, консерватор доісторичних пам'яток Східної Галичини // Пам'ятки України. – 1996. – № 3-4. – С. 110-113.
19. Сидор О. Іларіон Свенціцький і реставраційна справа в Національному музеї у Львові // Пам'ятки України. – 1996. – № 3-4. – С. 106-109.
20. Sprawozdania z posiedzeń Komisji historii sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1911 roku // Prace Komisji historii sztuki. Tom. I. – Kraków: Nakładem Akademji Umiejętności, 1914. – S. I-X.
21. Sprawozdania z posiedzeń Komisji historii sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1913 roku // Prace Komisji historii sztuki. Tom. I. – Kraków: Nakładem Akademji Umiejętności, 1914. – S. XXI-XXXI.
22. Sprawozdania z posiedzeń Komisji historii sztuki za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1921 roku // Prace Komisji historii sztuki. Tom. I. – Kraków: Nakładem Akademji Umiejętności, 1914. – S. I-XXXI.
23. St T. Jan Bołoz Antoniewicz // Prace Komisji historii sztuki. Tom. III. – Kraków: Nakładem Akademji Umiejętności, 1927. – S. I-II.
24. Субтельний О. Історія України. – К.: Либідь, 1993. – 718 с.
25. Центральний державний історичний архів у місті Львові (далі ЦДА у м. Львові). – Ф. 146. – Оп. 7. – Сп. 4607.
26. ЦДА у м. Львові. – Ф. 616. – Оп. 1. – Сп. 7.
27. ЦДА у м. Львові. – Ф. 616. – Оп. 1. – Сп. 21.
28. ЦДА у м. Львові. – Ф. 616. – Оп. 1. – Сп. 28.
29. ЦДА у м. Львові. – Ф. 146. – Оп. 1. – Сп. 59.
30. ЦДА у м. Львові. – Ф. 616. – Оп. 1. – Сп. 99.
31. ЦДА у м. Львові. – Ф. 616. – Оп. 1. – В'язка 7. – Сп. 91.
32. ЦДА у м. Львові. – Ф. 475. – Оп. 1. – В'язка 12. – Сп. 619.
33. ЦДА у м. Львові. – Ф. 475. – Оп. 1. – В'язка 12. – Сп. 620.
34. Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabutki wojewódstwa tarnopolskiego. – Tarnopol: nakładem Powiatowej Organizacji Narodowej, 1925. – 198 s.
35. Широцький К., Лукомський Г.К. О прошлом и современном состоянии провинциальной художественной архитектуры в России, с 26 иллюстрациями, Спб., 1912 [рец.] // Записки НТШ. – Т. СХІІ. – 1912. – С. 196-198.
36. Широцький К. Проф. Покровський Н.В. Церковно-археологічний музей С. Петербургской Духовной Академии 1879-1909г. Спб. 1909, I-IV; I-XXIX; 1-151 [рец.] // Записки НТШ. – Т. ХСVII. – 1909. – С. 191-193.
37. Шп І. Труды Подольского Церковного Историко-Археологического Общества. Выпуск десятый, под редакцією проф. Е Свенцицкого и Н.Яворського. Камінець, 1904, ст. 4+580+110 [рец.] // Записки НТШ. – Т. LXVI. – 1905. – С. 25-53.
38. Щербаківський В. Макаренко Николай. Памятники украинского искусства XVIII вв., Спб., 1908 (відб. з часописи „Зодчий”) [рец.] // Записки НТШ. – Т. LXXXVIII. – 1909. – С. 216-218.
39. Ющук А. Свято-Преображенська церква як пам'ятник архітектури // Новини Шумщини. – 1998. – 1 травня – с. 3.
40. Януш Б.С. Свенцицкий И.С. Опись музея Ставропигийского Института во Львове. Львів, 1908, ст. XI+248 [рец.] // Записки НТШ. – Т. LXXXV. – 1908. – С. 195-196.
41. Януш Б. Sprawozdania grona c.k. konserwatorów Galicyi wschodniej. №52-63. Львів, 1908, ст.27 [рец.] // Записки НТШ. – Т. LXXXV. – 1908. – С. 193-194.
42. Януш Б. Sprawozdania Komisji do badania historyi sztuki w Polsce. – Краків, 1907, Т. VIII, зош. I і II [рец.] // Записки НТШ. – Т. LXXXI. – 1908. – С. 203-204.

*студ. 51 гр. істор. ф-ту Тетяна Лахманюк
наук. керівник – доц. Алексієвець Л.М.*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОРБАЧЕВСЬКОГО

В зв'язку велику наукову цінність, пізнавальне і практичне значення має науково-педагогічна і громадсько-політична діяльність Івана Яковича Горбачевського (1854-1942).

Мало хто з українських вчених володів стількома титулами, як професор Іван Горбачевський – доктор медичних наук, професор, чотирихкратний декан медичного факультету Карлово Університету в Празі, а згодом його ректор, член Санітарної Ради Чеського Королівства, член Найвищої Ради Здоров'я Австро-Угорщини у Відні, член Ради для технічних досліджень у Відні, довічний член Палати Панів Австрійського Парламенту з правом на „екселенція”, дійсний таємний радник, перший міністр здоров'я Австро-Угорщини, професор,

завідуючий кафедрою хімії і ректор Українського Вільного Університету у Відні й Празі, дійсний член Академії наук Української РСР, дійсний і почесний член Наукового Товариства ім. Т.Шевченка [33:152].

З 18 років проживав на чужині, не забуваючи, однак, рідного краю, з яким підтримував тісні зв'язки і постійно підкреслював свою приналежність до українського народу [32:706].

І. Герета вважав: „Іван Якович Горбачевський – вчений з європейським іменем” [5]. Петрик М., Баб'юк М. констатують: „Ім'я професора І. Горбачевського є символом вченого світової слави і українського подвижника, який все життя присвятив науці, інтересам формуванню інтелекту української нації” [20:92].

Таким чином, із вищевикладеного випливає, що наукове осмислення багатогранної діяльності І.Я. Горбачевського та популяризація його спадщини – є винятково важливим й актуальним завданням української науки.

Посприяти його розв'язанню і покликана дана праця. Актуальність даного завдання посилює і те, що славетний вчений є вихідцем з Тернопільської області, отож досліджуваний матеріал матиме краєзнавчу цінність.

Зіркою першої величини сяє на Тернопільщині ім'я Івана Яковича Горбачевського. Проте в українській науці й досі не проведено ґрунтовного дослідження, що стосувалося б постаті вченого.

Заслугує на увагу монографічне дослідження Головацького І. „Іван Горбачевський (1854-1942): життєписно-бібліографічний нарис” [9]. Дослідник вважає, що І.Горбачевський своєю невтомною науковою діяльністю, участю в багатьох європейських інституціях, громадською активністю зробив неоціненний внесок у скарбницю духовного життя українського суспільства. У даній праці чітко виділено основні періоди життя і діяльності Івана Горбачевського. Автор подає їх наступним чином: І. Дитинство, студентські роки. ІІ. Науково-педагогічна і громадсько-політична діяльність в університетах Відня і Праги, Науковому Товаристві ім. Шевченка. ІІІ. Міністр народного здоров'я Австро-Угорщини. ІV. Український Вільний Університет та Українські наукові з'їзди. V. Товариство „Музей визвольної боротьби України в Празі.

На сторінках періодичних видань з'явилися публікації про вченого, які незважаючи на популярний характер і розрахунок на масового читача, містять певну інформаційну цінність.

Так низку статей, присвячених І.Горбачевському, опублікував І.Головацький, в яких знаходимо конкретний фактичний матеріал з питань біографії, громадсько-політичної діяльності, наукових зацікавлень вченого. Це насамперед статті: „Академік Горбачевський” [6], „Валет світової науки” [7], „Видатні вчені чинять славному у світі ім'я українське” [8], „Іван Горбачевський” [10], „Наукова конференція на честь ювілею академіка Івана Горбачевського” [11], „Наш музей у Празі” [12], „Прага вшанувала академіка Івана Горбачевського” [13], „Тернистий шлях. Таким він був для українського університету у Львові” [14], „Товариство та Музей Визвольної Боротьби України в Празі” [15], та інші.

Про Івана Горбачевського знаходимо в статтях Гонського Я. „Академік, міністр, парламентарій” [16], „Зірки повертаються” [17], „Іван Горбачевський – визначний вчений України і Чехословаччини” [18], „Іван Горбачевський - наша гордість і слава” [19], Подільчака М. „Вагомий внесок у світову науку” [25], „Видатний український вчений і громадський діяч” [26].

Особливу цінність становлять статті Юркевич О.Г. „Геніальний вчений, великий патріот, гідна людина” [30], „Іван Горбачевський – дійсний член НТШ” [31], „Іван Горбачевський – український вчений світової слави” [32], „Український вчений світової слави” [33].

У названих статтях міститься цінний матеріал для висвітлення окремих питань наукової діяльності та громадсько-політичної активності І.Горбачевського.

У контексті питань, які ми розглядаємо можна згадати дослідження: Бундза П. „З історії створення та діяльності Українського Вільного Університету в Празі (1921-1945)” [3], в якому автор подає участь вчених Тернопільщини у створенні вищої школи за кордоном, серед яких був і І.Горбачевський. У праці Генік-Березовської З. „Карлів університет у Празі і українці в ньому” [4], подається аналіз діяльності І.Горбачевського у Карловому університеті.

Микитенко О. показує працю І.Горбачевського у статті „Український Вільний Університет у Мюнхені: 75 років діяльності” [22].

Серед публікацій, які мають відношення до нашої теми, можна виокремити статтю Траф'яка М. „Іван Горбачевський: відомий і невідомий” [27].

Окремі аспекти діяльності визначного вченого дають нам: Барва Н. у статті „Вчений зі світовим ім'ям – наш земляк” [1], Бондар О. – „Знаменитий земляк” [2], Мельничук Б. – „Учений світового значення” [21], Пляцко Р. – „Академік відомий і невідомий” [23], Погрібний В. – „Визначний хімік-патріот України” [24], Швейцар Й. – „Професор, доктор Іван Горбачевський, міністр здоров'я Австро-Угорської монархії” [28], Шляхтиченко М. – „Професор, доктор Іван Горбачевський” [29].

І.Я. Горбачевський зробив відкриття у багатьох галузях: працював як біохімік-гігієніст та епідеміолог, зробив свій внесок у питання судової медицини [33:159]. Вчений залишив після себе 66 наукових публікацій з хімії, біохімії, епідеміології, судової медицини, токсикології, інших галузей, більш як сто наукових опрацювань у галузі санітарії, багато з яких свого часу впровадили в Австро-Угорщині [21:2]. Наукові роботи Івана Горбачевського характеризуються новим підходом до вирішення багатьох медичних і хімічних проблем.

Праці професора Горбачевського, опубліковані українською, чеською та німецькою мовами, відзначаються оригінальністю, сміливістю ідей, глибоким обґрунтуванням, лабораторними дослідженнями. Його наукова спадщина – це вагомий внесок у розвиток української, чеської та й зрештою – світової науки [33:159].

Все це підвищує інтерес до постаті визначного вченого та громадсько-політичного діяча І.Горбачевського.

Найважливіші праці І. Горбачевського, що принесли йому світову славу, як хіміку і біохіміку, були присвячені синтезу сечової кислоти.

Всесвітню славу Іван Горбачевський здобув дослідженнями пуринового обміну (1889-1899).

Він розробив методи розпізнання кров'яних плям у криміналістиці, вивчав харчування селян Галичини, вияснив етіологію пелагри–захворювання, що настає внаслідок недостатчі у їжі нікотинової кислоти. Останнє дослідження мало величезне соціально-економічне значення для місцевостей, в яких населення харчувалося переважно кукурудзяним борошном (Закарпаття, Буковина, Бессарабія, Румунія). Значна заслуга І. Горбачевського у розвитку екології, зокрема в організації постачання Праги питною водою.

В 1924 р. Іван Якович Горбачевський написав і видав підручник хімії в 4 томах чеською і українською мовами, вперше запропонував українську термінологію на міжнародних принципах, над її розробкою він працював до кінця свого життя.

Іван Горбачевський – великий громадсько-політичний діяч і патріот України. Разом з іншими галицькими патріотами він боровся за створення у Львові Українського університету, але реалізувати це не вдалося. І. Горбачевському разом з іншими українськими діячами вдалося заснувати у Відні в 1921 р. Український Вільний Університет, що став форпостом української науки і рідного слова на чужині. У 1921 р. УВУ переведено до Праги, а в 1924 р. Іван Якович був його ректором. Одночасно вчений стає одним із засновників, директорів і професорів Господарської академії у Подєбрадах та педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, де навчалося багато українців із поневолених земель Закарпаття, Галичини, Волині, Буковини.

Під час Першої світової війни в 1914 р. разом з іншими громадськими діячами І. Горбачевський організував комітет допомоги українцям-біженцям з Галичини.

В 1924р. в Празі організований музей визвольної боротьби України, а головою його стає Іван Горбачевський, директором – професор Д.М.Антонович.

І. Горбачевський був організатором, засновником або співзасновником багатьох науково-культурних закладів на чеській землі, де українська молодь могла навчатися, здобувати освіту та професію [26:170-171].

Все це ще раз підтверджує, як високо його оцінила не тільки українська, але й європейська громадськість.

Світова наука у галузі лікарської хімії ще донині живе ідеями геніального українського вченого, а багато проблем, поставлених Іваном Яковичем, ще чекають свого вирішення.

Ім'я професора Івана Горбачевського є символом справжнього вченого патріота, який все своє життя віддав науці й служінню рідному народові, ідеалам гуманізму [33:159-160].

Таким чином, із вищевикладеного випливає, що наукове осмислення багатогранної діяльності І.Я. Горбачевського та популяризація його спадщини – є винятково важливим й актуальним завданням української науки.

Посприяти його розв'язанню і покликана дана праця. Актуальність даного завдання посилює і те, що славетний вчений є вихідцем з Тернопільської області, отож досліджуваний

матеріал матиме краєзнавчу цінність.

Постать професора Івана Горбачевського є прикладом вдумливого вченого, людини нових ідей, працездатного і працюючого, чого він вимагав від своїх учнів.

Кожен українець повинен знати ім'я І. Горбачевського – знати, що це був вчений світової слави, ректор Карлового Університету, перший міністр здоров'я, великий Українець-патріот, який боровся за Український університет у Львові і в Празі, довголітній ректор Українського Вільного Університету в Празі, опікун українських студентів на чужині.

Це був геніальний вчений, достойна людина, великий патріот [32:713].

Тож сьогодні, в такий непростий час національно-державного відродження, особливо важливо, щоб наука повернула ім'я Івана Яковича Горбачевського як науковця, педагога, політика і громадського діяча, як людини, котра віддала себе служінню справі української і світової науки. Повернення спадщини видатного вченого служитиме національно-культурному відродженню в сучасних умовах українського державотворення.

Література

1. Барва Н. Вчений зі світовим ім'ям – наш земляк: до 145-річчя від дня народження вченого І.Горбачевського // Народне слово. – 1999. – 21 травня. – С. 1–2.
2. Бондар О. Знаменитий земляк // Народне слово. – 1999. – 14 травня.
3. Бундза П. З історії створення та діяльності Українського Вільного Університету в Празі (1921-1945): участь вчених Тернопільщини у створенні вищої школи за кордоном – С.Дністрянського, С.Рудницького, І.Горбачевського та ін. // Шлях перемоги. – 1995. – 4 листопада. – С. 7.
4. Геник-Березовська З. Карлів університет у Празі і українці в ньому // Український календар. – Варшава, 1978. – С. 75.
5. Герета І. Двоє з енциклопедії: вони прославили Надзбруччя // Ровесник. – 1967. – 19 листопада.
6. Головацький І. Академік Горбачевський // За вільну Україну. – 1993. – травень. – Ч.55. – С. 2.
7. Головацький І. Велет світової науки (до 140-річчя від народження Івана Горбачевського) // Поклик сумління. – 1994. – №19. – С. 2.
8. Головацький І. Видатні вчені чинять славним у світі ім'я українське (до 140-річчя від народження Івана Горбачевського) // Просвіта. – 1994. – С. 6.
9. Головацький І. Іван Грбачевський (1854-1942): життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1995. – 125с.
10. Головацький І. Іван Горбачевський // Ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898-1998 /За ред. С.Яреми. – Тернопіль, Львів: Поллі, 1998.– С. 655–656.
11. Головацький І. Наукова конференція на честь ювілею академіка Івана Горбачевського // Вісник НТШ. – 1994. – Ч.10–11. – С. 27.
12. Головацький І. Наш музей у Празі // Поклик сумління. – 1992. – №43. – С. 4.
13. Головацький І. Прага вшанувала академіка Івана Горбачевського // За вільну Україну. – 1994. – Ч.193. – С. 4.
14. Головацький І. Тернистий шлях. Таким він був для українського університету у Львові: короткий нарис боротьби за українську вищу школу // Поклик сумління. – 1993. – Ч.6,7,11-13.
15. Головацький І. Товариство та Музей Визвольної Боротьби України в Празі // Вісник НТШ. – 1993. – Ч.5 – С.11–12.
16. Гонський Я. Академік, міністр, парламентарій // Медична академія. – 2001. – №10. – С. 10.
17. Гонський Я. Зірки повертаються // Західна Україна. – 1992. – 12-18 липня. – С. 11.
18. Гонський Я. Іван Горбачевський – визначний вчений України і Чехословаччини // Матеріали наукової конференції „Україна і світова наука”. – Тернопіль, 1993. – С. 21–26.
19. Гонський Я. Іван Горбачевський – наша гордість і слава // Свобода. – 1992. – 30 квітня.
20. Іван Горбачевський // Петрик М., Баб'юк М. Основи математичного моделювання та застосування математичних методів у наукових дослідженнях. – Тернопіль, 1998. – С. 92
21. Мельничук Б. Учений світового значення // Тернопіль вечірній. – 1999. – 19 травня. – С. 2.
22. Микитенко О. Український Вільний Університет у Мюнхені: 75 років діяльності // Всесвіт. – 1996. – №12. – С. 216–218.
23. Пляцко Р. Академік відомий і невідомий // Наука і суспільство. – 1989. – №6. – С. 6–7.
24. Погрібний В. Визначний хімік – патріот України // Український вчений. – 1997. – №3-4. – травень.
25. Подільчак М. Вагомий внесок у світову науку // Народне здоров'я. – 1994. – №9. – червень.
26. Подільчак М. Видатний український вчений і громадський діяч (до 140-річчя від дня народження академіка Івана Горбачевського) // Лікарська справа. – 1996. – №10-12. – С. 169–171.
27. Траф'як М. Іван Горбачевський: відомий і невідомий // Тернопіль. – 1995. – №1. – С.46–47.
28. Швейцар Й. Професор д-р Іван Горбачевський, міністр здоров'я Австро-Угорської монархії // Лікарський вісник. – 1989. – Т.36. – №1. – С. 40–42.
29. Шляхтиченко М. Професор, доктор Іван Горбачевський // Лікарський вісник. – 1958. – Ч.9. –

- С.7–13.
30. Юркевич О.Г. Геніальний вчений, великий патріот, гідна людина // Народне здоров'я. – 1994. – №9. – червень.
31. Юркевич О.Г. Іван Горбачевський – дійсний член НТШ // Т. Шевченко – українська національна культура. – Львів, 1990. – С. 120.
32. Юркевич О.Г. Іван Горбачевський – український вчений світової слави // Визвольний шлях. – 1993. – №6. – С. 708–713.
33. Юркевич О.Г. Український вчений світової слави // Аксіоми для нащадків. – Львів, 1999.

*студ. 41 гр. істор. ф-ту Ірина Гавліч
наук. керівник – доц. О.А. Полянський*

ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Побудова незалежної держави можлива за умови поваги до власних сторінок історії, повернення із забуття сотень імен політичних і військових діячів – активних учасників і керівників національно-визвольного руху українського народу. До таких належить постать Д.Д.Вітовського – ідеолога стрілецької політичної думки, державного і військового діяча Західноукраїнської Народної Республіки. Все своє недовге життя він присвятив ідеї визволення українського народу.

Народився Д.Вітовський в с.Медуха неподалік від Галича (тепер Івано-Франківська обл.). Ще в юнацькі роки він був одним із провідників галицької студентської молоді і борців за український університет у Львові, ініціатором створення по селах читалень “Просвіти”, які стають центрами духовного відродження народу, організатором січових товариств.

Ідейність Д.Вітовського, талант і продуктивність у праці особливо проявилися у середовищі українського стрілецтва, куди доля покликала його і на політичне керівництво і на виховника сотні.

Наприкінці 1914 р. Дмитра Вітовського направляють в Українську Бойову Управу, яка на той час вважала, що українську державність народів може дати тільки Австрія. Після осіннього вишколу сотня Д.Вітовського бере участь у важких боях у Карпатах взимку 1914–1915 рр. У них покрито себе стрілецтво першою славою. Коли сотня Д.Вітовського 15 грудня 1914 р. перейшла до групи австрійського старшини Гійома, він зустрів її словами “Слава ваша попередила вас. Я радий, що ви в мене” [2: 45].

Сотня Д.Вітовського особливо відрізнялася у розвідці. Ще восени стежа під проводом четаря Г.Труха горами дісталася у глибокий ворожий тил і захопила десяток військових у полон. Великі досягнення розвідницькі стежі Д.Вітовського мали взимку 1914–1915 рр. Ні одна сотня австрійського війська не дала стільки талановитих провідників, як його: легендарний Іван Балюк, Гриць Трух, Михайло Мінчак, Гриць Іваненко, Михайло Матчак... Поступово УСС стали очима польових бригад і їхньою безпекою.

Разом із стрільцями Дмитро Вітовський здобув перемогу на Маківці, а потім погнав ворога з Карпат. Разом із сотнею відзначився в боях за Болахів, визволяв Тростянець, Завадку, Верхнє, Сапогів [3: 130].

27 червня 1915 р. у нагороду за жертви, січові стрільці першими увійшли в Галич. Попереду ішла сотня Дмитра Вітовського. Він обійняв команду міста, де, за його наказом, на галицькій ратуші замаярив синьо-жовтий український прапор. А через день два курені українського стрілецтва зійшлися у Медусі, – рідному селі сотника Д.Вітовського. Акцію з прапором використав Д.Вітовський для посилення самостійницьких настроїв серед українського війська. Це ледь не коштувало йому військової кар'єри. Стрілці вперше за весь час відкрили своє справжнє обличчя – вони боролися за свою державу. Офіцери корпусу Горанона відчували себе ображеними і вимагали покарання Д.Вітовського “за деспект австрійської влади”. Покарати Д.Вітовського, сотника війська, яке в той час хоробро билось на фронті, Начальна Команда Армії Австро-Угорщини не наважилася [14: 46].

Користуючись загальним піднесенням, новоутворена Загальна Українська Рада домагається у Відні створення першого полку Українських Січових Стрільців. Планувалося створення і другого. Організаційні роботи були перервані 27 червня 1915 року наступом союзних військ. Чудеса героїзму сотня Вітовського виявляє неподалік села Носова, у боях біля Соколова та Семиковець. 1 листопада сотня потрапляє на сильний загін ворога. Дві чети потрапляють у полон, багато вбито й поранено. Поранено й Дмитра Вітовського. Його сотня перестає існувати. Сотника направляють на лікування у народну лікарню у Львів, а після цього

до місця перебування коша в селі Свистільниках Рогатинського повіту [10: 20].

Водночас Д.Вітовський був одним з ідеологів стрілецької політичної думки. З перших днів своєї роботи серед УСС він дбав не лише про те, щоб його сотня мала суто військовий вишкіл, але щоб вона отримала ідеологічне виховання. Це з його сотні і за його особистим впливом народиться серед УСС-ів клич, що Українські Січові Стрільці – це не австрійське лояльне військо, але українське визвольне військо, яке повинно боротися за волю України з усіма її ворогами.

У 1916–1917 роках Д.Вітовський, як комісар УСС у Ковелі, у дуже складних умовах займався культурно-освітньою працею на Волині, організацією українського шкільництва. Його просвітницька діяльність дала свої плоди – національне пробудження торкнулося волинян.

Та апогеем військово-політичної діяльності Д.Вітовського стало очолене ним переможне Листопадове повстання у Львові 1918 р., яке переросло в національно-демократичну революцію, в результаті якої виникла ЗУНР.

Восени 1918 р. Австро-Угорщина стояла на порозі розпаду. Намагаючись врятувати ситуацію, імператор Карл видав 16 жовтня маніфест “Моїм вірним народам” про перетворення монархії у федеративну державу. За таких обставин українські громадсько-політичні діячі вирішили скликати у Львові спеціальну нараду для обговорення ситуації і вироблення програми дальших дій. На нараді 18 жовтня 1918 р. було обрано Українську Національну Раду, яка цього ж дня проголосила Українську державу, як автономну частину імперії. Та західноукраїнським землям загрожувала небезпека з боку польських шовіністів (28 жовтня у Кракові була створена т.зв. Польська ліквідаційна комісія, яка 1 листопада мала прибути до Львова і взяти владу у Галичині в свої руки). Це добре усвідомлював Центральний військовий комітет на чолі з Д.Вітовським – нелегальна організація утворена у вересні 1918 р. у Львові з українських офіцерів австрійської армії [13:45].

Виступаючи на засіданні ЦВК 31 жовтня Д.Вітовський заявив: “Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть поляки. Наша честь вимагає, щоб ми перші взяли владу в краї, хоч би зразу прийшлось її втратити”. Доброю підготовкою своєї промови він розвіяв сумніви Національної Ради і вона доручила йому очолити повстання [3:141].

Згідно з планом повстання, який розроблявся і удосконалювався на ходу, Д.Вітовський із своїм начальником штабу С.Горуком негайно розіслали кур’єрів, переважно студентів і гімназистів, з наказом в ніч на 1 листопада брати владу у руки міських, повітових комісарів-українців. У наказі до командира легіону УСС О.Букшованого керівник повстання вимагав: “Всі частини УСС-ів мають переїхати до Львова. Бойові частини, що знаходяться в Чернівцях, мають виїхати зараз, не гаючи ні хвилини часу”. Комісару Б.Загайкевичу у Перемишлі Д.Вітовський наказав силами 9-го полку піхоти зайняти місто і негайно висадити в повітря мости через Сян та “не пропустити через Сян ні одного поляка” [12:52].

Повстання відбулося, коли на ратушевій вежі пробила 4.00 год. Невдовзі, Д.Вітовський приймав перші рапорти. І.Цьокан домовився про нейтралітет німецьких і угорських частин. О 5.00 год. старшини Мартинець і Сендецький із своїми підрозділами зайняли намісництво і ратушу, арештували генерала Гуйна. Зв’язковий четар Г.Трух повідомляв, що захоплено австрійську комендатуру і арештовано генерала Пфедера. Л.Огоновський сповіщав, що зайняв будинок поліції. Український підрозділ з 15-го полку піхоти оволодів головним вокзалом, будинком головної пошти, а 150-й вартівний курінь – станцію Підзамче і військовими складами на Янівській (нині вул. Т.Шевченка). Було зміцнено охорону Народного Дому, де діяв штаб повстання, забезпечено варту площі Святого Духа, міського театру тощо.

О 7 год. ранку Д.Вітовський доповів К.Левицькому про взяття Львова в українські руки.

Як відомо, у зв’язку з багатьма несприятливими обставинами західним українцям у той період не вдалося відстояти своєї держави. Але всенародне повстання 1918 р. не було даремне. Насамперед, воно збагатило національну свідомість народу ідеями держави, рідної землі, соборності, національного обов’язку і солідарності.

Перебуваючи на посаді державного секретаря військових справ ЗУНР Дмитро Вітовський в досить складних умовах здійснює організацію Української Галицької Армії. Всього за півтора місяці титанічні мобілізаційні зусилля дали молодій західноукраїнській державі нову, стотисячну армію. В ній панував дух української соборності, тобто об’єднання ЗУНР і УНР. Це також було заслугою державного секретаря військових справ. Він невтомно пропагував і відстоював ідею соборності, прагнучи наблизити день створення єдиної армії двох українських

держав.

Продовжив вірну службу Україні та її народові Дмитро Вітовський беручи участь у Паризькій мирній конференції. У березні 1919 року він приїжджає в Париж у складі делегації Української Народної Республіки для того, щоб переконати Найвищу Раду країн Антанти вжити заходів для припинення агресії з боку Польщі проти української держави.

4 серпня 1919 року полковник вирушив із Берліна до Кам'янця-Подільського (тодішньої столиці УНР). У Бреслау (сьогодні Вроцлав) на літак навантажили документи і гроші для Директорії, які друкувалися в Німеччині. Д.Вітовський зайняв своє місце у літаку. Україна чекала... Близько 3 години ранку на німецько-польському кордоні під Ратибором пролунав фатальний вибух. Похований Д.Вітовський у Берліні на старому кладовищі гугенотів. З настанням незалежності України прах його був перевезений у Львів і похований на Личаківському кладовищі-меморіалі воїнів УГА.

В особі Дмитра Вітовського Україна втратила справжнього патріота, лідера і керівника мас, якого їй завжди так не вистачало у хвилини важливих історичних змін. Левко Лепкий у статті "В річницю смерті полк. Д.Вітовського" стверджував: "Трагедія під Ратибором тісно в'яжеться з пізнішою трагедією УГА. Бо коли б не загинув Вітовський, то хто зна, яка би була її дальша доля, і доля всієї України"[15:146].

Література

1. Арсенич П. Листопадовий зрив. // Галичина, 1991. — 1 листопада. — С. 4.
2. Гнаткевич Б. УСС. 1914-1920. — 1991. — 159 с.
3. Горак Д. Дмитро Вітовський — політичний портрет. // Дзвін. — 1992. — № 11. — С. 130-143.
4. Гошуляк І. ЗУНР. // Історичний календар. — К., 2001. — С. 307-309.
5. Грицак Я.Й. Нарис історії України. — К., 1996. — 356 с.
6. Історія УСС. Воєнно-історичний нарис. — К., 1992. — 256 с.
7. Коваленко А. УСС в українській революції. // Наука і суспільство. — 1992. — № 1. — С. 18-22.
8. Кузьма О. Легенда листопада: ЗУНР. // Свобода. — 1995. — 17 січня. — С. 3.
9. Лазарович М.В. Просвітницька праця УСС серед українців Галичини в роки війни. // Українська еліта: минуле, сучасне, майбутнє. — Тернопіль, 1996. — С. 52-57.
10. Лазарович М.В., Лазарович Н. Національно-політична діяльність УСС. // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — Тернопіль, 1998. — С. 19-31.
11. Лазарович М.В. УСС. // Український історичний журнал. — 1998. — № 5. — С. 40-52.
12. Литвин М.Р., Науменко К.С. УСС. Порив падолисту. [ЗУНР]. // Західна Україна. — 1991. — № 9. — С. 52.
13. Полянський О. Західна Україна у двох революціях 1848-1918. — Тернопіль, 1998 — 52 с.
14. Ходак І. Дмитро Вітовський — провідник Листопадового Чину. // Літопис Червоної Калини. — 1991. — № 1. — С. 45-49.
15. Чуйко І. Дипломатична діяльність ЗУНР у 1919-1923 рр. // Наукові записки. Серія історія. — 2003. — № 1. — С. 141-146.

*студ. 51 гр. істор. ф-ту Богдан Стула
наук. керівник — проф. М.М.Алексієвець*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛІПОГО

Актуальність даної теми насамперед зумовлена тим, що релігія і освіта були і залишаються основою розвитку особистості, суспільства, нації та держави. Вони є найбільш масштабними і людиномісткими сферами людського суспільства, визначальними чинниками його культурної й духовної організації.

Така яскрава особистість як Патріарх Йосиф Сліпий не могла залишитися поза увагою різного роду дослідників, письменників та широкої громадськості.

Постать великого страдника, духовного провідника народу Йосифа Сліпого була і є взірцем вірного служіння Богові й Україні. Його апостольська, душ пастирська, наукова діяльність і нині послугує справі утвердження української державності, національного й духовного відродження українства. Як пише В.Ленчик, "ціле його життя — це одна жертва для української Церкви і для Українського народу, і пам'ять про нього збережеться в народі як про одного з найбільш заслужених Ієрархів Церкви та відданого сина свого народу" [14:428].

Василь Ленчик зробив дуже багато у справі дослідження життя та діяльності Йосифа Сліпого. У своїй фундаментальній праці „Визначні постаті Української Церкви: Митрополит

Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий” він дає повну і вичерпну характеристику особистості Йосифа Сліпого, роблячи акцент на його науково-педагогічну діяльність. У даній праці широко і досить об’єктивно висвітлено віхи життя і страждань нашого Патріарха, які виходять з широкого і ґрунтового аналізу джерельної бази й архівних матеріалів.

Також варто відзначити книжку „В’язень Христа й Оборонець Єдності”, що її опрацював колишній секретар Й. Сліпого, а тепер єпископ Іван Хома - представник Української Церкви перед Апостольським Престолом. Праця, про яку тут йде мова, укладена на ще неопублікованих дотепер документах з архівів КДБ і Служби Безпеки України [16:1077].

З виявлених матеріалів видно даремні спроби радянських властей схилити Львівського митрополита до прийняття різних урядів у заміну за відречення (відмову) вірності Апостольському Престолові. Також тут подано листи з вимогою Ватикану, щоб Москва звільнила Сліпого.

Також варто звернути увагу на працю Ярослава Пелікана „Ісповідник віри між Сходом і Заходом: Портрет українського Кардинала Йосифа Сліпого” [20]. Ця книжка, в перекладі на українську мову Василем Яшуном, складається з двох частин: „Спадщина Йосифа Сліпого” (розділи: „Церква між Сходом і Заходом”, „Спірна спадщина Кирила і Методія”, „Помісність і католицизм в історії слов’ян”, „Зразки східно-західного примирення”, „Далекоглядні пляни Андрея Шептицького”) і „Покликання Йосифа Сліпого” (розділи: „Святий Тома з Аквіну: томізм зі слов’янським наголосом”, „Реформи богослов’янських студій”, „Незвичайний в’язень”, „Митрополит в екзилі”, „Кардинал і Патріарх”, „Новий і несподіваний зв’язок між Сходом і Заходом”). Крім того до книжки ввійшли дві невеликі статті: „Три церкви св. Софії” і „Профіль ісповідника віри”.

Патріарх Йосиф, — пише автор, — раз заявив, що «Рим був для Заходу і німців тим, чим Візантія була для Сходу і слов’ян». Слов’янські народи не дістали скарбів грецької культури і грецька мова, як підкреслював Блаженніший Йосиф, ніколи не стала панівною на Сході, як це сталось з латинською на Заході. Місцева християнська культура та мова східних слов’ян були без сумніву багаті на цінні скарби, однак елементи цієї культури не привели її до епохи Відродження і вона не зазнала ренесансного розквіту, що мав місце у Візантії та в ряді країн західної Європи [9:250].

Автор присвятив також чимало уваги відносинам Блаженнішого Йосифа зі Східною Конгрегацією, які були нелегкі, а часто й бурхливі. Патріарх боровся проти римської ментальності, що, як стверджує Я. Пелікан, завжди розглядала Українську Католицьку Церкву як залежну колонію, а не як самостійну Церкву-сестру. Автор зібрав цікавий і багатий матеріал і написав про Патріарха Йосифа чимало в своїй корисній книзі, але напевно всього таки не охопив, бо Патріарх Йосиф — це надто багатогранна постать з великою спадщиною. Дана праця дає яскраві профілі життя і діяльності Патріарха Йосифа.

Книжка „Ісповідник віри між Сходом і Заходом” багата на різноманітні факти, написана ґрунтовно та предметно. У ній кожен факт та кожна нова думка умотивовані джерельним матеріалом.

Важливе значення у процесі дослідження питання життя та діяльності Патріарха Йосифа Сліпого мають деякі роботи Надії Опалко. Зокрема, слід відзначити працю „Хресний шлях Йосифа Сліпого” [19], яка є досить цікавим, а головне умотивованим і багатим на фактичний матеріал джерелом.

Кожний народ має свою духовність, оперту на своє минуле. Коли народ не спроможний зберігати і пам’ятати свою історію, він змушений шукати вказівок і зразків в інших народів. Через те він порушує свою ідентичність, схиляється на бік сильніших від себе, не використовує своїх сил і талантів, через що багато втрачає і, як правило, підпадає під чужоземний вплив.

Радянська влада віками намагалася вихолостити у нашого народу найменшу згадку про його національних героїв, видатних діячів, які своєю творчістю і діяльністю не вкладалися в імперську схему боротьби за „єдинство с великим русским народом”, нищили усяку згадку про історичні національні традиції, про своєрідність вітчизняної культури та мови. Офіційні засоби інформації вперто обходили мовчанкою героїчну боротьбу українського народу за свободу і незалежність, за право бути господарем на своїй землі. Мільйони синів і дочок України замордовано в катівнях „тюрми народів”, депортовано за межі батьківщини [21]. Рятуючись від національного гноблення, кілька мільйонів українців подалися в еміграцію, де й до сьогодні зберегли національні традиції, культуру, мову.

І саме тому дуже болісно усвідомлювати, що й дотепер викреслені з народної пам’яті

провідні діячі нашої держави, які ціле своє життя поклали на алтар служіння своєму народові.

Гідне місце серед них посідає і покійний глава Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший кардинал Йосиф Сліпий, останки якого, згідно з його волею, нарешті упокоїлись у рідній землі в Святоюрському мурі у Львові.

Патріарх Йосиф Сліпий належить до тих велетів, що завше переростають рамки вузької конфесійності. Він був спадкоємцем ще одного великого духовного провідника Андрея Шептицького. Його діяльність - ціла епоха в історії Української Греко-Католицької Церкви. В його постаті були сфокусовані високі надії цілої нації. Масштаб справ Йосифа Сліпого мав у своїй меті добро всього українського народу. Тому й сам титул Патріарх став не просто церковним званням, яке підносило гідність УГКЦ у світі, а й відповідав ролі й авторитетові, що його мав Йосиф Сліпий серед українців, і зокрема в 70 - 80 роки - серед дисидентських і правозахисних кіл.

Патріарх вивчав минуле, творив сучасне і дбав про український народ, про його утвердження як нації на світовому рівні й вірив в український народ, в його незалежність [12:4].

Подвижницька діяльність патріарха Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого невіддільна від історії нашого народу. Зараз ми тільки починаємо усвідомлювати його роль, місце і значення в національно-визвольних змаганнях українців за право мати свою помісну церкву і незалежну державу. Він постає перед нами не тільки як церковний діяч, але й як історик, філософ і педагог, наукові дослідження якого торкалися в основному проблеми духовного відродження, міжконфесійних конфліктів і світської науки.

Майбутній Первоієрарх Української Греко-Католицької Церкви народився 17 лютого 1892 р. в родині шляхетних галичан Івана Коберницького-Сліпого й Анастазії Дичковської на хуторі Заздрість [1].

Початкову школу він пройшов у рідному селі, середню — закінчив із відзнакою у Тернополі. Ще під час гімназійного навчання серйозний не за роками Йосиф виявляв нахил до суворого аскетичного життя. Це і вплинуло на його рішення стати священником.

Вперше наш Патріарх зустрівся з Митрополитом А. Шептицьким в Струсові 1902 року, а потім в 1911 році у Львові на вступному іспиті до Духовної Семінарії. Обидва рази Митрополит Андрей запитав юнака: „Що таке спільнота святих?“. Не збереглася відповідь, але напевно була добра, бо Митрополит не тільки прийняв юнака до Духовної Семінарії, але незабаром в 1912 році вислав його на вищі богословські студії до Інсбруку в Австрії, а згодом до Риму [25:145].

По одному році студій Йосиф через недугу легенів був змушений покинути Інсбрук і повернутися до рідного села на лікування. Але вже у грудні 1913 р. знову поїхав до Інсбрука, де закінчив студії з філософії і теології. Тут він осягнув докторат богослов'я, тут він і габілізувався, написавши працю німецькою мовою: „Вчення візантійського патріарха Фотія про „Пресвяту Трійцю“ [10].

30 вересня 1917 р., Митрополит УГКЦ Андрей Шептицький висвятив в Уневі Йосифа Сліпого в сан священника. 1920—1922 рр. о. Йосиф продовжував студії в Римі. Теології догматики він навчався в університетах Григоріанум та Анджелікум і в орієнтальному інституті в Римі. Після написання праці латинською мовою одержав у Григоріанському університеті ступінь “магістер агрегатуе” („приватний доцент”) . Перебуваючи в Римі, неодноразово мандрував по Італії, щоб познайомитися з її багатою історично-архітектурною та мистецькою спадщиною.

Під час студій Йосиф не обмежував себе виключно теологією, він удосконалював свої знання з класичних мов, вивчав сучасні світові мови — німецьку, французьку, італійську, російську та англійську. Він вважав таку солідну підготовку необхідною для того, щоб бути якнайбільше потрібним Церкві, особливо у підготовці освічених кандидатів на священників та у розвитку богословських наук, зокрема тих галузей, які були важливими для кращого взаєморозуміння і зближення між собою Східних і Західних Церков.

У тридцятирічному віці о. д-р Йосиф після закінчення ґрунтовних студій в 1922 р. прибув до Львова і одержав від Митрополита Андрея призначення на професора догматики греко-католицької духовної семінарії у Львові. Треба пам'ятати, що із закриттям Києво-Могилянської академії знаменита в минулих віках українська наука почала занепадати не тільки в православ'ї, але й в греко-католицизмі. Потрібна була людина, яка б на основі європейського досвіду внесла новий підих в українську богослов'я. Глава УГКЦ Митрополит Андрей Шептицький, який сам

був богословом-теоретиком європейського рівня, зрозумів, що такою людиною має всі підстави стати молодий, повний енергії священник Сліпий, який мав до того ж вищі наукові ступені й звання [17:167].

Отець Йосиф сприйняв це як спонукання до праці. Він ставить собі за мету розбудову національної богословської школи, поширення серед духовенства рідної мови.

1926-ий рік приніс Йосифу Сліпому іменування на ректора Духовної Семінарії, а відтак Богословської Академії. Професор догматики мав спеціальні кваліфікації на ректора: своєю високою освітою, своїми науковими працями, а основне своїм досвідом набутим в європейських університетах Канізіанум, Грегоріанум, Анджелікум й Орієнтального Інституту.

Наш Патріарх, як ректор, розумів, що без своїх рідних вогнищ науки, без інститутів, університетів і академій, годі буде дотримуватись рівня європейських країн, бо закордонний університет може дати семінаристові загальне високе знання, однак йому буде бракувати української душі. Він був глибоко переконаний, що Богословська Академія, якщо захоче увійти у коло високих богословських шкіл, як рівна з рівними, то мусить мати у професорських силах відповідні наукові кваліфікації, а семінаристи відповідний середньошкільний цензус.

Йосиф Сліпий намагався виховати своїх семінаристів на зразкових душпастирів, щоб вони дослухались до народних і матеріальних потреб своїх вірних, тому семінаристи мали змогу слухати лекції, не лише з української історії, археології й літератури, але й з господарства. Ні один з європейських ректорів духовних інститутів, університетів і академій не поставив справу виховання семінаристів так глибоко, так високо і так всесторонньо, під церковним, народним і громадським оглядом, як о. Йосиф [3:149].

Початок особистих наукових праць майбутнього Кардинала поклала стаття в журналі „Нива” за 1916 рік „Рудольф Айкен та його погляди на християнство”. Згодом Й. Сліпий опублікував у цьому журналі дослідження про вчителя Вселенської Церкви святого Єфрема Сірійського, що був вихідцем із Месопотамії. Проте інтереси Сліпого в той час були набагато ширші, ніж теми цих досліджень. Вони торкалися історії Церкви, догматики, канонічного права [18:10].

Непохитна вірність та беззастережне служіння істині були кредом усієї науково-богословської творчості Йосифа Сліпого. Саме з цієї засади він знаходить точки зближення між Східною та Західною Церквами, зокрема в розв'язанні так званих візантійського і обрядово-літургійного питань. У 1933 році тодішній ректор Львівської Богословської Академії на унійній конференції в Пинську зробив доповідь на тему "Візантинізм як форма культури", в якій дав об'єктивну наукову оцінку візантинізму на підставі глибоких студій візантійської богословської літератури, духовності, Церкви, культури, мистецтва та ідеології. В доповіді він толерантно, але об'єктивно вказав на всі позитиви, добрі та досконалі сторони, а також на негативи, котрі потрібно виправити чи осудити [2:63].

В обрядово-літургійних питаннях отець-ректор відстоював погляд, котрий пізніше став точкою зору Ватикану про недопущення суб'єктивної обрядової "чистки", а також не схвалював тих, котрі легко вводили обрядові новації. Цю свою позицію він висловив на унійному з'їзді з нагоди 300-ліття смерті митрополита Йосифа Рутського у Львові в 1936 році у доповіді "Погляд на нез'єднені і з'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними" [6:12].

Обрядово-літургійні питання стали також предметом дослідження Й.Сліпого в статті "Обрядова однообразність" (1942), котра засвідчила глибокі знання автора в царині української літургійної обрядовості, характеризувалася точною науковою методою та цілковитою відсутністю в тексті будь-яких дрібничкових чи емоційних аргументів. У питанні про корені однообразності, глибину повернення в минуле, автор відстоював позицію прийняття за вихідну точку часу „Унії митрополита Іпатія Потія, святого священномученика Йосафата” і митрополита Йосифа Рутського, тобто час, коли український обряд був спільний всім з'єдиненим і нез'єдиненим українцям. Кількадесят літ пізніше цей обряд пішов у двох різних напрямках. З'єдинені почали його латиншити, а нез'єдинені йшли по літі схизми, аж до витворення синодального обряду, головно за Петра Великого" [23:243].

Вірність істині спонукала Й.Сліпого до написання численних праць спогадів-роздумів про життя УГКЦ та її провід: "Св. Свщ. Йосафат Кунцевич. Матеріали і розвідки, з нагоди ювілею (300-ліття смерті)" (1925), "Митрополитові і Батькові народу в двадцятьп'ятьліття вступлення на Митрополичий престол, 1901 — 1926" (1926), "Кілька дат із життя луцького єпископа Йосифа Боцяна" (1927), "Паломництво до св. Землі" (1935), "Подорож до Ангш" (1936).

Важливою працею о. Й.Сліпого цього періоду був апологетичний твір "Віра і наука" (1935), яким автор відповів на закиди щодо суперечностей між вірою і наукою та в якому доводить їхню однозгідність, котра ґрунтується на святості та істинності науки Христа [11:8]. Автор трактує віру і науку як "два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори, ...як два невідлучні товариші", котрі удосконалювали знання історії, її мораль і життєві вимоги. Вони є спорідненими вже за своєю ціллю: кожна ставить собі за ціль пізнання правди, істини. При цьому Й.Сліпий наголошував на тому, що як віра, так і наука підлягають своєму Творцеві, Богові. "І як залежить цілий чоловік від Бога, так підлягає Йому в усім своїм діянням, в науковім і культурнім життю" [11:22].

Окрім науково-богословської праці, митрополит провадив обширну науково-організаційну діяльність, спрямовану на розвиток української богословської науки: впродовж 20 років він був редактором науково-богословського журналу "Богословія", рецензентом десятків богословських книг, творів, розвідок, автором оглядів та звітів про богословське життя на Заході та про діяльність Духовної Семінарії і Богословської Академії у Львові [4:103].

Під орудою отця Йосифа побачили світ численні богословські видання, наукові часописи, що утверджували українську релігійно-християнську ідеологію, стиль церковних праць, у якому органічно поєднувалась західноукраїнська літературна традиція, церковнослов'янський лексикон при обмеженому використанні запозичень із грецької і польської мов. Ця науково-педагогічна діяльність стала важливим етапом в обґрунтуванні наукових засад українського католицизму, закріпленні української мови в церковному ужитку, подоланні впливу латинізації і полонізації в Греко-Католицькій Церкві [26:3].

У 20-30-х роках діяльність Й.Сліпого охоплювала наукову, культурно-просвітницьку сфери, виховання молоді в дусі християнської моралі і української національної ідеї. Вступну статтю до статуту Богословського наукового товариства (БНТ) у 1926 р. теолог Й.Сліпий закінчив такими словами: "Науковою культурною працею ми кладемо чи не найсильніші (під цю хвилю) підвалини нашому національному і державному життю". Знаменна думка, що засвідчує про патріотичні аспекти діяльності БНТ. З 1926 року в обов'язки Й.Сліпого входило членство Кураторії Львівського Національного Музею, з 1930-го — він член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), по суті Української Академії Наук.

Як один з головних кураторів Львівського Національного Музею Й.Сліпий сприяє комплектуванню, реставрації, зберіганню й науковому опису великої збірки ікон, що є нині унікальним національним скарбом України. За твердженням доктора мистецтвознавства Дмитра Степовика, іншої подібної збірки ікон немає ніде у світі.

Під час війни в окупованому німцями краї архієпископ Й.Сліпий продовжував працювати на користь української справи. Він разом з митрополитом А.Шептицьким намагалися всіляко зменшити страждання українців. Як церковні діячі вони мали контакти з окупаційними властями, бо від цих контактів часом залежало життя або смерть мешканців регіону. Було б тяжким гріхом не використати усіх можливостей для врятування людей. До речі, душпастирам вдалося врятувати життя значній кількості євреїв від фашистського геноциду.

Хоч радянські табори і забрали 18 років самого продуктивного віку (1945-1963 рр.), Йосиф Сліпий, після звільнення, розгорнув активну громадсько-просвітницьку роботу за кордоном [8:61].

У міру того, як наш первоієрарх почав розгортати свою діяльність, більшала повага та розуміння у вільному світі. Німб мучеництва, що оточував світлу особу митрополита Йосифа, його авторитет та оригінальність кожного виступу, його моральна сила і глибокі знання — усе це будило подив і примушувало до глибокої пошани не тільки самої особи мученика, але й до Церкви, яку він очолював. Він у той час уособлював живучість і силу нашої Католицької Церкви. Але на цьому, однак, не закінчувалась діяльність Великого первоієрарха.

За 21 рік перебування в еміграції патріарх Й.Сліпий своїми рішучими заходами захищав Україну та її Церкву. Тим самим він наблизив шлях до нашої державності. Основний його подвиг полягає в тому, що він зламав помилковий стереотип щодо України та її історії [22].

За кордоном, особливо в Італії, (див. додаток 6) Йосиф Сліпий проводить подвижницьку роботу не тільки на шляху розбудови Української Церкви, але й на відтинках політики, моралі, науки, освіти, культури для майбутньої української держави [5:145].

Подорожував Йосиф Сліпий до громад українців у країнах Західної Європи, Північної Америки. Вносив там дух оптимізму у кожную громаду, виступав з проповідями і лекціями. При активній участі діаспори йому вдалося поновити роботу Українського Вільного Університету у

Мюнхені, де підготовлено чимало вчених для України, видано значну кількість книжкової продукції, особливо з історії України. Однією з найперших справ Блаженнішого Патріарха після прибуття зі заслання було створення Українського Університету в Римі. Йосиф Сліпий об'єднав навколо Університету поважну групу наших науковців-дослідників, допоміг упорядкувати бібліотеку, що нараховує близько 40 000 книжок [3:178].

Відкриття Українського Католицького Університету і розбудова Українського Центру, який був немов амбасадой України у вільному демократичному світі, лежали в основі всіх справ Йосифа Сліпого. Їх відвідували видатні особистості і послы різних держав, високі церковні діячі. У Вашингтоні, Філадельфії, Чикаго й Лондоні наш Патріарх заснував філії цього університету і подбав, щоб кожна з них мала свій будинок для навчання і культурно-наукової праці, а також розбудовував гуртожитки й інтернати для студіюючої української молоді [13].

Турбота про розвиток науки не обмежувалась діяльністю університету. У країнах поселення Українців відродилось товариство „Обнова”. Згідно з його загальним статутом, воно „об'єднує українську католицьку високошкільну молодь і українських католицьких інтелектуалістів із закінченою високошкільною освітою в усіх краях поселення українців-католиків”, а рівно „таку ж молодь та інтелектуалістів православного віровизнання, які готові працювати на євангельських основах Христової Благовісті в душі християнської любові і церковного з'єднання”.

Метою Йосифа Сліпого було те, щоб кожне значне згромадження українців у містах мало свій культурний і духовний центр. У той же час він був раціональним у господарських справах і цьому навчав українців в еміграції.

Незадовго до смерті, у червні 1984 р., у місті Генк (Бельгія) Йосиф Сліпий заснував доброчинне Товариство Святої Софії, яке через свій патріотичний фонд займається вдосконаленням спеціалістів з України, фінансує культурні та медичні програми для українців [16]. Це засвідчує про його щирю любов до України, бажання допомогти українцям незалежно від місця їх проживання.

Протягом всієї діяльності за кордоном Йосиф Сліпий активно підтримував розвиток української науки і мистецтва. За його сприяння був виданий 200-томник наукових праць про українську церкву і народ — для українців зарубіжжя, а частину тиражу було відкладено для України, для її майбутньої незалежності, в яку свято вірив кардинал. Ним були здійснені вагомі пожертви для розвитку Українського Вільного Університету в Мюнхені, фінансування численних наукових проєктів. Великого значення Й.Сліпий надавав ролі музичного мистецтва у справі виховання молоді діаспори [15].

Патріарх Йосиф, перебуваючи далеко від своєї Батьківщини, завжди відчував духовну єдність зі своїм народом, називаючи себе його сином.

Промайне час, настане єдність, зникнуть міжконфесійні конфлікти і всі ці чвари говоритимуть до нас лише з архівної спадщини. Відбудеться об'єднання українського люду в єдину помісну Українську Церкву. Тоді наші великі духовні просвітителі митрополит Андрей Шептицький, патріархи Йосиф Сліпий та Мстислав Скрипник, які підтримували ідею національної помісної церкви, навіки зможуть спочити у Святій Софії Київській, що засвідчить про належну данину і шану нашого народу їм як духовним провідникам національної і релігійної згоди та єдності.

Титанічна, подвижницька робота нашого патріарха не пройшла марно і була достойно оцінена Україною і світом, зокрема Папою Іваном Павлом II, який, промовляючи до українців у Вінніпезі (16.IX.1984р.) сказав: "Він не зламався, але як герой достойно витримав. Коли вийшов на волю, то на свободі не спочивав, але посвятив працював для добра Церкви та свого народу. Верховний Архієпископ відвідував українські католицькі громади по цілому світі, дбав про науку, заснував Університет св. Климента, видавав документи та інші наукові праці" [27].

Для нас, сучасників епохи, важливими є слова Блаженнішого: "Не треба забувати, що по страсній п'ятниці завжди наступає.... Світлий Великдень". Вони як ніколи демонструють незламну віру кардинала Йосифа Сліпого у щасливе майбутнє українців [7:17].

Нині, коли Україна як незалежна держава виходить на світову арену, бачимо, що ця матір однаково потребує всіх своїх дітей, а про тих, котрі відійшли, вона ніколи не забуде. До кінця свого життя Патріарх-праведник залишився вірним своїй Церкві і українському народові. У своєму "Заповіті" він просив: "Поховайте мене в нашому Патріаршому Соборі Святої Софії, а як воплотиться наше видіння і встане на волі наша Свята Церква і наш український народ,

занесіть мою домовину, в якій я спочину, на рідну Українську Землю і покладіть її у храмі Святого Юра у Львові, біля гробниці Слуги Божого Андрея..." [24:12].

А через вісім років після смерті стало можливим виконати його прохання.

Відрадним є те, що Тернопілля вшановує й продовжує традиції цієї славетної Людини. Його ім'я носить Вища Духовна семінарія, одна із вулиць обласного центру, рік тому освячено камінь на місці спорудження меморіального комплексу Кардинала Йосифа Сліпого на батьківщині — у селі Заздрість Терехівлянського району, де зараз ведеться будівництво. Його життю та діяльності присвячуються урочисті академії, наукові конференції, конкурси наукових праць, в музеях, архівах та бібліотеках влаштовуються документальні, книжково-журнальні та філателістичні виставки, на сторінках періодичних видань та в наукових збірниках друкуються статті.

Нині віддаємо запізнілу честь і шану українському безстрашному Пастирю, вчителю, кого не оцінили і не зрозуміли через нашу пограбованість і малість, хоча вічно носили в серці як спогад і біль. Тож напишемо на запізнілому вінку шани і любові Митрополиту, Кардиналу, Патріарху Йосифу Сліпому євангельські слова: "Ніхто не має більшої любові, як той, хто віддає своє життя за друзів своїх".

Література

1. Архієпископ Сліпий: Штрихи біографії // Тернопіль вечірній. - 1990. - 16 верес. - (Релігія).
2. Безстрашний пастир: Життєпис Блаженнішого Патріарха Йосифа // Церковний календар-альманах на рік Божий 1985. - Чикаго. - С. 61 - 80.
3. // Благовісник.-1979. С. 178
4. Бучинський М. Батько церкви та народу // Київ. -1994. - №1. - С. 103 - 104.
5. Вітошинська О. Подорожі Блаженнішого Кир Йосифа VII 1968-1970, у світлі чужої преси. - Рим; Париж, 1972. - С. 143 - 146.
6. Голят Р. Твори Патріарха Йосифа // Визвольний шлях. - 1998. - №8. - С. 10 - 17.
7. Гринів О. Заповіт Блаженнішого Патріарха Йосифа і сучасність // Патріархат. - 1994. - №4. - С. 16 - 18.
8. Двадцять літ волі - то великий дар Божий.: // Церковний календар-альманах на рік Божий 1984. - Чикаго. - С. 60 - 63.
9. Жила В. Ісповідник віри - Йосиф Сліпий // Визвольний шлях. - 1996. - №2. - С. 249-253.
10. І безбожники їх не зламали: (3 архівів про арешт Й.Сліпого) // Божий сяч. - 1995. - №1 (Жовт.)
11. Іванків Є. Людина великих візій // Церковний вісник. - Чикаго, 1994. - 4 вересня
12. Климовський Б. Мойсей Українського народу: (Й.Сліпий) // Патріархат. - 1980. - №2. - С. 4 - 5.
13. Колодний А., Филипович Я. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. - Львів: Логос, 1996. - 184 с.
14. Ленчик В. Визначні постаті Української церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. — Львів: Свічадо, 2001. — 605 с.
15. Любачівський Кардинал: "Страшніше було б не прийняти цей хрест": /Зап. В.Бондаренко // Людина і світ. - 1992. - №1. - С. 11 - 16, фото.
16. Моравські Д. Йосиф Сліпий - символ незалежної України // Визвольний шлях. - 1999. - №9. - С. 1077.
17. о.Онуфрив Г. Моя остання зустріч на рідних землях з Блаженнішим Патріархом отцем Йосифом: (Спомин) // Визвольний шлях. - 1982. - №2. - С. 139 - 146.
18. о. д-р Йосиф Сліпий. Віра і наука. — Рим: Вид-во ОО. Селезіан, 1990. — 51с.,С. 8 - 9.
19. Опалко Н. Хресний шлях Йосифа Сліпого - Тернопіль, 2002.
20. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом. Портрет українського кардинала Йосифа Сліпого. — Київ, 1994. — 302 с.
21. Романець Д. В'язень Христа і України // Україна молода. - 1997. - 19 лют.
22. Сениця П. Світильник Істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928/9-1944. 4.2. - Торонто; Чикаго: Накл. Абсолютентів Укр. Кат. Богословської Академії, 1976. - 663 с.
23. Сливка П. Ісповідник за Христа й Україну // Тернопіль вечірній. - 1997. - 19 лют.
24. Сліпий Й. "Щоб ви любили один одного" (Із Завіщання) // Тернопіль. — 1991. — №1. — С. 12
25. Степовик Д. Кардинал // Літературна Україна. -1992. - 20 лют. - (Постаті).
26. Ходькова Л. Великий Пастир українського народу // Людина і світ. - 1992. - №4. - С. 20 - 21.
27. <http://skolyadko.narod.ru/all/clipuu.zip>

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 –1939 РР.)

Особливе місце в нашій історії посідають українсько-польські відносини, а зокрема їх розвиток у міжвоєнний період. З цього приводу вже чимало писалось, як і польськими, так і вітчизняними істориками, проте дуже часто тема відносин двох народів була насичена емоціями і упередженнями. Однак вона надалі залишається недостатньо, а вірніше – нерівномірно дослідженою частиною історії обидвох держав.

Здобутки в дослідженні українського питання у радянсько – польських відносинах 1920-1939 рр. і власне в самих українсько – польських взаєминах виявились не такими вже й вагомими. До недавнього часу ця проблема була предметом замовчування, фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій з боку як радянських вчених, так і науковців Польщі.

Українська радянська історіографічна наука виявилася безпорадною у висвітленні ряду аспектів проблеми, які часто пояснювала із антинаукових позицій. Історію польсько – українських відносин комуністичні власті перетворили на арену гострої політичної та ідеологічної боротьби. Над польськими істориками, які досліджували вказану проблему, також тяжіють певні стереотипи та уявлення, що дісталися їм у спадщини від минулого [1: 22].

Із здобуттям незалежності українська історична наука почала по – новому, спираючись на недоступні раніше джерела, висвітлювати міжнародні аспекти українського питання. Проблеми українсько – польських стосунків присвячені праці Л. Шанковського, О. Удовиченка, В. Вериги, І. Срібняка, В. Сергійчука, С. Івашка, В. Косика, В. Михальчука, Б. Гудя і В. Голубка, Б. Якимовича, Б. Тищика, О. Вівчаренка, М. Литвина, М. Гетьманчука, Л. Алексієвець, В. Комара, М. Кучерепи, Л. Зашкільняка, А. Семенюк та інших [2: 43].

Наслідки українсько-польських відносин у міжвоєнне двадцятиліття мали великий вплив на майбутнє, що визначає політичну і наукову актуальність висвітлення історії розвитку взаємин. Слід зазначити, що саме політика Польської держави щодо українців визначала характер відносин.

Політику польських урядів у Галичині можна умовно поділити на три великі періоди, які відображали розстановку політичних сил у державі і відповідно до яких щодо українців у Польщі декларувалося застосування політики національної і державної асиміляції [3: 12]. У рамках кожного із них виділяються етапи, критерієм поділу яких вибрано якісні зміни у політиці властей щодо українського населення:

I етап – “невизначеності” (1919 – 1923). Суть полягала в тому, що з погляду міжнародного права і держав Антанти, влада Польщі над Західною Україною вважалася спірною. Кожна із сторін намагалася відстояти свої інтереси [4: 369].

Після завершення польсько – української війни 1918-1919 рр. розпочався етап, що тривав до рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. про остаточне входження Галичини до складу Польщі. В українській історіографії він трактується як “утвердження польського окупаційного режиму” в Галичині.

Одержавши від Антанти дозвіл на реалізацію своїх військових функцій аж до річки Збруч, польська влада ввела у Галичині надзвичайний стан, що супроводжувався військовим і поліційним терором. Полонених Української Галицької Армії (УГА) ув’язнено в концтаборах, де число українців перевищувало 100 тис. чол. Військово-поліційні суди проводили розправи над українцями без суду і слідства. Складалося враження, що основним завданням нової влади в Галичині стало винищення української інтелігенції і греко – католицьких священників. Проводилися заходи з метою інтегрувати землі галицьких українців у польську державу. 30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і крайовий виділ, а їх майно переходило в руки польських властей. Будинок сейму став власністю Львівського університету, перейменованого в університет Яна Казимира [5: 291].

На цьому етапі польська влада за допомогою політики “доконаних фактів” і популістських рішень намагалася доказати світовому співтовариству своє право на володіння Галичиною. Тут характерними були такі рішення і законодавчі акти. Законом від 5 грудня 1920 р. на території колишнього Королівства Галиції і Лодомерії створювалися чотири воєводства: Краківське, Львівське, Станіславівське і Тернопільське. Під час визначення територій воєводств, зокрема, Львівського, межі були штучно розширені владою за рахунок польських

етнічних земель, щоб створити перевагу польського населення.

Закон від 17 грудня 1920 р. про військове осадництво на східних кресах передбачав виділення розparcelьованих земель з фонду аграрної реформи для солдатів і офіцерів польської армії, що відзначилися у війні з українцями 1918 – 1919 рр. і надалі мали служити опорою державної політики на сході.

1 вересня 1921 р. ліквідовано галицьке намісництво і уніфіковано адміністративний поділ. У вересні 1922 р. на території галицьких воєводств проведено вибори до парламенту республіки, хоча вони ще не належали Польщі. Українці свідомо бойкотували вибори, а їх права “відстоювали” польські депутати.

Типовим прикладом популістських рішень парламенту може послужити закон про особливості воєводського самоврядування на території Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств від 22 вересня 1922 р. Ним гарантувалося надання прав самоуправління для кожного з цих воєводств, але після рішення Ради послів про це було забуто [6: 65].

У 1919-1923 рр. польська політика в Галичині реалізовувалася в таких напрямках: по-перше, влада намагалася розправитися з проявами українського національно-визвольного руху і затерти в народній пам'яті саму назву українства; по-друге, швидкими темпами ліквідовувалися ознаки галицької автономії часів Австро-Угорської імперії і створювалося враження, що Галичина – інтегрована польська територія, по-третє, застосування так званої політики “доконаних фактів” забезпечувалося відповідною законодавчою базою, що мала створити видимість легітимності перед обличчям світового співтовариства, репрезентованого Лігою Націй [7: 179].

II етап – “тиску” (1923 – 1926). У цей період при владі у II Речі Посполитій перебували народові демократи (ендеки), які в українському питанні відстоювали “інкорпораційну” програму, яка зводилася до окупації західних земель України, Білорусії і Литви. Економічна політика ендеків в українських землях мала на меті гальмування розвитку східних “кресів” і перетворення їх аграрно – сировинний додаток розвинутіших власне польських земель [4: 371].

Окупацією західних земель України, Білорусії і Литви та міжнародним визнанням східних кордонів Цольщі польський уряд виконав, по суті, основну частину “інкорпораційної” програми ендеків. Другою частиною програми ендеків було створення однонаціональної польської держави шляхом примусової асиміляції поневолених протягом 1918 – 1923 рр. народів так званих “східних кресів”, і в першу чергу українського населення. Політика асиміляції цих непольських народів розпочалась негайно, з часу їх поневолення. Українську національну проблему в Польщі ендеківські теоретики також розв'язували з позиції концепції однонаціональної польської держави. Шовіністичну політику колонізації “східних кресів” і асиміляції непольського населення табір народової демократії вимагав здійснювати послідовно і безкомпромісно, за допомогою репресій та переслідувань. У таборі ендеків і польської буржуазії існували дві концепції щодо економічного розвитку території “східних кресів” і політики уряду в цьому відношенні. Основна частина польської буржуазії, яка висловлювала інтереси польського та іноземного капіталу, виступала за те, щоб перетворити “східні креси” в аграрно-сировинний додаток більш розвинутих в промисловому відношенні власне польських земель. Урядове схвалення здобув саме цей курс економічної політики, який прирікав Західну Україну на становище колонії. Цинізм національної політики ендеків полягав насамперед в тому, що вони не приховували ні засобів національного поневолення та дискредитації непольського населення, ні кінцевої мети своїх дій. Вони відверто заявляли про рішучий намір асимілювати національні меншості країни і для досягнення цієї мети використовували всі доступні засоби поневолення [8: 135].

Примусовій асиміляції національних меншостей Польщі було повністю підпорядковано також політику уряду ендеків в галузі освіти. З самого початку окупації земель Західної України польська влада взяла рішучий курс на ліквідацію української школи. Уже в 1922/23 навчальному році кількість українських шкіл у Східній Галичині зменшилась порівняно з довоєнним 1911/12 навчальним роком з 2418 до 1859. Для асиміляції українського населення і зміцнення на Західній Україні окупаційного режиму ендеки використовували католицьку церкву і християнське духовенство. З цією метою вони проводили широке будівництво костелів на Західній Україні. Разом з тим уряд ендеків намагався використати й греко-католицьке та православне духовенство і не лише для зміцнення окупаційного режиму, а й для поступової латинізації уніатської і православної релігії та ополячення українського і населення

[9: 531].

III етап – “пошуку компромісу” (1926 – 1937). Підготовка до широкомасштабних зовнішніх акцій вимагала стабілізації внутрішнього становища в країні, зокрема, на території національних меншин. Тому на зміну політиці тиску приходить гнучкіша політика певних поступок, пошуку компромісів з метою створення у поневоленого населення ілюзій ліквідації національного гніту. Суть нового курсу полягала в державній асиміляції національних меншин і у відмові від національної асиміляції [4: 373].

Після травневого 1926 р. перевороту в Польщі встановився режим “санаций” ядро якого складали ідейні соратники Ю. Пілсудського. Розпочався новий етап в політиці щодо українців Галичини. Прийшовши до влади, пілсудчики прагнули “оздоровлення” політичного та економічного клімату в державі, що передбачало й поліпшення відносин у сфері національної політики. Розглядаючи українське питання як внутрішню польську справу, пілсудчики запропонували програму державної асиміляції. Йшлося насамперед про виховання лояльних громадян II Речі Посполитої методами політичного, соціально – економічного та культурно – освітнього характеру [10: 220].

Події 1930 р. виявили повну неспроможність правлячого режиму вирішити українське питання. Доказом цього була непослідовність у діях уряду, що виражалась то у політичних спробах розв’язання проблеми, то у заходах репресивного характеру. Сумнозвісна “пацифікація” українського населення Галичини, кульмінація якої тривала протягом 21 вересня – 16 жовтня 1930 р., стала початком чергового етапу польської політики [11: 8].

Наступний і заключний етап політики польських властей в Галичині розпочався після смерті Ю. Пілсудського 12 травня 1935 р. Від попереднього він відрізнявся більшою інтенсивністю реалізації політики “зміцнення польскості”, яка в березні 1939 р. стала офіційною програмою уряду Польщі в українському питанні. Поряд з цим, у травні-червні 1935 р. відбулась подія, відома в історіографії під назвою “нормалізація” польсько – українських відносин [12: 273].

Таким чином, кінцевою метою польської політики в Галичині у міжвоєнний період було її перетворення в інтегровану частину Польщі. Задля цього протягом усіх, без винятку її етапів щодо українців застосовувалась політика національної асиміляції. Вона реалізовувалась різноманітними методами, які в загальному можна характеризувати принципом “поділяй і владарюй”. Українців штучно розділяли і протиставляли за етнічною, політичною, економічною, партійною, становою, релігійною та іншими ознаками. Реалізацією цієї політики займались міністерства, воєводські й повітові уряди, командування військових округів, польські громадські організації, що нечувано загостило польсько-українські відносини напередодні Другої світової війни. Трагічними наслідками, вище зазначеної політики стала, насамперед, Волинська трагедія, та переселення поляків і українців. Також, взаємні національні кровопролиття і ненависть між народами.

Українсько-польські відносини міжвоєнного періоду з усією очевидністю лише засвідчили той факт, що поляки не бажали поступатися своїм традиційно панівним становищем по відношенню до України та не уявляли собі іншого ставлення до українців, аніж ставлення пануючої нації.

Загалом доводиться констатувати, що у справі об’єктивного, не обтяженого політико-ідеологічними стереотипами, дослідження даної проблеми має бути зроблено ще чимало. Сьогодні не йдеться про те, щоб обілити одну, або ж очорнити іншу сторону. Помилки більших чи менших допустились обидві сторони. Правда потрібна не лише заради встановлення історичної справедливості, а й для формування хороших добросусідських відносин між державами й народами на нинішньому етапі.

Сьогоднішній статус України повинен викликати повагу і розуміння у її сусідів. Особливо тепер треба рішуче позбуватися тих стереотипів, успадкованих від недавнього минулого, у відносинах міжвоєнного періоду.

Нині Україна і Польща є суверенними державами, добрими сусідами, стратегічними партнерами. І свідченням цього стало відновлення українських військових меморіалів у Польщі, а польських - на Україні. Відбуваються зустрічі спільної Польсько-української історичної комісії при ПАН і НАН України, члени якої вивчають спірні події минулого і крок за кроком долають гіркоту, що залишилися в історичній пам’яті багатьох українців і поляків.

Література

1. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько – польських відносинах 1920 – 1939 рр. – Л.:

- Світ, 1998. – 428 с.
2. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці// Український історичний журнал. – К.: Наукова думка, 2003. – № 2. – с. 39 – 55
 3. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 – 1939 р.) // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько – польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997 року. – Варшава, 1998. – 246 с.
 4. Бойко О. Д. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 560 с.
 5. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919-1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. 2001. - № 5-6. – 413с.
 6. Зашкільняк Л. Україна і Польща у XX ст.: між конфронтацією і союзом// Українська історична наука на порозі XXI ст. – Том 1. – Ч.: Рута, 2001. – 416 с.
 7. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.
 8. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939). – К.: Наукова думка, 1985. – 270 с.
 9. Енциклопедія Українознавства. – К.: Інститут Української археографії, 1995. – том 2. – 800 с.
 10. Гаврилів І., Пилипів І. Спроби “нормалізації” українсько-польських відносин у 30-х роках// Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. – І.: Плай, 1997. – 451 с.
 11. Семенюк А. На тему українсько – польських відносин (критичні зауваження). – США, Міннеаполіс, Міннесота, 1996. – 167 с.
 12. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.

*студ. 51 гр. істор. ф-ту Любомир Білінський
наук. керівник – проф. М.М.Алексієвець*

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

Утворення суверенної демократичної української держави, партійно-політична структуризація українського суспільства на засадах демократії та плюралізму активізували дослідження національно-політичних процесів історичного минулого нашого народу, особливостей їх протікання в окремих регіонах країни. Значний науковий, суспільно-політичний та пізнавальний інтерес становить історичний досвід національно-демократичного руху в Західній Україні, яка була насильно відірвана від інших українських земель і поневолена Польщею. Актуальним на сьогоднішній день залишається дослідження ролі і місця західноукраїнської націонал-демократії в суспільно-політичному житті українського народу, у формуванні його як нації, розвитку національно-політичної свідомості, утвердженні державотворчої ідеології.

Комплексне вивчення історичного досвіду націонал-демократії стосовно формування передумов консолідації різноманітних політичних сил навколо національної ідеї є особливо важливим в умовах реформування економічних та суспільних відносин на сучасному етапі, коли творення нових політичних структур, утвердження громадянського суспільства відбувається на фоні погіршення соціально-економічних умов існування народних мас. У цьому контексті дослідження історії Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) як провідної політичної організації західноукраїнського суспільства займає особливе місце.

Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання в 1925-1939 рр. досі ще не стала предметом окремого комплексного наукового дослідження, хоча ця проблема цікавила багатьох вітчизняних та зарубіжних учених.

Історія західноукраїнської націонал-демократії стала предметом вивчення ще в міжвоєнний період. Однак переважна більшість опублікованих у той час праць мала партійно-полемічний характер.

Класово-партійна методологія радянської історіографії відводила УНДО роль „класового прислужника” польського і німецького імперіалізму, натомість всіляко перебільшувалася роль і значення комуністичного руху. Попри офіційну спрямованість радянської історіографії автори опосередковано розкривали ідейно-політичні засади УНДО, окремі аспекти діяльності, справжню роль у політичному житті краю.

Українські історики в діаспорі більшість своїх досліджень присвятили історії націоналістичного руху. Лише деякі торкалися обставин, що спричинили конфронтацію між

УНДО і ОУН.

Принципово новий етап у науковому висвітленні історії західноукраїнської націонал-демократії започатковано в умовах незалежної України. Нові методологічні та концептуальні засади аналізу історичного процесу відкрили шлях до об'єктивного і всебічного вивчення аспектів діяльності УНДО. Дослідники отримали доступ до архівних документів. Як результат, за останні 13 років з'явилося чимало праць, автори яких із нових наукових позицій підійшли до висвітлення проблем національно-політичного руху в Україні. Перші опубліковані праці з історії УНДО відзначаються різноманітністю джерельної бази, ґрунтовністю фактологічного та аналітичного викладу матеріалу. З точки зору досліджуваної теми особливу зацікавленість представляють праці М.Кугутяка, І.Соляра, М.Швагуляка, О.Зайцевої, І.Бурковської, О.Павлюка, В.Кондратюка та ін.

Історіографічний огляд доводить, що дослідники провели значну роботу з вивчення партійно-політичної історії краю, у тому числі окремих аспектів діяльності УНДО, а також свідчить про значну зацікавленість учених багатьма проблемами досліджуваної теми, дискусійний характер та недостатність її вивчення.

Українське національно-демократичне об'єднання, яке було утворене 11 липня 1925 р. у Львові на з'їзді Української народно-трудової партії, Української партії національної роботи та національної групи Української парламентської репрезентації з часом стало найвпливовішою політичною силою в краї[3: 54].

Особливий інтерес становила Політична Платформа об'єднання. У її преамбулі зазначалося, що всі суб'єкти об'єднання "зливаються в одну партію, беручи за основу організаційні установи УНТП, пристосовуючи програму, тактику і організаційний статут до сучасних політичних умов"[2: 9].

Програма нової партії базувалася на ідеології соборності і державності. Ставилося завдання створити в майбутньому самостійну Українську державу.

У зверненні ЦК УНДО до населення вказувалося, що "партія не може дати офіційного схвалення на існуючий на радянській Україні диктаторський режим і однокласовий устрій, однак визнає Радянську Україну поважним і далекоюсяжним етапом державності українського народу та вірить, що під напором свідомих українських мас та своєрідна державна організація завершиться здійсненням універсальних змагань української нації[3: 44]".

Найвищим органом УНДО був Народний з'їзд (скликався раз на два роки), який обирав Центральний (Народний) комітет. На місцях обиралися повітові народні комітети, у селян – мужі довір'я.

УНДО являло собою не стільки політичну організацію, скільки широкий національний рух без точної реєстрації своїх членів, членських внесків (за винятком Львова), але з досить строгою партійною дисципліною і взаємною лояльністю між керівництвом організації та місцевими осередками.

Користуючись підтримкою греко-католицького духовенства, українського вчителства та селянства, УНДО в кінці 20-х рр. зуміло опанувати основні культурно-освітні та господарські товариства й установи: Ревізійний союз українських кооператорів (3261 кооператив), Центросоюз, "Дністер", "Просвіта" (бл. 100 тис. членів), "Сокіл" (380 гуртків), "Луг" (520 гуртків), "Рідна школа" (1075 гуртків, 43 тис. членів), Союз українок (25 тис. членів).

У 1928 р. УНДО брало участь у виборах до польського парламенту і здобуло 26 мандатів до сейму (із 40 всіх українських) і 9 до сенату (з 11). В обох законодавчих палатах польського парламенту партія мала свої клуби, а в президії сейму й сенату – представництва[1: 114].

На міжнародній арені УНДО вело боротьбу проти легалізації чужоземного панування, а в сеймі й сенаті – за виконання Польщею її міжнародних й конституційних зобов'язань.

Керівництво УНДО намагаючись нормалізувати українсько-польські відносини, пішло на укладення компромісної угоди з польським урядом. Політика "нормалізації" викликала невдоволення серед населення і спричинила гостру кризу в партії. В 1935 р. Д.Левицький склав із себе обов'язки голови, і партію очолив редактор газети "Діло" В.Мудрий. В УНДО сформувалася внутрішня опозиція, що об'єднувалася навколо "Діла" і опозиція жіночої організації "Дружина княгині Ольги" на чолі з М.Рудницькою. Проти політичної лінії розпочала активну кампанію ОУН. Відмова В.Мудрого від політики "нормалізації" дещо стабілізувала внутрішньопартійну ситуацію, але не зупинила падіння впливу УНДО серед українського населення Галичини та посилення авторитету ОУН[5: 29].

Українські політичні партії після тривалого періоду міжпартійної конфронтації доходили

висновку про необхідність консолідації зусиль задля національного визволення та відбудови української державності. Значною мірою це стало можливим у зв'язку з поступовим відходом УНДО від політики „нормалізації”, загостренням політичної тактики. З іншого боку, це допомогло подолати внутріпартійну кризу, створювало умови консолідації національних сил. Однак подальші консолідаційні заходи були перекреслені початком Другої світової війни[4: 58].

Таким чином, протягом 14 років діяльності УНДО було найвпливовішою політичною партією на західноукраїнських землях, займало провідне місце в суспільно-політичному, культурно-освітньому та господарському житті краю. Її політична платформа, тактика і стратегія дали змогу згуртувати основну масу українського суспільства навколо ідеї боротьби за національно-політичне визволення українського народу, відродження національної державності. В умовах кризи парламентсько-демократичної системи західноукраїнська націонал-демократія вела повсякденну боротьбу за національні права населення краю. Вона зберегла провідну політичну традицію українського народу, була позитивним контрастом на фоні наростання тоталітарних тенденцій. Разом з тим не всі політичні концепції УНДО були адекватні обставинам, що з усією силою проявилось напередодні Другої світової війни.

Війна застала західноукраїнське суспільство у стані ідеологічного і партійно-політичного поділу. Неодноразові спроби політичної консолідації так і не завершилися створенням впливового державно-політичного центру. Партійнокорпоративні інтереси взяли гору над загальнонаціональними. У такому стані українство не могло істотно впливати на перебіг політичних подій, а, значить, і на вирішення власної долі.

На політичних концепціях західноукраїнських організованих політичних сил позначились уявлення та ілюзії Першої світової війни – пов'язувати корінні інтереси українського народу зі стратегічними планами тих чи інших європейських країн. Не конструктивними виявились багатолітні концепції орієнтації національно-демократичних сил на Польщу, а націоналістів – на Німеччину. Наслідком такої політики було політичне розмежування сил, деконсолідація західноукраїнського суспільства, недооцінка власних національних сил.

Все це не могло не позначитись на перебігу воєнно-політичних подій в Україні в цілому і в Галичині зокрема в роки Другої світової війни.

Література

1. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нариси суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) . – Івано-Франківськ: 1993. – 200 с.
2. Кедрин І. Як повстало й розвивалося УНДО? – Львів: 1936. – 16 с.
3. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 70 с.
4. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблематика політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919-1939 рр.) // Сучасність. - 1994. - №2. – с. 62-72.
5. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО (1925-1935) // Розбудова держави. - 1997. - №1. – с. 26-32.

*студ. 33 гр. істор. ф-ту Наталія Дуда
наук. керівник – доц. О.М.Петровський*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД І УЧАСТЬ У ЦІЙ СПРАВІ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ СТРУКТУР

Перебіг політичних подій в Європі після Першої світової війни виявився вкрай несприятливим для українського народу. Українські землі поза межами СРСР було поділено між трьома державами.

Масив українських територій міжвоєнної Польщі обіймав 130 тис. км., з населенням – понад 10 млн., українські етнічні землі складали: Східна Галичина, Лемківщина, Холмщина з Підляшшям, Західна Волинь і Полісся. Уся політика Польської держави була спрямована на поглинання “кресів”- земель переважно із непольським етнографічним складом [13:3]

На новоприєднаних землях активно впроваджувалась загальнопольська політика, не оминувла вона і галузі охорони пам'яток. Реорганізовувались, перекваліфіковувались старі,

створювались нові установи і організації, які опікувались охороною історичних пам'яток на теренах Малополющі, як надбанням загальнодержавного масштабу.

У Львові розпочало свою роботу Товариство охорони української старовини, метою якого були охорона і опіка над пам'ятками національної культури та мистецтва [16:3], при ньому було створено Раду консерваторів. Вона функціонувала при Міністерстві мистецтв, за посередництвом якого і призначались місцеві консерватори [8:1].

Архівні документи свідчать, що Львівське Товариство опіки над пам'ятками старовини поширило свою роботу і на територію Тернопільського воєводства, головним завданням якого були старання про фундації на консервацію пам'яток позбавлених допомоги фінансування (костели, церкви, об'єкти гмінні, руїни монастирів, замків, палаців, давніх дворів)[3:2].

У 1918 р. розпочинає відлік своєї діяльності архів давніх актів міста Львова, є відомості, що наступного року при ньому було організовано реставрацію, яка займалась відродженням втрачених культурних надбань, надаючи фінансову допомогу (збереглись кошториси), або залучаючи до реставраційних робіт членів Міністерства громадських діянь[15:109].

Релігійними пам'ятками опікувалось також Міністерство визнань релігійних і освіти публічної, при ньому було утворено центральне бюро для інвентаризації пам'яток, яке очолював генеральний консерватор з Міністерства, а також групу інвентаризації до якої входили історики, архітектори і фотографи. Свою роботу вони проводили згідно "Інструкції для інвентаризаторів"(1919) [5:7], а по її закінченні видавали описи, обміри, фото та інші матеріали.

На території Тернопільського воєводства розгорнуло свою діяльність Подільське Товариство Туристично-Краєзнавче, його осередком було м. Тернопіль. Мета товариства прогнозувалась у наступних заходах:

а) "збір і популяризація відомостей, що стосуються краєзнавства, географії, людознавства, особливостей природничих, археологічних, пов'язаних з історією воєводства, культурою і мистецтвом;

б) видання мап, путівників, альбомів, листівок, фото, брошур, плакатів присвячених краєзнавству і туризму;

в) опіка над пам'ятками мистецтва, історії, краєвидами і особливостями природи..."[7:2].

Товариство існувало на кошти одноразових і сталих субвенцій, дарувань, офір, зборів, імпрез, доходів із нерухомості та видавництва. За два роки існування було видано новий "Путівник по воєводству" у 2500 екземплярах. Він складався із 150 сторінок, 70 ілюстрацій і карти воєводства, мав опис більше 200 об'єктів історичних, природних, культурних [9:1]. У доопрацюванні знаходився путівник по м. Тернополі і двох повітах – Бережанському і Скалатському.

Туристичний рух на терені воєводства був особливо активним у Бережанському, Бучацькому, Чортківському, Копичинецькому, Заліщицькому, Золочівському відділах, натомість слабким, через брак транспортних шляхів у Підгаєцькому, Скалатському, Теребовлянському, Зборівському[7:28-31].

Зауважимо, що коштів не вистачало і Товариство:"...просило владу місцеву пригадати обіцянки виплачувати певні квоти на охорону пам'яток, опіку над ними"[4:7].

Це дало позитивний результат, і протягом 1928-1931рр із п'яти повітів (Тернопіль, Золочів, Збараж, Броди, Чортків) було переказано квоти загальною сумою – 1350 зл.[4:8-32].

У 1932р. накладом Міністерства визнань релігійних і освіти публічної почав виходити часопис присвячений нагляду над пам'ятками "Охорона пам'яток мистецтва", він складався із двох частин; перша містила 232 ілюстрації з історії, опис діяльності консерватора в Польщі. У другій частині подавалась хроніка консерваторська [6:5].

Окрім функціонування на території Тернопільського воєводства Товариства туристів-краєзнавців, тут розгорнули свою діяльність ще дві організації: "Українська Християнська Організація" (УХО) – об'єднання без політичного забарвлення, яке своїм завданням ставило згуртування усіх верств народу для виховання його у християнському дусі (у галузі пам'яткознавства утримання цілісності належного стану споруд та об'єктів) [11:1]. Інша, більш відома широкому загалу як національне товариство "Просвіта": "Цілею Товариства є просвіта і піднесення культури та добробуту українського народу у всіх його верствах і напрямках, закладання і утримання бібліотек, народних музеїв, публичних читалень і видаванє всяких матеріалів, відносячих ся до пізнання краю і народу..."[10:2].

Широку наукову роботу на території Малополющі проводила Українська Мазепинська

Академія Наук (УММАН), що була покликана до життя екзильним центром УНР і втілювала концепцію “трьох академій” М. Грушевського. Ідея УММАН визрівала поволі, лише на 30-ті роки з’явилася потреба об’єднати вищі навчальні, науково-дослідні, музейні, архівні і бібліотечні установи під одним дахом. Академія повинна була символізувати відродження незалежної АН в екзилі, вона опиралася на наукові кадри, зосереджені при вільному університеті у Празі, однак мала помітне західноукраїнське забарвлення, оскільки усі науковці були пов’язані з львівським НТШ [2:139].

З наукової точки зору УММАН встигла зробити мало, не до порівняння менше від НТШ, УВАН і УВУ, ще мізерніший був її доробок у галузі охорони пам’яток. Але вже той факт, що ідея їх охорони, і перші елементарні кроки були зроблені, заслуговує на увагу та похвалу.

На період 1935р. у Малопольщі провадилась політика “зміцнення польскості на кресах”. Так, на Холмщині озброєні загони “Кракус” руйнували православні храми і змушували українців переходити в католицизм. Із 389 храмів, що діяли на Волині до Першої світової війни, зберігся лише 51. Восени 1939р. корпус охорони прикордоння (КОП) розпочав кампанію насильницького перехресування православних у католики [13:298].

У той же час польські засоби масової інформації (“Polityka”, “Nowydzienik”) раз у раз ставили питання про повернення до Польщі збірки колишнього наукового Інституту імені Оссолінських, що існував у Львові до 1939 р. [12:85].

Та навряд чи загальна картина історичного тла буде повною без проведення паралелей у царині пам’ятко-охоронної справи на території радянської України.

Радянська влада нігілістично ставилася до культурних надбань попередніх поколінь. Докладалися величезні зусилля, щоб вилучити з духовного життя населення релігію, пов’язані з нею морально-етичні цінності та колосальний шар культурних здобутків, походження яких пов’язувалося з релігійним світосприйнянням людини [13:101].

Холоднокрівно руйнувалися старовинні будівлі, за валюту на зарубіжних ринках продавалася націоналізована культурна спадщина, провадилась боротьба з людьми, котрі намагались зберігати пам’ятки.

На Народний комісаріат освіти УСРР відносно пам’ятників культури і природи покладалося:

- “розробляти відповідні законопроекти;
- вживати заходи до зосередження пам’ятників культури і природи України на території УСРР;
- організовувати науково-археологічні розкопки;
- розглядати справи по реквізиції пам’ятників;
- доглядати, як утримуються пам’ятники державними установами, громадськими організаціями, приватними особами;
- реєструвати пам’ятники культури;
- вживати заходи до ремонту і реставрації” [14:450 – 452].

Для допомоги Народному комісаріату освіти засновувався Український комітет охорони пам’яток культури та такий же комітет по охороні пам’яток природи.

Загострення міжнародної ситуації та наближення Другої світової війни дещо змінили ставлення до культурних цінностей. Нарешті було припинено безконтрольний масовий розпродаж за кордон творів мистецтва і антикваріату, зосереджено увагу на збереженні пам’яток військової звитяги.

Бралися під державну охорону пам’ятки культури у західних областях, які в 1939 р. возз’єдналися з Радянською Україною. Зауважимо, що РНК УСРР ухвалила створення у Львові академічних інститутів – історії, археології та філіалу бібліотеки АН УСРР, до яких передавалися для дослідження та вивчення культурні цінності: бібліотека і природничий музей, тисячі книг, колекції археологічних пам’яток, зброї, скульптури, картин, нумізматики, палеонтологічна, етнографічна і археологічна збірки музею Дідушицьких [1:147].

Пропонувалось створити єдиний Всесоюзний орган, який би спрямовував справу охорони та реставрації пам’яток та відповідав за неї, у вигляді комітету при РНК. 31 серпня 1940 р. РНК УСРР прийняла постанову “Про організацію Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних та археологічних пам’яток УСРР”. Комітет створювався при РНК, його головою став П. Панч, заступником голови – О. Войскобойник, членами комітету – відомі вчені, митці, дослідники.

Початок реорганізації обіцяв серйозні адміністративні зміни, тобто виділення охорони

пам'яток у окрему галузь державного управління, що мало налагодити збереження, використання та реставрацію пам'яток історії, археології та архітектури [1:149]. Однак комітет практично не вийшов із організаційного стану, йому не вдалося розгорнути діяльність через Велику Вітчизняну війну.

Таким чином, починаючи з кінця 20-х років, відмова від політики збереження культурних цінностей в Радянській державі стала очевидним фактом. Попередні законодавчі акти ніхто офіційно не відміняв, але вони в практичній діяльності грубо порушувалися або взагалі ігнорувалися місцевими, республіканськими і союзними органами влади.

Література

1. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні у 1917-1990 рр. – К.: Вища школа, 1991. – 276 с.
2. Гирич І. До історії УММАН // Пам'ятки України. – 1999. – №1. – С. 139-144.
3. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 231, оп. 4, спр. 683, арк. 2.
4. ДАТО, ф. 231, оп. 5, № 1091, арк. 32. ДАТО, ф. 231, оп. 4, № 685, арк. 10.
5. ДАТО, ф. 231, оп. 6, № 1592, арк. 10.
6. ДАТО, ф. 231, оп. 2, № 8584, арк. 37.
7. ДАТО, ф. 231, оп. 1, № 17, арк. 4.
8. ДАТО, ф. 231, оп. 4, № 564, арк. 3.
9. ДАТО, ф. 231, оп. 1, № 25, арк. 89.
10. ДАТО, ф. 231, оп. 1с, № 575, арк. 33.
11. Крушельницька Л. Правдиво про Оссоленіум // Пам'ятки України. – 1994. – № 3-6. – С. 85-86.
12. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
13. Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927: 36. Док. і мат. – К.: Наукова думка, 1979. – 665 с.
14. Каталог Державного історичного архіву у м. Львові (далі ДІА у м. Львові).
15. ДІА у м. Львові, ф. 55, оп. 1, спр. 191, арк. 109.
16. ДІА у м. Львові, ф. 146, оп. 53, спр. 1179, арк. 9.
17. Рудницький Я. Українська Могилансько-Мазепинська академія наук // Пам'ятки України. – 1999. – № 1. – С. – 132-138.

*студ. 41 гр. істор. ф-ту Володимир Іващук
наук. керівник – доц. В.Д. Шенетюк*

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МОЖЛИВОГО ВИЗНАННЯ УПА ВОЮЮЧОЮ СТОРОНОЮ У II СВІТОВІЙ ВІЙНІ СУЧАСНІЙ УКРАЇНИ

Для того, аби зрозуміти чи буде позитивно вирішена справа визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні слід спочатку розглянути політичні позиції тих структур (органи державної влади та партійні структури), які мають безпосереднє відношення до участі у прийнятті рішень стосовно цього питання. Розглянемо спочатку позицію органів державної влади в регіоні, де безпосередньо діяла УПА. Так зокрема Львівська обласна рада в липні 2002 року звернулася до Президента України та Кабінету Міністрів з проханням визнати ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. [10]. 29 грудня 2002 року Чернівецька обласна рада також звернулася до уряду з проханням визнати ветеранів УПА воюючою стороною. В листі до уряду з додатком до рішення сесії говорилося: "Сьогодні склалась ситуація, коли немало людей... опинились поза межами дії законодавства про соціальний захист ветеранів війни. До цієї категорії відносяться вояки ОУН-УПА... Обласна рада пропонує законодавчо врегулювати статус вояків ОУН-УПА, визнавши їх учасниками бойових дій... Пропонуємо внести відповідні зміни до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" і поширити його дію на вояків ОУН-УПА. [3]. З вимогою нарешті розглянути і прийняти закон "Про визнання ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні" на початку жовтня 2003 року прийняли і депутати Тернопільської обласної ради на одному з пленарних засідань з проханням раз і назавжди вирішити питання визнання ОУН-УПА воюючою стороною й українським визвольним рухом, а їх вдовам гарантувати соціальний захист та відповідні пільги депутати звернулися до глави держави, Кабміну, парламенту. „Наша область однією з перших в Україні всі ці завдання виконала ще на початку 1997 року і зараз надані пільги отримують понад 2 тисячі осіб”, - говорилося у заяві Тернопільської ОДА [2].

Диференційовано підходять до цієї проблеми і українські партії. У друкованому партійному органі СДПУ(о) "Наша газета лідер СДПУ(о) В. Медвечук заявив у Львові з

приводу визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні наступне: " В программе СДПУ(О) записано, що ОУН-УПА должна быть реабилитирована, и справедливость - как один из принципов деятельности социал-демократов - по отношению к тем, кто участвовал во Второй мировой войне, нужно восстановить." [14].Протилежну СДПУ(о) думку стосовно визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні має однак голова Соціалістичної партії України О.Мороз,який вважає, що це питання не має шансів бути вирішеним упродовж найближчих 10 років. „Доки живі безпосередні учасники цих подій з обох сторін, компромісу досягти не вдасться”, - вважає лідер українських соціалістів. Голова СПУ під час прес-конференції у м.Львові на початку лютого 2003 року заявив, що це питання, так само, як і мовне, використовують для політичних спекуляцій[5].Для того,щоб зрозуміти підґрунття такої позиції голови СПУ О.Мороза слід проаналізувати один з інформаційних бюлетнів СПУ – „СПУ в запитаннях”.Так,зокрема в розділі 4.4. на тему „Яке ставлення соціалістів до закликів,що лунають час від часу, реабілітувати воїнів націоналістичних організацій ОУН-УПА і дивізії СС „ГАЛИЧИНА” стверджується наступне:”УПА — українська повстанська армія, бойовий загін українських націоналістів, що діяв здебільшого, як і бандерівський ОУН, проти радянських партизан. Після закінчення війни загони ОУН і УПА багато років вели проти радянської влади партизанську війну, що супроводжувалася великими жертвами серед мирного населення і військовими злочинами, інколи з обох боків.Виходячи з усього викладеного вище, СПУ вважає неможливим визнання бійців УПА воюючою стороною і політичну реабілітацію цього військового формування”[15].Категорично проти визнання УПА воюючою стороною і Комуністична партія України. Не випадково 12 вересня 2002 року на сесії ВР України фракція КПУ наполягала на вилученні законопроектів про визнання Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) воюючою стороною, а також проекту про реабілітацію жертв політичних репресій[1].

На законодавчому розв’язанні питання УПА в 2002 року наполягав у своїй Заяві і Молодий Рух,яка закликала ВР України “вже у вересні схвалити в цілому, а президента Л.Кучму – підписати закон про визнання УПА воюючою стороною у Другій Світовій війні, а її бійців – учасниками бойових дій з наданням належних пільг та привілеїв”[12].Про нагальну необхідність визнання УПА воюючою стороною говорять також і матеріали роботи XVI Великого Збору Українських Націоналістів,який відбувся у Києві 21 - 23 травня 2003 р.Так,зокрема, у Політичній Декларації Великого Збору Українських Націоналістів на тему:”Український націоналізм - фактор новітньої історії „ висловлюється наступна позиція сучасного українського націоналістичного руху стосовно визнання УПА воюючою стороною:”...Визнання... УПА стає необхідною передумовою консолідації суспільства, відновлення історичної справедливості. Суттєвим кроком на цьому шляху стане державне визнання боротьби ОУН і УПА за відновлення державної незалежності України”[8].Українська національна консервативна партія також позитивно ставиться щодо визнання УПА на державному рівні, У своїй партійній програмі прийнятій 22 березня 2003 року у 5-му розділі присвяченому соціальній політиці УНKP виступає за те, щоб держава визнала ОУН-УПА, яка вела справедливу, героїчну і священну боротьбу за свободу та незалежність своєї Батьківщини, воюючою стороною, а учасники національно-визвольної боротьби були прирівняні у правах до ветеранів Великої Вітчизняної війни, забезпечені високими пенсіями, офіційно удостоєні почесностей[9].Таким чином,судячи з проаналізованих фактів видно,що офіційне визнання УПА виступають праві партії та центристи і з відомих причин, категорично проти лівої партії.Негативна позиція останньої групи партій у поєднанні з їх чисельністю є суттєвою перешкодою на шляху до державницької інституалізації УПА.

Аналізуючи українську елітарну свідомість можна з’ясувати,що ж власне стоїть на перешкоді визнання УПА воюючою стороною в Другій світовій війні? Це одне з питань, яке був порушив київський журналіст радіо “Свобода” В.Березанець у розмові з головою Всеукраїнського об’єднання ветеранів,представником української інтелектуальної еліти, народним депутатом І.Юхновським в листопаді 2003 року.І.Юхновський зокрема вважає наступне:” Є ще сила, яка шкідлива в Україні і тією силою є, безумовно, Комуністична партія Україна. Мені дуже жаль, що наші керівники якимось по своєму історичному минулому чи як, все таки заграють з комуністами. І це приносить шкоду Україні. Ця сила має бути все таки відсунена на бік. Вона має бути відсунена в бік демократичним шляхом. Комуністи є основним чинником, бо вони є основним чинником у ветеранській організації І.Герасимова. Вони роблять різноманітні інсинуації і вони заважають тому,щоб парламент визнав УПА воюючою

стороною”[7].

А.Лозинський, Президент Світового Конгресу Українців наводить на користь визнання УПА як воюючої сторони у Другій світовій війні свій аргумент, стверджуючи про те, що у Західній Європі приналежність до руху опору, незалежно від ідеологічної орієнтації, вже є підставою отримати статус учасника Другої світової війни, що особливо актуально в українському контексті[4]

Є ще й зовнішньополітичні чинники, які перешкоджають визнанню УПА як воюючої сторони у Другій світовій війні. Деякі експерти в Україні переконані, що тема Волині виникла саме нині тому, що нібито поляки просто хочуть не допустити визнання Верховною Радою України УПА воюючою стороною в Другій світовій війні. Польський експерт М.Зюлковскі має свою думку з цього приводу: ”Я хочу повернутися до ідеї, що питання УПА — реабілітація її чи ні — дуже глибоке для України, це питання національної традиції, на якій засновано незалежну Україну. Це настільки делікатна та серйозна проблема, що польська сторона ні на чому не наполягає і не хоче впливати на дискусію в Україні з цього приводу. ... Мені здається, що українській політичній еліті не вдасться уникнути його вирішення. Рано чи пізно воно буде вирішене”[13]. Проте як вважає дослідник визвольного руху А.Русначенко, на емоційному рівні у масовій свідомості польських громадян вина за наслідки колонізації України і кривавий Волинський конфлікт 1943 року покладається виключно на українців [11:59]. У Росії проблема визнання українського визвольного руху викликає спротив тому, що підриває основу міфу про Велику вітчизняну війну та велич СРСР.

Отже, проаналізувавши зміст масової та елітарної свідомості, політичних позицій представників української влади та партійних структур у відношенні до визнання УПА Україну можна поділити на три табори: а) прихильників повного визнання ветеранів УПА, б) непримирених ворогів УПА, які проти будь якого визнання УПА, в) "прагматиків", які в ім'я національної злагоди готові визнати тих воїнів УПА, які воювали лише проти фашистів. Найслабша нині перша група, хоча логічно вона повинна б бути найсильнішою. Перемогла тут не логіка, яка вимагає брати за вихідну позицію Україну й український народ, - панують ще пережитки ментальності радянського періоду. В цьому контексті актуальною є думка А.Русначенка, який має своє пояснення чому в Україні ще й досі не відбулося офіційного визнання УПА воюючою стороною: ”Без надриву, треба було років з дванадцять провадити відповідну наукову і пропагандистську роботу у вузах, академічних закладах, а головне – серед населення держави. Тоді це визнання вже б відбулося, як відбулося воно щодо подібних рухів у Литві, Латвії, Естонії, не кажучи вже про Польщу”[11:60]. Нарешті, одна з об’єктивних причин невизнання, на переконання А.Русначенка, - рух розгортався збройно на меншій частині України, а тому значний масив українського населення виявився поза його межами. Цього не було в Прибалтиці, там збройний рух поширювався на всю територію республік.[11:55].

С.Бандера колись висловив досить важливу думку, яка має відношення до проблематики не так державного, як адекватного суспільного визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні: «З минулого досвіду тільки тоді може народ почерпнути необхідні висновки на майбутнє, якщо це минуле освітлене в найважливіших історичних моментах, а не закрито туманом мовчання і неправди”. Очевидно, що такі застереження, зрозуміло, мають сенс в контексті визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні[6]. Тому якщо нам пощастить зробити бодай частину дійсно правдивої історії про УПА надбанням масової свідомості, — то головну проблему на шляху сприйняття її як воюючої сторони у Другій світовій війні українським суспільством буде подолано. Доречною тут буде думка експерта Р.Сербина проста логіка та елементарне почуття людської гідності мали б уже давно вказати уряду незалежної Української держави, що недоречно відмовляти ветеранський статус борцям за незалежну Україну коли визнають людей, які йшли в бій "За Родину та Сталіна". Тож визнання УПА як воюючої сторони має стати справою честі українських законодавців, адже саме на них Конституція безпосередньо поклала обов’язок піклуватися про громадянську злагоду в Україні (її складовою є порозуміння між ветеранами УПА та ВВВ).

Література

1. Брудницька Л. Порядок денний у часі і просторі//Хрещатик. – 2002. - 12 вересня;
2. Гродецька В. Депутати облради вимагають визнати ОУН-УПА//Доба. – 2003. – 7 жовтня;
3. Губернатор не виконав обіцянки, яку дав ветеранам. – 2002. – Available: <http://citi.cv.ua/news/print.html?id=967>;
4. Гупало Т. Герої Холодного Яру в нас досі вороги! А ви кажете - Незалежність!//Інформаційний бюлетень. – 2004.- 27 лютого. - Available: http://www.infb.net/41_02/8.shtml;

5. Досвітня прес-конференція Олександра Мороза//Щоденний Львів. – 2003. – 12 лютого;
6. Кандарр Я. Какое "национальное возрождение" хотят навязать нам галицкие фундаменталисты. – 2004. – Available: <http://stb.ua/forum/read.php?f=1&i=269&t=269> ;
7. Листи на свободу. – 2003. – Available: http://www.radiosvoboda.org/programs/letter_text/uk/2003/11/33359E31-4E28-471B-AF1F-857E5E9C3422.ASP;
8. Матеріали роботи XVI Великого Збору Українських Націоналістів Київ, 21 - 23 травня 2003 р. – 2003. – Available: http://mykolaplawiuk.kiev.ua/xvi_zbir.htm;
9. Програма Української національної консервативної партії. – 2002. – Available: <http://www.uncp.soskin.info/program.php>;
10. Президент і уряд поки що не надали офіційної відповіді що до визнання ОУН-УПА воюючою стороною у II Світовій війні. – 2002. – Available: <http://www.unian.net/ukr/news/news-20598.html>;
11. Русначенко А.Революцію готувати і продовжити:річниця УПА і сьогодні//Сучасність. – 2003. - №10. – С.54-60;
12. Рухівці вимагають від Верховної Ради та Кучми до 14 жовтня визнати УПА воюючою стороною. - 2002. - Available: <http://www.rupor.info/news/2002/09/06/154706.html>;
13. Силіна Т.Вирішення волинської проблеми - це наша спільна перепустка до майбутнього//Зеркало тижня. – 2003. – 24-30 травня;
14. Чи виступає СДПУ(о) за реабілітацію ОУН-УПА,або три помилки Сергія Скрипника – проти однієї помилки кореспондента НГ+. – 2002. – Available: <http://www.sdpuo.org.ua/news/actual-article/3c9c934c/>;
15. Яке ставлення соціалістів до закликів,що лунають час від часу,реабілітувати воїнів націоналістичних організацій ОУН-УПА і дивізії СС „Галичина”. – 2004. - Available: <http://www.socinfo.kiev.ua/Question.htm>.

*студ. 31 гр. істор. ф-ту Ірина Кім
наук. керівник – доц. С.В.Лук'яненко*

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Історичний досвід українського державотворення свідчить, що специфіка української етнополітики полягає в тому, що вона тісно пов'язана з геополітикою [1:135]. Звідси походить розмитість у масовій свідомості уявлень про територію як зону мешкання українського етносу, брак знання у значної частини громадян України історії її державності, належної обґрунтованості для деяких соціальних прошарків і етнічних груп українського населення легітимних засад національного державотворення. Звідси і відчуття певної ефемерності сучасних подій, коли усталюється українська суверенна держава, очікування того, що повернеться минуле, відновиться Радянський Союз [2:34].

На тісний зв'язок етно- і геополітики на теренах України вказує і той факт, що в Україні проживають чисельні етнічні громади, які традиційно не вважалися етнічними меншинами. У минулі роки геополітична карта Європи мала інший вигляд, її радикальна зміна, спричинена розпадом Радянського Союзу, утворення незалежної Української держави істотно змінили політичне становище багатьох етнічних груп України, передусім – в аспекті їх самовідчуття, самосвідомості [1:137]. Говорячи про етнополітику, не можна оминати увагою проблеми титульної нації українського етносу. Тут постає низка питань, пов'язаних із національною культурою, мовною, релігійно-церковною орієнтацією, адже сама структура українського етносу сьогодні перебуває в стадії реформування, становлення етнополітичної цілісності. Цей процес досить тривалий і його наслідки багато в чому залежать від взаємин між титульним етносом та етнічними меншинами, адже саме ці стосунки визначають українську державність, як своєрідну етнополітичну систему [3:23].

Існує поняття „етнополітична реальність”, яке відображає сучасний стан міжетнічних відносин у державі, а також указує на такі показники в житті етнічних громад, як чисельний склад, характер розселення – компактний чи дисперсний, тип поселення – сільський чи міський, релігійну орієнтацію [1:123-126].

Для осмислення етнополітичної реальності вкрай важливою є характеристика етнодемографічної картини. Одні автори користуються даними про те, що в Україні проживають сьогодні понад 120 різних національностей, інші нараховують приблизно 90, але все ж таки істотнішим є питання: чи є Україна поліетнічною країною, чи ні. В Україні виділяють декілька когортних груп етнічних громад [4:86-87]. Першу складають росіяни

приблизно 11,2 мільйони чоловік ($\approx 22\%$ від усього населення України). Наступна когорта перевищує сотисячний бар'єр, але не досягає умовного мільйонного рубежу. Це: євреї, білоруси, молдавани, кримські татари, болгари, поляки, угорці, румуни ($\approx 4\%$ від усього населення держави). Третя когорта сягає п'ятдесятитисячного рубежу, але не досягає сотисячного. Це: греки, казанські татари, вірмени та німці ($\approx 0,6\%$). Четверта когортна група – це етноси, кількість яких перевищує десятитисячний рубіж, але не досягає п'ятдесятитисячного. Це: цигани, гагаузи та грузини ($\approx 0,2\%$). Ще одна когорта – це етногрупи, чисельність яких не перевищує десятитисячний рубіж, але нараховує більше однієї тисячі чоловік. Таких в Україні щонайменше 6 ($\approx 0,07\%$ від усього населення України) [5:234].

Росіяни, євреї, білоруси, молдавани, кримські татари, болгари, поляки, угорці, румуни – найбільші етнічні групи України здебільшого мешкають компактно або ж регіонально. Домінантною релігійною орієнтацією для них є православ'я, при цьому переважає сільський тип поселення [6:123].

Греки, казанські татари, вірмени, німці – живуть порівну компактно і дисперсно, міський тип поселення, домінує християнська орієнтація при конфесійній неоднорідності. Зберігається також ісламська та з'являється протестантська орієнтації [7:123-124]. У циганів, гагаузів та грузинів – дисперсність населення з балансом міського та сільського типів поселення, з домінуванням християнської орієнтації та певними конфесійними відмінностями [8:89-91]. Ще одна когорта етнічних громад, чисельність якої перебуває в межах від тисячі до 10 тисяч осіб: словаки, чехи, литовці, латиші, естонці – домінує дисперсний характер розселення, переважає міський тип поселення, католицько-протестантська орієнтація [9:51].

Далеко не всі етнічні групи представлені. Не ввійшли так звані мало чисельні (переважно по кілька сотень, а то й десятків осіб) етнічні групи [10:123].

Таким чином, ми дещо прослідкували етнополітичний вимір української державності на сучасному етапі. За участю науковців важливо здійснити уточнення критеріїв, за якими ті чи інші етнічні групи можуть бути віднесені до національних меншин.

Отже, формально Україна, в якій частка національних меншин сягає понад 24 %, має бути віднесена до кола поліетнічних держав. Однак ця частка складається майже повністю з етнічних росіян, які становлять приблизно 22 % населення України (виявляється, що всі ці етнічні неукраїнці складають приблизно 5 % населення), крім білоруської етнічної меншини.

Література

1. Етнічний довідник у трьох частинах. Ч. I. Поняття та терміни; Ч. II. Національні меншини України; Ч. III. Етнополітика в Україні. – К.: ЕРІДС. – 1997. – 465 с.
2. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку. – Київ, 1994. – 254 с.
3. Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. – Київ: Інтел, 1993. – 345 с.
4. Концепція етнополітичних досліджень в Україні. – Київ, 1992. – 143 с.
5. Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: культурологічний та правничий аспекти. – Київ: Фенікс, 1997. – 376 с.
6. Євтух В.Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... – Київ: Стелос, 200. – 354 с.
7. Євтух В.Б. Український етнос: структура та характер взаємодії з навколишнім середовищем // Вісник Академії наук України. – 1993. – 286 с.
8. Попик В.І. Поліетнічність українського суспільства і проблеми вивчення історії національних меншин України // Матеріали Міжнародного круглого столу „Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасне)”. – К., 1998. – 243 с.
9. Дашкевич Я. Українське відродження і національні меншості // Україна в сучасному світі. Матеріали наукової конференції Республіканської асоціації українознавців. – К., 1990. – С.51.
10. Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К.: Альтернативи, 1999. – 254 с.

*студ. 22 гр. істор. ф-ту Ольга Терещук
наук. керівник – викл. О. П. Валіон*

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі історичного розвитку Україна переживає період глибоких та всеосяжних змін і трансформацій усіх сторін життя суспільства. У цих умовах особливо помітним є зростання ролі й значення соціальних чинників життєдіяльності української нації, насамперед, економічних, політичних, правових, творчих, релігійних, філософських, етичних та ін. Не випадково за останні роки так часто йшлося про "сильну соціальну політику", "соціально

орієнтовану економіку", "соціальний захист населення", "соціальні наслідки реформ" тощо. Життя переконливо довело, що недооцінка ролі й значення соціальних аспектів і соціальних наслідків реформ ставились під загрозу їх успішне здійснення в суспільстві загалом, і в його окремих сферах. Все це висуває на передній план дослідження соціального портрету сучасної України, в єдності всіх його сторін, галузей і сфер, весь соціокультурний простір. Тому окреслена нами проблема, сьогодні, в умовах формування громадянського суспільства, є особливо важливою та актуальною, адже кажуть, що "сьогоднішній день - вчорашній від завтрашнього". Знаючи сучасний стан нашої держави, ми можемо не лише частково передбачати майбутнє, але й змодельовати його. Якою є сьогодні Україна в соціальному вимірі? Ця проблема знайшла часткове відображення у працях таких українських вчених, як-от: В. Звіглянич, М. Михальченко, В. Хмелько, С. Грабовський, М. Патей-Братасюк, М. Захарченко, В. Булачук, та ін.

Серед усіх проблем суспільного життя в сучасній Україні найбільш дослідженими на емпіричному рівні є, мабуть, проблеми політичні. У країні утворилися й успішно функціонують декілька висококваліфікованих соціологічних центрів, що систематично відстежують процеси і явища у сфері політики. Зокрема проведене останнім чергове дослідження на початку 2001 р. показало, що помітно зменшилася частка негативу в соціальному українського народу. І хоча відповідь: "Мене зовсім не задовольняє те, як ідуть зараз справи в Україні" дали аж 48% респондентів, але ж це в 1994 р. вважали 68% співгромадян. Якщо 1995 р. економічну ситуацію як "дуже погану" оцінювали 69% респондентів, то тепер - лише 22%. І, нарешті, матеріальне становище своєї родини "радше поганим" вважає 34% (1996 р.-45%), "дуже поганим" - 16% (1996 р.- 39%). При цьому тих, хто вважає стан гарним - дуже небагато, буквально кілька відсотків; усі інші вважають ситуацію і не доброю і не поганою. Іншими словами - жити можна, хоча й тисне безліч проблем, - так можна сформулювати позицію більшості українського загалу. Справді, ще 1998 р. терпіти далі злиденне життя було не під силу 54% громадян, нині таких - 31%.

Отже, зміни відбулись, і полягають вони не в тому, що "жити стало краще, жити стало веселіше", а поки що в іншому - люди починають не виживати, а жити. І якщо в минулі роки кількість оптимістів (тих, хто вважає, що наступного року їх добробут поліпшиться) була відчутно меншою за кількість песимістів (тих, хто вважав, що він погіршиться), то тепер уперше за роки незалежності оптимісти (25%) переважили песимістів (17%); інші вважають, що добробут залишиться на сьогоднішньому рівні.

Наслідком перших позитивних змін у соціально-економічній царині став неабиякий злет популярності Віктора Ющенка. Йому стала довіряти майже половина українських громадян (не довіряли - 40%, інші не визначилися). Це - найвищий рівень довіри українських громадян до державного діяча з-поміж тих, щодо кого цей рівень визначався від 1992 р.

Але існують і небезпечні речі. Так, коли 1996 р. 25% опитаних вважають, що Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу, то нині так вважає вже 32% громадян України. У світлі вказаного не є дивним й інший тривожний показник, зафіксований соціологами: кількість перетворення російської мови на другу державну мову зросла - з 39% (1996 р.) до 40% (на поч. 2001 р.). Дуже зросло негативне ставлення до американців, канадців, поляків і французів. Погіршилось ставлення і до німців і до румунів; а що стосується негрів і циган, то ставлення до них з боку значної кількості громадян України тепер впевнено можна назвати расизмом. Що ж до євреїв, то загальне ставлення до них балансує на межі дуже небезпечної; не перейдена вона саме тому, що, очевидно, певна частина опитаних мала єврейське походження [1:75-81].

Володимир Звіглянич (доктор філософських наук) вважає, що в сучасній Україні можна виділити три соціальні світи. Перший світ - світ "квазіреформованої "ринкової" економіки", яка насправді становить сферу класової або олігархічної дії. Другий світ - це світ Заходу. Леонід Кучма, згідно з автором, залежно від ракурсу погляду, у західному табелі про ранги виступає "реформатором", коли йдеться про економіку, і "світовим ворогом преси", коли зачіпають питання свободи слова в Україні. Третій світ - це світ колишнього несвідомого "homo post-soveticus" і його архетипи. А в сфері політичних орієнтацій вони визначають вектор культурно-семантичної ідентифікації країни за азимутом "Схід-Захід" [2:174-175].

Що ж до соціально-класової структури, то, якщо абстрагуватися від особливостей інституціональної структури нашого суспільства, то зміни в його класовій структурі є такими, що зв'язані з виникненням класу власників засобів виробництва: підприємців-роботодавців з помітним збільшенням класу самозайнятих підприємців-власників-працівників.

Емпіричні дані свідчать, що класова структура українського суспільства трансформується у напрямку до звичайного складу класової структури європейського капіталістичного суспільства середини другої половини XX століття. [7:34-35]

М. Патеї-Братасюк вважає, що в нинішній Україні має місце етно-національне відчуження, що проявляється як глобальне, так і часткове. Формами існування глобального відчуження є: космополітизм, манкрутизм, пострадянський інтернаціоналізм, різновиди сумішей вищезгаданих форм [4:246].

Лише кожний десятий респондент згідний з тим, що живе в країні, де дотримуються громадянські права і свободи. Тих, хто схильні вважати інакше, виявилось значно більше: 65,2% відповіли, що вони не згодні з судженням про дотримання в Україні прав і свобод, 4,4% не визначилися з відповіддю.

Отже, майже дві третини громадян виражають, що в державі сьогодні існують серйозні проблеми з дотриманням прав людини [5:7-8].

Побачити Україну у XXI столітті, тобто вже зараз намагається український дослідник Михальченко М.І. у своїй "Спробі політико-соціологічного прогнозу". Вчений стверджує, що в XXI ст. Україна має пройти два етапи. На першому етапі (2001-2005 рр.) - відновити роботу частини зупинених виробництв під нові завдання і нову продукцію, яка потрібна країні і може експортуватися, подолати платіжну кризу в реальному секторі економіки, запустити ефективну систему управління національним майном (наскільки реалістичним є цей прогноз ми маємо змогу спостерігати сьогодні). На другому етапі (приблизно 2006-2015 рр.) випереджувальною модернізацією зрівнятися хоча б за головними показниками розвитку науково-технічного потенціалу і підвищення рівня продуктивності праці з центрально-європейськими країнами. Також проявилася небезпечна тенденція кількісного зростання люмпенізованих і маргінальних соціальних груп, як наслідок економічної кризи. Це зробило ситуацію в країні загрозливою. Як свідчить світовий досвід, критерієм стабільності в суспільстві є кількість людей у таких групах. Вона не повинна перевищувати 35% від працездатного населення. Нині ці групи становлять 25% від працездатного населення, але непокоїть великий рівень у них молоді. Це свідчить про великий потенціал нестабільності суспільства на найближчі десять - п'ятнадцять років.

Однією з суттєво болючих проблем внутрішньо - політичного розвитку є відносини: держава-партія-особа. Потрібний закон для подолання "дрібнопартійності", і тоді через 5-10 років в Україні може залишитись 10-15 більш-менш впливових партій, яким буде поставлена перепона їхньому розмноженню [3:62-66].

Негативно впливають на темпи модернізації брак комплексних структурних реформ, низька продуктивність праці (особливо в сільському господарстві), корупція і організована злочинність, незадовільна природоохоронна політика, низька народжуваність, старіння населення, неефективність усталеного правопорядку тощо. Тобто всі складові "хворого суспільства" ще діятимуть в найближчі 10-15 років з досить великою потужністю, хоча існує ймовірність часткових позитивних змін за рахунок кардинальних перестановок у законодавчій і виконавчій владі. Отже, велика частка населення України не є задоволеною сучасним соціальним портретом нашої держави. Але, як видно з даної доповіді, відбуваються помітні зрушення вперед. Але чи всім вони потрібні? Далеко ні! В цьому не зацікавлена більша частина правлячої верхівки, яка ще досі не зуміла викликати довіри у соціуму. Та й зовнішній світ здебільшого не хоче бачити Україну могутньою економічно і політично державою. У будь-якому разі, сьогодні його влаштувала б ситуація, якби Україна була другорядною державою, на території якої можна було б розмістити шкідливі виробництва. Дослідниця Наталя Черниш велику роль у вирішенні українських проблем відводить молоді [6:243]. Дуже засмучує сучасний стан культури в Україні: "культура не перетворилась на провідний шлях розвитку суспільства. На розвиток культури державою надається стільки, скільки залишається в бюджеті грошей після видатків на економіку, мілітарну сферу, утримання бюрократичного апарату тощо" [6:323].

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна сміло сказати, що жодна сфера діяльності суспільства не функціонує у нас справно, так, як цього вимагає сучасне населення держави. Але разом з рухом вперед у позитивному сенсі, Україна здобуває все більше "нагород" в "номінаціях" за розвитком злочинності, проституції, суїциду, виїзду за кордон на заробітки та ін. Крім того, як застерігає вже набридла всім реклама, кожен сотий житель України ВІЛ-інфікований. Отже, сучасний політичний портрет України не є втішним, і описати його можна одним реченням: "Вверх по драбині, що веде вниз".

Література

1. Грабовський С. Україна в соціологічному вимірі: криза напередодні 10-ліття незалежності // Сучасність. – 2001. – № 4. – С. 75–85.
2. Звіглянич В. Україна на порозі десятиріччя: динаміка застою // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 171–177.
3. Михальченко М.І. Україна ХХІ ст. Спроба політико-соціологічного прогнозу // Сучасність. – 2001. – № 4. – С. 59–75.
4. Патей-Братасюк М. Етно-національне відчуження: філософсько-соціологічний аналіз. Кн.2. Відчуження "невідчужуваного". – Тернопіль, 1998. – С. 246.
5. Права і свободи людини в Україні: Р-ти загальнонаціонального опитування громадянської думки. – К.: Сфера, 2000. – С. 7–8.
6. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 243, 288, 323.
7. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 33–49.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

*студ. 11 гр. істор. ф-ту Ірина Куляка
наук. керівник – доц. Л.М.Алексієвець*

РЕФОРМИ ПЕТРА І В ІСТОРІЇ РОСІЇ. СЕНАТ І СИНОД

XVIII ст. в історію Росії увійшло під назвою "епохи Петровських реформ". І це не дивно, адже саме протягом цього століття Російська держава кардинально змінює напрям свого соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. На сьогоднішній час ми маємо можливість проаналізувати усі тенденції політичного розвитку, як зовнішнього, так і внутрішнього. При цьому особливо важливим є дослідження питання розвитку державного апарату. У запропонованій статті увагу зацентовано на центральних органах управління, а саме - реформах Сенату та Синоду: причини їх виникнення, обов'язки та наслідки діяльності. Зазначені проблеми є досить актуальними, адже центральний державний апарат та його робота є одним з найважливіших чинників нормального функціонування держави.

Окремі питання досліджувались впродовж історії. Відповіді на них шукали такі відомі російські історики XIX століття як Ключевський та Соловйов, котрі вважали, що реформаторська політика Петра І була повністю підготовлена ходом історичного розвитку Росії, або як зазначав Ключевський:

"інстинктивно відчута сильною людиною". Професор Базілевич у своїй праці про Петра вважає його перетворюючу діяльність необхідністю, яка відповідала життєвим інтересам Росії. Та звичайно погляди були не однаковими, так Карамзін, Аксаков, Мілюков та інші вважають реформаторську діяльність Петра випадковою - "стихийним творенням"[10: 6-18].

Як бачимо, на діяльність Петра-реформатора кожен дослідник мав свою точку зору. І це закономірно, адже така суперечлива та не передбачувана особистість, як Петро І, викликає неординарне сприйняття і бачення його діяльності. Це спричинено перш за все тим, якими методами проводились нововведення, і яку підтримку вони мали серед російського народу. І все ж, кожна думка має право на своє існування, тому що ніде діти того факту, що реформи були, вони мають місце в історії Росії, і вплинули на розвиток держави даного періоду.

Прихід до влади Петра І влітку 1689р. став вирішенням давно назріваючої політичної кризи - двовладдя. Проте, тоді ця влада, ще не була потрібна йому для здійснення реформ, ідеї яких ще не сформувались в його підсвідомості. І лише через 10 років, на рубежі двох століть, він виплеснув на країну цілий потік ідей та перетворень [1: 20].

Звичайно, кожному історичному явищу передують початок. Так і реформи Петра мали реальне коріння в минулому - в економічному та соціальному розвитку попередніх епох, традиціях влади Росії. Петро І швидко проаналізував процеси, що відбувалися в державі та в Європі загалом, і примусив Росію зробити велетенський стрибок одразу через декілька етапів, які на думку перетворювача, вона б рано чи пізно пройшла[1: 9].

Потрібно виділити три важливих події тих років, які вплинули на становлення Петра-реформатора. По-перше, - це поїздка в Архангельськ у 1693-94 рр. Тут він вперше побачив справжнє море, справжні кораблі. З цього "архангельського часу", захоплення морем стало для Петра символ розумної організації держави - такої, до якої своїми шляхами прагнув Петро

Великий. По - друге, - це Азовські походи 1695-96рр. - війна з Туреччиною за вихід до Азовського моря. Тут, на південних рубежах відбулась генеральна репетиція тих подій, які в інших, грандіозніших та драматичніших масштабах розгорнулись на початку ХУІІІст. вже на західних кордонах. І по-третє, - це тривала поїздка за кордон у складі Великого Посольства в 1696-97рр., де Петро їхав як супроводжуюча особа, що дало йому змогу вільно та детально ознайомитись з різними сторонами життя західноєвропейської цивілізації у всій її військовій, культурній та економічній могутності [6: 1 - 45]. Та до цих основних причин можна віднести ще одну, а саме новаторський характер Петра І, який відіграв значну роль у виставі ХVІІІ ст. під назвою "Реформи Петра І".

Петро І знайшов напрямок, в якому потрібно вести перебудову. Він усвідомив ізольоване становище Росії, яка намагалася боротись за місце під сонцем, маючи в конкурентах - не окремі країни, чи їх союзи, як гадали допетровські поміщики, а складну систему держав [1: 238]. Він перший зрозумів, що поки Росія не ввійде в концерн європейських країн, не встановить союзницьких та економічних зв'язків з ними - рівноправ'я не буде. Держава залишиться "поза законом" - тобто, буде й на далі відстоювати свої інтереси сама [1:238-239].

Ідею створення досконалого державного апарату Петро І виношував давно. І лише коли не було сумніву в перемозі над Швецією, він наважився здійснити свою мрію. Зразком для задуманої державної реформи він обрав шведський державний лад [7: 50 - 56]. Це пов'язано не так з деякими схожими елементами соціально-економічних умов обох країн, як з особистими симпатіями [2: 51-53]. Шведська державна система була побудована на принципах камералізму, який мав ряд рис досить привабливих для Петра. По-перше, це функціональний принцип управління, який передбачав утворення установ, котрі спеціалізувались в певній сфері (фінанси, військове управління, юстиція). По-друге, це установи на початках колегіальності з чітким визначенням обов'язків чиновництва, спеціалізації канцелярської роботи, встановлення обмежених штатів та жалування [1: 240].

Загальний принцип підходу до шведських установ Петро І висловлював досить послідовно. Прикладом цього служить його Указ від 28 квітня 1718 року, в якому йдеться: "Всім колегіям належить на основі шведського уставу дотримуватись пунктів, а якщо, якийсь пункт не зручний, чи з ситуацією нашої держави не сходиться, то ставити на свій розсуд, і, поставивши, про них доповісти"[1: 245].

Реформи державного апарату почалися в кінці 1717 - на початку 1718рр., коли Петро склав програму майбутніх перетворень. Він визначив число та компетенції колегій, призначив в них президентів, зобов'язав їх вибрати собі помічників. Для нас найбільш цікавим є документ від 12 грудня 1718р. -

"Реєстр колегіям...", який дозволяє уявити первинну структуру нового апарату. Одразу згруповуються колегії за їх важливими функціями [7: 57 - 59].

Склад колегій за життя Петра І зазнав значних змін. В 1721р. була утворена Духовна колегія - Синод, який був виведений з-під відомства Сенату. Всього у 1722р. було 11, а в 1723р. - 10 колегій. Колегії стали основою центральної системи управління, хоча від старого приказного управління залишилось декілька дрібних установ [1: 242 - 244].

Йому належить ідея створення цілої ієрархії регламентів. Петро не вважав їх просто інструкціями, і тут важливо зауважити, що для Петра-реформатора, було характерне прагнення ввести військові принципи у сферу громадського життя та державного управління. Це виявилось, як в прямому розповсюдженні військового законодавства на громадське управління, так і в наданні законам, які визначали роботу установ, значення і сили військових уставів[6: 116 - 118]. Для прикладу можна вказати указ від 10 квітня 1716 року, надісланий до Сенату, в якому йдеться: "... надрукувати 1000 книг Військового уставу, який стосується не лише військових, а й земських людей. Коли надрукують, розіслати примірники у всі корпуси військ, а також у губернії та канцелярії, а оригінал залишити в Сенаті"[8: 128 - 129].

Отже для Петра І характерне ставлення до державного устрою як до військового підрозділу, до регламенту - як до військового уставу, а до чиновників - як до військовослужбовців. Як вдало зауважив Павленко: "Ідеальними Петру уявлялись установи - подібні до казарм, а чиновники установ - до військових чинів, які чітко, подібно до солдатів та офіцерів виконують військові устами" [10: 14 - 18].

Реформа центрального управління проводилась паралельно з реформою вищого управління, а саме Сенату. На зміну Боярській думі з 1699р. прийшла Ближня канцелярія в яку входило вісім чоловік - найбільш довірених та близьких осіб царя. Він називав їх "конзилієм

міністрів", яка являлась попередницею Сенату [4: 140]. Та перш за все потрібно звернути увагу на зовнішні події того часу, а саме військові дії на західних кордонах. Тому можна виділити три основні причини створення Сенату: потреба органу управління на час відсутності царя, що фіксується іменним указом від 22 лютого 1711р., і який розпочинається: "Визначили бути під час наших відсутностей Сенат для управління..." [5:428]; неефективність роботи Боярської думи, через непостійний склад, обмеження та застарілі підходи щодо вирішення сучасних проблем [7: 59]; потреба виконавчого органу влади, який би прямо підпорядковувався імператору, з постійним складом, визначеними відомствами та строгою звітністю під час використання надзвичайних тимчасових повноважень [2: 59-61].

Щодо обов'язків Сенату, то Петро I визначив їх вже 2 березня 1711р. в указі "Щодо компетенції Сенату в правосудді, державних прибутках, торгівлі та інших галузях господарства" [8: 101 - 102].

Сенат займав ключове становище в державній системі Петра I. Він сконцентровував судові, адміністративні та законодавчі функції, видав губерніями, а головне - колегіями та іншими центральними установами. Працював Сенат відповідно до колегіальних принципів[1: 255].

Хоча Сенат і був контролюючим органом влади, буквально через декілька днів, після його виникнення - 5 березня 1711р. була створена посада фіскалів, обов'язком яких було таємне спостереження, а вже в 1722р. Петро I відкрив один з найважливіших органів влади - прокуратуру, і призначив генерал-прокурора, який став особливо довіреним чиновником : 134 - 136]. Для нас досить важливим документом є "Зобов'язаність Сенату" - спеціальна інструкція, яка уточнювала владу, устрій, діловодство відносно створених протягом 1717-1721рр. нових центральних установ колегій[1: 258].

Таким чином. Сенат був одночасно контролюючим та контрольованим органом влади, що конкретно показало хитрість та розрахунок царя. Те, що Сенат проіснував до сер. XIXст., свідчить про ефективну роботу цієї установи. Порівнюючи з Боярською думою XVIIIст., Сенат ХУІІІст. набуває рис однієї з найважливіших установ самобутньої держави .

Так історично склалося, що невід'ємною керуючою ланкою державного апарату завжди була релігія - представлена церквою на чолі з патріархом. Аналізуючи історичні події, неодноразово спостерігаємо вплив церкви на внутрішню та зовнішню політику держав, а подекуди і взагалі їй відводиться основне місце. Звичайно, не обходилося без протиріч, та як не дивно, правителі мирились з неформальним двовладдям і приймали позицію віротерпимості (та це було не завжди). Можливо це було пов'язане з сакральністю правителя, який при вступі на престол обов'язково благословлявся патріархом, що означало, що сам Бог благословить на добре правління. Так було завжди.

Ситуація щодо релігійного впливу змінилась за правління Петра Великого, який не мав ніякого бажання ділити з кимось владу, а тим паче слухати настанов. Аналізуючи принципи правління Петра, це можна було передбачити.

Що стосується виникнення Синоду, то йому передував такий процес, як секуляризація земель - підпорядкування церковних земель та селян державній владі, що звичайно не підтримувалось духовенством. Та в 1700р. помирає патріарх Адріан, глава російської церкви, що зупинило конфлікт. Не відступаючи від своєї мети, за порадою Курбатова, Петро вирішує не призначати нового патріарха, а доручає керівництво церковними справами рязанському митрополиту Стефану Яворському[7: 62]. Вже 27 січня 1721 року під керівництвом Мусіна-Пушкіна було отримано розпорядження на землі та фінанси церкви на потреби держави. В 1721 році складається основний документ церковної реформи - "Духовний регламент" записаний Феофаном Прокоповичем, який подавав церковну реформу "як богом завгодно діяння богобоязного монарха, який виконує свій християнський обов'язок"[4: 142 -143]. В "Духовному регламенті" прямо говорилося про недопустимість будь-якої самостійності, яка могла б суперечити самодержавству [1: 331].

Так з проголошенням "Духовного регламенту" в січні 1721 року почалась майже двохсотлітня історія синодального управління Російської православної церкви. Утворена за регламентом Духовна колегія згодом переіменовується в Святійший Правлячий Синод офіційно зрівняний в своїх правах з Сенатом.

Першим президентом Синоду став Стефан Яворський, віце-президентом -Феодосій Яновський та Феофан Прокопович[6: 156]. Згідно указу від 11 березня 1722 року був призначений чиновник, який спостерігав за справами та дисципліною в Синоді:"В Синод

вибрати, з офіцерів, добру людину, яка б мала сміливість і знала синодське управління, і бути їй обер-прокурором, і надати їй інструкцію..." : 139 - 142].

Спочатку Синод складався з 11 осіб: президента, двох віце-президентів, чотирьох радників та чотирьох асесорів[3: 579]. Серед основних прав та обов'язків Синоду були: нагляд за церковним керівництвом в єпархіях, будівництвом монастирів та церков, за дотриманням церковних законів та правил; обрання єпископів та інших духовних представників, розбір скарг та розлучень; відання церковними тюрмами; боротьба з розколом та забобонами; питання канонізації святих тощо [3: 579]. Для управління церквами та монастирями було навіть спеціальне відомство - Монастирський приказ, визначено число монахів для монастирів, котрі отримували прибуток лише з певної частини, тому що решта надходила до державної скарбниці[7: 63]. В 1726 році Синод розділили на два департаменти - духовний, який займався духовними справами в складі архієреїв та колегію економії з п'яти світських осіб для управління церковними вотчинами [3: 579].

Як бачимо, церковний устрій повністю замінили на колегіальну систему, в результаті чого, вища церковна влада представлена Синодом, як одна з колегій була підкорена світській владі, проти чого так відчайдушне боровся патріарх Нікон в XVII ст.[6: 164]. Вважаємо, що порівняно з усіма реформами, церковна - була найбільш "круто" проведена, хоча існують думки, що якраз ця реформа була продумана найретельніше. При проведенні церковної реформи, Петро I дещо "перегнув палку", переступивши через традиції та моральні цінності християн (факт: постанова Синоду від 17 березня 1722 року про те, що при потребі священник повинен порушити таємницю сповіді, шлюб, причастя, хрещення тощо) [8: 143].

З вище поданого матеріалу можна зробити висновки, що замінивши Боярську думу на Сенат, Петро I назавжди звільнився від контролю та впливу боярських прав на владу, так само, як замінивши патріархат на Синод зробив неможливим політичну конкуренцію з боку церкви. Звичайно, існують різні точки зору на діяльність Петра I, та давати оцінку комусь чи чомусь, перш за все слід з того, що було, а не що могло бути. Судячи із зробленого для зміцнення та визнання Росії Європою, потрібно віддати належне Петру, адже ніхто ні до нього, а ні після нього не зміг добитись таких великих політичних та економічних успіхів. Ця проблема ще не до кінця досліджена, хоча більшість сучасних політиків та державних діячів багато чому би навчилися із життєвих уроків одного з найвизначніших політиків XVIII ст. - Петра I.

Література

1. Анисимов Э. В. Время Петровских реформ. - Л.: Лениздат, 1989. - 469 с.
2. Баггер Х. Реформы Петра Великого. - М.: Прогресс, 1995. - 198 с.
3. Большая школьная энциклопедия "Руссика". История России XVIII - XIX вв. - М.: ОЛМА - ПРЕС, 2002. - 736 с.
4. Буганов В.И. Петр Великий и его время. - М.: Наука, 1989. - 192 с.
5. Энциклопедия Российской монархии. - М.: Изд-во Эксмо, 2002. - 512 с.
6. Ключевский В.О. Сочинения. В 9 т. Курс русской истории. - Т.4 - Ч. 4 / Под ред. В.Л.Янина. - М.: "Мысль", 1989. - 398 с.
7. Кафенгауз Б.Б. Россия при Петре I. - М., 1995. - 175 с.
8. Генеральный регламент ...Глава XLIII. О книгах при конторах // Лебедев В.И. Реформы Петра I. Сборник документов. - М., 1937. - С. 128 - 129.
9. О назначении обер-прокурора в Синод // Лебедев В.И. Реформы Петра I. Сборник документов. - М., 1937. - С. 139 - 142.
10. О поручении правительствующему сенату попечения о правосудии, об устройстве государственных доходов, торговли и других отраслей государственного хозяйства // Лебедев В.И. Реформы Петра I. Сборник документов. - М., 1937. - С. 101 - 102.
11. Решение синода о том, что при надобности поп должен нарушить тайну исповеди, причастия, крещения и прочего// Лебедев В.И. Реформы Петра I. Сборник документов. - М., 1937. - С. 143.
12. Петр Великий в его изречениях. - М.: Худож. лит., 1991. - 127 с.
13. Спиридонова Э.В. Экономическая политика и экономические взгляды Петра I.-М., 1952.-285 с.

ДОСЯГНЕННЯ СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН У ГАЛУЗІ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ

Досліджуючи історію Стародавнього Сходу, особливо досягнення народів цього регіону, найбільшу увагу привертають здобутки стародавніх єгиптян у галузі науково - практичних знань.

Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що саме здобутки і досягнення Стародавнього Єгипту стали надбанням усього стародавнього світу, і той багаж, який вони накопили, був тим джерелом, з якого скористалося не одне покоління, інтерес до цієї теми існував, існує, і буде існувати, допоки людство буде стояти перед проблемою захворювань і шляхів, засобів, способів та методів їх усунення.

Виходячи із актуальності теми, автор поставив за мету: поглибити попередні дослідження і з'ясувати історичну роль, внесок стародавніх єгиптян у розвиток медичних знань і їх вплив на подальшу еволюцію цієї науки, а також дослідити їх багату спадщину і досвід у цій галузі знань, акцентувати увагу на конкретні медичні здобутки цієї цивілізації.

Під час написання статті автор використовував дослідження видатних єгиптологів Ю.Я.Переполькіна Д.Брестеда, В.Струве, дослідження О.П.Крижанівського тощо.

Попри значні досягнення стародавніх єгиптян у математичі та астрономії, все ж таки найбільших успіхів вони досягли у галузі медичних знань. (у математиці і астрономії вони поступалися вавилонянам). Пояснюється це тим, що для потреб бальзамування вони здійснювали розтин трупів, а тому добре розбиралися в анатомії. Знання єгиптянами анатомії було настільки повним, що вони зробили геніальне відкриття: не серце, а мозок є керівним центром організму.

За допомогою набору медичних інструментів вони робили складні операції, здійснювали навіть трепанацію черепа. Правда, відомий німецький хірург писав, що “в більшості випадків це надійний спосіб відправити хворого на той світ” [1 : 87-88].

Про досить значний рівень розвитку медичних знань стародавніх єгиптян свідчать медичні тексти, збірники, трактати, які містять інформацію не лише про різноманітні захворювання, але й засоби та методи їх лікування.

У єгипетських медичних текстах дається і своєрідна методика лікування, яка вимагала від лікаря огляду хворого, визначення симптомів, встановлення діагнозу і способу лікування. Існувала, ймовірно, і лікарська етика, яка вимагала від лікаря, щоб він відверто сказав хворому про можливість його одужання або смерті [2 : 306].

Необхідно сказати, що ще в епоху Стародавнього царства у Єгипті існував поділ лікарів, спеціалістів з лікування очей, зубів, внутрішніх органів тощо. Але водночас один і той самий лікар міг репрезентувати кілька галузей медичної справи, тобто виконувати функції іншого лікаря.

Досить давньою і важливою галуззю медицини у Стародавньому Єгипті була фармакологія. До наших днів дійшло немало різних рецептів, які виготовлялися із рослинних і тваринних інгредієнтів. У медицині Стародавнього царства застосовувались уже відомі і вводились нові ліки рослинного і тваринного походження: із женшеню, камфори, печінки, кісткового мозку тощо.

Також для лікування використовувались деякі природні фактори: вода, повітря, сонце. Великого значення надавали дієті, масажу, процедурам з використанням лікарських властивостей води, гімнастиці. Як уже згадувалось, застосовувались хірургічні методи. Також чільне місце відводилось попередженню хвороб. На підтвердження цього можна привести тексти багатьох рецептів, порад гігієнічного характеру, в тому числі про режим вживання їжі, сімейного життя, про ставлення до вагітних жінок, матерів, які годують немовлят.

Крім того Єгипет вважають батьківщиною косметики та раціонального вчення про шкірні хвороби. Тексти, які дійшли до нашого часу, свідчать про те, що давньоєгипетські косметичні засоби мали високу стійкість, не подразнювали шкіру, а також мали цінні лікувальні властивості [3 : 328-329].

Слід відзначити, що лікарі спочатку належали до соціальної групи жерців, і лише згодом, не раніше Нового царства, медичні трактати виходять із стін шкіл єгипетських писарів і світських закладів. Це відбулося, ймовірно, внаслідок занепаду чи зниження впливу жерців [4 :

387-388].

Досить точний опис деяких хвороб, їх симптомів і ознак дає змогу припускати, що єгиптяни володіли певними знаннями з діагностики. Так, в єгипетських медичних текстах детально описуються хвороби кишково-шлункового тракту (дизинтерія). При шлункових хворобах, застосовували промивання, викликали рвоту [7:312] Стародавні єгиптяни лікували хвороби дихальних шляхів (хронічний кашель, астму), кровотечі, ревматизм, скарлатину, очні хвороби (катаракту), шкіряні хвороби (гангрену, жирові пухлини) тощо [5 : 70-71].

Видатним досягненням староегипетської медицини був також винахід ефективного способу бальзамування, внаслідок чого шкіра не втрачала своєї еластичності протягом тисячоліть [1 : 87-88].

Необхідно згадати і той факт, що лікарська практика стародавніх єгиптян перепліталася з їхніми віруваннями та релігійними уявленнями. І дійсно, неабиякі успіхи в розробці раціональних методів лікування не перешкоджали тісному зв'язку староегипетської медицини з магією. Цей, з сучасної точки зору, феномен був притаманний усім цивілізаціям стародавнього світу: в одних в більшій мірі, в інших - в меншій. Єгиптяни, як ми самі розуміємо, не були винятком. Єгиптяни поклалися на цілющі можливості усіляких чаклунських дій не менше, ніж на мікстури, пілюлі, компреси, хірургічне втручання. Вони, наприклад, вірили, що за допомогою певним чином обробленого і висіяного зерна пшениці або ячменю можна передбачити, хто має народитися – хлопчик чи дівчинка.

Також у списках Нового царства збереглися повністю і частково кілька магічних медичних трактатів. Вони поєднують різноманітні магічні засоби з раціональними методами лікування. Незважаючи на таке поєднання магічних заклинань і раціональних знань, вони були досить часто зіцлюючими [6 : 227].

Разом з тим, варто відзначити, що вплив цих магічних заклинань, обрядів, чаклунських дій на народну медицину у Стародавньому Єгипті був набагато скромніший, ніж в інших країнах Стародавнього Сходу. Про це, зокрема, свідчить і той факт, що староегипетські лікарі мали високий престиж у всьому стародавньому світі. У домі римського патриція тримати бритоголового єгипетського ескулапа було такою ж нормою, як у домі російського дворянина кінця XVIII - першої половини XIX - століття – губернатора-француза.

Треба сказати, що староегипетська народна медицина відчутно вплинула на розвиток античної медицини. Єгипетська рецептура використовувалась у середньовічній, арабській та європейській медицині. Більше того, навіть сучасні медики успішно застосовують староегипетську методику лікування деяких важких захворювань: (псоріазу, екземи, раку шкіри). Дослідники вважають, що фармакологічна спадщина стародавніх єгиптян могла б бути ще значимішою, якби вдалося перекласти староегипетські назви багатьох лікувальних рослин.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, ми можемо зробити висновок про те, що стародавні єгиптяни зробили справді неоціненний внесок у розвиток стародавньої медицини. Вони заклали той необхідний потенціал, який посприяв для подальшої еволюції цієї такої потрібної людям науки, адже саме завдяки староегипетській медицині у значній мірі отримала подальший розвиток антична медицина, здобутки староегипетських медиків використовувала середньовічна медицина і використовує сучасна.

Література

1. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. К.: Либідь. 1996. – 500 с.
2. Авдиев В. И. История Древнего Востока. М.: Высшая школа, 1970. – 485 с.
3. Всемирная история . В 24 т.Т.1. Каменный век/ А. Н. Бадак, И.Е.Войнич, Н. М. Волчек и др. – Минск.: Литература, 1996. – 528с.
4. Зайцев А., Лаптева В., Поряз А. Мировая культура: Шумерское царство. Вавилон и Ассирия. Древний Египет. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2000. – 448 с.
5. Очерки истории Древнего Востока. Л., 1956.- 275с.
6. Всемирная история . В 24 т. Т.2. Бронзовый век/ А. Н. Бадак, И.Е.Войнич, Н. М. Волчек и др. – Минск: Литература, 1996. – 512 с.
7. Очерки истории естествоно – научных знаний в древности М., 1982. – 196 с.

ТИПОЛОГІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ ЕЛЕМЕНТІВ КІНСЬКОЇ ЗБРУЇ ГАЛЬШТАТСЬКОГО ТА ЛАТЕНСЬКОГО ЧАСУ У ПОДУНАВ'І

Наприкінці епохи бронзи та на протязі всього раннього залізного віку на території Подунав'я частими стають знахідки елементів кінської зброї, що засвідчує розповсюдження вершництва серед племен, що населяли даний регіон [6:4; 7:212]. Визначення основних типів кінської зброї дозволяє реконструювати культурно-історичні зв'язки між племенами та народами Подунав'я і суміжних територій. Визначення хронології існування окремих типів кінської зброї дає можливість більш точного датування комплексів, у яких вони виявлені. Цими факторами і визначається актуальність даної проблематики.

У своїх працях окремих сторін даної проблеми торкалися такі вітчизняні і зарубіжні дослідники, як Крушельницька Л.І. [10], Граков Б.М. [5], Мелюкова О.І. [13], Польовий Л.Л. [15], Федоров Г.Б. [15], Широкова Н.С. [20], Тітов В.С. [3], Монгайт А.Л. [14] і ін. Але багато її аспектів залишаються недостатньо з'ясованими досі та потребують подальшого дослідження.

Хронологічно наша робота охоплює проміжок часу з XII ст. до н.е. по I ст. н.е. (Гальштатський і Латенський періоди).

Із настанням Гальштатського періоду (XII-V ст. до н.е.) [17:140] на території Подунав'я поширеними були різні типи кінської зброї, які, у більшості випадків, почали формуватись в епоху середньої і пізньої бронзи [10:16,17; 11:8,9,12]. Типологічна багатоманітність зброї обумовлена географічним розташуванням території, де вона набула поширення, та культурно-історичними зв'язками з навколишніми племенами.

На території Нижнього Подунав'я (сучасні Південна Румунія, Північна Болгарія, Південно-Західна Україна) поширення набувають предмети кінської зброї, що сформувались під впливом кочових народів Північного Причорномор'я та гальштатської культури Центральної та Західної Європи.

У передскіфський час у Нижньому Подунав'ї домінуючою стає зброя т.зв. “фрако-кіммерійського” типу, яка являє собою синтез кіммерійських і фракійських зразків. Її знахідки представлені у комплексах із Балта-Верде [15:114], Бойан-Симерна [12:97], Ветіш [18:18] і ін. Вказані вироби аналогії знаходять у Дністровському регіоні [7:212-214; 8:37; 12:97].

Появу “фрако-кіммерійського” типу кінської зброї на території Нижнього Подунав'я можна пояснити культурно-історичними зв'язками кіммерійського світу із фракійським, які обумовили обмін технологіями виготовлення цих виробів.

Із VI ст. до н.е. на території Нижнього Подунав'я домінуючим стає вплив скіфської культури, що виразилось у появі зброї скіфського типу у даному регіоні. Це пояснюється сусідством Нижнього Подунав'я із ареалом поширення скіфів. Такі дослідники, як Редіна О.Ф. [16:26], Андрух С.І. [1:22; 2:2] розміщують західний кордон Скіфії у Нижньому Подунав'ї, що також є одним із шляхів вирішення даної проблеми.

На території Середнього Подунав'я (сучасні Угорщина, Південна Словаччина) частими є знахідки вудил, псаліїв і інших елементів кінської зброї як фракійського, так і кіммерійського та скіфського типів.

Вудила в ранньому гальштаті робили із бронзи, пізніше – із заліза. Перші були литими із перевитими плечиками чи насічками на них [5:38]. Первісно їх нерухомі кільця були невеликими, проте згодом набувають доволі значних розмірів. Коли в VI – V ст. до н.е. вудила повсюдно стають залізними, кільця їх залишаються строго центрованими по осі плечика. Це сильно відрізняє їх від скіфських залізних вудил, у яких кільце завжди знаходиться збоку, а не навпроти стержня-плечика [5:38; 13:211].

Типовим для гальштатської епохи у VIII – VII ст. до н.е. були псалії у вигляді прямих стержнів, часто з одним загнутим кінцем. Псалії мали три отвори із муфточками [5:38]. У пізньому гальштаті (VI – V ст. до н.е.) зустрічаються “С”-подібні псалії, напущені у задній частині кільця на вудила чи прикріплені заклепками [5:38].

У передскіфський час на території Середньої Європи частими стають знахідки предметів кінської зброї кіммерійського типу [3:148]. Представлені вони у комплексах із Угри [3:147], Діньєш, Толна, Ісмеретлен [19:151], Кіскосцег [19:153], Чернотин [19:151] і ін.

Скіфські традиції виготовлення кінської зброї у Середньому Подунав'ї проявились у появі вудил вежерцугзького типу, що складаються із чотирьох частин з клепаєм мундштуком

[3:183]. На основі знахідок, що супроводжували зброю цього типу, припускаємо, що центр її виготовлення знаходився на території Угорщини, а сформувалась вона під скіфськими впливами. Дослідниками вказані типи вудил датуються 2 пол. VI – V ст. до н.е. [3:183].

У Верхньому Подунав'ї найбільш частими є знахідки кінської зброї фракійських зразків [5:38]. Кіммерійські і скіфські впливи є менш помітними, що пов'язується із географічною віддаленістю даних територій від Північного Причорномор'я та Кавказу.

Досліджуючи предмети кінської зброї з території Верхнього Подунав'я, можемо помітити прямі сліди їх переходу до зброї латенської культури, що представлена історичними кельтами [14:175]. Ця закономірність простежується і у конструкції візків, виявлених у похованнях х території Верхнього Подунав'я як у гальштатський, так і латенський час [14:174].

У Латенському періоді на території Подунав'я визначальну роль починає відігравати латенська культура, яка у етнічному відношенні представлена кельтськими племенами [17:109]. Кельтські впливи поширювались із Західної Європи, через територію Верхнього Подунав'я аж до нижньої течії ріки Дунай [5:54].

Вершниками у кельтському середовищі була аристократія [9:77], в зв'язку з чим серед її представників виникає культ богині Епони (від кельтського слова “кінь”) [4:172]. В епоху раннього і середнього латену кельтська аристократія воювала на 2-колісних колісницях, запряжених парою коней [20:91].

Вудила в Латенський час спершу мали стару форму з двома нерухомими кільцями, строго центрованими по осі стержнів. На третьому етапі з'явилися круглі рухомі кільця на кінцях вудил. Зброя прикрашалась круглими або фігурними бляхами [5:65], покритими або складним меандровим візерунком, або рослинним орнаментом. Все це прикрашалось червоною емаллю [5:65].

Вперше в Латенський час почали використовувати шпори (як бронзові, так і залізні). Однак навіть у найбагатших комплексах вони виявлені в одному екземплярі [5:65].

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що багатовекторність впливів на формування кінської зброї з території Подунав'я обумовлена значною контактністю даного регіону. Формування типів кінської зброї у Подунав'ї відбувалося під впливом як місцевих традицій, так і взаємодії дунайських племен із кочовиками Північного Причорномор'я та Північного Кавказу.

Кінська зброя Латенського часу розвинулась із зброї попередньої епохи, з часом набравши тільки їй притаманних рис.

Література

1. Андрух С.І. До питання про перебування скіфів у Північно-Західному Причорномор'ї // Археологія. - №1. - К., 1991. – С.20 – 33.
2. Андрух С.І. Нижнедунайская Скифия в VI – нач. I в. до н.е. (автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук). – К., 1992. – 18 с.
3. Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.е. – I тысячелетие н.е. / отв. ред. В.С. Титов, И.Ердеш. – М., 1986. – 357 с.
4. Вуд Джульетта. Кельтские богини: миф и мифология // Женщины в легендах и мифах / пер. с англ. О. Перфильева. – М., 1998. – С. 161 – 184.
5. Граков Б.Н. Ранний железный век (Культуры Западной и Юго-Восточной Европы). – М., 1977. – 229 с.
6. Дерех О.М. Предмети кінської зброї Гальштатського періоду Подністров'я // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль, 2002. – С. 4 – 10.
7. Дерех О.М. Предмети кінської зброї та спорядження вершників Подністров'я наприкінці епохи бронзи та у ранньому залізному віці (на матеріалах Тернопільської області) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – С. 212 - 216.
8. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Киммерийское время (IX – пер. пол. VII в. до н.е.) // Археология Украинской ССР: В 3-х тт: К.: Наукова думка, 1986. Т. 2. Скифо-сарматская и античная археология / под ред. Анохина В.А., Бессонова С.С. и др. – К., 1986. – С. 10 – 43.
9. Кристиан-Ж. Тьюнварх, Франсуаза Леру. Кельтская цивилизация. – Санкт-Петербург-Москва, 2001. – 271 с.
10. Крушельницька Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. – К., 1985. – 163 с.
11. Кузьмина Е.Е. Еще раз о дисковидных псалях евразийских степей // Краткие сообщения. Вып. 161. Памятники эпохи бронзы. – М., 1980. – С. 8 – 24.

12. Малеев Ю.Н. Гальштатские городища в Западном Подолье и Прикарпатье // Межплеменные святы эпохи бронзы на территории Украины. Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 86 – 101.
13. Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. – М.: Наука, 1979. – 256 с.
14. Монгайт А.Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный века. – М.: Наука, 1974. – 408 с.
15. Полевой Л.Л., Федоров Г.Б. Археология Румынии. – М.: Наука, 1973. – 411 с.
16. Редина Е.Ф. Погребальный обряд скифов днестро-дунайских степей // Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья: Сборник научных трудов. АН УССР. Одесский археологический музей / под ред. Т.Л. Самойловой. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 25 – 34.
17. Словник-довідник з археології / редактор, укладач і керівник авторського колективу Гаврилюк Н.О. – К.: Наукова думка, 1996. – 431 с.
18. Смирнова Г.І., Войнаровський В.М. Мошанецький скарб бронз киммерійського типу з Середнього Подністров'я // Археологія. – К., 1994.- Вип.1. – С. 137 – 141.
19. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К.: Наукова думка, 1976. – 224 с.
20. Широкова Н.С. Древние кельты на рубеже старой и новой эры. – Ленинград, 1989. – 221 с.

*студ. 32 гр. істор. ф-ту Олександр Русняк
наук. керівник – доц. І.І.Шумський*

ОСОБИСТІСТЬ ПЕРІКЛА В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ

В історії є багато видатних особистостей, що увіковічили свої імена в пам'яті нащадків. Особистостей, що своїми справами заслужили, щоб про них не забували. Ось і в стародавній Греції V ст. до н. е., а саме в Афінах народився великий політичний діяч давнини – Перікл. Сьогоднішнє покоління повинно знати про цю людину. Сутність проблеми полягає в тому, що в його житті прослідковуються різні спірні ситуації, що не сприяють в певній мірі створенню цілісної картини діяльності цієї особистості. Тому потрібно заповнити ці прогалини і надати їм історичного обґрунтування.

Об'єктом дослідження виступає військово-політична діяльність найвідомішого діяча Афін середини V ст. до н. е.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення історичної науки, в цій роботі було поставлено за мету: на основі комплексного і об'єктивного аналізу історичних праць, що дійшли до наших днів, а також праць сучасних істориків, дослідити місце і роль Перікла в житті Афінської держави.

Метою продиктовані основні завдання даної роботи:

- на основі джерельної бази встановити початкові фактори, що допомогли Періклу вийти на лідируючі позиції;
- з'ясувати яку участь він приймав в політичному житті Афін;
- дати характеристику тим суспільно політичним змінам, що відбулися за Перікла;
- пояснити ставлення народу до цього політика;
- з'ясувати вклад Перікла в становленні і розвитку суспільства Аттики в класичний період.

Основним джерелом, що допомагає дослідити питання, що поставлені перед цією роботою, можна вважати працю давньогрецького історика Плутарха “Порівняльні життєписи”[1]. В цій праці ми можемо відшукати порівняння Перікла і Фабія Максиміа.

Ще однією працею, що для нас важлива, вважається “Історія” Фукідіда [3]. Цей історик також торкається у своїй праці життя і діяльності Перікла. Між іншим Плутарх також використовував його свідчення у своїй роботі.

Наступною працею, що нас цікавить є “Політика” Арістотеля [11] в якій також даються дані про діяльність Перікла. Отож, для дослідження цієї проблеми основними вважаються саме ці три праці стародавніх авторів.

Вже на основі цих джерел та інших матеріалів історики створили багато наукових праць в яких аналізується життя Греції за Перікла. Серед різноманіття книг доцільно буде згадати таку працю польського дослідника А. Кравчука, як “Перікл і Аспазія”[9] в якій аналізується життя великого політика. В роботі Дюранта Вілла “Життя Греції”[2] також містяться дані, що стосуються життя Афін у V ст. до н. е. Діяльності Перікла торкаються у своїй праці і такі дослідники як О. Джеджора, Т. Турскова, Р. фон Пельман, Разумович та інші.

Перікл походив за даними Плутарха з філи Алкмеонідів, з дема Холарга і як з

батьківського, так і з материнського боку він належав до знаменитих сімей та родів Греції. Батько його, Ксантіп, який розгромив полководців перського царя в битві при Мікеле, був одружений з Агарістою, внучкою Клісфена, котрий вигнав Пісістратидів. Агарісті приснилося начебто вона породила лева, через декілька днів з'явився на світ Перікл.[1:6]

Однією з особливостей життя афін в першій половині V ст. до н. е. Було протистояння партій в середині міста-держави. На думку Д. Вілла Перікл обрав демократичну групу, тому що розумів, що олігархічна (аристократична) партія йде не в ногу з часом і тому він рано став прибічником партії демосу – вільного населення афін; тоді, як і в Америці Джефферсона, розуміння “народ” несло в собі відомі майнові коннотації.[2:256]

Але все ж Плутарх вважає. Що Перікл вибираючи партію діяв всупереч своїй природі, яка була аж ніяк не демократичною. Це визнає і Фулід, який згодом визначить державний лад при Періклі аристократичним, який лише на словах називався демократичним, а по суті, це правління одного, першого в державі громадянина [3:11]. З цією думкою погоджується і О. Деджора, що називає політику Перікла імперіалістичною [4:72].

Та все ж таки реформи Перікла і його однодумців залишили свій слід у житті громадян Афін. Дюрант Вілл вважає, що історія в образі цього політика ще раз ілюструє правило, за яким ліберальні реформи найкращим чином здійснюються і надійніше всього закріплюється під обережним керівництвом аристократа, що користується народною підтримкою [2:256].

Ось, наприклад, при Періклі відбулося подальше зниження цензу для займання посад. Роль ради п'ятисот, народних зібрань збільшилась перш за все за рахунок більш активної участі в їх роботі громадян. Головною і найбільш характерною реформою Перікла являється введення грошової винагороди геліаста членам Ради, війську і флоту, плати присяжним за участь в засіданнях гелії [5:38].

Водночас ввівши закон “графе параномом” (скарга на протизаконня), а також закон про афінське громадянство (451 р. до н. е.), Перікл, як вважає Лісовий І. А., прагнув стримати до певної міри ріст рабовласницької демократії [6:148]. Тобто, якщо закон 451 р. до н. е. визнавав громадянами тільки народжених від афінця і афінки, то на думку Р. фон Пельмана, Перікл мав запровадити його тому, що демократія не хотіла, щоб коло учасників у вигодах громадянства було дуже велике [7:191]. І це на нашу думку цілком логічне припущення.

Дещо підірвала авторитет Перікла його активна зовнішня політика. Великі втрати у військових компаніях послаблювали опозицію і давали підґрунття для критикування демократів.

Але коли все певним чином залагодилось і Афін знову повернули собі ініціативу у зовнішній політиці, то популярність Перікла знову збільшилась і держава почала розвиватися високими темпами. Про економічну могутність Афін невідомий автор памфлета, що жив в час Перікла і дуже вороже настроєний до афінської демократії, пише так: “А багатство греків і варварів – афінці одні можуть мати в себе ...” [8:240].

До того ж за свідченнями Плутарха Перікл активно проводить колонізацію інших земель, а також проводить за рахунок союзної казни реконструкцію Афін. А. Кравчук вважає, що велике будівництво яке організував Перікл допомогло економічному росту і розквіту ремесл по всій Аттиці, адже як і передбачалося ця розбудова міста надала роботу тисячам людей – вільним і рабам [9:147].

До того ж для Перікла це була ще одна політична і пропагандистська акція, яка мала підняти міжнародний авторитет і вплив Афін на недосяжну висоту (у греків того часу естетичний момент мав і політичне значення) [8:243].

Вважають, що Перікл досяг контролю над натовпом завдяки розумові, силі характеру, ораторським здібностям та своїй репутації фінансово чесної людини. В афінській історії ще Пісістрат і Клісфен, а у римській – Юлій Цезар, були лідерами, які піднялися на верхівку влади використовуючи енергію нижчих широкіх верств громадян [4:72].

Перікл намагався за своє життя не тільки зміцнити демократію і посилити воєнно-політичну міць Афін, але і перетворити своє місто в центр Просвітництва Еллади [10:316].

Хоча за своє життя Перікла багато звинувачували, робили на нього різні наклепи, переслідували його друзів і дружину, але все ж як пише Арістотель, що доки ця особа стояла на чолі народу, державні справи йшли порівняно добре; коли ж Перікла не стало, вони пішли значно гірше [11:297]. Це свідчить про те, що все ж він був помітною особою в політиці і державотворенні афінської держави.

Помер Перікл 429 р. до н. е. від чуми, що прийшла разом з війною із Спартою.

Отож, Перікл являється неординарною постаттю у політиці стародавніх Афін. Були в

нього і промахи, і невдачі, але на наш погляд він зробив дуже багато для держави і її людей. Хоча на сьогодні деякі історики говорять, що в античній та сучасній історіографії роль особистості Перікла сильно перебільшена, і це справді можливо. Та не потрібно забувати, що в цей час саме ця людина вирішила багато проблем Афін, за його участі було проведено велика кількість важливих і потрібних реформ та заходів.

Що стосується негативних відгуків на адресу Перікла, то це було звичним явищем, як для тієї епохи так і для сучасної, адже у кожному суспільстві знайдуться особи, які будуть незадоволені владою.

Звісно, не все було так гладко в діяльності Перікла як цього хотілося б, були і грубі прорахунки, але це є швидше за всього наслідками складної ситуації, що панувала у Греції в середині V століття до н. е. До того ж він повадився дещо не так як всі громадяни, що прослідковується у його відносинах із дружиною Астасією, ощадливістю, чесністю.

Тобто це людина, що назавжди укоріниться в пам'яті своїх співвітчизників, як великий політик, сім'янин, господар та просто знавець своєї праці. Він був сином своєї епохи.

Література

1. Плутарх. Порівняльні життєписи. / Пер. з давньогрецької Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова.- К. Дніпро, 1991.- 440 с.
2. Дюронт Вилл. Жизнь Греции / Пер. с англ. В. Федорина. - М.: Крон- Пресс, 1997. - 704 с.
3. Фукидид. История. - М.: "Ладомир", АСТ, 1999. - 736 с.
4. Джеджора О. Історія Європейської цивілізації. Ч.1. До кінця XVIII ст. - Л.; ЛБА, 1999. - 434 с.
5. Разумович Н. Н. Политическая и правовая культура: идеи и институты Древней Греции, - М.: Наука, 1989. - 240 с.
6. Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах.- Львів: „Вища школа”, - 1988. - 200 с.
7. Пельман фон Роберт. Очерк греческой истории и источниковедения / Науч. ред. нового изд., примечания и дополнения М. М. Холода и С. М. Жестоканова, перевод с нем. А. С. Князькова, под ред. С. А. Жебедева. - СПб.: Алетея, 1999. - 469 с.
8. Турскова Т. Великие сооружения древнего мира, - М.: РИПОМ КЛАССИК, 2002. - 416 с.
9. Кравчук Александр. Перикл и Аспазия: Ист. - худож. хроника / Перевод с польск. А. В. Болдова; послесловия Т. В. Благоватской. - М.: Наука, 1991. - 271 с.
10. Древние цивилизации / С. С. Аверинцев, В. П. Алексеев, В. Г. Ардзинба и др.: под общей ред. Г. М. Бондард-Левина, - М.: Мысль, 1989. - 479 с.
11. Аристотель. Политика. Афинская полиция / Предисл. Е. И. Темнова. - М.: Мысль, 1997. - 458 с.

*студ. 31 гр. істор. ф-ту Роман Паньків
наук. керівник – доц. І.І.Шумський*

ПЛАТОН ПРО ДЕРЖАВНИЙ ЛАД ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПОЛІСІВ

Вивчення та осмислення історії полісів Стародавньої Греції та й взагалі історії Європи неможливе без розгляду проблеми видів державного ладу в постановці Платона, відомого філософа періоду античності.

Актуальність даної теми зумовлена тим постійним інтересом до цієї проблеми, який спостерігався в минулому, існує зараз та, мабуть, розвиватиметься в майбутньому, допоки функціонуватиме такий суспільний інститут та форма організації соціально-політичної діяльності як держава і люди займатимуться чи цікавитимуться політикою.

Про постійний інтерес до проблеми свідчить величезна історіографічна база до початків якої можна віднести коментарі Арістотеля, що подані у його “Політиці”. Доречно зауважити, що історіографія в переважній кількості є політично та соціально заангажована. Це зумовлює такі негативні явища як неточність, перекознення та недостовірність у висвітленні поглядів Платона. А щодо висновків то вони мультиваріантні та кардинально протилежні, бо детерміновані авторським суб’єктивізмом та політико-соціальною акцентуацією.

Метою статті є об’єктивний аналіз ідей Платона про види полісних ладів Стародавньої Греції. Відповідно до мети постають такі завдання:

висвітлити та проаналізувати ідеї Платона відповідно хронологічної еволюції, виділяючи ранні та зрілі погляди;

з’ясувати характерні риси, особливості, суть, зміст та тенденції соціально-політичного зародження, становлення, розвитку та причини занепаду, що були характерні ладам давньогрецьких полісів з точки зору Платона;

зробити науково-обґрунтовані висновки про історичну цінність поглядів Платона з

порушеної проблеми.

Джерельну базу складають філософські діалоги Платона. Це зокрема: “Апологія Сократа”, “Мільтіад”, “Алківіад”, “Тімей”, “Критій”, “Держава”, “Горгій”, “Закони” та “Політик”. У них мислитель роздумуючи над проблемою релізації соціальної справедливості, вирішення якої вбачає у побудові ідеального державного ладу, висвітлює риси суспільного життя при реально існуючих видах ладу.

У ранній період творчості Платон розрізняв такі види ладу в полісах: аристократія, тимократія (тимархія), олігархія, демократія, тиранія, що змінювалися в такій послідовності з причин, які були в них основою для соціальних конфліктів. Так аристократія, що стала першим видом в історії полісів, представляла собою форму правління кращих, чеснотливих та знатних громадян [1; 387]. Із аристократії народжувалась тимократія, де влада належала групі чеснотливих воїнів з майновим цензом, що зосередили в своїх руках багатство держави, а народ перетворила на рабів. Характерною рисою цього виду була зовнішньополітична установка на війну, бо навіть законодавство було побудовано так, аби оптимально забезпечити перемогу. Суспільними цінностями були влада та багатство. Внаслідок нестабільності вона перероджувалась в олігархію. Основою цього ладу, на думку Платона, був майновий ценз, за яким багатство та влада концентрувались в руках дуже обмеженої групи громадян. Суспільною цінністю тут були гроші, а належним рівнем освіти та чеснотливості нехтувалось. Характерною рисою було те, що влада належала багатим, а бідні не брали участі в правлінні полісом, бо формування апарату влади відбувалося за рівнем майнового цензу. Змістом політичного життя олігархічних полісів було соціально-економічне протистояння між владою багатих олігархів та рештою громадян, а по-суті, між багатими та бідними. Тому демократичний лад встановлювався тоді, коли бідні громадяни отримували політичну перемогу над закритою групою багатіїв, що узурпували й утримували владу з допомогою насильства. Основою та головною суспільною цінністю демократії була абсолютна свобода громадян [2;330-343]. Іншими найбільш важливими суспільними цінностями Платон виділяв гроші, славу та почесні [3;67-68]. Характерною рисою демократії Платон визначав – аморальність, що панувала при ній, і давала змогу не розуму, а емоціям, бездуховності, низьким потягам та сваволі керувати людьми. Політичним принципом демократії було те, що влада належала народній більшості, яку утворювали громадяни середніх прошарків, при умові їх політичної консолідації. Свавілья яке панувало при демократії призводило до беззаконня й анархії. Тому Платон зауважував, що з безмежної свободи народжується жорстоке рабство, коли встановлювалась тиранія. Під гаслами захисту народних інтересів та з допомогою наданих широких владних повноважень, тирані узурпували владу в полісах. Аби утримати її, вони переслідували будь-яку опозицію, і в першу чергу – знищували всіх сміливих, розумних та знатних громадян. Характерним було те, що тирані перетворювали всіх на бідняків, а самі користувалися награваним багатством. Громадяни полісу ненавиділи тирана, що перетворив їх де-факто на власних рабів. А тиран для закріплення своєї влади вдавався до війн; власну охорону формував з найманців, що були до того рабами громадян; піддавав постійному тиску та тотальному контролю громадян; створював ситуації суцільної недовіри між громадянами, аби вони не об’єдналися проти нього.

Характеризуючи тимократію, Платон отожднював її зі спартанським та критськими полісами, а олігархію, демократію та тиранію із періодами історії Афіньського полісу [2; 343-370].

У зрілий період своєї творчості Платон моделюючи ідеальний державний лад, у виборі форми правління зупиняється на аристократії. Тому й критикував таку популярну владу більшості – пряму полісну демократію з аристократичних позицій. У ній він виділяв таку хибу як неосвітченість та некомпетентність більшості в управлінні. Через яку корисливим ораторам – красномовцям вдавалося вводити в оману та маніпулювати більшістю і в такий спосіб досягати власних корисливих цілей [4;488-494]. До того ж влада ораторів, на думку Платона, псувала простих громадян. Так, наприклад, філософ критикував відомого афінського діяча за те, що він “перетворив афінян на ледарів, боягузів, пустомель та користолобців”[4; 561].

Також у цей період Платон створив класифікацію видів державного ладу, поділивши їх на справедливі та несправедливі, за принципом кількості задіяних в управлінні. Так там де правив один, він виділив два види: законопослушну монархію та беззаконну тиранію. Там де правили декілька (влада знаті) – законопослушну аристократію та беззаконну олігархію. Там де правила більшість – демократія, теж ділив на законну та беззаконну. Монархію та аристократію він відносив до справедливих, бо при цих видах закон був вище волі правителів і метою влади

було задоволення інтересів всіх верств суспільства – загальнодержавне благо. До несправедливих видів відносив беззаконну демократію, олігархію та тиранію, які філософ пропонував визначати не видами ладу, а видами зтяжних у часі суспільно-політичних уособиць. Бо при них для задоволення власних корпоративних інтересів, одна частина суспільства брала верх над іншою, утискуючи при цьому переможено в політичних правах та економічних можливостях. Тому серед несправедливих Платон беззаконну демократію вважав найкращим, олігархію посереднім, а тиранію найгіршим видом [1; 767-769]. Стосовно нового в той час виду – законної демократії, то Платон не дав їй конкретних ні назви, ні визначення. За нього пізніше це зробив Арістотель, назвавши її політією (республікою) [5;76].

Отже, цінність ідей Платона про види державного ладу для історії полягає в тому, що вони є критичною ілюстрацією та джерелом соціально-політичних відносин у давньогрецьких полісах, при описаних ним видах.

Філософ узагальнив тенденції, що спричинили до встановлення, розвитку та занепаду монархії, аристократії, олігархії, демократії та тиранії у полісах Стародавньої Греції.

Потрібно зауважити, що оцінка видів ладу зроблена філософом з позицій орієнтації на високі моральні чесноти аристократії. Тому його висновки базовані на аристократичному підході в розумінні політичних процесів, законодавстві, соціальній боротьбі за владу, визначенні суспільних цінностей притаманних кожному з видів.

Тому в світлі критики, Платонова утопія – модель ідеального ладу – була його теоретичною спробою реалізації мети соціальної справедливості, шляхом уникнення негативів у реальних видах полісного ладу.

Література

1. Платон. Государство. Законы. Политик/ Предисл. Е.И.Темнова.- М.: Мысль, 1998. – 798 с.
2. Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий/ Пер. с древнегр. С.С. Аверинцева.- М.: Мысль, 1999.- 656 с.
3. Платон. Апология Сократа// Суд над Сократом. Сборник исторических свидетельств. Пер. М.С. Соловьева.- СПб.: «АЛЕТЕЙЯ», 2000.- С. 45-89.
4. Платон. Апология Сократа, Критон, Ион, Протагор/ Под. ред. А.Ф.Лосева.- М.: Мысль, 1999.- 864 с.
5. Аристотель. Политика/ Пер. З давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.

*студ. 42 гр. Вівчар Михайло
наук. керівник – доц. І.І.Шумський*

ОСОБИСТІСТЬ СУЛЛИ В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ

Кожна світова держава пов'язана у своєму політичному розвитку з певними визначними особистостями. Для прикладу у Німеччині – Бісмарк, в імператорській Франції – Наполеон Бонапарт, у Австрійській імперії – Марія Терезія і Франц Йосиф. У давній Римській державі такими іменами можуть бути: Гай Юлій Цезар, Гней Помпей, Марк Красс.

Але центральною особистістю даної наукової роботи буде перший Римський диктатор Луцій Корнелій Сулла. Послання життєвого шляху великого диктатора з тогочасними подіями в Римській державі є на наш погляд досить актуальним.

Метою даної наукової роботи є висвітлення історії Риму через життєвий і творчий шлях Сулли. З метою пов'язати завдання дослідження:

- виявити і проаналізувати політичні процеси, які відбулись у Римській державі в час народження Римського диктатора;
- виявити і обґрунтувати основні фактори, що зумовили війну Римської держави з царем Югуртою;
- встановити і проаналізувати причини, що привели до перемоги римлян у війні з Югуртою;
- пояснити суть ворожнечі у Римській державі після переможної війни;
- встановити політичне значення проскрипцій Сулли в подальшому розвитку Римської держави;
- виявити становище різних прошарків населення Римської держави за часів Сулли і після його смерті;
- порівняти Римську державу Сулли і Римську державу після Сулли;
- виявити і проаналізувати джерела з даної проблематики.

Цінну інформацію у дослідженні даної проблематики дають першоджерела.

Визначний Римський історик Аппіан в своєму творі „Римские войны” встановлює причини, які привели Римську державу до війни з царем Югуртою. Також Аппіан досліджує військовий шлях простого солдата, а пізніше римського воєначальника та диктатора Сулли [2].

Крісп Гай Селюстій, автор відомої праці „Історія”. Один з розділів цієї праці – „Югуртинська війна”, повністю призначений передумовам, наслідкам Югуртинської війни [5]

Плутарх – автор відомої праці „Избранные жизнеописания”. Розповідає про життєвий шлях визначних осіб Греції і Риму, серед них і Луція Корнелія Сулли[9].

Досить широку інформацію по даному дослідженню дають також праці сучасних авторів. Колектив авторів під керівництвом М.Н. Ботвінікі створив працю „Знаменитые Греки и Римляне”. Праця повністю побудована на дослідженнях Плутарха, мабуть тим можна пояснити її унікальність [3].

Цікава і важлива інформація міститься у праці Теодора Момзена „История Рима”. Другий том цієї праці присвячений подіям в Римській державі за часів правління Корнелія Луція Сулли [7].

Для даного наукового дослідження також є важливими художні твори. Зокрема твір знаменитої письменниці Колін Маккеллоу „Травяной венок”. Ця праця показує нам Суллу з іншого ракурсу. Маккеллоу змогла знайти у цьому жорстокому диктаторові ті риси, за які його любили жінки і він мав великий авторитет серед друзів. Абхазький автор Григорій Гуліа написав твір „Сулла”. Де розкрив весь шлях великого диктатора від походу на Рим і до завершення політичної кар’єри [4].

Луцій Корнелій Сулла народився в 138 р. до н.е. він належав до одного з самих знатних римських родів. Предки Сулли займали високі посади в державі. Вони були багатими людьми і любили „широко” пожити. Прадіда Сулли навіть вигнали з сенату. Таким чином, сім’я яка звикла жити в розкоші, зовсім збідніла і втратила своє впливове становище в суспільстві [3 : 333-334].

Важко сказати якби склалась доля Сулли, якщо б на кордонах Великої Римської держави не з’явився з своїм військом нумідійський цар Югурта. У склад гарнізону який направлявся в Африку попав і Луцій Корнелій Сулла [1: 180-181; 3: 333-334]. „На території Африканської держави” – пише Аїзек Азімов Суллі вдалось взяти в полон в 105 р. Югурту, перед тим підкупивши царя Мавританії Бокха. [1: 182; 5: 103]

Здійснивши цей військовий подвиг, Сулла здобув перевагу над Марієм. В Римі люди говорили: „війну виграв Сулла, а не Марій” [1: 182].

Після цього в кар’єрі Сулли були війни з кимврами і тефтонами та переможна союзницька війна [6: 326; 1: 190 - 192].

Це був великий успіх Сулли. У 87 році до н. е його вибрано консулом і направлено командиром армії на війну з Мітрідатом. Але водночас у Римі відбулися події в результаті яких владу у армії взяв Марій [6: 326; 1: 198 - 199].

Сулла несподівано повернувся до Неаполя де його чекала його армія. Зібравши своїх воїнів він сказав: „Так, я чекав цього. Повинно було статися саме так як сталося. Бо така логіка речей. Така філософія зради.”[4: 513]

Тепер Сулла направив свою армію проти власної держави, і отримав найбільш важливу за його життя перемогу і став після цього найавторитетнішою людиною у Римі [1: 198 – 199; 6: 326].

В період з 87 – 86 р. до н.е. Сулла врегулював свої справи у Греції та Афінах. А у 84р. до н. е йому вдалося змусити Мітрідата до підписання не вигідного миру [1: 199; 9: 51].

У 86 році до н.е. перемагає у громадянській війні своїх найголовніших ворогів: Марія та Цину. Після цього у Римській державі стало звичним явище яке отримало назву „проскрипції” – списки людей відданих до страти та конфіскації майна. Зберегти своє життя вдалося лише двом визначним особистостям громадянської війни: Гаю Юлію Цезарю і Марку Тулію Ціцерону [9: 71 – 72; 8: 180; 11: 136; 1: 203 – 204; 10: 9]

У 79 році до н. е Сулла зрікається своєї диктаторської влади (яку він отримав у 81р. до н.е.) і очікував критики з боку своїх громадян. Однак, лише Аппіан згадує про якогось хлопчика, який критикував діяльність Сулли [2: 83].

Сулла проживав свої подальші дні в своєму маєтку в оточенні своїх друзів. У віці 60 років він захворів лихоманкою і вночі помер, що викликало нові конфлікти в Римській державі [2: 84; 1: 204].

Не дивлячись на відчуття, які панували у римському народі, все – таки Сулла був похований з належними йому почестями. Його було спалено і прах було поховано на Марсовому полі, поряд з гробницями старих царів. [7: 274; 9: 77]

Луцій Корнелій Сулла належав до типу тих людей, які отримували насолоду від життя. Ця насолода ледве не звела нанівець його військову та політичну кар’єру. Водночас він, Сулла, був тонким військовим стратегом, він завжди добивався тієї мети, яка була поставлена попередньо, але в більшості своїй вся діяльність Сулли була пов’язана з випадком. Саме обставини звели Суллу з Гаєм Марієм, саме вони підштовхнули його до подвигу у Нумідії. Сулла на початку своєї діяльності мав і авторитет і повагу у державі, але з часом отримав страх і безмовну підпорядкованість своїй особі. А сам власне Сулла розцінював державу, як черговий етап своєї насолоди, і коли ця насолода почала висувати перед ним певні вимоги він без тіні сумніву порвав з нею. Сулла був тією людиною, яка значно випередила свою епоху. Поряд з жорстокою діяльністю проти своїх ворогів Сулла постає перед нами, як людина, що поважала і любила своїх друзів. І не даремно Плутарх згадує надпис, який було викарбовано свого часу на могилі Сулли, зміст його в тому, що ніхто не зробив більше зла ворогам і добра друзям як Сулла.[9: 77].

Цими словами висвітлено майже все життя Луція Корнелія Сулли.

Література

1. Азимов Айзек Римская республика. От семи царей до республиканского правления/ Пер.с англ. Ю.А.Алакина. – М.: ЗАО Центр полиграф, 2003. – 300 с.
2. Аппиан. Римские войны: издательство «Алетейя» - С.П.Б. – 1994.
3. Знаменитые греки и римляне. Авторы и составители: Ботвинник М.Н. и Рабинович М.Б.- С.П.Б.: издательство "Эпоха", 1993. – 446с.
4. Георгий Гулиа Фараон Эхнатон. Человек из Афин. Сулла. – М.: советский писатель, 1973. – 784 с.
5. Крисп Гай Селюстий. Сочинения. – М.: Ладомир, ООО „Фирма издательство АСТ”, 1999. – 750 с.
6. Лубченков Ю.Н. Все полководцы мира. Древний мир. Средние века. – М.: 2001. – 432 с.
7. Теодор Моммзен. История Рима. Том 2: от битвы при Пидне до смерти Суллы. – С.П.Б.: Наука, Ювента, 1994. – 336 с.
8. Остерман. Римская история в лицах. – М.: „О.Г.И.”, 1997. – 623 с.
9. Плутарх Избранное жизнеописание. Сочинение в двух томах – том 2. – М.: Правда, 1990. – 608с.; 10. Транквил Гай Святоний Жизнь двенадцати цезарей. – М.: Ладомир, ООО „Фирма издательства АСТ”, 2000. – 944с.; 11. Шофман Аркадий Семенович Древний мир в лицах и образах: Кн. для чтения. – Казань.: издательство Казан. ун – та, 1990. – 213с.

*студ. 41 гр. істор. ф-ту Єлісєєв Дмитро
наук. керівник – доц. І.І.Шумський*

ГЛАДІАТОРСЬКІ ІГРИ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Гладіаторські ігри – що це: виключно розвага населення з релігійним змістом чи політично необхідний маневр? Швидше за все, усе це разом. Ми маємо зрозуміти, яку роль гладіаторські ігри загально, і гладіатори зокрема грали в Римській імперії. Для цього нам треба зупинитись на таких питаннях: походження гладіаторських ігор, їх поширення і розвиток, місця, де вони проводились, і, безумовно, поговорити про головних учасників – гладіаторів, ким вони були, їхнє бойове мистецтво, ставлення суспільства тощо.

Аналізуючи стан джерельної бази, ми звертаємо перш за все увагу на свідчення античних авторів. Зокрема, про гладіаторські писали. Корнелій Тацит у “Анналах”, Юлій Цезар у “Записках про Галльську війну”, Сенека у “Філософських трактатах”, Гай Светоній Транквіл у творі “Життя дванадцяти цезарів”, Йосиф Флавій у “Іудейській війні” та “Іудейських старожитностях”, Патеркул у “Римській історії”, Тит Лівій у “Епітомах”, Орозій у “Історії проти язичників”, Секст Юлій Фронтін у творі “Про військові хитрощі”, Саллюстій у “Історії”, Плутарх Старший у “Природничій історії”, Аппіан у “Тромадянських війнах”, Флор у “Війнах Спартак” та багато інших. А чи могло бути інакше! Цими іграми захоплювалось ціле суспільство, згадки про ці ігри можна знайти майже в будь-якому творі того часу. Кожне з них, крім фіксації фактів, подає своє ставлення до гладіаторів.

Серед сучасних науковців, які займалися цим питанням, слід передусім назвати: Мішулін А.В. “Спартак” (1950 р.), Каришевський П. “Повстання Спартак” (1958 р.), Лесков В. “Спартак” (1987р.). Нажаль, говорячи про гладіаторів, дослідники згадують передусім про Спартак, часто упускаючи тієї ролі, яку грали гладіаторські бої в Римській імперії. Додатком, який дав на сучасному етапі найбільш повне розкриття суті гладіаторських ігор взагалі і життя окремого гладіатора зокрема, став німецький письменник і публіцист Гельмут Хефлінг у своїй праці “Римляни, раби, гладіатори: Спартак біля воріт Риму” (1992р.).

Перший, з відомих нам таких боїв, був проведений в 264 р. до н.е., коли сини покійного Децима Брута Пері виставили на Бичому базарі (Forum Boarium) 3 пари фехтувальників, що одночасно бились між собою. [1:14] Саме тоді такі бої набувають все більшої і більшої популярності, а звідси і масштабів.

Але не в Римі бере початок цей вид “масових розваг”. Подібні церемонії часто зустрічаються в Італії на розписах гробниць етрусків, що жили на північ від Тібру. Вони також практикували жертвопринесення військовополонених на честь померлих, аби таким чином умилювати богів кров’ю. В Римі цей ритуал отримав характер розваги. Але ще раніше в етрусків пройшов перехід від простого умертвіння військовополонених при похованні, до їх бою біля могил. Це підтверджують, зокрема, етрусські поховальні урни другої половини III ст. до н.е., на котрих зображені такі фехтувальні ігри. Отже, етруски винайшли “гладіаторські ігри”, першочергово з релігійним характером, а римляни лише перейняли їхній досвід. Довгий

час, приблизно до II ст. до н.е. римляни проводили гладіаторські ігри виключно на поховальних церемоніях, які ще, особливо в Галії, мали вигляд релігійних жертвопринесень. Еволюцію мети проведення цих ігор досить чітко зображає північно-африканський християнський письменник Тертуліан (II ст. н.е.): “Те, що жертвували померлим, вважали служінням померлим ... *mimus* називається так тому, що це обов’язок (*officium*). Древні вважали, що вони цими іграми віддають борг померлим, після того як вони пом’якшили їх характер меншою жорстокістю. Бо раніше купували і приносили в жертву на похованнях полонених чи поганих рабів з наміром задовольнити духів померлих людською кров’ю. Пізніше вирішили замінити жорстокість задоволенням. І так людей, яких утримували лише для того, щоб навчити як вбивати один одного, навчивши володінню зброєю на тому рівні, якого тільки можна було досягти в той час, потім у визначений день поховальних жертвопринесень знищували біля поховальних пагорбів. Так полегшували смерть вбивствами.” [1:18]

Ігри набувають поширення, і якщо в 264 р. до н.е. було виставлено 3 пари гладіаторів, то в 216 р. на поховальних святах в честь М. Емілія Лепіда на Форумі було виставлено вже 22 пари. На поховальних святах на честь М. Валерія Левіна (в 200 р. до н.е.) билосся 25 пар, а в 183 р. до н.е. при похованні П. Ліцінія навіть 60 пар гладіаторів.

Важливим періодом в розвитку і зміні суті гладіаторських ігор є рік консульства П. Рутілія Руфа і Г. Маллія Максима. Тоді (в 105 р. до н.е.) вчителі зі школи гладіаторів Г. Аврелія Скавра навчали своєму мистецтву легіони Рутілія. Таким чином, гладіаторські ігри, враховуючи їх військове значення, отримали державне визнання. В той же час обидва консули вперше офіційно провели гладіаторські ігри для народу як магістрати, іншими словами – незалежно від поховального культу.

Однак, всіх за масштабом перевершив Юлій Цезар, котрий, будучи еділом, в 65 р. за особисті кошти організував виступ 320 пар гладіаторів.[1:17] І це були ігри вже далеко не релігійного характеру!

Такі великі за масштабом ігри мали мати спеціально облаштоване місце для свого проведення. Такими місцями стали амфітеатри. Вони мали еліпсоподібну форму, і вміщували велику кількість людей. Найбільшим і найвідомішим з таких амфітеатрів був амфітеатр Флавіїв, або Колізей. Він вміщував до 50 000 глядачів. [1:69;4:435]

Але ким були ці гладіатори? На ранньому етапі постачання такими людьми відбувалось завдяки військовим походам. Приклад наводить Йосиф Флавій у “Іудейській війні”, говорячи про імператора Тіта: “Більше 2500 склало число тих, хто помер частково в битві з тваринами, частково на вогнищі, частково в бою один з одним”. [5:428] Гладіаторами досить часто ставали раби – як в Римі, так і в інших містах Римської держави. [1:25] Але не лише раби та військовополонені ставали на цей шлях. Нерідко на арену виходили наймані гладіатори, так звані *auctoratus*. Причому від нього чекали більшого ніж від інших. Представники знаті і громадяни, які добровільно вступили на цей шлях, постійно ставали предметом глузувань і незадоволення моралістів і сатириків. Про те, яке низьке становище займав в суспільстві гладіатор-доброволець, красномовно свідчить документ останніх років Республіки. В ньому громадянин міста Сассіни (Меркато Карачено) розпорядився, щоб на цвинтарі, який він подарував жителям міста, не ховали тих, хто найнявся за винагороду в гладіатори, повісився чи займався брудною справою. [1:27, 32]

Гладіаторів тренували в спеціальних школах під суровим наглядом ланіст (гладіаторських вчителів). Перші з таких шкіл були відкриті в Капуї, як найближчій області, через яку цей етруский обряд був запозичений римлянами. Слід сказати, що ланісти іноді навчали не лише гладіаторів для бою на арені, але й римських легіонерів. Так, в 105 р. до н.е. такий наказ дав консул П. Рутілій ланістам з школи Г. Аврелія Скавра. [1:39;3:32] В школах майбутні гладіатори опановували бойове мистецтво, аби своїм боєм на арені звеселити глядачів. Треба сказати, що було декілька видів гладіаторів, в залежності від виду озброєння (а точніше виду національного озброєння). Серед найбільш поширених були: самніт (озброєний коротким прямим мечем і великим чотирикутним щитом, голову йому прикривав невеличкий закритий шолом з крилами, а також залізний наручник, що закривав праву руку і наколінник, що захищав ліву ногу), фракієць (озброєний кривим мечем – махайра – і маленьким чотирикутним щитом з випуклою поверхнею), мурмілон (виступав в галльському озброєнні: з мечем, щитом і захисними латами; на шоломах зображалась риба-мурма, тому їх називали мурмілонами), ретиарій (озброєний сіткою і тризубцем), бестіарій (такі гладіатори займались цькуванням тварин). Крім них було ще безліч інших видів: веліти (сітка і тризуб), лузорії

(дерев'яний меч), пегніарії (батіг і палиця), дімахери (мали лише два кинджали), еквіти (кіннота, озброєна списом, мечем, легкими латами), есседарії (билися на колісницях), сігтітарії (лук і стріли) та ін. [1:44;2:158;3:30-31]

У зв'язку із поширенням християнства гладіаторські ігри були заборонені в 404 р. Гонорієм, правителем Західної Римської імперії. [1:117]

Таким чином, гладіаторські бої сягають своїм корінням поховальних обрядів етрусків. На прикладі Римської імперії ми бачимо яскраве перетворення цих боїв з релігійного до розважального значення.

В більшості своїй гладіатори прибували за рахунок військових перемог Риму. Але було немало інших джерел, наприклад, власник міг віддати свого раба у гладіатори чи добровільний вступ до лав останніх вільних громадян. Гладіатори мали різне озброєння, яке часто відповіло національній приналежності бійця. Найбільш популярними були: самніт, фракієць, ретиарій, мурмілон та ін. Для того щоб підвищити кваліфікацію бійців, а звідси – рівень бою, а відповідно і задоволення натовпу створювались спеціальні гладіаторські школи, якими керували ланісти (вчителі гладіаторів).

Місця, де проводились гладіаторські бої, називались амфітеатрами. Найвеличнішим і найвідомішим з них є Колізей.

Щодо ставлення до гладіаторів, то воно було різноманітним, і в цьому його специфіка. Їх любили і ненавиділи, наслідували і зневажали, захоплювались, і в той же час змушували знищувати один одного на арені. Бувало і так, що на трибунах глядачі, які симпатизували різним видам гладіаторів, проводили свої “бої” (між собою). Такими були погляди суспільства загалом. Погляди ж офіційної влади були дещо іншими. Імператори не рідко використовували гладіаторів, можна сказати, “не за прямим призначенням”. Спеціальні підрозділи гладіаторів були поліцією в середині війська імператора, їх наймали політики для “підтримки своєї кандидатури” на виборах, гладіатори були і в ролі тілоохоронців, і в ролі найманих вбивць (bravi).

Через поширення в імперії нової релігії – християнства, гладіаторські ігри починають засуджуватись. І в 404 р. Гонорієм через 668 років після першого бою (264 р. до н.е.) гладіаторські ігри були заборонені.

Не враховуючи їх розважальний характер, гладіаторські ігри, можливо і опосередковано, грали значну роль в римському суспільстві. Вони були, свого роду, громовідводом для незадоволення мас, і таким чином давали можливість виплеснути народові свою енергію тут, в амфітеатрі, а не десь у політичній опозиції до офіційної влади.

Література

1. Гельмут Хэфлинг. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима. – М.: Мысль, 1992. – 270 с.
2. Гладкий В.Д. Древний мир: Энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.1: А-О. – М.: Центрполиграф, 1998. – 510 с.
3. Карышковский П. Восстание Спартака. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1958. – 63 с.
4. Крип'якевич І. Всесвітня історія: У 3 кн., кн. І: Стародавні часи: Либідь, 1995. – 464 с.
5. Флавий Иосиф. Иудейская война / Пер. с нем. Я. Чертка. Иудейская война / Пер. с нем. В. Станевич. – Харьков: Фолио; М.: ООО Фирма Издательство АСТ, 2000. – 928 с.

*студ. 11 гр. істор. ф - ту Сергій Василик
наук. керівник – доц. Л.М. Алексієвець*

РОЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У СТАНОВЛЕННІ ТА ЗМІЦНЕННІ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XIII – XVI СТ.)

Православна церква займала й займає важливе місце у творенні та зміцненні Російської держави, при її сприянні відбувалось збирання земель Північно-Східної Русі, їх подальша централізація навколо політичного центру - Москви. З часу свого утворення і до сьогодення церква залишається впливовим духовно-політичним інститутом Росії.

Цією тематикою (становлення та зміцнення Російської держави (XIII - XVI ст.) та роль у цьому церкви) займалися більшість визначних істориків Росії та інших держав, зокрема у своїх працях з історії Росії значну увагу церкві відводили такі науковці як В.О. Ключевський, М.Я. Геллер, І.А. Заїчкін та інші.

Актуальність зазначеної проблеми полягає у тому, що руський, а згодом і російський

народ впродовж багатьох віків був під ідеологічним впливом церкви, відповідно і державність російська формувалась з урахуванням православного духовенства(російської православної церкви), зазначена тема є дуже важлива для російської історії як один з її аспектів.

У консолідації російських земель, формуванні єдиної Російської держави важливу роль відіграла православна церква. На протязі відносно короткого часу - двох-трьох століть, християнство розповсюдилось у всій руській землі. Православна церква стала одним з найавторитетніших інститутів. Вона залишалась важливою зв'язною ланкою усіх російських земель в період феодальної роздробленості до татаро-монгольського нашествия

Під час татаро-монгольського іга її значення ще більше зросло. Православ'я служило духовно-моральною опорою російського народу в роки тяжких битв. На її авторитет опирались великі князі московські, проводячи свою об'єднавчу політику. У 1326р. митрополит Феогност поселився у Москві, яка таким чином стала церковною столицею всієї Русі. Ниті церковного життя, що розходились від митрополичої кафедри у російські землі, притягували тепер її частини до Москви, а багаті матеріальні ресурси, якими володіла тоді російська церква, стали надходити в Москву, сприяючи її збагаченню. Це була важлива подія для Північної Русі. Тут з великим довір'ям стали відноситись до московського князя, вважаючи, що всі його дії проводяться із благословення верховного священнослужителя російської церкви[5:23].

Активну роль у визвольному процесі від татаро-монгольського іга відіграло православне духовенство. Важливе значення у цьому процесі займає постать Сергія Радонезького, засновника Троїце-Сергіївського монастиря. Радонезький разом з Дмитрієм Донським по праву може вважатися організатором і натхненником перемоги російських військ над татарами під час Куликовської битви. Незадовго до цієї битви Сергій Радонезький бачив видіння - Богородиці, яка обіцяла турботу і покровительство російській землі. Звістка про це швидко розповсюдилась, що сприяло підйому патріотичних почуттів, об'єднанню народу.

Важливе значення мало й благословення Сергія Радонезького Дмитру Донському „на битву за землю російську”[4:178].

Преподобний Сергій прагнув подолати конфлікти між російськими князями, сприяв їх консолідації. Так він відрадив рязанського князя Олега від виступу на стороні Орди у Куликовській битві. Після якої за його сприяння відбувся шлюб між донькою Дмитрія Донського і сина рязанського князя Олега. Таким чином були зняті проблеми у відносинах Москви і Рязані, і між ними було укладено мир.

У формуванні єдиної Російської держави велике значення мало становлення національної Російської Православної Церкви.

У цьому процесі можна виділити дві сторони - формально-організаційну і духовну. Перша пов'язана з поступовим перетворенням її у самостійну щодо візантійської, одержанням статусу автокефальної церкви. Як відомо, з початку свого створення Руська церква знаходилась під юрисдикцією константинопольського патріарха. Митрополит Київський, згодом Володимирський і Московський прямо призначались Константинополем і були за національністю греком. В XIII – XV ст., у зв'язку з татаро-монгольським нашествям на Балканський півострів і захоплення хрестоносцями Візантії, процедура призначення і затвердження змінилась - митрополит посвящувався на Русі, а патріарх лише затверджував його.

У кінці ХУст. у відносинах православних церков Русі і Константинополя відбулись суттєві зміни. Це було зумовлено підписанням Флорентійської унії, за якою визнавався догмат про верховенство Папи Римського над всіма християнськими церквами, але зберігалось для православ'я право проводити обряди за його канонічними правилами. Століттями православна Русь виховувалась у дусі ненависті до Римської католицької церкви, тому ця унія була розцінена російським народом і духовенством як зрада, відступництво від істинної віри. Внаслідок цього у 1448 р. собор російських єпископів вперше без участі Константинополя вибрав митрополитом російську людину - Іона. У 1589р. Російська Православна Церква перетворюється з митрополії Константинопольського патріарха в автокефальну Московську патріархію, першим патріархом обраний Іов. /

У духовному плані у формуванні єдиної Російської держави і становленні національної православної церкви велике значення мало створення загальноросійських святинь. Об'єднання земель потребувало і зміни поглядів на місцеві святині. Збираючи уділи, московські князі перевозили найважливіші з них в нову столицю. Ціль збирання їх в Москві полягає не в тому, щоб позбавляти підкорені області місцевих святинь, а в тому, щоб перетворити всі місцеві

святині у загальноросійські і таким чином створити єдину скарбницю національної духовності. На вирішення цієї проблеми була спрямована робота двох духовних соборів в період правління Івана Грозного щодо канонізації руських святих. Це призвело до того, що за 1547 і 1549 роки в Російській Православній Церкві було канонізовано стільки святих, скільки не було канонізовано за п'ять попередніх століть її існування. Таким чином Російська Православна Церква довела, що вона має багаті духовні основи і в цьому плані може посперечатись з будь-якою давньою християнською церквою[1:80].

На фоні підвищення міжнародного авторитету Російської держави, росту національної самосвідомості в надрах Російської православної Церкви в кінці XV ст. починає формуватись ідея про всесвітньо-історичну роль Московського царства, про Москву як „третій Рим”. Філофей Псковський у своєму зверненні зазначив, що два Рими пали, третій стоїть, а четвертого не буде. Воно було сформульоване в посланні до Великого князя Василя Івановича - сина Івана III[3:274-275]. Ця ідея (оголошення Москви „третім Римом”) стала можливою завдяки 43-річному правлінню Івана III[1:146].

Політична концепція московського самодержавства і наступництва Москви - третього Риму народжується в монастирях. Перш за все тому, що вони були єдиним джерелом знань, серйозною силою, що завжди брала участь в політичному житті (результат духовної і місіонерської діяльності)[2:201]. Поширення думки, що російський цар покликаний заступити місце візантійського імператора, і що російські люди мають зайняти перше місце серед православних греків відбилось у „Сказанні про князів Володимирських” та низці інших документів, що склали підґрунтя цій теорії[1:153]. Важливим для цієї ідеології був шлюб Івана III з візантійською царівною Соф'єю Палеолог, племінницею останнього римського імператора Константина XI.

У XVIII ст. формування національної церкви набуває нових рис. Національна Російська Православна Церква перетворюється в державну церкву. Передумови такого перетворення закладені в самій традиції східного християнства. Східна церква визнавала над собою

верховенство державної влади і входила в рамки правлячих установ. На Русі цю традицію прагнув продовжити князь Володимир і його наступники - Андрій Боголюбський, Володимир Мономах та інші. Але після розпаду Руської держави на удільні князівства тісний союз церкви і держави був порушений. Цей союз починає відновлюватись відповідно до формування російської державності. Найбільший імпульс встановленню такого союзу, перетворення в державну національну церкву надали три великих церковних діячів XI ст:

ігумен Волоколамського монастиря Іосиф, митрополити Даниїл та Макарій. Іосиф теоретично поставив російського князя на місце, яке у східній церкві займав імператор Візантійський. Даниїл практично підпорядкував церкву і її представників волі світської влади. Нарешті Макарій застосував теорію і практику світського втручання до перегляду всього духовного змісту національної церкви[1:82].

Союз між державою і церквою сприяв національному возвеличенню обох - створення релігійно-політичної теорії (ідеології), що санкціонувала самотутню російську владу (державність).

Отже, Російська Православна Церква відіграла важливу роль у становленні та зміцненні Російської держави. Православна віра була тією релігією, навколо якої Північна Русь об'єдналась, вона зіграла не останню роль у визволенні від татаро-монгольського іґа. Становлення національної церкви і перетворення її у державну сприяли возвеличенню Російської держави. Важливим фактором того, що Москва стала релігійною і політичною столицею Північної Русі належить в значній мірі належить православній церкві

Література

1. Геллер М.Я. История Российской Империи. В двух томах. - М.: МИК, 2001. - Т.1. - 512с.
2. Заичкин И. А., Почкаев И.Н. Русская История. Популярный очерк. -М.:Мысль,1992 - 797с.
3. Из послания старца Филофея до великого князя Василя III //Хрестоматія з історії СРСР. - Т.1.: 3 найдавніших часів до кінця XVIIIст. - К.: „Радянська школа”, 1956 - С.274-275.
4. История России (Россия в мировой цивилизации)Под ред. Радугина. - М., 1997. - 342с.
5. Ключевский В.О. Курс русской истории. - Т.2. - 4.2. - М.: Мысль, 1987. - 447с.

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН В АНГЛІЇ

В статті проаналізовані групи джерел, що відображають процес феодалізації в Англії, з'ясовано відмінність між маноріальними документами, описами та юридичними трактатами в характері відображення цього процесу.

Проблема феодалізації та протікання цього процесу у європейських країнах завжди приваблювала до себе увагу істориків-медієвістів. Цьому сприяв й інтерес, який існує в суспільстві, до шляхів попадання вільних людей, общинників, воїнів в особисту і поземельну залежність. Сучасній людині, яка негативно ставиться до особистої залежності як такої, непросто зрозуміти її доцільність і закономірність в певну історичну епоху. Вивчення суспільного ладу середньовіччя, виявлення складного та суперечливого процесу виникнення, розвитку та загибелі феодальних відносин, – все це не може бути здійснене без серйозного та різностороннього розкриття та вивчення ролі селянства в історії середньовіччя. Історія феодального суспільства має для нас не тільки академічний, але й теоретичний та науково-практичний інтерес. Вивчення історії середніх віків допомагає глибше зрозуміти сучасність і перспективи розвитку суспільства.

Середньовічна історія Англії представлена великим масивом різноманітних джерел. Їх значно більше, ніж джерел, що розкривають поземельні відносини XI – XIII ст. в інших країнах. Ця обставина була, і, вірогідно, ще довго буде однією із причин, яка приваблює спеціалістів різних країн до вивчення історії Англії взагалі і історії англійського села зокрема.

Серед джерел, що відображають процес феодалізації селянства Англії XI – XIII ст., першорядну роль відіграють, ймовірно, ті, котрі були породжені діловодством феодальної вотчини. Вони збереглися у величезній кількості як у вигляді документів-оригіналів, так і в копіях, що увійшли в картулярії церковних установ.

Закони першої половини XI ст., що відносяться ще до англо-саксонського періоду, містять лише часткові дані про селян. Набагато більше дають в цьому відношенні помісні (маноріальні) описи (т.зв. екстенти манорів). Ці описи зазвичай складались на основі свідчень найбільш шанованих, заможних селян, дають детальний перелік всіх держань у манорі, як вільних, так і кріпосних, зі всіма їх повинностями. Важливе місце займають і настанови про управління помістями, складені в X і в першій половині XI ст. Першорядну роль тут відіграє т. зв. „Rectitudines singularum personarum”, трактат невідомого автора, який містить описи відносин, характерних для багатьох англійських великих вотчин, і складена, на думку дослідника Лібермана в 20-х рр. XI ст. [1:84]. Оскільки цей твір написаний як настанови для великого землевласника, він, ймовірно, дещо перебільшує розміри повинностей, котрі виконували залежні селяни і перераховує максимум того, що з них можна було отримати. Однак, постійні звертання автором трактату уваги на те, що в різних вотчинах звичай неоднакові, свідчать про відсутність у нього прагнення приписати ці відносини усім великим вотчинам [2:96].

Деякі доповнення до цього трактату додає документ – „Про передбачливого управителя” („Be gesceadwisan geretan”), який містить перелік обов'язків, покладених на управителів помість [1:85]. Співставлення цих творів із описами окремих вотчин, які збереглися до наших днів, і деякими іншими документами дозволило встановити, наскільки вірно характеризують вони відносини, які склалися у феодальному селі в XI – XIII ст. в Англії.

Іншими джерелами феодального походження є протоколи маноріальних курій. Ці протоколи, які вміщують короткі записи усіх справ, що розглядались у даних куріях, із поданням штрафів і податків, котрі стягувались на користь лорда, у поєднанні із рішеннями маноріальних журі, інколи зі встановленням норм маноріального звичаю, складають величезний матеріал. Він чітко вимальовує внутрішнє життя манору, звичаєве право, різні сторони побуту.

Необхідно вказати на ще одне важливе джерело маноріального характеру – інструкції прикажчикам та старостам щодо звітів. Ці джерела дають відповідь на питання, яке дуже мало висвітлене в інших джерелах, – які особливості мало життя господарського двору і яку роль

відігравали у ньому феодально-залежні придворні працівники.

Виключно багатий і далеко не повністю використаний матеріал містять грамоти, іноді зібрані в картуляріях, а часом збережені в оригіналі. Ті з них, що стосуються дарувань, продажу землі, поділів, заповітів, судових рішень по земельних суперечках і т. ін., мають ряд цінних даних про використання земель селянами різних соціальних верств, про повинності селян, про умови держань та їх відчуження. Вони містять багатий матеріал, що дозволяє характеризувати місцеві аграрні порядки, тим більше, що він тут не обмежений належністю до одного виду землеволодіння, як ми це бачимо у пам'ятках маноріального походження.

Багатими і різноманітними за походженням є джерела урядового характеру: описи, судові справи, юридичні трактати, законодавчі акти і т.п. Та велика роль, яку відігравала держава в різних сферах життя феодальної Англії, відбилась і на характері цих джерел з історії феодалізації країни, породивши тут багаті за різноманітністю і повнотою матеріали, яких немає в інших країнах Західної Європи. Не випадково вже в XI ст. в Англії з'явилося таке ґрунтовне урядове дослідження як Книга Страшного суду, яке містить важливі статистичні дані, а також подає перелік категорій селян, в XI і на початку XII ст. [6:320].

Щодо описів, то це насамперед описи церковних володінь і церковних доходів, які робились кілька разів протягом XIII ст. Серед них важливою є „Церковна таксація папи Миколи IV” 1291 р. [3:34].

Невичерпним джерелом по вивченню феодалізації селян Англії XI – XIII ст. є протоколи судових справ як центральних королівських судів, так і виїзних судових комісій. Досить назвати знамениті “Placita de quo warranto”. До цього виду джерел належать і записи судових справ практикантами-юристами – „Year Books” [3:38]. В судових справах відображена інформація про різні сторони боротьби селян із сеньйорами, яку складно помітити в інших джерелах.

Записна книжка Брактона (Bractons Note Book) займає одне із важливих місць серед цього виду джерел. Це юридичний трактат, складений у XIII ст. Він дає відповіді на ряд питань, які стосуються феодалізації селян. Саме ця книжка містить 1982 різноманітних судових протоколи, які велись з 1216 по 1240 рр., в час, коли правив король Генріх III (1216 – 1272 рр.) [4:171 – 176].

Ще один трактат Брактона, - трактат „Про закони та звичаї Англії” („De legibus et consuetudinibus Angliae”) в розділі про віланські держання подає матеріал, що допомагає зрозуміти причини виконання повинностей вільними селянами та віланами [5:164 – 165].

Юридичні трактати, засновані на судовій практиці, такі як Гланвіль, Брактон, Флета висвітлюють точку зору авторитетних юристів XII – XIII ст. щодо ряду питань, які стосуються феодалізації селян того часу [3:41].

Такі джерела як хроніки, а також літературні твори тієї епохи містять багато цікавих свідчень про події, пов'язані із феодалізацією селянства, які важко виявити в інших джерелах.

Англійські джерела XI – XIII ст. дають можливість уявити господарську та соціальну організацію великої феодальної вотчини в період розквіту феодалізму (сер. XIII ст.) і, зокрема, форми й способи експлуатації селянства. Таким є, наприклад, “Опис манору абатів Ріптон”, в якому вказуються повинності селян, а також їх права [7:309 – 317]. Характер обгороджування общинних земель у XIII ст. і ставлення до нього феодальної держави висвітлює VI стаття Мертонського статуту (1235 – 1236 рр.) [8:317 – 318]. Катастрофічне становище селянства в XIII ст. і оцінку цього становища самими селянами містить “Пісня землероба” [9:318 – 319].

Виписки із протоколів судових розглядів спорів між феодалами і селянами, які слухались у різних королівських судах, висвітлюють питання про характер суперечок: найчастіше вони були про феодальні повинності та користування общинними землями.

До спорів про феодальні повинності можна віднести такі судові тяганини, як “Тяганина між Петром де Невілем і його віланами” (1267) [10:320 – 321], “Тяганина між Рожером де Валлібус і його віланами” (1281) [11:321 – 322]. Щодо другого виду спорів про тяганину між феодалами і селянами – за общинні землі, то пік їх припадав на роки: 1272, 1279, 1289 [12:322 - 323].

Важливим джерелом по дослідженню боротьби селян проти виконання повинностей є збірник скорочених витягів із протоколів різноманітних судів за період від початку правління Річарда I (1189) до кінця правління Едуарда II (1327). Вони були опубліковані у виданні „Placitorum in domo capitulari Westmonasteriensi asservatorum abbreviatio”. London 1811.(Скорочено “Placitorium abbreviation”) [13:179 - 186]. В цьому збірнику є протоколи судів

Королівської лави, Загальних тяганин і, що особливо важливо, виїзних судів, які здійснювали засідання в різні роки і в різних графствах. Матеріал протоколів викладений у хронологічному порядку – по роках. Серед позовів значне місце займають тяганини віланів привілейованих манорів старовинного домену корони з їх лордами у зв'язку зі спробою останніх збільшити їх звичайні повинності. Такого типу тяганини були поширеним явищем у другій половині XIII ст. через бажання багатьох феодалів підвищити ренту, зокрема, збільшити панщину для своїх віланів.

Слід зазначити, що для дослідження кожної конкретної сторони феодалізації селян треба користуватись відповідним джерелом, зокрема для дослідження обов'язків та повинностей селян нам найкраще прислужаться, описи манорів, проте, ці описи майже нічого не розкажуть нам про причини боротьби між селянами та їх сеньйорами.

Отож, як бачимо, джерел по вивченню проблеми феодалізації залежних селян в Англії XI – XIII ст. немало, і проаналізувавши їх, можна сказати наступне: в англо-саксонський період Англії XI ст. урядові документи по феодалізації селян, скупі та уривчасті, - більше інформації дають різного роду описи помість (манорів), які складені в X і в першій половині XI ст.

Слід відмітити велику різноманітність джерел по феодалізації селян після нормандського завоювання: тут і описи манорів, і доробки юристів (юридичні трактати), і законодавчі акти, різного роду грамоти, судові справи, урядові статuti тощо.

Література

1. Гуревич А. Я. Английское крестьянство в XI – в начале XII в. // Средние века. Сборник. – М.: Издательство АН СРСР. – 1957. – Вып. IX. – С. 69 – 131.
2. Rectitudines singularum personarum // Хрестоматия памятников феодального государства и права. / Под ред. Корецкого В. М. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – С. 93 – 96.
3. Косминский Е. А. Исследования по аграрной истории Англии XIII века. – М.: Издательство АН СССР, 1947. – 485 с.
4. Bractons Note Book // Хрестоматия памятников феодального государства и права. / Под ред. Корецкого В. М. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – С. 171 – 176.
5. De Legibus et consuetudinibus Angliae // Хрестоматия памятников феодального государства и права. / Под ред. Корецкого В. М. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – С. 162 – 167.
6. Історія середніх віків. В 2 т. / За ред. Космінського Є. А. і Сказкіна С. Д. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво „Радянська школа”. 1954. – Т. 1. – 673 с.
7. Манор аббатів Риптон // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т./ Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. – Т. II. – С. 309 – 317.
8. Мертонский статут (1235 – 1236) VI стаття // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т. / Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы. 1963. – Т. II. – С. 318 – 319.
9. Песня землепашца // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т./ Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. – Т. II. – С. 320 – 321.
10. Тяжба между Петром де Невиллем и его вилланами (1267) // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т. / Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы. 1963. – Т. II. – С. 321 – 322.
11. Тяжба между Рожером де Валибусом и его вилланами (1281) // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т. / Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы. 1963. – Т. II. – С. 321 – 322.
12. Тяжбы 1272, 1279, 1289 годов // Хрестоматия по истории средних веков. В 3 т. Под ред. С. Д. Сказкина. – М.: Издательство социально-экономической литературы. 1963. – Т. II. – С. 322 – 323.
13. Placitorum abbreviatio // Хрестоматия памятников феодального государства и права. / Под ред. Корецкого В. М. – М.: Государственное издательство политической литературы., 1961. – С. 179 – 186.

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ АБСОЛЮТИЗМУ У ФРАНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В наш час абсолютні монархії – вкрай рідкісне явище. Період їх політичного панування в країнах Західної Європи припадає на XVI-XVII ст.ст. Їх становлення відбувалось в часи, коли молода буржуазія європейських країн потребувала політики протекціонізму і ще не набула достатньої політичної ваги, сил для формування власних урядів.

Абсолютизм (франц. absolutisme, від лат. absolutus – безумовний, необмежений) – це необмежена монархія, форма правління, за якої верховна влада повністю належить монархові [11:9]. В історії Франції становлення цієї форми правління припадає на XVI. ст.

Однак, безсумнівні успіхи французького абсолютизму цього періоду – ріст централізації, формування бюрократичного державного механізму, розвиток економіки завдяки політиці протекціонізму – змінились в середині XVI століття тривалими гугенотськими війнами, які в певному розумінні були виявом боротьби опозиції проти абсолютизму як такого. В ході цих воєн вирішувалось питання про шляхи подальшого розвитку країни: чи піде Франція шляхом зміцнення абсолютної монархії, здатної забезпечити прогрес у всіх сферах життя, чи шляхом децентралізації, місцевого сепаратизму і гальмування в створенні умов, необхідних для процесу первісного нагромадження капіталу, що вже розпочався у Франції [8:72-73].

В сучасній історичній літературі, присвяченій даному періоду, найбільше спорів викликає становище королівської влади під час гугенотських воєн. Ряд дослідників вважають цей період кризою абсолютизму у Франції, інші взагалі висловлюють думку, що абсолютизм в Франції – це епоха правління династії Бурбонів, і в XVI ст. він ще не сформувався.

Джерельну базу по вивченню становлення абсолютизму складають не лише французькі документи, але й дипломатичні повідомлення з інших країн. Власне, це донесення венеціанських послів у Франції Франціско Джустиніані (1530-ті) і Мікеле Суріано (1561). Перший говорить про те, що король змушений витрачати понад 50% державних доходів на королівський двір [19]. З його записів видно, що вже в 30-х роках XVI ст. відбувається перерозподіл феодалної ренти за нових умов – існування абсолютизму. Мікеле Суріано подає опис суспільного устрою Франції в період розкладу феодалізму [14:120]. Це повідомлення інформує нас про появу нових суспільних верств в даний період. Цінну інформацію ми отримуємо від першого посольства Росії у Франції (1615-1616), в повідомленні якого йдеться про напружені відносини між протестантськими містами і королівською владою. З цього документу видно, що ситуація в країні після завершення гугенотських воєн й надалі залишалась напруженою [20].

Основою джерельної бази періоду становлення абсолютизму є французькі документи, серед них – опис Варфоломійської ночі гугенотом Агріппою Д'обінє. Він детально змальовує звірства, які чинилися тієї ночі католиками й говорить, що їм відмовили розум і серце [14:120]. Цінною є розповідь де Ту про день барикад у Парижі, який відбувся на завершальному етапі гугенотських воєн [7]. Важливу інформацію про політичну владу у Франції подає відповідь Генріха IV тулузькому парламенту [7]. Повідомлення герцога Сюллі про королівську адміністрацію на початку XVII століття формує уявлення про функціонування держави [7]. Прагнення зміцнити судову владу короля при опорі на дворянство відображає едикт проти дуелей, виданий Рішельє [7]; посилення французького абсолютизму затверджене едиктом, який забороняв парламенту втручатися в державні і адміністративні справи [7]. Отже, існує немало документів часів становлення абсолютизму, які допомагають деталізувати перебіг цього процесу.

Наявність значного кола джерел неодноразово приваблювала дослідників до вивчення проблеми становлення абсолютизму. Спроби аналізу, інтерпретація подій, що відбувались в XVI ст. були здійснені ще їх сучасниками. І в подальшому багато дослідників працювали у даному напрямку. В ретроспективних щорічних бібліографічних довідниках по історії Франції, які видаються дослідницькими центрами, університетами, в історичних журналах згадуються статті і монографії, які в тій чи іншій мірі торкаються питання суспільно-політичного життя країни у той час [13:8]. Так, в багатотомному довіднику Є. Гаага „Протестантська Франція”, який вийшов наприкінці XIX ст. містяться повідомлення про всіх найбільш значних учасників протестантського руху та їх нащадків [13:8]. Понад 1300 назв робіт з історії реформації у

Франції подано у книзі “Бібліографія реформації. 1450-1648. Праці з 1940-1955 рр.” [13]. Статті по даній темі публікуються також в 61 історичному журналі, бюлетенях наукових і теологічних товариств [13].

Історична література, присвячена проблемі становлення абсолютизму в Франції настільки ж багата, наскільки й суперечлива. Досягнення французької історіографії в галузі вивчення даної проблеми є значними, але й вони не дають повної відповіді на питання, чому власне в країні з сильною королівською владою і сприятливими соціально-економічними умовами розвитку з'явилися регресивні тенденції, які призвели до громадянської війни і загрожували існуванню абсолютної монархії. Більшість французьких істориків, такі як П'єр Журда [4], Жан Дезюмо [2] та інші вважають основною причиною всіх бід XVI століття кризи римо-католицької церкви та її реакцію на реформацію. Цією напруженою ситуацією й скористалися, на їх думку, ті сили, які не бажали утвердження абсолютизму.

В російській історіографії питання, пов'язані з даною темою, частково розглядалися Т.Н. Грановським, Н.І. Карєєвим, І.В. Лучицьким та іншими [13]. Так, І.В. Лучицький висунув концепцію, що розглядає релігійні війни у Франції як реакцію феодальної аристократії на посилення абсолютизму, в основі якої лежала боротьба феодалів за політичну владу [6]. Ця думка й залишається провідною у сучасній історіографії. Значний вклад у вивчення проблем французького абсолютизму внесли такі вчені як А.Д. Люблінська [7,8], А.З. Манфред [9], В.Ф. Семенов [11], К.О. Джеджула [3], Н.Е. Копосов [5], А.Н. Медушевський [10] та інші.

Отже, історична література по історії Франції XVI ст. є дуже значною і суперечливою в розгляді питання становлення абсолютної монархії під час гугенотських воєн.

Про сучасний інтерес до проблеми становлення французького абсолютизму свідчить значна кількість сайтів присвячених історії Франції даного періоду, які розміщені в мережі Інтернет.

На сайті www.vostlit.narod.ru [20] можна знайти документи з історії Франції цього періоду. Сайт www.ugolok.hut.ru [17] повідомляє про особливі риси французького абсолютизму і його значення для країни. За адресою www.vesna.org.ua [18] знаходимо обґрунтовані думки про те, що розвиток французького абсолютизму першої половини XVI ст. випереджав розвиток громадянського суспільства, і власне цим пояснюється певне послаблення королівської влади в другій половині XVI ст. Сайт www.afps.chel.su [15] присвячений історії протестантизму у Франції і розповідає про стосунки католиків і гугенотів в даний період. Сайт www.vokrugsveta.ru [19] містить інформацію про події Варфоломійської ночі, також тут подається опис тих жахливих картин, які відбувалися тієї ночі, а www.old.sgu.ru [16] розповідає про період утвердження абсолютизму на початку XVII ст.

Деякі з вищезгаданих матеріалів є коментарями до документів XVI ст., а походження інформації в інших авторах не розкривається. Різні за ступенем науковості, вони в цілому є свідченням сучасної інтерпретації проблеми абсолютизму і гугенотських воєн у Франції.

Разом із науковими дослідженнями, вони становлять комплекс науково-пізнавальної літератури по вивченню даної проблеми, а скласти судження про міру достовірності кожного з його елементів допоможе знайомство з джерелами.

На сьогоднішній день домінуючим поглядом у вирішенні даної проблеми є той, котрий вважає, що на початку XVI ст. розвиток держави дещо випереджав розвиток самого французького суспільства. Саме ця невідповідність, яка була до того ж ускладнена несприятливою геополітичною ситуацією в Європі, привела до певного спаду у розвитку абсолютизму у Франції в другій половині XVI ст.

Література

1. Haag E. La France protestante. – Paris, 1887–1888
2. Delumeau J. Naissance et affirmation de la Reforme, – Paris, 1973. – 146 p.
3. Джеджула К.О. Історія Франції. – К. : Радянська школа, 1954. – 654 с.
4. Jourda P. La crise religieuse au XVI s. – Paris, 1956. – 267 p.
5. Копосов Н.Е. Абсолютная монархия во Франции // Вопросы истории, 1989, №1.
6. Лучицкий И.В. Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. – К., 1871
7. Люблинская А.Д. Документы по истории гражданских войн во Франции 1561–1563 гг. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 362 с.
8. Люблинская А.Д. Очерки истории Франции. – Спб. : государственное учебно-педагогическое изд-во министерства просвещения РСФСР, 1961. – 586 с.
9. Манфред А.З. История Франции : В 3 т. – М. : Наука, 1972. – Т.1. – 356 с.
10. Медушевский А.Н. Абсолютизм XVI–XVII вв. в современной западной историографии // Вопросы

- истории, 1991, №3.
11. Семенов В.Ф. История средних веков. – М. : государственное учебно–педагогическое изд–во министерства просвещения РСФСР, 1961, – 586 с.
 12. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. – 775 с.
 13. Трофимова О.В. Города в гугенотском движении во Франции XVI в. – Ярославль : ЯрГУ, 1983. – 82 с.
 14. Хрестоматія з історії середніх віків / За ред. Г.І. Підлущького. – К. : Радянська школа, 1972. – 142 с.
 15. www.afps.chel.su
 16. www.old.sgu.ru
 17. www.ugolok.hut.ru
 18. www.vesna.org.ua
 19. www.vokrugsveta
 20. www.vostlit.narod.ru

*студ. 42 істор. ф-ту Степан Німець
наук. керівник – доц. В.В.Савенко*

ПРОБЛЕМА ВІДКРИТТЯ ДРУГОГО ФРОНТУ НА ТЕГЕРАНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

Війна і дипломатія.... Два поняття, які за своїм змістом являються наче антиподами. Не випадково здавна вважалося, що коли говорять дипломати – мовчать гармати і навпаки. В дійсності все значно складніше – в ході Другої світової війни активно продовжується дипломатична діяльність, дипломатичні переговори йдуть під акомпанемент військового конфлікту. На дипломатичній арені велась також жорстока боротьба як і на фронтах і одним із основних завдань, які потребували вирішення на дипломатичному рівні, було питання відкриття другого фронту.

Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що Тегеранська конференція та її рішення мали велике значення. На ній вперше за роки війни було узгоджено воєнно-стратегічні плани трьох великих держав, а також накреслено контури майбутніх угод про подальшу співпрацю. Вона сприяла зміцненню антигітлерівської коаліції та мобілізації її зусиль у боротьбі з агресором. Ґрунтовний аналіз цих процесів дозволить нам на основі історичного досвіду зрозуміти ті процеси, які відбуваються сьогодні на дипломатичній арені.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення української та зарубіжної історіографії у дослідженні даної проблеми автор поставив за мету: на основі комплексного й об'єктивного аналізу поглибити дослідження і зробити науково обґрунтовані висновки, визначити роль Тегеранської конференції у вирішенні проблеми відкриття другого фронту.

Метою продиктовано основні завдання:

- дати цілісну оцінку позиціям союзників щодо питання відкриття другого фронту;
- теоретично обґрунтувати основні закономірності вирішення проблеми відкриття другого фронту на Тегеранській конференції.

Аналіз історіографії окресленої нами проблеми дає змогу зробити висновок, що на сьогодні у вітчизняній науковій літературі практично відсутні праці, що ґрунтуються на вивченні даної проблеми. Радянська ж історіографія наклала ідеологічні штампи в дослідження цієї проблематики.

Московська конференція міністрів закордонних справ СРСР, США, Англії виявила проблеми, щодо яких погляди союзників розходились, цим вона сприяла підготовці умов для зустрічі голів трьох держав у Тегерані. Як зазначав американський історик Метлоф, - “Кожна сторона не пропонувала на цій конференції нічого нового щодо питання про операцію “Оверлорд”, а тільки повторювала свої старі аргументи, розуміючи, що остаточне рішення буде залежати від результатів переговорів у Тегерані” [4:235-236].

28 листопада 1943 року “Велика трійця” Й.В.Сталін, Ф.Д.Рузвельт, У.Черчілль зібралися у Тегерані. За словами Черчілля, це було “найбільшою концентрацією влади, яку коли-небудь бачив світ” [6:100].

Справді, це була та сила, яка могла кардинальним чином змінити хід Другої світової війни, і одним з основних завдань, які стояли перед учасниками конференції, було завдання – куди спрямувати силу? Де відкрити другий фронт? У цьому зв'язку детальному розгляду піддались питання про відкриття другого фронту у Європі *.

Радянський Союз вважав, що важливою ланкою в системі принципів стратегії

антигітлерівської коаліції повинна бути координація військових операцій проти головного противника і пропонувала відкриття другого фронту в Західній Європі [11:9]. На першому засіданні голів урядів СРСР, США, Англії, яке відбулося 28 листопада Сталін зазначав: “На мою думку, було б краще, щоби за базу всіх операцій в 1944 році була взята операція “Оверлорд” [11:100].

Іншу позицію на конференції стосовно відкриття другого фронту мав Черчілль. В основу своїх планів щодо подальших військових дій він поставив “Середземноморсько-Балканську стратегію”.

На першому засіданні Черчілль зазначав: “Ми давно готуємось до операції через Північну або Північно-Західну Францію на кінець весни 1944 року. Однак згаданий мною строк ще далекий, на даний час перед нами стоїть завдання як краще використати наші сили в Середземномор’ї” [11:47].

На початковому етапі конференції Рузвельт не зайняв чіткої позиції стосовно питань даної проблеми.

Розпочавши перше засідання на Далекосхідному та Європейському театрах, Рузвельт звернув також увагу на питання відкриття другого фронту: “Ми не хочемо відкладати дату вторгнення через канал далі травня. В цей же час є багато місць, де могли би бути використані англо-американські війська, наприклад, в Італії, Адріатичному та Егейському морях” [12:39].

Таким чином, на першому засіданні прояснилися позиції трьох делегацій з даного питання. Однак компромісу між “Великою трійкою” досягнуто не було.

Тому з метою розгляду питань європейської стратегії 29 листопада 1943 року відбулося засідання військових представників трьох держав: К.Ворошилова, Маршала і Брука.

Англійський військовий представник Брук, відстоюючи Середземноморську стратегію, зазначив: “Англіїці сконцентрували значні військові сили на Середземноморському театрі і плануємо їх використати якомога краще”.

Іншу позицію стосовно даного питання зайняли військові представники США та СРСР. Військовий представник США, відстоюючи операцію “Оверлорд”, навів аргументи щодо можливостей її здійснення. “Перевага операції “Оверлорд” в тому, що це найкоротша дистанція, яку необхідно буде подолати на початковому етапі операції. В подальшому передбачається перекидати війська у Францію безпосередньо із США” [12:94].

Ворошилов в свою чергу зазначав: “Я впевнений – добре підготовлена операція “Оверлорд” увінчається успіхом” [12:95]. Оскільки на засіданні військових представників не було прийнято ствердних рішень стосовно європейської стратегії, то друге засідання голів трьох держав розпочалося з гострої полеміки навколо зазначених питань.

Доповідь Черчілля була побудована на перегляді тих альтернатив, які дозволили б найкращим використати сили, які знаходяться на Середземномор’ї. “Я і англійський штаб тривалий час вивчали становище на Середземномор’ї, де сконцентровані значні наші сили. Ми хочемо, щоби ці сили вели активну боротьбу там протягом усього року і були б незалежні від тих факторів, що змушують їх перебувати у бездіяльності. У зв’язку з цим ми просимо, щоб наші російські союзники розглянули цю проблему і різноманітні альтернативи, які ми запропонуємо” [11:124].

Яскраву характеристику Середземноморсько-Балканській стратегії Черчілля дав Рузвельт під час бесіди зі своїм сином Еліотом у дні Тегерану: “Щоразу, коли прем’єр-міністр наполягав на вторгненні через Балкани, всім присутнім було зрозуміло, що він насправді хоче. Він перш за все хоче врізатись клином в Центральну Європу, щоб не пропустити Червону Армію в Австрію, Румунію та Угорщину. Це розумів Сталін, це розумів я. Ми розуміли всі” [1:197].

З метою остаточного узгодження плану військових операцій на Європейському театрі військових дій на 1944 р. 30 листопада відбулося засідання об’єднаного комітету начальників штабів США та Англії.

Попередньо відбулося засідання англійських начальників штабів, на якому було прийнято рішення про необхідність піти на певні поступки.

Рішення об’єднаного комітету начальників полягало в наступному:

- здійснити переправлення десантних сил із Середземного моря в Англію для участі в операції “Оверлорд”;
- здійснити операцію на півдні Франції одночасно з операцією “Оверлорд”.

Таким чином питання, яке було “наріжним каменем” в процесі складання антигітлерівської коаліції, і предметом обговорення численних конференцій, знайшло своє

вирішення на Тегеранській конференції, яка стала кінцевим результатом процесу формування коаліції. Вона оголила ті протиріччя, які існували між союзниками з початку війни і поклала початок їх практичному вирішенню.

Література

1. Безыменский. Тайный фронт против второго фронта. – М.: «АНП», 1987. – 274 с.
2. Волков Ф.Д. За кулисами Второй мировой войны. – С.: Мысль, 1985. – 304 с.
3. Вторая мировая война в воспоминаниях У.Черчилля, Ш. де Голя, К.Хелла, У. Леш, Д.Эйзенхауэра / Сост. Е.Я.Трояновская. – М.: Политиздат, 1990. – 558 с.
4. Земсков И.Н. Дипломатическая история второго фронта в Европе. – М.: Политиздат, 1982. – 319 с.
5. Израэлян. Дипломатия в годы войны (1941-1945 гг.). – М, Международные отношения, 1985. – 456 с.
6. Козлітін В.Д. Друга світова війна (1939-1945 рр.). – Навчальний посібник. – Харків: “РА”, 2001. – 336 с.
7. Кулиш В.М. Раскрытая тайна предыстории второго фронта в Европе. – М.: Наука, 1965. – 462 с.
8. Переписка Председателя Совета министров СРСР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. – Т. 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июнь 1941-1945 гг.) – Министерство иностранных дел СССР. – 2-е издание. – М.: Политиздат, 1986. – 464 с.
9. Переписка Председателя Совета министров СРСР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. – Т. 2. Переписка с Ф.Рузвельтом и Г.Трумэном (август 1941- декабрь 1945) – Министерство иностранных дел СССР. – 2-е издание. – М.: Политиздат, 1986. – 320 с.
10. Ржешевский О.А. История второго фронта: война и дипломатия. – М.: Знание, 1988. – 646 с.
11. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Т.2. – Тегеранская конференция – СССР, США, Великобритании (28 ноября – 1 декабря 1943 г.) Сборник документов. – М.: ИПЛ, 1978. – 122 с.
12. Тегеран, Ялта, Потсдам. Сборник документов. Изд. 3. – М.: Международные отношения, 1971. – 410 с.
13. Сталин, Рузвельт, Черчилль, Де Голль. Политические портреты / Сост. В. Вельского. – Минск: Беларусь, 1991. – 367 с.
14. Иткин А.И. Рузвельт. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 544 с.
15. Волкогонов Д. Триумф и трагедия // Политический портрет И.В.Сталина. – В 2-х книгах. – Книга 2. Часть 1. – М.: АНП, 1989. – 432 с.
16. Сыгачев Ю.В. Новое об англо-советском сотрудничестве в годы Великой отечественной войны // Новая и новейшая история. – 2000. - №2. – С. 28-36.
17. Царев О.И. СССР, Англия - от сотрудничества к конфронтации (1941-1945 гг.) // Новая и новейшая история. – 1998. - №1. – С.92-109.

*студ. 42 гр. истор. ф-ту Ігор Гордіюк
наук. керівник – доц. Л. М. Алексієвець*

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 –1939 РР.)

Особливе місце в нашій історії посідають українсько-польські відносини, а зокрема їх розвиток у міжвоєнний період. З цього приводу вже чимало писалось, як і польськими, так і вітчизняними істориками, проте дуже часто тема відносин двох народів була насичена емоціями і упередженнями. Однак вона надалі залишається недостатньо, а вірніше – нерівномірно дослідженою частиною історії обидвох держав.

Здобутки в дослідженні українського питання у радянсько – польських відносинах 1920-1939 рр. і власне в самих українсько – польських взаєминах виявились не такими вже й вагомими. До недавнього часу ця проблема була предметом замовчування, фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій з боку як радянських вчених, так і науковців Польщі.

Українська радянська історіографічна наука виявилася безпорадною у висвітленні ряду аспектів проблеми, які часто пояснювала із антинаукових позицій. Історію польсько – українських відносин комуністичні власті перетворили на арену гострої політичної та ідеологічної боротьби. Над польськими істориками, які досліджували вказану проблему, також тяжіють певні стереотипи та уявлення, що дісталися їм у спадщину від минулого [1: 22].

Із здобуттям незалежності українська історична наука почала по – новому, спираючись на недоступні раніше джерела, висвітлювати міжнародні аспекти українського питання. Проблемі українсько – польських стосунків присвячені праці Л. Шанковського, О. Удовиченка, В. Вериги, І. Срібняка, В. Сергійчука, С. Івашка, В. Косика, В. Михальчука, Б. Гудя і В. Голубка, Б. Якимовича, Б. Тищика, О. Вівчаренка, М. Литвина, М. Гетьманчука, Л. Алексієвець, В.

Комара, М. Кучерепи, Л. Зашкільняка, А. Семенюк та інших [2: 43].

Наслідки українсько-польських відносин у міжвоєнне двадцятиліття мали великий вплив на майбутнє, що визначає політичну і наукову актуальність висвітлення історії розвитку взаємин. Слід зазначити, що саме політика Польської держави щодо українців визначала характер відносин.

Політику польських урядів у Галичині можна умовно поділити на три великі періоди, які відображали розстановку політичних сил у державі і відповідно до яких щодо українців у Польщі декларувалося застосування політики національної і державної асиміляції [3: 12]. У рамках кожного із них виділяються етапи, критерієм поділу яких вибрано якісні зміни у політиці властей щодо українського населення:

Суть першого періоду, який хронологічно охоплює рамки 1919 – 1923 рр. полягала в тому, що з погляду міжнародного права і держав Антанти, влада Польщі над Західною Україною вважалася спірною. Кожна із сторін намагалася відстояти свої інтереси [4: 369].

Після завершення польсько – української війни 1918-1919 рр. розпочався етап, що тривав до рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. про остаточне входження Галичини до складу Польщі. В українській історіографії він трактується як “утвердження польського окупаційного режиму” в Галичині.

Одержавши від Антанти дозвіл на реалізацію своїх військових функцій аж до річки Збруч, польська влада ввела у Галичині надзвичайний стан, що супроводжувався військовим і поліційним терором. Полонених Української Галицької Армії (УГА) ув'язнено в концтаборах, де число українців перевищувало 100 тис. чол. Військово-поліційні суди проводили розправи над українцями без суду і слідства. Складалося враження, що основним завданням нової влади в Галичині стало винищення української інтелігенції і греко – католицьких священиків. Проводилися заходи з метою інтегрувати землі галицьких українців у польську державу. 30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і крайовий виділ, а їх майно переходило в руки польських властей. Будинок сейму став власністю Львівського університету, перейменованого в університет Яна Казимира [5: 291].

На цьому етапі польська влада за допомогою політики “доконаних фактів” і популістських рішень намагалася доказати світовому співтовариству своє право на володіння Галичиною. Тут характерними були такі рішення і законодавчі акти. Законом від 5 грудня 1920 р. на території колишнього Королівства Галиції і Лодомерії створювалися чотири воєводства: Краківське, Львівське, Станіславівське і Тернопільське. Під час визначення територій воєводств, зокрема, Львівського, межі були штучно розширені владою за рахунок польських етнічних земель, щоб створити перевагу польського населення.

Закон від 17 грудня 1920 р. про військове осадництво на східних кресах передбачав виділення розпарцельованих земель з фонду аграрної реформи для солдатів і офіцерів польської армії, що відзначилися у війні з українцями 1918 – 1919 рр. і надалі мали служити опорою державної політики на сході.

1 вересня 1921 р. ліквідовано галицьке намісництво і уніфіковано адміністративний поділ. У вересні 1922 р. на території галицьких воєводств проведено вибори до парламенту республіки, хоча вони ще не належали Польщі. Українці свідомо бойкотували вибори, а їх права “відстоювали” польські депутати.

Типовим прикладом популістських рішень парламенту може послужити закон про особливості воєводського самоврядування на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств від 22 вересня 1922 р. Ним гарантувалося надання прав самоуправління для кожного з цих воєводств, але після рішення Ради послів про це було забуто [6: 65].

У 1919-1923 рр. польська політика в Галичині реалізовувалася в таких напрямках: по-перше, влада намагалася розправитися з проявами українського національно-визвольного руху і затерти в народній пам'яті саму назву українства; по-друге, швидкими темпами ліквідовувалися ознаки галицької автономії часів Австро-Угорської імперії і створювалося враження, що Галичина – інтегрована польська територія, по-третє, застосування так званої політики “доконаних фактів” забезпечувалося відповідною законодавчою базою, що мала створити видимість легітимності перед обличчям світового співтовариства, репрезентованого Лігою Націй [7: 179].

У період 1923 – 1926 рр. при владі у Другій Речі Посполитій перебували народові демократи (ендеки), які в українському питанні відстоювали “інкорпораційну” програму, яка

зводилась до окупації західних земель України, Білорусії і Литви. Економічна політика ендеків в українських землях мала на меті гальмування розвитку східних “кресів” і перетворення їх аграрно – сировинний додаток розвинутіших власне польських земель [4: 371].

Окупацією західних земель України, Білорусії і Литви та міжнародним визнанням східних кордонів Польщі польський уряд виконав, по суті, основну частину “інкорпораційної” програми ендеків. Другою частиною програми ендеків було створення однопольської держави шляхом примусової асиміляції поневолених протягом 1918 – 1923 рр. народів так званих “східних кресів”, і в першу чергу українського населення. Політика асиміляції цих непольських народів розпочалась негайно, з часу їх поневолення. Українську національну проблему в Польщі ендеківські теоретики також розв’язували з позиції концепції однопольської держави. Шовіністичну політику колонізації “східних кресів” і асиміляції непольського населення табір народової демократії вимагав здійснювати послідовно і безкомпромісно, за допомогою репресій та переслідувань. У таборі ендеків і польської буржуазії існували дві концепції щодо економічного розвитку території “східних кресів” і політики уряду в цьому відношенні. Основна частина польської буржуазії, яка висловлювала інтереси польського та іноземного капіталу, виступала за те, щоб перетворити “східні креси” в аграрно-сировинний додаток більш розвинутих в промисловому відношенні власне польських земель. Урядове схвалення здобув саме цей курс економічної політики, який прирікав Західну Україну на становище колонії. Цинізм національної політики ендеків полягав насамперед в тому, що вони не приховували ні засобів національного поневолення та дискредитації непольського населення, ні кінцевої мети своїх дій. Вони відверто заявляли про рішучий намір асимілювати національні меншості країни і для досягнення цієї мети використовували всі доступні засоби поневолення [8: 135].

Примусовій асиміляції національних меншостей Польщі було повністю підпорядковано також політику уряду ендеків в галузі освіти. З самого початку окупації земель Західної України польська влада взяла рішучий курс на ліквідацію української школи. Уже в 1922/23 навчальному році кількість українських шкіл у Східній Галичині зменшилась порівняно з довоєнним 1911/12 навчальним роком з 2418 до 1859. Для асиміляції українського населення і зміцнення на Західній Україні окупаційного режиму ендеки використовували католицьку церкву і християнське духовенство. З цією метою вони проводили широке будівництво костелів на Західній Україні. Разом з тим уряд ендеків намагався використати й греко-католицьке та православне духовенство і не лише для зміцнення окупаційного режиму, а й для поступової латинізації уніатської і православної релігії та ополячення українського і населення [9: 531].

Третій великий період, який можна назвати етапом “пошуку компромісів” тривав з 1926 р. по 1939 р. Підготовка до широкомасштабних зовнішніх акцій вимагала стабілізації внутрішнього становища в країні, зокрема, на території національних меншин. Тому на зміну політиці тиску приходив гнучкіша політика певних поступок, пошуку компромісів з метою створення у поневоленого населення ілюзій ліквідації національного гніту. Суть нового курсу полягала в державній асиміляції національних меншин і у відмові від національної асиміляції [4: 373].

Після травневого 1926 р. перевороту в Польщі встановився режим “санацій” ядро якого складали ідейні соратники Ю. Пілсудського. Розпочався новий етап в політиці щодо українців Галичини. Прийшовши до влади, пілсудчики прагнули “оздоровлення” політичного та економічного клімату в державі, що передбачало й поліпшення відносин у сфері національної політики. Розглядаючи українське питання як внутрішню польську справу, пілсудчики запропонували програму державної асиміляції. Йшлося насамперед про виховання лояльних громадян II Речі Посполитої методами політичного, соціально – економічного та культурно – освітнього характеру [10: 220].

Події 1930 р. виявили повну неспроможність правлячого режиму вирішити українське питання. Доказом цього була непослідовність у діях уряду, що виражалась то у політичних спробах розв’язання проблеми, то у заходах репресивного характеру. Сумнозвісна “пацифікація” українського населення Галичини, кульмінація якої тривала протягом 21 вересня – 16 жовтня 1930 р., стала початком чергового етапу польської політики [11: 8].

Наступний і заключний етап політики польських властей в Галичині розпочався після смерті Ю. Пілсудського 12 травня 1935 р. Від попереднього він відрізнявся більшою інтенсивністю реалізації політики “зміцнення польськості”, яка в березні 1939 р. стала

офіційною програмою уряду Польщі в українському питанні. Поряд з цим, у травні-червні 1935 р. відбулась подія, відома в історіографії під назвою “нормалізація” польсько – українських відносин [12: 273].

Таким чином, кінцевою метою польської політики в Галичині у міжвоєнний період було її перетворення в інтегровану частину Польщі. Задля цього протягом усіх, без винятку її етапів щодо українців застосовувалась політика національної асиміляції. Вона реалізовувалась різноманітними методами, які в загальному можна характеризувати принципом “поділяй і владарюй”. Українців штучно розділяли і протиставляли за етнічною, політичною, економічною, партійною, становою, релігійною та іншими ознаками. Реалізацією цієї політики займалися міністерства, воєводські й повітові уряди, командування військових округів, польські громадські організації, що нечувано загострило польсько-українські відносини напередодні Другої світової війни. Трагічними наслідками, вище зазначеної політики стала, насамперед, Волинська трагедія, та переселення поляків і українців. Також, взаємні національні кровопролиття і ненависть між народами.

Українсько-польські відносини міжвоєнного періоду з усією очевидністю лише засвідчили той факт, що поляки не бажали поступатися своїм традиційно панівним становищем по відношенню до України та не уявляли собі іншого ставлення до українців, аніж ставлення пануючої нації.

Загалом доводиться констатувати, що у справі об’єктивного, не обтяженого політико-ідеологічними стереотипами, дослідження даної проблеми має бути зроблено ще чимало. Сьогодні не йдеться про те, щоб обілити одну, або ж очорнити іншу сторону. Помилки більших чи менших допустились обидві сторони. Правда потрібна не лише заради встановлення історичної справедливості, а й для формування хороших добросусідських відносин між державами й народами на нинішньому етапі.

Сьогоднішній статус України повинен викликати повагу і розуміння у її сусідів. Особливо тепер треба рішуче позбавитися тих стереотипів, успадкованих від недавнього минулого, у відносинах міжвоєнного періоду.

Нині Україна і Польща є суверенними державами, добрими сусідами, стратегічними партнерами. І свідченням цього стало відновлення українських військових меморіалів у Польщі, а польських - на Україні. Відбуваються зустрічі спільної Польсько-української історичної комісії при ПАН і НАН України, члени якої вивчають спірні події минулого і крок за кроком долають гіркоту, що залишилася в історичній пам’яті багатьох українців і поляків.

Література

1. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько – польських відносинах 1920 – 1939 рр. – Л.: Світ, 1998. – 428 с.
2. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці// Український історичний журнал. – К.: Наукова думка, 2003. – № 2. – С. 39 – 55
3. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.) // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько – польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997 року. – Варшава, 1998. – 246 с.
4. Бойко О. Д. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 560 с.
5. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919-1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. 2001. - № 5-6. – 413с.
6. Зашкільняк Л. Україна і Польща у XX ст.: між конфронтацією і союзом// Українська історична наука на порозі XXI ст. – Ч.: Рута, 2001. – Том 1. – 416 с.
7. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.
8. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939 рр.). – К.: Наукова думка, 1985. – 270 с.
9. Енциклопедія Українознавства. – К.: Інститут Української археографії, 1995. – том 2. – 800 с.
10. Гаврилів І., Пилипів І. Спроби “нормалізації” українсько-польських відносин у 30-х роках// Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. – І.: Плай, 1997. – 451 с.
11. Семенюк А. На тему українсько – польських відносин (критичні зауваження). – США, Міннеаполіс, Міннесота, 1996. – 167 с.
12. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.

УКРАЇНЦІ В ЧЕХІЇ: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Останніми роками наукову вітчизняну громадськість все відчутніше охоплює пізнавальний інтерес до української діаспори, умов і чинників їх життєдіяльності, а також форм інтеграції в суспільство країн населення. Здобуття Україною незалежності помітно стимулювало разом з публіцистичними розробками й наукове дослідження історії і сьогодення українських громад, котрі завжди прагнули зайняти рівноправне місце в житті своїх нових Батьківщин, але в той же час зберігали власну ідентичність та плідні зв'язки з країнами походження. Громада чеських українців, не зважаючи на свою малочисельність намагається всіляко підтримувати позитивний імідж України закордоном. Однак їхня національно-культурна та політична діяльність продовжує залишатися актуальною проблемою.

Українці в Чехії належать до однієї з найменш чисельних етнічних груп, динаміка розвитку котрої у XX ст., як свідчать джерела постійно змінювалася.

Згідно з офіційними даними переписів 30–90-х років чисельність україномовного населення тут скоротилася у понад 2 рази. Українці виявилися другою етноспільнотою, яка найбільше зменшилася у післявоєнні роки (першою були німці). Катастрофічне скорочення українського етномасиву та його сегментація на українців і русинів були чи не найпарадоксальнішими, на думку деяких науковців, явищем у “слов'янізації” Чехословаччини. Це відбулося в значній мірі внаслідок офіційних масових трансферів (оптація громадян 1945–47 рр.), репресій радянських каральних органів проти політичних і духовних лідерів українського національно-визвольного руху в ЧСР, а також соціально-економічних та політичних заходів у регіонах компактного проживання українців. Серед внутрішньочеських причин – особливості багатовікового етноісторичного розвитку та політичного становища самої меншини. Невважена державна етнополітика стала поштовхом не тільки до її різкого кількісного зменшення протягом післявоєнних десятиліть, а й спричинила деформацію національної самосвідомості та призвела до втрати національної ідентичності [7: 199].

Певні позитивні зрушення в українському середовищі відбулися в продовж 70-х років: якщо у 1970 році на теренах Чехії проживало 9,8 тис. українців (русинів), то в 1980 році – 10,4 тис. Специфіка зростання чисельності національної меншини в цей період пояснюється частково впливом відродження національної свідомості в 1968–1969 рр., поживавленням культурно-національного життя та прийняття спеціального конституційного закону про становище національностей в Чехословаччині, де були закріплені права і назва – українці (русини). На жаль, більшість гарантованих прав не отримали подальшого законодавчого розроблення й реалізації на практиці, що безперечно негативно вплинуло на розвиток чеських українців в майбутньому [7: 199]. Не зважаючи на певну стабілізацію чисельності українського анклаву в середині 80-х років, вже під час перепису населення Чехословаччини 1991 року визнали себе українцями лише 8220 громадян, 1926 осіб вважають себе представниками русинської нації [2: 51].

За останніми статистичними даними (справа про ситуацію народних меншин) в Чеській Республіці налічувалося 22 189 української народності (0,2 % всього населення республіки), причому переважно громадян старшого віку [10]. Це свідчило про несприятливу тенденцію “старіння” українства. Частка осіб у віці понад 30 років досягла 41,3 %, тоді як питома вага вікової категорії до 14 років – 12,3 %. Молода генерація виявилася, по суті, більше асимільованою. Однак це не єдина проблема, що існує в громаді чеських українців і вони намагаються подолати, залучаючи молодь до активної політичної та національно-культурної діяльності, прагнучи пробудити їх національну самосвідомість. Окрім того існує конфронтація власне в середовищі самих українців. Їх поділ на “українську” та “русинську” народність приводить до відкритих сутичок. В Чехії виходили публікації, що погані речі в країні роблять лише українці з Галичини, Київщини, а всі “русини” із Закарпаття, мовляв хороші... Або, що “українці” вибили русинів і поселили їх у концтабори [5:1]. Тому першочерговим завданням є припинення поширення таких стереотипів, об'єднавши чеських українців без врахування культурних чи національних ознак.

Українська громада сформувалася переважно переселенцями з раніше промислово відсталих, східних районів Чехословаччини та вихідцями з України. Одним з головних джерел

її формування стала політична еміграція міжвоєнної доби. Саме Прага в 20–30-х роках ХХ ст. перетворилася на справжній осередок наукового, культурного та громадсько-політичного життя, де об'єдналися кращі сили української інтелігенції. Слід зазначити, що формування української громади в Чехії пройшло ряд етапів, які внаслідок різноманітних подій характеризувались як спадом так і піднесенням руху української національної меншини за своє національне відродження.

Так, після визволення Чехословаччини від фашистів посилилися негативні тенденції в житті чеських українців, адже діяльність українства в Чеських землях була зведена до мінімуму.

У посттоталітарну добу центр культурно-громадського життя перемістився до Пряшівщини, де існувало 250 українських сіл. Тому активізація там українського життя поставила перед громадою нові завдання – “зберегти власну ідентичність, але й виносити українське питання достойно на майоритетне чеське населення” [6: 200].

Події 1968–1969 рр. викликали до політичного життя рух української національної меншини, спрямований на створення сприятливих умов для збереження самосвідомості і оптимізацію процесу вільної самоідентифікації. В цей час, у липні 1968 р. була заснована організація українців в Чехії – Український культурно-освітній союз, членами якого стали 4 тис. українців, котрі проживали в Празі, в основному представники інтелігенції та група студентів Карлового університету [7: 201].

В результаті придушення “Празької весни” і проведення політики “нормалізації”, “неблагодійну” громадськість було вилучено з офіційного політичного життя. В цих умовах відбулася швидка деполітизація української етнічної меншини. На довгий час були придушені національно-демократичні тенденції у її середовищі, що повністю відповідало пануючій концепції злиття націй.

Наприкінці 1989 року у Чехії розпочав свою діяльність Громадський форум українців (ГФУ). Програмними цілями ГФУ визначалися розвиток шкільництва українською мовою, створення мережі гуртків українознавства, художньої самодіяльності, дослідження та збереження місцевих пам'яток української історії та культури, з'ясування долі втрачених архівних та бібліотечних матеріалів, налагодження зв'язків з іншими українсько-русинськими осередками, з Україною та українською діаспорою.

У 1990 р. першою урядово зареєстрованою організацією місцевої діаспори стало “Об'єднання українців у Чеській республіці”. До її складу входять 250–300 осіб, зацікавлених новою можливістю нерепресованого національного вияву. Крім того нараховується близько 500 прихильників української справи. До проголошення незалежності України основні зусилля організації були спрямовані на участь у діяльності Світового конгресу вільних українців, які проживають у Чеській Республіці шляхом культурної та освітньої діяльності [2:51].

У 1994 році зареєстровано нову організацію “Українська ініціатива в Чеській Республіці”, метою діяльності якої є відстоювати ідентичність та самовизначення українців і тих русинів, які не підтримують поглядів і тактики “політичного русинізму” в його опозиційно-сепаратиському ставленні до української держави, а також підтримання та розвиток української культури в рамках європейського та чеського суспільств. УІЧР є членом Європейського та світового конгресів українців, активно співпрацює з урядом ЧР, мерією головного міста Праги, посольством України в ЧР, а також з іншими організаціями національних меншин, які проживають на території ЧР. Голова Української Ініціативи в Чеській республіці – Віктор Райчинець. Слід зазначити, що і син Богдан Райчинець, редактор часопису для українців в ЧР “Пороги”, гідно продовжує родинну справу, підкреслюючи, що: “Я – українець, хоч народився в Празі” [5:1].

ОУЧР та УІЧР функціонуючи переважно в Празі, прагнули розширити діапазон і географію своєї діяльності та розбудувати декілька регіональних філій: ОУЧР – для Моравії та Сілезії з центром в Оставі (1992 р.), УІЧР – в Зліні, Усті-над-Лабем (1997 р.) та Тепліце (2000 р.). Крім того УІЧР у 1999 р. створила Клуб української молоді [7: 202].

Крім згаданих організацій існує також “Чеська асоціація українців” (27 членів). В основному це чеські перекладачі, вчителі, лінгвісти та студенти. Асоціація влаштовує лекції, дискусії та зустрічі з журналістами, науковцями й політичними діячами [2: 51].

У 1999 році в зв'язку з антикучмівськими виступами виникло нове об'єднання – Форум українців в Чехії. За словами Богдана Райчинця – головного координатора діяльності Української Ініціативи в Чеській Республіці: “Це декілька молодих людей, які нещодавно

переїхали до Чехії. Вони хочуть робити свій бізнес – видавати тижневик для українців “Український огляд”. Сподіваються отримати гроші від держави. Однак за чеськими законами вони не є діаспорою, оскільки не мають громадянства. Українська Ініціатива в ЧР наразі не контактує з Форумом українців, бо не погодилися друкувати в “Порогах” їхні постанови, списки тощо. Але особистих конфліктів немає [5:2]. Форум українців в ЧР має доступ до інтернету і на своєму інтернет-сайті висвітлює основні проблеми перебування українських громадян в ЧР.

Українське життя в Чеських землях представлене також ще рядом організацій, що утворилися тут після 1989 р. та розпаду ЧСФР. Поміж ними Союз українських лікарів, Об’єднання українських жінок. Проблеми вивчення й поширення в чеському суспільстві знань про історію та культуру України, її окремих регіонів знаходилися в полі зору таких інституцій з переважно чеською членською базою, як Комітет у справах чехословацьких громадян, незаконно вивезених 1945 р. до СРСР “Вони були першими”, Товариство приятелів Підкарпатської Русі [7: 204].

Українська Ініціатива в Чеській Республіці, Об’єднання українців в Чеській Республіці, згуртувавши на своїй платформі українців, русинів, прихильників української нації незалежно від їхнього віровизначення, в тісній взаємодії з Посольством України в ЧР та іншими зацікавленими інституціями розгорнули доволі активну та різнопланову роботу, спрямовану на збереження і розвиток національної самосвідомості українців, задоволення їх різноманітних потреб та розповсюдження українських справ серед майоритетного населення. Про деякі результати цієї роботи, характер та перспективи розвитку йшлося на звітно виборчих зборах УІЧР, які відбулися в травні 1999 року. В документах, прийнятих зборами, зокрема, наголошувалося: “1. УІЧР організує заходи та методологічно розвиває діяльність на користь членської бази та чеського українства з метою, зокрема, збереження мовної, культурної та національної ідентичності українців та українців-русинів; 2. УІЧР – серйозна партнерська установа для офіційних органів ЧР; 3. УІЧР розвиває структуру організованого життя українців та українців-русинів у ЧР; 4. УІЧР посередництвом своїх заступників висловлюється щодо вирішування проблематики національних меншин у ЧР; 5. УІЧР співпрацює з демократичними українськими установами світу – СКУ, СКУ, УВКР, з демократичними установами України, продовжує конкретну співпрацю з українськими громадами так званої східної діаспори і з організаціями автохтонного українства в Європі. УІЧР співпрацює з організаціями національних меншин ЧР, контактує Об’єднання чехів з Волині та їх друзів; 6. УІЧР та її Клуб української молоді підносять (різними заходами) культурно-просвітній рівень українців та українців-русинів різного статусу; 7. Різними доступними шляхами підтримує УІЧР такі заходи, які сприяють підвищенню іміджу українства та України; 8. УІЧР втримує коректні взаємини з українськими дипломатичними установами (цей факт не виключає висловлювання своїх позицій); 9. УІЧР коректно співпрацює з греко-католицькою та православною церквами; 10. УІЧР і надалі, в силу можливостей, організує гуманітарну допомогу для України; 11. УІЧР і надалі партиципує на українському висиланні Чеського радіомовлення “РЕГІНА ПРАГА”, видає єдиний україномовний часопис у Чехії – кварталник “Пороги”; 12. УІЧР буде всіма доступними для неї шляхами впливати на членську базу та її посередництвом на українців та українців-русинів ЧР щодо позицій під час наступного перепису населення” [12: 3-4].

Чималий авторитет та популярність завоювали численні культурно-політичні та благодійно-гуманітарні заходи, ініційовані ОУЧР (або ОУПУ – Об’єднання українців та прихильників України) та УІЧР: “круглі столи”, конференції, авторські виставки, вистави, вернісажі, фестивалі, благодійні концерти, літературно-художні композиції, дискотеки, дитячі шоу, цикл “Українські зустрічі”, традиційні акції “Український день”, “Маланчин вечір”, “Зустріч культур”, відкриття меморіальних дощок у пам’ять українських і російських емігрантів, панахиди на Ольшанському цвинтарі, допомогіві кампанії, спортивні змагання тощо. Разом з організаціями поляків, словаків, угорців, німців Українська ініціатива стала співзасновником Асоціації національних об’єднань (АПО) Чеської Республіки (zareєстрована Міністерством внутрішніх справ в жовтні 1999 р.), покликаної в якості “інформаційного, дискусійного та координаційного осередку громадських спілок тих націй, що проживають в ЧР, піклуватися про збереження та розвиток культури її засад власної ідентичності, зокрема, мови, традицій та творчої спадщини, як засобів збагачення плюралістичного демократичного суспільства”. Співпрацюючи з державними установами, АПО започаткувала активну діяльність по підготовці Закону про національні меншини ЧР [7: 203].

Невід'ємною складовою частиною життя української спільноти стали інформаційно-видавничі діяльність. Тут виходили українською мовою ілюстрований культурно-політичний кварталник "Пороги" (УІЧР) з накладом 600 примірників та греко-католицький церковний вісник "Єдиним серцем", а також декілька бюлетенів ОУПУ та альманах "Острівська Просвіта". Фінансова допомога уряду Чехії національним меншинам складала в 1997 р. 25 млн. крон і поширювалася на 13 видань, в тому числі українське. На хвилях радіо "РЕГІНА ПРАГА" регулярно проводилися передачі для українців. Плідно працювали українські редакції на розміщених в Празі радіостанціях "Свобода" та "Вільна Європа". Відродилося в нових умовах засноване ще 1928 р. видавництво "Українсько-чеська книга". Українські організації проводили також роботу по підготовці до друку українського некрополя в ЧР та українсько-чеського видання "Кобзаря". За допомогою уряду продовжували видаватися книжки про діячів української культури, науки, мистецтва, які внесли вагомий вклад у розвиток науки і культури Чехії. Серед них праці Беднаржової Т. "Федір Стешко – педагог і теоретик музики" (Прага, 1999). Зелінського Б. "Українська література в чеському контексті в 1965-1984 рр." (Прага, 2000) та інші [7: 204].

Про дедалі більше зацікавлення українською тематикою свідчила і новостворена спеціальність – україністика в Масариковому університеті (Брно), університеті Палацького (Оломоуц) та інших вузах. На філософському факультеті Карлового університету, де працювала спеціальна кафедра, запроваджувалися п'ятирічні магістерські та трирічні бакалаврські студії україністики. В столиці Чехії функціонували українознавчі курси для дітей "Рідна школа", хор св. Володимира та вокально-інструментальний гурт "Ігніс", що склалися з українців. Тут, а також в Карлових Варах при будинках культури діяли національні гуртки мистецької самодіяльності. Осередками українського релігійного життя стали, насамперед, греко-католицька церква св. Климента, а також православні собори Кирила і Мефодія й Благовіщення Діви Марії в Празі [7: 204].

Протягом останніх десятиліть все більшого значення набувала проблема формування конструктивних взаємин чеського суспільства з українськими заробітчанами, кількість яких в країні неухильно збільшувалася. Наплив закордонних іммігрантів в Чехію ілюструє опублікована статистика, з котрої вибрано такі дані: Україна посідає друге після Словаччини місце між тими хто приїхав в Чехію на постійне або тривале проживання. Якщо у 1986 році загальна кількість зареєстрованих на постійне проживання становила 35 тисяч, то у 1993-му – 160 тисяч осіб. за період з 1990 по 1996 рік збільшився також наплив утікачів із посткомуністичних країн. На сьогодні чинні дозволи на працевлаштування мають 19 675 чоловік, з того 6 588 жінок. Спосіб влаштування 19 058 осіб – це індивідуальний дозвіл, і лише 617 працюють за контрактом [17: 25]. Однак, проблема нелегального перебування і працевлаштування українських громадян є досить гострою і потребує нагального вирішення. 50% українців трудяться легально і дев'ятеро з десяти – на некваліфікованих роботах. Лише в Празі опинилося понад 60 тисяч українських нелегалів, а в цілій Чехії ця цифра перетнула 200-тисячну відмітку. Причому уряди обох країн встановили офіційну квоту для винайму українських робітників на рівні 46 тисяч на рік [10: 7-8].

Такий наплив українських заробітчан у Чехію не є випадковим, оскільки порівняно з іншими промислово розвиненими країнами у неї дуже низький відсоток безробіття (у травні 1996 року зареєстровано лише 2,7 %). Наступні роки характеризувалися деяким зростанням рівня безробіття, яке склало 8,6 % і торкалося, зокрема, молодих людей, осіб з мінімальною кваліфікацією, жінок з малими дітьми та інвалідів. Таким чином, Чеська Республіка стала імпортером робочої сили. Приїжджі заробітчани розв'язують не лише власні проблеми. Вони привозять зароблену валюту, яка має позитивне значення для економіки України в цілому. І підписана угода між Україною та Чеською Республікою про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки від 21 березня 1996 року дає підстави для кращих умов праці [13].

Загальну картину буття заробітчан значно погіршує ставлення до них з боку місцевого населення, адже українців у Чехії вважають чи не найбільш кримінальною групою, хіба що після циган, людьми другого сорту, маргіналами, котрих краще обминати. Українського нелегального заробітчанина всі впізнають – запрацьований, немитий, напідпитку, а чехи досить неприязно реагують на їхній зовнішній вигляд. Перше враження формує і подальше ставлення, і громадську думку загалом.

Державний Інститут досліджень громадської думки у 1996 році провів соціологічне

опитування серед 988 чеських громадян, старших за 15 років. Відповіді на запитання “симпатії чи антипатії” до названих держав визначалися п’ятибальною системою: велика симпатія – 1 бал, велика антипатія – 5 балів, нейтральне ставлення – 3 бали. Перші чотири місця дісталися Франції, Австрії, Англії та США. Україні та Росії припали останні місця. До слов’янських країн найприхильніше ставляться громадяни старшого віку. Молодь до 19 років більше симпатизує країнам на перших місцях. За політичними переконаннями цим державам симпатизують прихильники правої консервативної партії. За період 1993-1995 років спостерігалось зростання симпатиків: 9 % – для України та 6 % – для Росії [2:52].

Вагому роль у формуванні такого стереотипу відіграють чеські засоби масової інформації, в яких за словами празького журналіста Франтишека Костлана, панує ксенофобія. Цілковита більшість газетних статей, теле- чи радіоінформацій про іноземців, зазначає автор аналізу, звучить негативно. За останній час не змінився і спосіб інформування, зокрема, і про українських громадян. Часто він або прямо ксенофобний, або підтримує ксенофобні почуття чеських громадян. Це журналіст пояснює тим, що окремі редакції не мають фахівців, які б знали життя чужинців, біженців або подібну тематику. Звідси випливає, що на цю тему пишуть люди, які знають її слабо. Це означає те, що вони нічого не бачили, не цікавляться тематикою, не мають глибших знань про законодавство, життя чужинців чи утікачів у Чехії. А часом виглядає так, немов би то і сама редакція хоче підігравати цим ксенофобним настроєм чи частині тих чеських громадян, котрі ксенофобні настрої поділяють. Частково це пояснюється тим, що редакції надають перевагу більшій кількості глядачів біля телеекранів, більшому тиражу газет перед об’єктивною журналістикою. Протягом двох місяців - лютого та березня цього року -празький журналіст Франтишек Костлан проаналізував понад тисячу газетних публікацій, радіо і телепрограм про українців та громадян інших країн, які живуть і працюють у Чехії. З цього числа негативних матеріалів про іноземців було 860, позитивних лише 38. Наприклад, типові заголовки статей: «Поліція затримала двох українців та одного болгарина» чи «Закінчився суд над українцем» і так далі. Автор наводить і типовий приклад маніпуляції громадською думкою в чеських мас-медіях. Найчастіше це речення такого зразка: «Свідки вночі на місці нікого не бачили, та ймовірно, це могли бути українці». Часом, щоб налаштувати своїх читачів проти іноземців, вважає Франтишек Костлан, деякі чеські журналісти, не вагаючись, вдаються до фантазій чи неперевіреної інформації. Так появляються в матеріалах слівця на зразок «немов би то», «ймовірно», «кажуть», яким, звичайно, в інформаціях не місце. Щоб якимось чином виправити такий стан речей автор статті пропонує громадським організаціям організовувати “круглі столи”, конференції, наприклад “Слово – 21” чи “Людина в біді”. Таке спілкування дуже важливе, тому що коли люди ближче пізнають одне одного, вони побачать в іншому індивідуальність і не намагатимуться втиснути чужинця до якоїсь групи чи графі: той краде, а той у нас забирає роботу. Стосовно ж мас-медій, то редакції мали б самі дбати про кращу освіту своїх журналістів прагнути мати фахівців з окремої проблематики. Франтишек Костлан вважає також, що більше може зробити і чеський уряд. Зокрема, потрібно, щоб іноземці частіше залучались до роботи в Комісії з прав людини чи в урядовому Комітеті зі справ іноземців [11].

Чимало українських заробітчан, які вже не один рік своєю працею приносять Чехії значні прибутки, потрапляють у тенета параграфів і складної бюрократичної машини як наслідок недосконалої системи правового захисту. За словами представника чеської правозахисної організації “Міст за права людини” М. Даніеля: “... Українці у нас бояться жити, тому що вони пов’язані законами поліції для іноземців. Вони бояться відкрито говорити про свої проблеми...” [3]. На даному етапі двосторонніх відносин проводиться робота по зміні окремих положень про перебування іноземців у Чеській Республіці.

У травні 2003 року Форумом українців Чеської Республіки було проведено соціологічне опитування на тему “Ви – іноземець в Чехії. Як часто ви відчували себе дискримінованим (– ою) за національністю?” Респонденти подали наступні відповіді:

- Постійно відчуваю. Це велика проблема для мене – 20 %;
- Часто трапляється – 20 %;
- Інколи – 40 %;
- Жодного разу – 20 %;
- Буває, але ми (іноземці) самі в цьому винні – 0 %.

Згідно результатів опитування близько половини опитаних інколи відчують дискримінацію. Чверть – вважають її постійною проблемою. Своєї провини ніхто з опитаних не

вбачає.

Таким чином, аналіз деяких аспектів становлення та розвитку української громади Чехії у ХХ ст. доводить, що місцеві українці прагнули бути гідними продовжувачами традицій міжвоєнної еміграції і як добре інтегрована частина чеського суспільства всебічно використовувати гарантовані їм Конституцією ЧР права: розвивати власну культуру, поширювані і збирати інформацію рідною мовою, об'єднуватися в національні товариства. Сучасна небагаточисельна українська діаспора має свій імідж, дієві засоби самореалізації та достатній потенціал для подальшого згуртування, розвивається й поглиблює наукове, культурне, ділове співробітництво з Україною, представниками громад українців в інших країнах та з чеським народом. Громада чеських українців відіграє та може відігравати чимдалі важливішу роль у популяризації в Чехії здобутків і досягнень України, утвердженні позитивного іміджу нашої держави в Європі. Проте започатковані "оксамитовою" революцією та утворенням суверенної Чеської Республіки процеси в її середовищі ще не зняли з порядку денного численних проблем, пов'язаних з перспективами виживання українців як національної меншини, відстоюванням ідентичності та самовизначення, збереженням етнокультурної спільності, належного правового забезпечення умов праці громадян України в ЧР та розбудовою організованої структури культурно-політичного життя.

Література

1. Енциклопедія українознавства / Під ред. В. Кубійовича. – Львів, 2000. – Т. 10. – 4015 с.
2. Заїц Б. У чеському дзеркалі // Політика і час. – 1997. – № 4. – С. 51–53
3. Зузук М., Рюхтін В. Форум Українців Чеської Республіки
4. Available: <http://observer.sd.org.ua>
5. Иностранцы о Чехии // Чехия сегодня. – 1 февраля. – С. 7
6. Лівінський О. Інтерв'ю Богдана Райчинця Available: <http://zamek.mukachevo.net/Arhiv>
7. Матеріали Конференції українських організацій Європи та Азії // Пороги. – 1995. – № 4. – С. 2–4
8. Мотрук С. М. Українці в Чехії: національно-культурне та політичне життя // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – Вип. 11: міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т і
9. Історії України НАН України, 2002. – С. 198–206
10. Obivatelstvo CR podle narodnosti // Zprave o situaci narodnostnih mensin v Ceske Republice za rok 2001
11. Оздоровська Н. На заробітки до Чехії // Пороги. – 1999. – № 1. – С. 7–8
12. Пеленська О. Як і що пишуть, показують і говорять про українців чеські засоби масової інформації (за матеріалами статті Франтишека Костлана "Ксенофобія в Чеських мас-медіях")
13. Available: <http://observer.sd.org.ua>
14. Резолюція Звітно-виборчих зборів УІЧР. – Прага, 1999. – С. 3–4
15. Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки від 21 березня 1996 року
16. Available: <http://www.mzv.cz>
17. Українська ініціатива в Чеській Республіці Available: <http://www.ukrayinci.cz>.
18. Хроніка громади // Пороги. – 1995. – № 3. – С. 2–6.
19. Як то жити заробітчанину в Чехії
20. Available: <http://observer.sd.org.ua>
21. Чеська Республіка – ваш партнер. – "PP Agency, s.r.o." у співпраці з Міністерством промисловості та торгівлі, Міністерством закордонних справ, Союзом промисловості Чеської Республіки, Чеською агенцією з підтримки торгівлі, ЧехТрейд, Управлінням Чеських центрів, Центром регіонального розвитку Чеської Республіки, ЧехІнвест/Чеською агенцією з іноземних інвестицій, Експортним та гарантійним страховим товариством / EGAP, 2002. – 90 с.

ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ДОСВІД 90–Х

Незважаючи на більш ніж десятилітній шлях розвитку України як незалежної держави сьогодні все ще залишається актуальним питання подолання нестабільності економічного розвитку, залучення іноземних інвестицій та налагодження широких торговельного-економічних відносин в першу чергу із країнами Європейського Союзу. В контексті розширення ЄС, яке сьогодні стало реальністю, виникає низка питань щодо перспектив подальшої співпраці та можливості інтеграції української економіки в Спільний ринок Європи. В цьому контексті постає необхідність неупереджено та об'єктивно узагальнити досвід економічної співпраці України та ЄС, а тому актуальним є розгляд основних тенденцій розвитку, досягнень та проблем її практичної реалізації як із Співтовариством в цілому, так і в рамках відносин України з окремими країнами-членами ЄС (на прикладі Великої Британії).

При підготовці статі використано матеріали офіційної української періодики (газета Кабінету Міністрів України „Урядовий кур'єр” та журнал Міністерства закордонних справ України „Політика і час”, видання Української інформаційної служби в Лондоні „Визвольний шлях”, видання Посольства Великої Британії в Україні „Британські обрії”, журнал “Економічний часопис”), матеріали наукових видань (збірник наукових праць „Актуальні проблеми міжнародних відносин” КНУ ім. Т.Шевченка), монографічну літературу. Значний обсяг інформації почерпнуто на офіційних Інтернет-сайтах Кабінету Міністрів України, Посольства Великої Британії в Україні, Посольства України у Великій Британії, Британської Ради в Україні, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Урядової Баз даних інвестиційних проектів українських підприємств, а також використано матеріали Інтернет-сайтів Головного управління містобудування, архітектури і дизайну міського середовища м. Києва та Інституту Політики (Київ).

Проголосивши незалежність, Україна стала на шлях перебудови господарської системи на ринкові засади. У зв'язку з розпадом СРСР перед країною природно постали великі труднощі фінансового, адміністративного, ресурсного, кадрового характеру, матеріально-технічного забезпечення новітніми технологіями, потреба конверсії та переорієнтації виробництва на високотехнологічну основу, що стало вимогою часу. Саме тому виникла необхідність в активному залученні в економіку країни досвіду та фінансово-економічних ресурсів розвинених країн світу, розробка спільних проектів та програм по інвестуванню закордонними компаніями підприємств України. Велика Британія як визнаний лідер у банківській, фінансовій, страховій сферах, світовій торгівлі, мореплаванні стала природним партнером України у цьому напрямку.

Протягом зазначеного періоду країнами напрацьована належна договірно-правова база, до якої належать: широкомасштабний Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії від 10 лютого 1993 р. Спільна декларація між Україною і Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії від 15 вересня 1992 р., Меморандум про взаєморозуміння щодо необмеженої свободи пересування від 15 вересня 1992 р., міжурядові угоди „Про сприяння і взаємний захист інвестицій” від 13 лютого 1993 р., „Про повітряне сполучення” від 10 лютого 1993 р., „Про міжнародні автотранспортні перевезення” від 13 грудня 1995 р., Меморандум про взаєморозуміння стосовно технічної допомоги від 10 лютого 1993 р., Конвенція „Про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на дохід і на приріст вартості майна” від 10 лютого 1993 р., а також, безумовно, Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС від 16 червня 1994 року.

Провідними формами економічного співробітництва між двома країнами стали інвестиційна діяльність, торгівля, технічна допомога, а також співпраця в міжнародних економічних організаціях.

Українсько-британські відносини у сфері інвестицій протягом 90-х років пройшли складний процес становлення та розвитку. На наш погляд, у цьому процесі можна виділити 2 основних етапи: 1) оформлення економічних відносин на офіційному рівні і перші контакти ділових кіл обох країн, визначення пріоритетних напрямів співпраці (умовно 1991-1996); 2) ширше розгортання програм економічного (інвестиційного співробітництва) у різних галузях,

перші реальні результати (1997-2001).

Першим вагомим кроком у справі налагодження безпосередніх економічних контактів між країнами став візит до Києва у березні 1992 року делегації британських бізнесменів – представників 15 англійських фірм на чолі з членом виконкому колишньої Британсько-Радянської торгівельної палати Джефрі Бресм. Проведено інтенсивні переговори з представниками українських міністерств, відомств та підприємств. Визначено сектори взаємних інтересів: можливість поставок в Україну різноманітного промислового обладнання, комп'ютерної техніки тощо [1:7]. Британські підприємці ознайомилися з ситуацією в економіці України, станом правової бази, інвестиційним кліматом, надійністю банківської системи.

На офіційному рівні перший крок до співпраці зробила українська сторона. У вересні 1992 р. Лондон відвідав Міністр закордонних справ України А.Зленко. В ході візиту урядовець мав зустрічі із міністрами фінансів, торгівлі й промисловості Великої Британії, зустрівся з англійськими бізнесменами [2:1].

В ході офіційного візиту до Великої Британії Президента України Л. Кравчука в лютому 1993 р. відбувся семінар „Українська ініціатива британських промисловців” в приміщенні Конфедерації британської індустрії за участю урядовців двох країн [3:4]. На прес-конференції Л. Кравчук зазначив, що особливо сприятливими для двостороннього економічного співробітництва є конверсія підприємств ВПК, енергетика, електротехнічна та автомобільна галузі, фінансова сфера, АПК. Результатом візиту стало укладення Угоди про сприяння і взаємний захист інвестицій.

Визначальними для двосторонніх економічних відносин стали 1995 і 1996 роки. У травні 1995 року в Лондоні відбулася Перша міжнародна конференція „Інвестиційне вікно в Україну”, організована інститутом Адама Сміта у Лондоні. У своєму виступі Прем'єр-міністр України Є.Марчук зазначив, що серед пріоритетних галузей іноземного інвестування Уряд України виділяє паливно-енергетичний комплекс, АПК, металургійну і фармацевтичну промисловість [4:2]. Домовленості конференції були закріплені в грудні 1995 р. під час візиту Президента України Л.Кучми до Лондона.

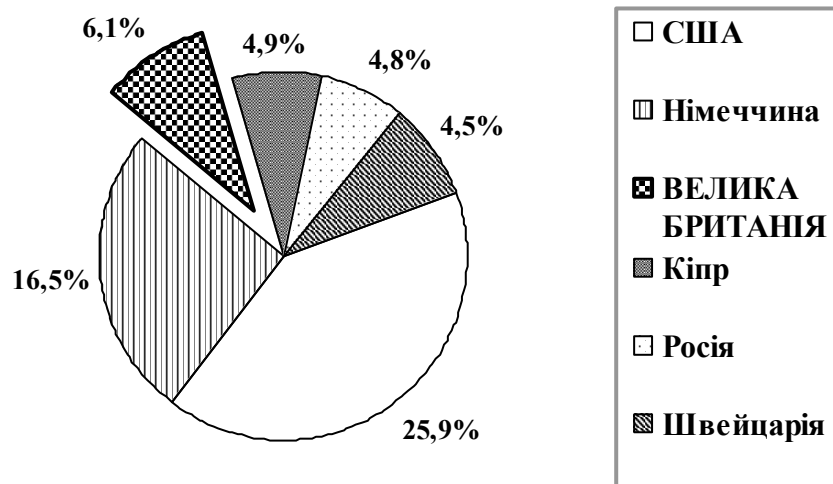
У вересні 1995 року Київ відвідав Державний секретар закордонних справ Великої Британії Малколм Ріфкінд, який у своєму виступі в Інституті міжнародних відносин підкреслив зростаючі можливості для розширення торгівельно-економічного співробітництва двох країн. „Я вважаю, що у сфері комерції ми можемо зробити більше...Ми будемо заохочувати інші британські компанії наслідувати приклади Роллс-Ройса, Брітіш телеком, Ай-Сі-Ел та інших, які вивчають існуючі можливості”, – заявив урядовець [5:16].

Друга міжнародна конференція „Інвестування в Україну” відбулася 12-13 березня 1996 року напередодні візиту в Україну Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж.Мейджора. У конференції взяли участь представники Лондонської інвестиційної компанії на чолі з її головою М. Александером.

Під час візиту до Києва в квітні 1996 р. британського Прем'єра обговорювалися конкретні питання інвестиційної співпраці, зокрема про участь британських компаній (JKX, British Gas, Shell International тощо) у розвідці нафти і газу на території України [6:2].

Завдяки зусиллям обох сторін протягом першої половини 90-х років Велика Британія вийшла на третє місце серед країн-інвесторів в українську економіку (після США та Німеччини).

Станом на 1 січня 1996 року загальний обсяг британських інвестицій склав 52,8 млн. дол. США [8:16]. Про розвиток співпраці підприємців обох країн свідчать такі дані: якщо на 1 січня 1992 року в Україні працювало 4 спільних українсько-британських підприємства, то на 1 січня 1996 року їх кількість досягла 162 [9:141]. Окреслилися основні галузі двостороннього економічного співробітництва: розвідка та видобування нафти і газу, ядерна енергетика, вуглевидобуток, машинобудування і металообробка, фармацевтика, страхування і консалтинг, сільське господарство.



Діаграма 1. Частка вкладів провідних країн-інвесторів в економіку України від загального обсягу іноземних інвестицій протягом 1992 – 1995 років [7:1421]

Яскравим прикладом успішного інвестування британських коштів в економіку України стала діяльність багатьох українсько-британських спільних підприємств, зокрема СП „Донбас Клейс”, яке займається видобутком глини на півночі Донеччини, „Джей Кей Екс”, що працює в Полтавській області над видобутком нафти й газу, „Британіка”, яка займається реалізацією техніки.

На український ринок прийшли такі світові гіганти, як JKC Oil and Gas, British Petroleum Company, Royal Dutch/Shell, British Gas, Remco Energy, Western Geophysical, British Telecom, ICL, Glaxo Wellcome, Smith Kline Beechem, British Aerospace, Zeneca, British Airways, Procter & Gamble тощо.

Питання залучення британських фахівців до реструктуризації вуглевидобувної промисловості обговорювалися під час візиту до Києва Міністра з питань міжнародного розвитку Великої Британії Джорджа Фукса 23-25 листопада 1997 року. Високий гість відвідав Донецьку область, де побував на шахті Мушкетівська, провів переговори з керівництвом регіону щодо шляхів подальшої діяльності британського Фонду Ноу-Хау в реструктуризації вугільної промисловості [10:1]. До справи модернізації гірничого устаткування та переоснащення шахт у Донецькому регіоні залучено ряд британських приватних компаній.

В цілому, увага британського капіталу до Донецького регіону є досить значною. Станом на 1 січня 2000 року загальний обсяг британських інвестицій в економіку регіону (не враховуючи Віргінські Британські острови, від яких надійшло 109,96 млн. дол. США) склав 18,9 млн. дол. США (7,3% всього обсягу інвестицій), що становило третій результат [11:28].

Сильні позиції британського капіталу спостерігаються у Київській (2-ге місце за обсягом інвестицій), Львівській (3-тє місце, вкладено 21 млн. дол. США), а також в Луганській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій, Одеській, Миколаївській областях [12].

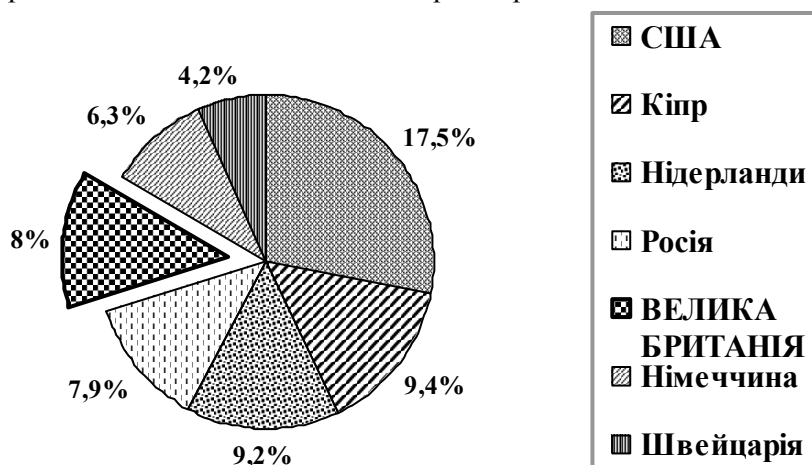
Налагодилися відносини між регіонами обох країн. Зокрема існують і розвиваються взаємозв'язки між містами-побратимами і регіонами-побратимами: Луганськ – Кардиф, Київ – Единбург, Львів – Рочдейл, Одеса – Ліверпуль, Донецька область – Уельс.

У 1997 році за ініціативи посольства України у Сполученому королівстві засновано Українсько-Британську торговельну палату, головною метою якої є сприяння діловим стосункам між Великою Британією та Україною у торгівлі та інвестуванні. Українсько-Британська палата – неурядова організація, яка об'єднує англійські та українські компанії і приватних осіб – всіх тих, хто бажає працювати на українському ринку, а також пропонує допомогу українським компаніям і приватним особам, які бажають зміцнити ділові, комерційні та торговельні стосунки із Сполученим Королівством. Її засновником виступили 20 компаній: британські – Aon Group Ltd, BC Toms & Co, British Petroleum plc, Caspian Securities Ltd, Courtaulds plc, De La Rue, ED & F Man Sugar Ltd, Glaxo Wellcome plc, JKC Oil & Gas plc, KPMG, Procter & Gamble, Rank Xerox Ltd, Shell International Ltd, SmithKline Beecham plc, Thomas & Adamson International Ltd, Unilever plc, White Creative solutions; українські – Міжнародні авіалінії України, Перший український міжнародний банк, Укргазпромбанк [13].

До складу Палати увійшли представники найрізноманітніших сфер бізнесу: юридичні, нафтогазові, фармацевтичні, будівельні, страхові, консалтингові компанії, а також банки, авіалінії, компанії сфери АПК, менеджменту, освіти.

В рамках діяльності палати розробляються важливі інвестиційні проекти. Показовим є проект компанії British Petroleum вартістю у 2 млрд. дол. США спрямований на видобуток природного газу в Дніпровсько-Донецькому регіоні та проект компанії Shell International Ltd, мета якого – участь в інвестуванні і подальшому спільному управлінні системою магістральних експортних газопроводів в Україні [14, 15:6].

Згідно статистичних даних Уряду України станом на 1 квітня 2000 року загальний обсяг іноземних інвестицій в економіку України становив близько 3,4 млрд. дол. США. Частка Великої Британії у загальному обсязі прямих інвестицій склала 264,2 млн. дол. США, або 8% [16]. За цими показниками Велика Британія разом із США, Німеччиною, Голландією та Росією перебувала у п'ятірці найбільших зовнішніх інвесторів України.



Діаграма 2. Частка вкладів провідних країн-інвесторів в економіку України від загального обсягу інвестицій за перше півріччя 2000 року [17]

Зараз в Україні працюють понад 75 британських компаній, діють понад 200 підприємств з британським капіталом [18:169].

Водночас в другій половині 1990-х років окреслилася тенденція наростання пасивності в діалозі між Києвом та Лондоном. Саме рішення уряду Т.Блера у травні 2000 року щодо замовлення транспортного літака в концерну „Аеробус” дало поштовх до провалу проекту „АН – 70”.

Безумовно результати українсько-британської інвестиційної співпраці не можуть задовольняти жодну із сторін. Наведені показники свідчать про недостатнє використання британськими інвесторами своїх потенційних можливостей в Україні. Основними причинами такої ситуації стали, по-перше, часта зміна інвестиційного законодавства в Україні і втручання держави в економічні процеси, а також домінування у діловому житті країни тіньової економіки і організованої злочинності, і, по-друге, негативний досвід діяльності британських фірм на українському ринку, що стало однією із багатьох складових формування негативного іміджу України в економічній сфері. Одночасно, особливо протягом першої половини 90-х років спостерігалася надто значна обережність та недовіра британських підприємців до України, що значною мірою було зумовлено стриманими позиціями політичної верхівки Великої Британії.

Практично всі британські компанії в Україні так чи інакше зустрілися із певними труднощами у своїй діяльності: нестабільність та ненадійність інвестиційної законодавчої бази, податковий та адміністративний тиск, низька ефективність приватизаційного процесу, неефективність роботи та некомпетентність місцевих органів влади. Через ці та інші причини було втрачено певний час та потенційно значні інвестиційні суми. У 1998 році Посол Великої Британії в Україні Рой Стівен Рів в інтерв'ю журналу „Економічний часопис” зазначив: „Загальна сума наших [британських – авт.] інвестицій становить 250 млн. фунтів, що порівняно з потенційними можливостями дуже мало. Причина цього – відсутність в Україні сприятливого

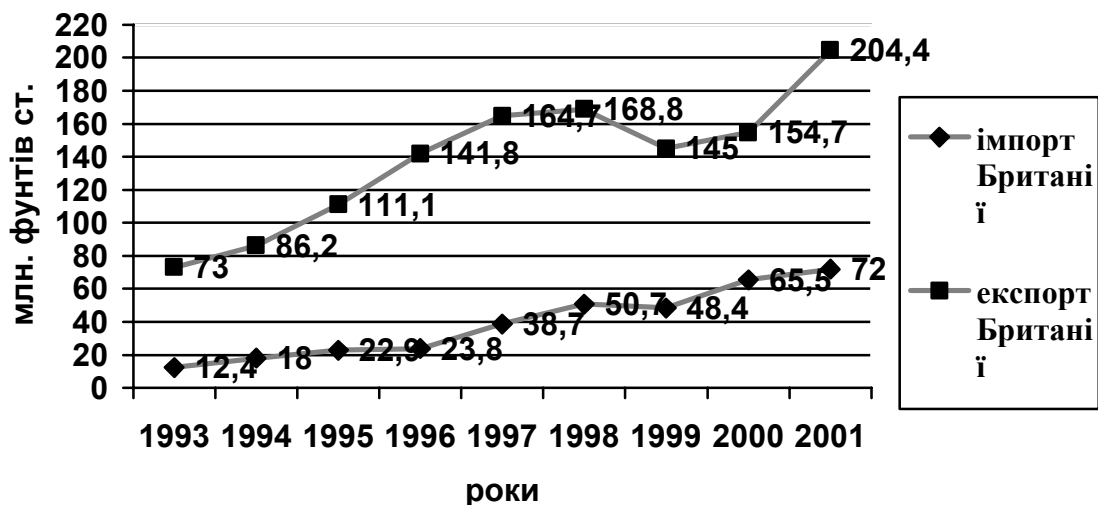
ринкового клімату, налагодженої податкової, стабільної та прозорої законодавчої системи, а також дуже високий рівень корупції. ...Сьогодні ж представники британських компаній, які вже працюють в Україні, постійно потерпають від майже щотижневої зміни або податкового законодавства, або інших нормативів, що регулюють їхню діяльність та лише ускладнюють роботу” [19].

Підводячи підсумки розгляду результатів українсько-британського інвестиційного співробітництва у 90-х роках маємо зазначити, що протягом даного періоду використано далеко не всі його багатогранні можливості. Найбільше зроблено в нафтогазовій галузі паливно-енергетичного комплексу, приладобудуванні та металообробці, будівництві, фармацевтиці, харчовій промисловості, виробництві побутових товарів. Мала певний успіх спільна робота з підтримки малого та середнього бізнесу в Україні.

Торгівельно-економічним відносинам належить центральне місце в економічній взаємодії України та Великої Британії. Серед країн ЄС у 90-ті роки Британія була одним з головних торговельних партнерів України (після Німеччини, Італії та Австрії). При цьому спостерігалася тенденція до зростання експортно-імпортних показників.

Із встановленням дипломатичних відносин між країнами підприємці України та Великої Британії швидко налагодили взаємовигідні продуктивні контакти. Станом на 1992 рік левову частку імпорту останньої (95%) складали машини, устаткування, запасні частини до них, засоби електронно-обчислювальної та оргтехніки [9:54].

Інтенсифікації двосторонньої торгівлі сприяв активний українсько-британський діалог 1993-1996 років, в рамках якого закладено основу договірно-правової бази відносин двох країн, налагоджено стабільні довгострокові контакти між урядовцями та підприємцями, а також укладено стратегічно важливі документи – Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС 1994р. і Тимчасову угоду про торгівлю і питання, пов'язані з торгівлею між Україною та ЄС 1995 р. Для прикладу, експорт Великої Британії з 1995 по 1997 роки щорічно зростав на 25-30 млн. фунтів стерлінгів [20]. Стабільно зростав британський імпорт.



Графік 1. Динаміка експортно-імпортних операцій Великої Британії з Україною у 1993-2001 роках [21].

В цілому, середній показник зростання товарообігу між країнами у 1995-1998 роках складав приблизно 10% щорічно [16].

Знаковими для окреслення можливостей українсько-британських торговельних відносин стали слова Державного секретаря закордонних справ Великої Британії М.Ріфкінда під час візиту в Україну у вересні 1995 року: „Наші країни мають спільний інтерес до розвитку більш вільної торгівлі. Велика Британія є основним виробником та експортером поруч з такими ж партнерами в ЄС. Українські ресурси та потенціал є величезними в сільському господарстві, але промисловість має ще більше значення для вашої економіки, і поготів – для вашого експорту. Мене дуже вразили ваші успіхи в експорті на світові ринки металів, хімічних

речовин, обладнання і текстилю”, - зазначив урядовець [5:12-13].

У першій половині 90-х років встановлено прямі контакти між провідними українськими і британськими підприємствами - Мінмашпромом («Мотор-Січ», НТК ім. О.Антонова) і компанією «Брітіш Ейрспейс», Мінпромом і провідними брокерами Лондонської біржі металів, а також українських компаній з британськими компаніями – покупцями металургійної, хімічної продукції, мінеральних добрив, цементу тощо.

Британія входила у трійку головних європейських партнерів України. Упродовж 1993-1997 року зростання українського експорту до Британії становило 200%, що удвічі випереджало темпи зростання британського експорту до України. Разом з тим негативне експортно-імпортне сальдо для України (за собівартістю товару) в 1997 році становило 126 млн. доларів США [8:23].

У загальній структурі експортних поставок України протягом 90-х років спостерігалось збільшення експорту чорних металів. Значна частка експорту припадала на поставки продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, мінеральних продуктів, харчової сировини. Тенденція неухильного збільшення сировинної частки (натуралізація) українського експорту є, в цілому, негативною на перспективу. Втрачаючи традиційні ринки, не оновлювалися основні засоби виробництва, повільно залучалися сучасні технології машинобудування. За інформацією комерційного відділу посольства Великої Британії в Україні у порівнянні з 1995 у 1997 році майже удвічі зменшився експорт продукції харчової промисловості України за рахунок різкого скорочення експорту цукру, лікєро-горілчанних виробів, зернових культур [22].

У 1998-1999 роках зовнішньоекономічні зв'язки України, її регіонів здійснювалися в ускладнених умовах, на які впливали ряд внутрішніх та зовнішніх чинників. Насамперед це погіршення кон'юнктури на традиційних зовнішніх ринках для українських товарів, наслідки фінансової кризи 1998 року, а також низька конкурентноздатність більшості товарів українського експорту.

У 1999 році відбулося падіння українсько-британського товарообігу на 15%, причому головним чином через різке (на 33%) зменшення імпорту товарів та послуг в Україну [16]. У зазначений період британський експорт скоротився з 168,8 до 145 млн.ф.ст, а імпорт – з 50, 7 до 48, 4 млн.ф.ст.

У 2000-2001 роках відзначаємо зростання загальних обсягів взаємної торгівлі, але у протилежному напрямку – спостерігається зростання майже на третину імпорту британських товарів в Україну та одночасне зниження експорту українських товарів у Велику Британію [16].

Сполучене Королівство станом на 1 січня 2000 року займало 5-те місце в переліку найбільших експортерів до України серед країн-учасниць Організації економічної співпраці та розвитку і 4-те серед країн ЄС. У 2000 році британський експорт становив 154,7 мільйони фунтів стерлінгів (що на 10 млн. менше ніж у 1997 р.) і складався головним чином із телекомунікаційного обладнання, текстильних виробів, пряжі, готової продукції та продукції промислового машинобудування. Імпорт з України переважно складався з пального та нафтопродуктів, одягу, транспортного обладнання, залізних і сталевих виробів, вугілля [20]. У 2001 році український експорт до Британії складав одяг, устаткування ядерної енергетики, залізо і сталь (прокат), нафта і нафтопродукти тощо на загальну суму 72 млн.ф.ст. Сполучене Королівство у 1997-2001 роках зайняло друге місце після Росії за обсягами замовлень українських транспортних послуг [23:87].

Двосторонні торгівельно-економічні відносини не були б ефективними без існування певної інфраструктури, яку формують низка організацій різного рівня. Серед них слід виділити Британсько-Українську торгівельну палату з офісами в Лондоні та Києві, урядові організації: „Британська міжнародна торгівля” зі своїми підрозділами „Британські торгові партнери” та „Інвестування до Великої Британії”, Східно-Європейська торгівельна рада (EETS), Торгівельно-економічна місія при Посольстві України у Сполученому Королівстві та комерційний відділ Посольства Великої Британії в Україні, інші міністерства та відомства, галузеві організації.

Аналізуючи вищенаведену динаміку українсько-британських торгівельно-економічних відносин та результати наприкінці 90-х років можемо стверджувати про відсутність стабільних і довготривалих торгівельних зв'язків між двома країнами. Цей висновок не стосується співробітництва окремих українських та британських компаній, які вже визначили свої пріоритети та місце на відповідних ринках, а відображає загальні тенденції взаємної торгівлі

протягом періоду, що розглядається. Встановлення таких зв'язків залишається головним завданням зацікавлених установ та організацій в обох країнах.

Результати українсько-британської торгівлі наприкінці 90-х років, безумовно не відображали реальних її можливостей. Причинами недостатніх темпів розвитку торгівлі, на наш погляд, стали: ускладнення в економічній ситуації України; затягування процесів структурної перебудови економіки; недостатня ефективність державних механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності України та підтримка державою свого виробника у просуванні на міжнародні ринки; очевидне недостатнє усвідомлення позитивної ролі Великої Британії, яку вона могла б відіграти у справі підтримки надання Україні торгових пільг, здобуття повноцінного членства у СОТ, вступу до європейської зони вільної торгівлі.

Негативно впливали на динаміку та обсяги торгівлі також обмеження щодо імпорту, експорту та перевезення товарів щодо України з боку ЄС, які завдають чималих збитків торгівельній діяльності та формують для неї зазвичай штучні бар'єри. В цьому контексті зазначимо: хоча Велика Британія і залишається послідовним прихильником розширення ЄС, в тому числі і за рахунок нових незалежних держав, проте британська політика не може нехтувати загальними тенденціями розвитку діалогу між Києвом і Брюсселем.

У 1995 році українською стороною було передано Великій Британії списки пріоритетних галузей економіки України, що потребують технічної допомоги. Реалізацію державних інвестиційних проектів Сполученого Королівства здійснює Міністерство з питань міжнародного розвитку (Department for International Development – DFID), до утворення якого в 1997р. програма британської технічної допомоги Україні та іншим країнам Східної Європи і колишнього СРСР здійснювалася урядовим фондом „Ноу-Хау” (в тому числі в рамках діяльності програми ЄС TACIS). Фонд технічної допомоги „Ноу-Хау” станом на кінець 1995 року надав допомогу 150 проектам вартістю майже 13 млн. фунтів в різних галузях, – від перебудови енергетики та сільськогосподарського сектора до надання радників органам виконавчої та законодавчої влади України. У 1996 році витрати фонду збільшилися на 40% [5:15]. Фонд сприяв впровадженню в українську економіку нових видів кредитно-фінансових відносин, зокрема таких перспективних як лізинг. У 1996-1997 роках програму поширено на Луганщину, організовано серію радіопередач компанії Бі-Бі-Сі про те, як робити бізнес, та проведено консультативну роботу з питань комерційної перебудови великих сільських господарств. У програмах фонду взяли участь такі провідні британські технологічні компанії як Glaxo Wellcome, Smith Kline Beechem, Zeneca. Загальна вартість існуючої програми DFID у 1997-2000 роках складала приблизно 9 млн. фунтів стерлінгів щорічно.

Комплексна програма DFID, охопила, Київську, Донецьку, Львівську, Луганську, Одеську, Харківську та Хмельницьку області, і включає спільні проекти з державними установами на центральному, обласному та районному рівнях, співробітництво з громадськими організаціями та приватними структурами. До програми залучено різні сектори, серед яких сільське господарство, вугільна промисловість, навколишнє середовище, розвиток малого та середнього бізнесу, соціальний захист. Реалізуються проекти технічної допомоги в галузях реформування державного управління, макро-економічного менеджменту, розвитку підприємств.

Протягом другої половини 90-х років працювали програми підтримки обласних центрів працевлаштування та місцевих ініціатив з активної політики зайнятості (Львів, Харків), інституційної підтримки обласних адміністрацій з надання адресної соціальної допомоги (Львів, Харків), підтримки мережі громадських інформаційно-консультаційних послуг для громадян (Львів, Харків), інституційної підтримки Школи соціальної роботи при Києво-Могилянській Академії (Київ), схеми малих грантів з підтримки партнерських стосунків у галузі соціального захисту [24]. Більшість цих програм працюють і сьогодні.

Важливим є внесок Великої Британії у співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями, зокрема Світовим Банком та Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), адже Сполучене Королівство є одним із основних країн-донорів.

Вже перша позиція для України - Позиція інституційного розвитку, надана Світовим банком у 1993 році – була підтримана грантовим фінансуванням з боку МВФ, ЄС, Британського фонду "Ноу-Хау". Донори впроваджують широке коло програм, мета яких – розбудова громадянського суспільства, зміцнення громадських об'єднань, підтримка реформ на місцевому рівні, вдосконалення системи допомоги бідним, проведення економічної просвіти населення, програми розширення участі жінок в житті суспільства тощо. Починаючи з 1992 р.

Світовий банк затвердив надання загалом 24 позик та чотирьох грантів Глобального екологічного фонду на загальну суму майже 3,4 млрд. дол. США [25]. Надзвичайно цінними були заходи, які здійснювало Агентство міжнародного розвитку США та Департамент міжнародного розвитку Великої Британії на муніципальному рівні та на рівні територіальних громад, які доповнювали програму Світового банку з муніципального розвитку. Крім того, Департамент міжнародного розвитку Великої Британії сприяв розвитку територіальних громад через Пілотний проект Фонду соціальних інвестицій у Хмельницькій області та допомагав у пом'якшенні соціальних наслідків закриття шахт у вугільних регіонах.

Одним із прикладів українсько-британської співпраці із залученням ЄБРР, штаб-квартира якого знаходиться в Лондоні, є інвестування в нафтогазовий комплекс України. Зокрема, у 1995 році Полтавська нафтова компанія (спільне підприємство, створене британською компанією „Джей Кей Екс”) першою з українських недержавних підприємств отримала кредит ЄБРР на суму 8 млн. дол. США. [26:2]. ЄБРР здійснювала кредитування діяльності британських компаній Shell, British Petroleum, JKH щодо розробки енергоресурсів шельфу Чорного моря. Банк також взяв зобов'язання щодо фінансування закриття ЧАЕС, проекту добудови енергоблоків на Хмельницькій та Рівненській АЕС. Загальна вартість усіх інвестиційних проектів ЄБРР в Україні протягом 1993-2002 років склала 2503 млн. євро [27].

Незважаючи на певну нестабільність та дисбаланс, наявність низки об'єктивних та суб'єктивних гальмуючих чинників, українсько-британське економічне співробітництво має значний потенціал на перспективу. Для цього сприяння та підтримка малого підприємництва повинна нарешті стати пріоритетною складовою державної політики України. Разом з тим зусилля по активізації зовнішньоекономічної діяльності в ключових секторах української економіки не матимуть бажаного ефекту без розробки загальнодержавної концепції залучення іноземних інвестицій, в тому числі британських. Окрім того досі немає перспективної комплексної програми українсько-британського економічного співробітництва, яка б забезпечувала його стабільність.

Надзвичайно важливо для України враховувати зовнішньоекономічний курс Великої Британії. Країна має достатню політичну волю та економічну зацікавленість у тому, щоб перевести співробітництво Україна-ЄС у більш конкретну і прагматичну площину.

Література

1. З берегів Британії//Урядовий кур'єр. – 1992. – березень. – С. 7.
2. Дипломатичний канал/Візит до Великобританії//Урядовий кур'єр. – 1992. – 18 вересня. – С.1.
3. Сорока М. Де є бажання, там є і шлях/Репортаж про офіційний візит до Великобританії Президента України Леоніда Кравчука//Урядовий кур'єр. 1993. – 16 лютого. – С.4-5.
4. У Лондоні про Україну // Урядовий кур'єр. – 1995. – 27 травня. – С.1-2.
5. Великобританія неухильно підтримуватиме вас / Виступ Малколма Рифкінда, Державного Секретаря у закордонних справах Великобританії та у справах Співдружності, в Українському інституті міжнародних відносин 4 вересня 1995р.// Політика і час. – 1995. - №10. – С.10-17.
6. Власенко В. Вітер з Альбіону потеплішав//Урядовий кур'єр. – 1996. – 20 квітня. – С.1-2.
7. Козак О. Інвестиційний клімат на ринку іноземних інвестицій//Визвольний шлях. – 1996. - №12. – С.1417-1424.
8. Майко В. Без істотних проривів. Українсько-британські торговельно – економічні відносини за сучасних умов // Політика і час. – 1998. – №11-12. С.14-24.
9. Васильєва-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944-1996).– К.: Освіта, 1998. – С.53-54, 141.
10. Новини першої полоси/Про візит до Донецька Міністра Держ. Департаменту Великої Британії з міжнародного розвитку Джорджа Фукса//Урядовий кур'єр. – 1997. – 27 листопада. – С.1.
11. Макогонов Ю.В., Кравченко В.А. Влияние функционирования свободных экономических зон на экономическую безопасность государства//Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 26. – К., 2001. – С.28-31.
12. База даних інвестиційних проектів українських підприємств. – 2000. Available: www.imvu.com.ua/
13. Британко-Украинская Торговая Палата/Офіційний Інтернет-сайт Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища м. Києва. – 1998. Available: www.grad.kiev.ua/journal/j98'3/arttorg.html
14. Новини МЗС України від 28 липня 1999 року. Прес-реліз/Зустріч Міністра закордонних справ України Б. Тарасюка з членами Британсько-Української торгівельної палати. – 1999. Available: www.kmu.gov.ua/info/m1999/0728.html
15. Зі Сходу на Захід/Інтерв'ю керуючого директора об'єднання „Роял Датч/Шелл Груп” Марка Муді-Стюарта кореспонденту „Урядового кур'єру”//Урядовий кур'єр. – 1997. – 9 жовтня. – С.6.

16. Інвестори реагують на економічне зростання/Прес-реліз зустрічі Прем'єр-міністра України В. Ющенка з представниками Британсько-Української торгівельної палати. – 2000. Available: www.kmu.gov.ua/Week/2900/topics.htm
17. Сторінка новин інтернет-сайту Інституту Політики (Київ).- 2000. Available: www.tomenko.kiev.ua/cgi/redirect?url=pc12-2000-05.html
18. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К, 2003. – 227 с.
19. Рів Р. Британський досвід трансформації економіки може стати корисним для України// Інтерв'ю пана Роя Стівена Ріва, Надзвичайного та Повноважного Посла Королівства Великобританії та Північної Ірландії в Україні, журналу “Економічний часопис”. Available: <http://www.iren.pi.net.ua/data/ist/journal/998/riv.htm>
20. Британська торгівля та інвестування//Британські обрії. - №1. – 2004. Available: <http://www.britemb-ukraine.net>
21. Valchyshen O. UK and Ukraine: connecting Europe's edges. – 2002. Available: www.ukremb.org.uk/
22. Офіційний Інтернет-сайт Посольства Великої Британії в Україні: <http://www.britemb-ukraine.net>
23. Олефір В. Більше послуг, хороших і різних//Політика і час. – 2003. - №7. С. 86-92.
24. Програма прогнозування розвитку технологій//Офіційний Інтернет-сайт Британської Ради в Україні. – 2000. Available: www.britishcouncil.org.ua/ukraine/science/ukefor.htm
25. World bank and Ukraine: ten years of partnership//Офіційний Інтернет-сайт Світового банку. – 2002. Available: www.worldbank.org.ua/eca/Ukraine
26. Олійник О. Київ – Лондон: за європейським часом// Урядовий кур'єр. – 1996. – 20 квітня. – С.4.
27. Проекти ЄБРР в Україні// Офіційний Інтернет-сайт Європейського Банку Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) – 2002. Available: www.ebrd.com/ukraine

*студ. 42 гр. істор. ф-ту Володимир Мороз
наук. керівник – доц. І.М.Боровська*

УКРАЇНСЬКО-НІДЕРЛАНДСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Становлення державності передбачає наведення зовнішніх політичних, культурних і економічних контактів. Останні відіграють важливу роль у світовому розподілі праці, забезпеченні необхідного рівня життя населення тощо. Україна – не виняток, тому до завдань її зовнішньої політики відносяться, зокрема: входження національного господарства до світової економічної системи для його повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу, захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном та поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера [5: 76].

Від обраних методів, прийомів і темпів реалізації цих завдань значною мірою залежить наше майбутнє життя і його рівень. На фоні сучасних глобалізації та інтеграції Україна просто зобов'язана й змушена налагоджувати все тісніші зв'язки із державами-сусідами, найрозвинутішими країнами, державами – джерелами необхідної для нас сировини і тими, де проживає чисельна українська діаспора...

До списку країн, із якими Україні необхідно підтримувати добрі стосунки варто зарахувати і Королівство Нідерланди або Голландію – європейську державу із населенням близько 16 млн. чол. Важливість її для нас пояснюється як наявними вже статистичними показниками, так і бажанням контакту з боку самої Голландії.

Нідерланди посідають третє місце серед європейських країн за розмірами допомоги Україні, особливо в сільському господарстві, харчовій промисловості, енергетиці, транспорті; є четвертим за розмірами торговим партнером України (товарообіг між Україною і Нідерландами торік становив \$727 млн.) [11].

Королівство Нідерландів створило спеціальні програми для налагодження взаємостосунків із країнами Східної Європи і Україною в тому числі: PSO (The Program for Cooperation with Countries in Central and Eastern Europe), метою якої є підтримка переходу до ринкової стабільної економіки. Під цією програмою голландський уряд створює проекти, призначені нідерландським компаніям для передачі знань і досвіду із подальшою реалізацією інвестицій. Щорічний бюджет програми за 1999-2000 роки становив \$9 млн. [7: 686; 9].

Згідно програми PEPS голландські компанії і консорціуми можуть подавати пропозиції щодо діяльності експортного характеру. Робота в межах програми передбачає вивчення можливостей, визначення проекту та підготовче навчання перед інвестицією.

При вивченні Українсько Нідерландських двосторонніх взаємин обов'язково слід

зазначити, що вони тісно переплетені із відносинами Україна – Євросоюз та Україна – НАТО.

Королівство Нідерландів визнало Україну разом з іншими державами Європейського Союзу 31 грудня 1991 року [10]. Дипломатичні відносини між обома країнами встановлено 1 квітня 1992 року шляхом обміну дипломатичними нотами. Посольство Нідерландів в Україні відкрито восени 1992 року Послом цієї країни Робертом Серрі. Посольство України в державах Бенілюкс, у функції якого також входило представництво інтересів України в Нідерландах, було відкрито у Брюсселі влітку 1993 року Послом України В. Василенком. Самостійне дипломатичне представництво України в Королівстві Нідерландів розпочало свою діяльність в Гаазі у травні 1999 року [10]. До речі вже на 2001 рік одна із тридцяти торгово-економічних місій України при відповідних дипломатичних представництвах діяла і в Голландії [6: 563].

Зустрічі між обома сторонами на високому і найвищому рівнях розпочалися офіційним візитом прем'єр-міністра В. Кока в Україну 12-14 березня 1996 року. Вже в травні прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко побував із офіційним візитом у Нідерландах, де зустрівся зі своїм колегою [7: 686; 10]. 4-6 лютого 1997 року Голландію відвідав із робочим візитом міністр закордонних справ України Г. Удовенко. 1-3 квітня 1997 року Україну в якості представника країни – головуєчого в той час у ЄС відвідав держсекретар Міністерства закордонних справ Нідерландів М. Патейн [10]. 2-3 грудня 1997 року Королівство Нідерланди відвідав Президент України Л. Кучма.

Деяке “затишшя” у відносинах 1998 року компенсоване наступним 1999-м. В березні на запрошення Парламенту та Національного Банку Нідерландів відбувся робочий візит туди Голови Верховної Ради України О. Ткаченка та Голови Національного Банку України В. Ющенка [10].

Для розвитку співробітництва в галузі сільського господарства важливим був візит до Голландії делегації України на чолі з віце-прем'єр-міністром М. Гладким 23-27 травня 1999 року. А вже в червні туди здійснили поїздки заступник міністра юстиції України В. Забігайло та Голова Держкомітету України з науки та інтелектуальної власності С. Довгий. 26 вересня – 3 жовтня 1999 року в Києві перебувала делегація Міністерства сільського господарства Нідерландів очолена його секретарем Й. Йоустра. І буквально недавно – 19 квітня 2004 року Україну відвідав прем'єр-міністр Королівства Нідерландів Я.Балкененде, який разом з Л. Кучмою підписав домовленість про спільні дії урядів двох країн [11].

На даний час Українсько-нідерландські економічні взаємини базуються на низці різнопланових двосторонніх та колективних договорів.

Актом, що визнав необхідність, доцільність та бажаність офіційного врегулювання економічних стосунків між Україною і Нідерландами була підписана у Києві 25 січня 1992 р. „Угода про взаємне надання сприяння торгово-економічним делегаціям між ТПП України і Нідерландською радою по сприянню торгівлі”.

14 вересня 1992 року в Брюсселі Україна і ЄС підписали меморандум, що підтвердив необхідність: затвердити обмінними листами продовження взаємних зобов'язань, які впливали з договору 18 грудня 1989 року між ЄС та СРСР про торгівлю і економічну співпрацю; провести переговори для укладення нової угоди про партнерство, співробітництво, а також і про політичний діалог між Україною і ЄС.. Угода про партнерство, співробітництво і співпрацю між Україною і ЄС підписана 14 червня 1994 року в Люксембурзі. Вона наголошує на важливості демократичних цінностей, поважанні прав людини та меншин і визнання прав ринкової економіки [1: 294].

14 липня 1994 року в Києві було укладено Угоду між Україною та Королівством Нідерланди про сприяння та взаємний захист інвестицій, в якій гарантовано права інвестора нарівні з правами громадян кожної зі Сторін або на рівні громадян інших держав на території кожної зі Сторін. Винятки становлять лише випадки: а) згідно із Угодою про запобігання подвійного оподаткування; б) країна бере участь в митних союзах, економічному союзі, зоні вільної торгівлі або подібних інституціях; в) на підставі взаємодії країни з іншою країною. Угода дає забезпечення захисту Сторін від неекономічних чинників. Дія документу поширюється на п'ятнадцять років із можливим автоматичним продовженням ще на 10 років [2; 12].

Наступним кроком врегулювання економічних відносин між обома країнами стала домовленість щодо оподаткування. Відповідні питання між Голландією та СРСР базувались від 21 листопада 1986 року на Конвенції про подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і майно. Тривалий час чинність цього договору поширювалась і на стосунки

Королівства Нідерланди з Україною. Однак 24 жовтня 1995 року обидві сторони підписали Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно. 12 липня 1996 року вона ратифікована Законом Верховної Ради України і набрала чинності. Відповідні законодавчі акти закріплюють недискримінаційний характер стосунків між Договірними Державами, їхніми громадянами, підприємствами та фізичними особами, які не є резидентами однієї або двох держав [3].

Конкретні кроки України в економічних реформах і поступовому входженні до світової ринкової системи мусили, однак, отримувати закріплення і офіційне вираження у відповідях ЄС. Отож на засіданні Комісії зі Співпраці України з ЄС в травні 1996 року міністр закордонних справ України Г. Удовенко висловився за надання Україні статусу держави з перехідною економікою і апелював до ЄС, щоб він підтримав прагнення України до Світової Організації Торгівлі (СОТ). У відповідь ЄС визнав за Україною статус держави з перехідною економікою і прийняв план своїх дій на її підтримку [1: 295]. Ця ж лінія сприяння продовжена двосторонньою угодою між Кабінетом міністрів України та урядом Королівства Нідерландів про технічне співробітництво 11 травня 1998 року, ратифікованого Законом Верховної Ради України від 17 березня 1999 року. Документ спрямовано на встановлення загальних юридичних правил і процедур здійснення та виконання проектів або програм співробітництва між обома державами, яке відбуватиметься у вигляді технічної, фінансової та гуманітарної допомоги [13].

Окремі галузі, з огляду на їхню важливість та перспективність у світлі подальшої взаємної праці змушують обидві сторони вдаватися до детальнішого їх регулювання. Так Україна належить до першої десятки країн – експортерів зброї і тут її інтереси тісно переплітаються із зацікавленнями інших держав та діяльністю впливової структури НАТО. Відповідно до цих посилок 9 липня 1997 року в Мадриді було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО. Обидві (і Нідерланди, як член Північноатлантичного альянсу) сторони зобов'язались розвивати і зміцнювати своє співробітництво в галузі експорту озброєнь та передачі супутніх технологій [7: 643; 14].

Іншою галуззю пріоритетного співробітництва видається сільське господарство. В Нідерландах воно високоефективне і раціонально збудоване, а в Україні саме перебуває на стадії формування своєї інфраструктури та окремих напрямків. Отож широким є поле для переймання досвіду й технологій. Наприклад, українське квітникарство могло би багато навчитись в голландського [15: 360]. Часто агропромислова продукція виступає предметом експортно-імпортних операцій і саме для цього 5 серпня 1993 року укладено Угоду про співробітництво між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського господарства і рибальства Королівства Нідерландів. Вона спрямована на сприяння розробці і здійсненню ветеринарно-санітарних заходів про здійсненні експорту, імпорту, транзиту тварин, продуктів і сировини тваринного походження, а також тваринних кормів з метою попередження можливості передачі збудника інфекційних хвороб з Території держави однієї з Сторін на територію держави іншої Сторони [14].

Досить вагомими статтями прибутку обох сторін в сфері сільського господарства є насіння різних сортів рослин, що підтверджено Угодою про співробітництво між Державною Комісією України по випробуванню та охороні сортів рослин та Асоціацією Нідерландів "Плантум НЛ", підписаною в Гаазі 6 грудня 2001 р.

Як наслідок таких активних зв'язків, між обома країнами налагоджено інтенсивні пасажирські та транспортні перевезення, які регульовані Угодою між Урядом України і Урядом Королівства Нідерландів про повітряне сполучення від 7 вересня 1993 р., яка набула чинності 1 серпня 1994 р. та Угодою між Урядом України і Урядом Королівства Нідерландів про міжнародні автомобільні перевезення. Підписана в Києві 7 вересня 1993 р., набула чинності 1 січня 1995 р.

Практично всі пункти українсько-нідерландського співробітництва зберігають тенденцію до росту своїх кількісних та якісних показників. Економічна співпраця в майбутньому, на нашу думку, матиме ще більші стимули для свого розвитку при розширенні ЄС на схід – до кордонів України і при зростанні довіри до нашої економіки за здійснення послідовної лінії реформ на шляху до відкритого, хоча й частково протекціонованого державою ринку. Висвітлені у статті процеси представляють особливий інтерес для чіткого розуміння закономірностей та особливостей післякризового становлення Української економіки на фоні загальноісторичних перспектив двадцятого століття.

The article is devoted to the analysis of Ukrainian-Netherlands economic mutual relations and

illumination of legal base of their adjusting.

Література

1. Дипломатія сучасної України. – К., 1997. – 586 с.
2. Закон України про ратифікацію Угоди між Україною та Королівством Нідерланди про сприяння та взаємний захист інвестицій – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Конвенція між Україною і Королівством Нідерландів про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно – (текст цього і наступних актів люб'язно надані працівниками Посольства Королівства Нідерландів в Україні, за що автор висловлює щиру вдячність).
4. Котлер Ф. Основы маркетинга: перевод с английского. – М.: Ростинтэр, 1996. – 704 с.
5. Марущак М.Й. Історія дипломатії XX століття: Курс лекцій. – Львів: Бескид Біт, 2003. – 304 с.
6. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 200 роки): Підручник. – К.: Либідь, 2001. – 624с.; 7. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736с.; 8. Закон про ратифікацію Угоди між Україною та Королівством Нідерланди про сприяння та взаємний захист інвестицій – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; 9. Офіційний сайт Посольства Королівства Нідерландів в Україні – <http://www.holland.com.ua/>; 10. Офіційний сайт Посольства України в Нідерландах – <http://www.oekraine.com/core/ukrhol.htm>; 11. Сайт ISTV – <http://www.ictv.com.ua/content/publications/ukraine/qwkjehkwlqkj.html>; 12. Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій між Україною та Нідерландами – люб'язно надана працівниками Посольства Королівства Нідерландів в Україні; 13. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Нідерландів про технічне та фінансове співробітництво – люб'язно надана працівниками Посольства Королівства Нідерландів в Україні; 14. Угода про співробітництво між Міністерством сільського господарства і продовольства України та Міністерством сільського господарства і риболовства Королівства Нідерландів в галузі ветеринарії – люб'язно надана працівниками Посольства Королівства Нідерландів в Україні; 15. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору – <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=ua-nato&sub=har>.

ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

*студ. 51 гр. ф-ту ПВПК Наталія Богомоллова
наук. керівник – доц. О.В. Гузар*

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПИСЬМУ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ

Завдання батьків та педагогів – не тільки підготувати дитину до “дорослого” життя, навчити її певній сумі знань і навиків, але й виявити її неповторну індивідуальність, допомогти розвитку її сильних властивостей і переборюванню слабких. Знання психофізіологічних властивостей індивідуальності є тим інструментом у руках вчителя, котрий дозволяє знайти основні підходи до вирішення педагогічних завдань не на основі примусу, а на базі розуміння, на основі діалогу: дитина – дорослий.

Однією із таких властивостей є функціональна асиметрія рук. Близько 90% всіх людей має ведучу праву руку. Решта 10% - це ліворукі і амбидекстри (“оборукі”). Як правило, ліворукість є природною ознакою, однак у рідкісних випадках вона може бути наслідком незначних пошкоджень окремих частин головного мозку.

І найперша проблема, з якою зіштовхуються ліворукі діти із приходом до школи, є навчання їх письму.

Досвід функціонування сучасної початкової школи переконує у надзвичайній актуальності цієї проблеми.

Ліворукість – не забаганка, не дивацтво окремої людини і не вада розвитку, а трохи інша організація роботи півкуль головного мозку, коли домінує права (у правшів – ліва) півкуля.[2] Сьогодні про це знають, напевно, всі. Як і про те, що лівші досить часто відчувають себе не затишно в світі праворуких.

Занепокоєння щодо стану таких дітей спонукали нас зробити спробу вивчити це явище. Дослідження мало на меті аналіз головних досягнень науки з особливостей ліворукої дитини та систематизація і узагальнення практичного досвіду щодо роботи вчителя початкових класів з ліворукими дітьми.

Проблема ліворукості є однією з найменш досліджених та найскладніших для педагогів-практиків. Тривалий час вважалося, що дітей, які працюють лівою рукою активніше ніж правою, необхідно перевчати, керуючись при цьому загальними вимогами до навчально-виховного процесу. Але, перевчаючи ліворуких дітей, педагоги зіткнулися із надзвичайними труднощами, наслідки яких, як правило, виявлялися і в подальшому житті таких дітей, ліворукі діти переувчалися важко, без бажання, у них часто з'являлися невротичні реакції.

Сучасні наукові дослідження таких вчених, як А.П. Чупріков та М.М. Безруких, дали змогу обґрунтувати труднощі в переучуванні ліворуких дітей. З'ясовано й доведено, що ліворукість — це психофізіологічне явище, зумовлене відмінностями у розподілі функцій між півкулями мозку.[7] У медичній енциклопедії ліворукість розглядається як переважне користування лівою рукою при виконанні різноманітних дій. Як правило, ліворукість зумовлена генетично, але може бути пов'язаною з ураженнями головного мозку в антенатальному періоді, під час пологів та бути наслідком порушення нормального розвитку центральної нервової системи. Ліворукість є результатом одного з варіантів структурно-функціональної асиметрії мозку на кірковому та підкірковому рівнях організації функцій [8]. Отже, примушувати ліворуку дитину писати правою рукою — означає прямо втручатися у вже сформовану складну функціональну систему. Якщо дитина пише лівою рукою, це означає, що процес писання (малювання) регулюється (хоча б частково) правою півкулею головного мозку. Тому, наполягаючи на тому, щоб вона писала правою рукою, дорослі створюють додаткове навантаження для систем лівої півкулі, які у процесі розвитку мозкових структур у такої дитини відповідають за інші функції та процеси.

На даний час цією проблемою займаються такі учені, як: А.П. Чуприков, М.М. Безруких, Т.А. Доброхотова, С. Спрінгер, Г. Дейч, М.Г. Князева, В.Ю. Вільдавський В.Ю. та ін.

Загалом в Україні ліворуких не так уже багато – лише 5-12%. [4] Проте останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості таких людей. У загальноосвітніх школах України їхня кількість за останнє десятиліття збільшилась в 3-4 рази. На сьогодні у початкових класах навчальних закладів м. Тернополя нараховується 412 ліворуких дітей. Найбільше (35) у

19-ій школі.

Проте виникла нова проблема, яку доводиться розв'язувати педагогам: ліворука дитина у праворукому колективі. Учителю необхідно опанувати особливу методику навчання письма (як посадити учня за партою, як покласти зошит, підручник, як тримати ручку, щоб було зручно), навчитись організовувати робочий простір на уроках праці, вчити ліворуких дітей користуватися різноманітним обладнанням, під час роботи за комп'ютером по-особливому вчити користуватися мишею тощо. Крім того, ліворукі діти інколи відчують і психологічні труднощі щодо взаємодії з праворукими однолітками (надмірну увагу щодо виконання письмових завдань, руху у просторі, розміщення за партою, тілесної взаємодії з іншими).

У ліворуких дітей значно частіше, ніж у праворуких, фіксуються порушення почерку, дзеркальне письмо, тремор, неправильне написання літер тощо. Саме тому бажано, щоб батьки приходили на допомогу дитині. [1] Удома важливо спланувати і організувати діяльність дитини так, щоб вона усвідомлювала, що робить, до чого «веде» кожен рух. При цьому важливим елементом відтворення літери повинно бути визначення траєкторії руху руки, точки його початку, напрямку руху.

У процесі вивчення кожного елемента літери не потрібно примушувати дитину самостійно шукати траєкторію руху, не можна діяти за принципом механічного копіювання («роби як я»). Важливо не лише роз'яснити, де починати, куди вести, де закінчувати, а й повторити цю інструкцію, щоб дитина змогла собі подумки продиктувати її за потреби. Можна разом із дитиною виконати і прокоментувати траєкторію руху в повітрі. Крім того, доцільно позначити точки початку руху (опорні точки), проаналізувати, з яких частин складається літера, побачити кожну частину, визначити точку початку руху і його траєкторію.

Організуючи робочий простір ліворукої дитини, важливо знати й пам'ятати, що:

- при письмі та малюванні світло повинно падати з правого боку;
- обладнання, книжки та зошити мають знаходитися ліворуч;
- у зошити доцільно вкладати «промокальний» папір, щоб дитина могла класти його під ліву руку і не «розмазувати» рукою написане раніше.

Відомо, що значна частина дітей, що приходять до першого класу, не підготовлені до письма, а це вже з перших днів навчання створює комплекс труднощів. [3] У дітей нерідко дуже малий досвід виконання графічних завдань, малювання, недосконала координація рухів руки, низький рівень зорово-моторних координацій, просторового сприйняття й зорової пам'яті. Більшість не вміють правильно тримати ручку й олівець, не вміють правильно сидіти, не знають, як розташувати папір (зошит). Рідко хто володіє основами звуко-буквенного аналізу. Все це унеможливорює успішне формування навички письма й створює багато проблем у процесі навчання.

Ще більше проблем виникає, коли курсивному письму починають учити ліворуких дітей. Письмо - один із самих складних видів людської діяльності, а навчитися писати зовсім не так просто, як здається на перший погляд. «Карлючки» й «недбалий» почерк у зошитах найчастіше не від небажання постаратися, не від неухважності й ліні, а від невідповідності вимог можливостям дитини.

Усе це є важливим, оскільки правильна поза, правильне положення ручки й правильна координація рухів дозволяють сформувати правильну техніку письма й графічну навичку, а отже, зробити письмо зручним, чітким, швидким.

Українське письмо - звуко-буквенне. Як правило, принципи навчання письму визначаються системою самого письма, а так як система українського письма звуко-буквенна, тому й основний принцип навчання звуковий, точніше фонематичний, а основною одиницею навчання є навчання написанню графічних елементів (букв).

Письмо - одне з найбільш комплексних умінь, які формуються в процесі навчання. Найважливішим елементом навчання письму є формування графічної навички письма, паралельно з яким іде формування орфографічних навичок. [5]

Графічна навичка - це певні звичні положення й рухи пишучої руки, що дозволяють зображувати письмові знаки і їхні з'єднання. Правильно сформована графічна навичка дозволяє писати букви чітко, красиво, розбірливо, швидко. Неправильно сформована графічна навичка створює комплекс недоліків письма: недбалий, нерозбірливий почерк, повільний темп. У той же час зміна неправильної графічної навички викликає ряд труднощів, іноді є зовсім неможлива.

Як зазначають психологи, ліворука дитина потребує спеціальної допомоги на початкових

етапах навчання:

- потрібно особливо зафіксувати увагу на право- і лівосторонню орієнтацію штрихів, у зв'язку із можливістю дзеркального письма;
- особливу увагу варто приділити напрямку письма зліва направо;
- необхідно дуже докладно й уважно (розібрати) траєкторію рухів при письмі кожного елемента (букви);
- разом з дитиною дуже докладно розібрати інструкцію;
- кілька разів виконати рух у повільному темпі;
- попросити дитину «продиктувати» інструкцію дорослому, щоб маля ще раз усвідомило, що і як робити;
- виконати всі завдання в повільному темпі.[4]

Вихід із цієї ситуації, перш за все, полягає у педагогічній коректності та стриманості — у процесі оцінювання дій ліворукої дитини. Таку дитину необхідно сприймати такою, якою вона є. Дорослі не повинні травмувати її своїми зауваженнями, а навпаки, допомогти подолати труднощі у навчанні, в оволодінні навичками письма, у формуванні навичок володіння різноманітними знаряддями праці, в адаптації у колективі праворуких однолітків.

Отож, проаналізувавши головні досягнення науки з особливостей ліворукої дитини та систематизувавши і узагальнивши практичний досвід роботи вчителів початкових класів, ми прийшли до висновку, що ліворукі діти є особливими та потребують до себе особливої уваги з боку вчителя у процесі навчання їх письму.

Література

1. Безруких М., Князева М. Если ваш ребенок – «левша». – Тула: Актоус, 1996. – 78с.
2. Безруких М.. Леворукий ребенок в школе и дома.- Екатеринбург: У-Фактория, 2003. – 304с.
3. Безруких М.. Леворукий ребенок. – М., 2001.
4. Волошенко О., Семиліт Л. Ліворука дитина: яка вона?//Психолог. – 2003.- №39 - С. 25-32.
5. Костенко Г., Смирнова М.. Специфіка навчання ліворукого учня.//Початкова школа. – 2001. - №34 – С.2.
6. Макарьев И. Если ваш ребенок – левша. - С.-ПБ.:МИК, 1995. – 124с.
7. Психологічний словник. — М., 1983. - С.175.
8. Энциклопедия. Здоровье матери и ребенка. / Под. Ред. Е.М.Лукьяновой. - К., 1994. - С.325-326.

*студ. 41 гр. факультету ПВПК Ірина Бих
науковий керівник – доц. О.В. Гузар*

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ МОВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Роль гри як навчального прийому в початкових класах надзвичайно велика. Це пов'язано з тим, що в умовах гри діти зосереджуються краще і запам'ятовують більше, ніж в умовах, коли їм пропонують просто запам'ятати. А використання лінгводидактичних ігор сприяють кращому засвоєнню мовного матеріалу учнів початкових класів. Проведений аналіз педагогічної, психологічної та методологічної літератури свідчить про значну актуальність проблеми використання лінгводидактичних ігор як засобу мовно-мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Мета нашого дослідження: з'ясувати роль лінгводидактичної гри як засобу мовно-мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Працюючи над літературою із даної проблеми, ми з'ясували, що гра як форма і метод навчання була провідною у педагогічній діяльності В.Сухомлинського, Ш.Амонашвілі. Сучасні науковці, зокрема, О.Савченко, В.Підласий, П.Щербань та інші теж вважають гру одним із ефективних методів та форм виховання творчих, всебічно розвинутих учнів, озброєних необхідними вміннями та навичками для подальшої самостійної, ініціативної й продуктивної навчальної діяльності. Також проблема гри висвітлена у працях таких авторів, як А.Макаренко, Т.Горбунцова, Б.Нікітін, Г.Швайко, А.Гамалій та ін.

Психологічні особливості гри розглядалися в дослідженнях Ф. Шіллера, Г. Спенсера, В. Вундта, К.Бюллера, К.Грооса, Ф.Бойтендайка, Л.Виготського, Д.Ельконіна та ін.

Багатьма психологами доведено, що в ігровій діяльності найбільш інтенсивно формуються психічні якості та індивідуальні особливості дитини.

Дуже великий вплив гра здійснює на розвиток мови. Будь-яка ігрова ситуація потребує

від кожного гравця відповідної здатності до комунікації. Якщо дитина не зможе виразно висловлювати свої побажання відносно ходу ігрової дії, якщо вона не здатна зрозуміти словесні інструкції своїх товаришів, то її однолітки можливо не приймуть у своє ігрове коло, і вона буде позбавлена можливості насолоджуватися цікавим ходом ігрових дій.

Гра – один з найважливіших сфер у життєдіяльності дитини, разом із працею, навчанням, мистецтвом, спортом вона забезпечує необхідні емоційні умови для всебічного, гармонійного розвитку особистості. Для педагога вона стає інструментом виховання, що дає змогу повніше враховувати вікові особливості дітей, розвивати ініціативу, створювати атмосферу розкритості, самостійності, творчості та умови для саморозвитку [7, 18-21].

Яскравим прикладом ігрової позиції вчителя є діяльність А.С.Макаренка, який писав: “Є ще один важливий метод – гра... Треба знати, що між грою і роботою немає такої великої різниці, як дехто думає...” [4, 367-368].

З приходом дитини в школу змінюється її соціальна позиція, провідна діяльність з ігрової перетворюється у навчальну. Тому в початковій школі потрібно закласти в учнів основи навчальної діяльності. К.Д.Ушинський підкреслював, що учбова діяльність суттєво відрізняється від ігрової, а перехід дитини від гри до учіння є серйозною подією в житті, пов’язаною з появою нових мотивів. Але це не означає, зазначав він, що гра має бути виключена з діяльності школяра [5].

Виділяють значні індивідуальні та вікові особливості у виборі учнями початкових класів кількості ігор. В одних дітей кількість їх не перевищує п’яти, а в інших – доходить до чотирнадцяти. Найактивніші до кількості ігор учні 1-2 класів. В учнів 3-4 класів їх трохи менше, але вони змістовніші.

В залежності від характеру, змісту і форми проведення, місця, яке займає в житті дитини, всі ігри поділяються на дві групи: творчі (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, будівельні) та ігри з правилами, які створюються дорослими спеціально для дітей (дидактичні, рухливі, спортивні, ігри-забави, настільні ігри).

До творчих ігор відносять такі, які створюються дітьми самостійно, без прямого керівництва дорослого. В них реалізуються мрії, намагання, несвідома потреба дитини в активній участі у житті дорослих.

Одним із різновидів ігор з правилами є дидактичні ігри, які мають спеціальне призначення. Вони не виникають самі за ініціативою дітей, а організовуються дорослими із конкретною метою, яка полягає у здійсненні конкретних навчальних завдань. Особливістю цих ігор є те, що їх навчальна мета завжди втілена у форму певного ігрового завдання. Тому дитина, реалізуючи це завдання, може і не знати того, що вона під час гри навчається. Характерним для дидактичних і взагалі для всіх ігор з правилами є те, що їх зміст визначений наперед: учасники ще до початку гри засвоюють ті правила, яких вони повинні дотримуватись у самому ігровому процесі.

Дидактичні ігри включають в себе лінгводидактичні ігри, які переважно використовуються на уроках мови та читання і сприяють кращому засвоєнню мовного матеріалу учнями початкових класів.

Навчання рідної мови в школі, як зазначає К.Ушинський, передбачає триєдину мету: по-перше, розвивати в дітей ту душевну здатність, яку називають даром слова, по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови, по-третє, допомогти дітям засвоїти логіку цієї мови, тобто граматичні її закони в їх логічній системі [5, 69].

Пізнання мови на різних її рівнях (фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному) є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини. Йдеться про розвиток мовної, а точніше, мовленнєвої особистості. Це поняття, яке сьогодні досить часто зустрічається в наукових дослідженнях із психології, зокрема, з психолінгвістики та лінгводидактики. Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже велика, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності. Адже без розвинутого мовлення немає справжніх успіхів у навчанні, немає спілкування [1, 11-14].

Питанням розвитку мовлення школярів приділяли багато уваги психологи, мовознавці, методисти (О.Леонтьєв, В.Мухіна, І.Синиця, Г.Ушакова; В.Бадер, Л.Варзацька, М. Львов,

В.Мельничайко, Г.Рамзаєва, Г.Фомічева та ін.).

Методисти розглядають розвиток мовлення з педагогічної точки зору, їх цікавлять труднощі, що виникають при оволодінні мовленням учнів, педагогічні умови і засоби впливу на процес формування мовленнєвих умінь і навичок школярів. Спираючись на дані методичної науки, а також на дані психолінгвістики, методисти розробляють питання про те, чому і як треба вчити дітей, щоб навчити їх повноцінно спілкуватися.

Використання на уроках лінгводидактичних ігор та ігрових моментів робить процес навчання цікавим, створює у дітей бадьорий творчий настрій, полегшує засвоєння мовного навчального матеріалу. Різноманітні ігрові дії, за допомогою яких розв'язується те чи інше розумове завдання, підтримують і посилюють інтерес дітей до навчального предмета. Спонукання дітей до знань, виховання інтересу до шкільного предмета потрібні і в навчанні мови.

Різноманітні граматичні ігри та цікаві вправи саме й дають можливість у захоплюючій формі розвивати, збагачувати мову учнів, поглиблювати знання, закріплювати вивчений на уроках матеріал. Розв'язування цікавих завдань вимагає від школяра кмітливості, гнучкості розуму, змушує повторювати вивчене, заглядати в словник. Все це, безперечно, збуджує інтерес до мови, сприяє збагаченню лексичного запасу, запам'ятовуванню норм і правил літературної вимови та письма.

Ігри дозволяють включати в активне оперування учнів програмовий мовний матеріал, що тільки сприятиме його міцному і свідомому запам'ятовуванню. Великий лексичний матеріал неодноразово можна використовувати у настільних мовних іграх (мовне доміно, орфографічна гра з таблицею, орфографічне лото тощо) та цікавих вправах. Багаторазове сприймання “важких” слів, з яких складено ігри, розвиває зорову пам'ять і закріплює в ній їх графічні образи.

Важливо, щоб класовод ні на мить не забув про вдосконалення різних аспектів мовного слуху учнів та формування в них орфоепічних, лексичних навичок.

Працюючи над літературною вимовою дітей, необхідно велику увагу приділяти звуковому аналізу слова, який доцільно проводити в ігровій формі. Саме гра сприяє закріпленню вивченого, поглибленню знань, збагаченню мовлення учнів, розвитку мислення.

В ігровій діяльності учні привчаються до аналітико-синтетичної роботи над словом і реченням; активізують свій лексичний запас, розвивають фонематичний слух, поглиблюють інтерес до мови. Лінгводидактичні ігри можна пропонувати на різних етапах уроку. Добирати їх потрібно залежно від завдань уроку і знань учнів.

Для розвитку їхньої уваги до звукового складу слова практикують “мовні загадки”, як-от: утворити нове слово, замінивши літеру в загаданому (ніч – піч – річ, пліт – плід).

Для збагачення словникового запасу і складання речень можна проводити лінгводидактичну гру “Хто де живе?”.

Розвитку правильного мовлення сприяє лінгводидактична гра “Диктор”. Учні, які правильно і виразно говорять, стають дикторами. Їхні розповіді записують на магнітофонну плівку і учні ще раз її слухають. Діти з різним рівнем мовленнєвого розвитку надзвичайно стараються і поступово прилучаються до спільної роботи.

Щоб виявити самостійність, творчу активність учнів, можна використовувати лінгводидактичну гру “Придумай казку”. Роботу потрібно організовувати так, щоб учні діяли самостійно, активно розв'язували мовні аналітико-синтетичні завдання, встановлювали зв'язки, виділяли подібне й відмінне, зіставляли й узагальнювали, робили висновки.

Розглянувши приклади використання лінгводидактичної гри, потрібно зазначити, що в методиці рідної мови ці ігри класифікують за рядом критеріїв:

За часом проведення на уроці: гра-мініатюра (до 5хв); гра-епізод (до 10 хв); гра-урок (до 30 хв);

За змістом: фонетичні; лексичні; граматичні.

Фонетична гра ставить за мету удосконалення фонематичного слуху дітей, уміння співвідносити звукову і буквенну структуру слова, диференціювати звуки за їх якісною ознакою. (“Ніч”, “Впала шишка”)

Лексична гра передбачає збагачення та активізацію словникового запасу учнів і забезпечення розвитку мислительної діяльності школярів. (“Як мене називають?”, “Хто де живе?”, “У кого яке дитятко?”)

Граматична гра сприяє розв'язанню завдань, пов'язаних з удосконаленням граматичного

ладу мовлення. (“Живі слова”, “Драбинка слів”).

Всі види лінгводидактичних ігор сприяють розвитку усного мовлення школярів, оскільки вони вчать конструювати, моделювати усі мовні одиниці: від складу до тексту.

Отже, лінгводидактичні ігри є одним з ефективних методів навчання і виховання мовної, творчої, всебічно розвиненої особистості молодшого школяра. Мовний матеріал, який засвоюється методом лінгводидактичної гри, є особистісно значимим для учня, формує позитивне ставлення до вивчення мови, а отже, створює підвищену мотивацію до вдосконалення мовлення.

Дослідження особливостей використання лінгводидактичних ігор у початковій школі є, на наш погляд, перспективним і актуальним.

Література

1. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. // Початкова школа. – 2001. - №1 – С.11-14.
2. Гамалій А.Т. Ігри та цікаві вправи з української мови для 1-3 класів. – К.: Рад. школа, 1980. – 112с.
3. Эльконин Д.Б. Психология игры – 2-е изд. – М.: Владос, 1999. – 360с.
4. Макаренко А.С. Гра // Твори: в 7 т. – К., 1954 – Т.4 – С.367-368.
5. Ушинський К. Собрание сочинений. – М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1980. – Т.5.
6. Хромушина А.І. Ігрові ситуації як засіб спілкування й розвитку школярів. // Початкова школа. – 1984. – №1. – С.60-61.
7. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі // Початкова школа. – 1997. – №9. – С. 18-21.

*студ. 42 гр. ф-ту ПВПК Оксана Філь
наук. керівник – доц. З.М. Онишків*

УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В КЛАСІ-КОМПЛЕКТІ

Обов'язковим елементом у класах-комплектах є самостійна робота, оскільки для структури уроку характерні переходи: «з учителем – самостійно», «самостійно – з учителем».

В процесі дослідження нами виділено такі умови ефективної організації самостійної роботи в класі-комплекті :

Спосіб постановки завдань. Учитель повинен звертати увагу на формулювання навчальних завдань, давати конкретні і детальні вказівки щодо послідовності опрацювання матеріалу: алгоритм розв'язування задачі, схему морфологічного й фонетичного розбору, пам'ятки, план міркування, який можна записати на дошці або на індивідуальних картках, проводити детальний інструктаж щодо виконання навчальних завдань.

Диференціація самостійної роботи на уроці. Доцільним, на наш погляд, є використання таких способів диференціації: за рівнем складності завдань і за ступенем самостійності учнів. Диференціація за рівнем складності – це різні завдання, які вчитель підбирає на урок. Наприклад, завдання, які вимагають різної глибини узагальнення і висновків; завдання, розраховані на різний рівень теоретичного обґрунтування роботи; завдання репродуктивного і творчого характеру. Вище перелічені завдання стимулюють учнів до подальшої праці і підвищують самооцінку можливостей школярів. Диференціація за ступенем самостійності – це підбір завдань однакової складності, при розв'язуванні яких учням надається певна допомога. Виділяють такі три групи завдань: інструкційні; завдання з елементами допомоги; завдання з елементами осмисленого застосування знань. З поняттям «самостійна робота» тісно пов'язане поняття «індивідуальна форма навчальної діяльності». Саме індивідуальна форма, враховуючи неоднаковість, несхожість дітей, створює реальні умови навчання школярів.

Контроль і самоконтроль. Вчитель перевіряє та оцінює кожную самостійну роботу. Контролюючи клас, він може з докором поглянути на учнів, дати їм додаткове завдання або ж пройти між рядами. Для самоконтролю вчитель може використати переносні дошки, на яких записані правильні відповіді до прикладів, план розв'язування задачі. Для цього йому достатньо повернути дошку і учні зможуть перевірити, чи правильно вони виконали завдання. Учитель також може використати сигнальні картки і таблиці. За допомогою карток учні демонструють відповіді на уроках математики та української мови, картки з цифрами і знаками, з позначенням роду іменників; частин мови, будови слова. Це дає змогу своєчасно виявити прогалини в знаннях і запобігти відставанню учнів.

Зміст і характер завдань. Для організації самостійної роботи на уроках в класі-комплекті учитель використовує вправи різного характеру (підготовчого, пошукового, тренувального). Для самостійних завдань підготовчого характеру педагог підбирає усні і письмові вправи на повторення, порівняння правил, способів дій. Але їх зміст залежить від особливостей даного предмета. Наприклад, на уроці української мови учневі важко зрозуміти та вивчити правило. Але через систему підготовчих вправ він отримує інформацію, яка сприяє подальшому розумінню і засвоєнню правила. Наприклад, така підготовча вправа:

З даного переліку слів випишіть лише іменники чоловічого роду:

- Хліб, школа, будинок, лінійка, зошит, будинок.

Тренувальні вправи – вправи, зміст яких треба поступово ускладнювати. Спочатку вчитель на певній вправі пояснює її виконання, згодом учні виконують декілька вправ разом з вчителем. І лише після ряду таких завдань приступають до самостійного виконання подібних вправ. Наприклад: До невідомого доданка додали відомий доданок 8 і отримали суму 17. знайдіть невідомий доданок. Дітям можна запропонувати таке міркування:

- Познач невідомий доданок через x і запиши.
- Запиши суму двох доданків.
- Згадай правило знаходження невідомого доданка.
- Обчисли приклад.
- Зроби перевірку.

Вправи пошукового характеру доцільно застосовувати під час вивчення нового матеріалу. Вони сприяють засвоєнню нових знань та формуванню умінь. Наприклад, таке завдання: Знайдіть у тексті розповідні, питальні і спонукальні речення. Які з них є окличними? Випишіть спонукальні речення. «Батьківщина – це земля не тільки наших батьків, а й дідів, прадідів. Батьківщина – це край, де здавна звучить наша рідна мова і материнська пісня. А як же зветься наша Батьківщина? Зветься вона Україна.

Україна – це той край, де ти народився і живеш. Бережи його! Не забувай його!»

Отже, організація самостійної роботи в класі-комплекті буде більш ефективною, якщо дотримуватися виділених нами таких умов:

- постановка навчальних завдань;
- диференціація навчальних завдань;
- контроль і самоконтроль;
- зміст і характер завдань.

Література

1. Бойченко С. Організація самостійної роботи на уроках у мало-комплектній школі // Поч. шк. – 2004. – № 1. – С.51-53
2. Нестеренко Л.П., Леонова М.П. Диференційований підхід до організації самостійної роботи молодших школярів // Освіта Донбасу. – 2001. – №3. – С. 52-56.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
4. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 54-67.
5. Савченко О.Я., Суворова Г.Ф. Навчально-виховний процес у мало- комплектній школі: Посібник для вчителя. – 2-е вид. – К.: Рад. шк., 1988. – С. 107-119.
6. Суворова Г.Ф. Приемы индивидуализации заданий учащихся // Нач. шк. – 1987. – № 6. – С. 55-59.

*студ. ф-ту ПВПК Оксана Коцур
наук. керівник – доц. М.М. Наумчук*

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ

К.Д.Ушинський писав: "Мова народу – краший, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ ... У скарбницю рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, - одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, сущі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе

ціле.” І далі: „Коли зникає народна мова, - народу нема більше!” Тому навчання і виховання поколінь рідною мовою є найпершою турботою будь-якого народу.

Серед завдань сучасної школи, які мають велике значення, надзвичайно важливим у викладанні рідної мови є формування мовленнєвої культури учнів, вироблення в них навичок комунікативної діяльності в будь-якій сфері життя.

Основна вада навчального процесу в школі полягає в тому, що учнів навчають мови, та не навчають володіти нею, тобто застосовувати набуті знання в конкретній мовленнєвій ситуації. Слово – знаряддя праці. Праці, розрахованої на активізацію інтелектуальної й емоційної діяльності іншої людини. Значення, сила слова залежить від багатьох факторів – і мовних, і екстралінгвістичних. Мова здається нам чимось звичним і дуже простим, а насправді цей дивний феномен людини як частки живої матерії надзвичайно складний[1, с. 5].

Повага до слова людству необхідна так само, як і повага до самої людини. Без цього не може бути розвитку, без цього неможливе удосконалення ні мови, ні мовця.” Коли перед тобою творіння справжнього майстра – зазначає К.Яковлев,- коли ти замислюєшся, чим же схвилював він, чим полонив розум і серце, чим хвилює, полонить і до сьогодні, чому в пам’яті міцно вкарбовується ледь не кожен рядок, - особливою повагою проймаєшся до слова, знайденого майстром, відібраного з тисяч і влучно поставленого в рядок. І кожен раз дивуєшся: як точно передана в нехитрих з вигляду словах ціла епоха і люди у всій своєрідності і багатстві натур”[5,с.4]. Звичайно, „чуття” мови передбачає наявність природних, вроджених здібностей. Хоча „поетом народжуються”, та добрим мовцем можна стати, якщо до цього прагнути, тобто багато читати, уважно слухати живе слово, працювати зі словниками, не піддаватися впливам можливих „модних” тенденцій, які здебільшого зумовлені прагненням окремих мовців виділитись, похизуватися неординарністю стилю, навчитися чути себе. Ось за таких умов можна досягти високого рівня культури мовлення.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми формування культури мовлення першокласників в процесі навчання грамоти.

Виховувати мовленнєву культуру потрібно розпочинати з раннього дитинства, і чи не провідна роль у цьому належить найближчому оточенню дитини – сім’ї та вчителю початкової школи. Це середовище у якому юній особистості передається виховний соціальний досвід народу, багатство духовної культури, національна ментальність. Нашим завданням було: проаналізувати структуру поняття „культура мовлення” першокласників; визначити рівень їхньої мовленнєвої культури; розробити форми, методи і прийоми вдосконалення мовленнєвої культури першокласників.

Вже у початковій школі мовленнєвий розвиток повинен спиратися на вивчення теорії, оскільки саме теорія дає систему базових лінгвістичних знань, без яких неможливе вільне і грамотне володіння мовою. Розвиток мовлення учнів не треба відокремлювати від вивчення теоретичних відомостей про мову. Він нерозривно пов’язаний з вивченням системи мови.

Знання теорії мови – ще не обов’язкова умова гарного мовлення, але знання системи мови, закономірностей функціонування її одиниць розвиває мовлення учнів, вдосконалює його. З іншого боку, усвідомлення ролі мовних засобів для розвитку мовлення є стимулом до освоєння теоретичних відомостей, мотивує вивчення мовної системи[4, с.15].

Сучасна шкільна методика навчання учнів мовлення виходить з теорії мовленнєвої діяльності, концептуальні положення якої розроблені видатними вченими Л.С.Виготським, О.М.Леонтьєвим, О.Р.Лурією, Н.І.Жінкіним та ін. Ці ідеї практично були реалізовані в працях Т.А.Ладиженської, М.Р.Львова, В.І. Капинос. Щоб сформуванню мовної особистості необхідно враховувати дані психології. Сучасному вчителю без подібних знань неможливо обійтися на уроках. Практика ж показує, що досить часто вчителі нехтують саме цим компонентом. Але ж спілкування – не проста передача інформації одній особі іншій. Спілкування – це необхідна умова розвитку людини в суспільстві[2, с.74].

І хоча навчальний процес в період навчання грамоти спрямований на розвиток мовлення учнів та формуванню саме культури мовлення належної уваги не надається

Розглядаючи оволодіння мовою як процес, що охоплює мовні рівні від найнижчого (звука мовлення) до найвищого (надфразової єдності або тексту) і пов’язані з цими рівнями власне мовні і мовленнєві поняття, ми пропонуємо систематично проводити роботу, спрямовану на засвоєння учнями відповідних мовних рівнів і формування на цій основі необхідних мовленнєвих умінь і культури мовлення в цілому.

Зокрема, систему вправ, яка формує у дітей орфоепічні знання і навички, виробляє

„акустичні еталони”, свідоме, побудоване на знанні закономірностей мови володіння її акустичними нормами. Сформовані на цій основі фонетичні еталони й артикуляційні стереотипи виступають як чуття мови, складають основу орфоепічної грамотності, допомагають подоланню залишків діалектних впливів у мовленні дітей.

Виходячи з того, що ускладнення мовлення людини відбувається передусім на основі розширення її уявлень про навколишній світ і, відповідно, збагачення її лексичного запасу, необхідно проводити систему роботи над словом, поглиблення розуміння його ролі у контексті, усвідомлення першокласниками відтінків лексичних значень, що сприяє збагаченню, уточненню й активізації їхнього лексичного запасу. Завдання і вправи потрібно розробляти з урахуванням послідовності засвоєння відповідних розділів програми української мови, але добирати так, щоб процеси збагачення лексичного запасу учнів, оволодіння граматичними нормами мови і формування вмінь висловлювати свої думки в усній формі здійснювалися не ізольовано один від одного, а в органічних взаємозв'язках і були зорієнтовані на такі види мовленнєвої діяльності: слухання і розуміння (аудіювання) говоріння та читання.

Для вдосконалення граматичного ладу мовлення першокласників, необхідно ввести в курс навчання грамоти систему вправ і завдань, виконання яких передбачає відповідну систему розумових дій, якою забезпечується пізнання процесів, що відбуваються у мові, вироблення усвідомлених мовленнєвих навичок, загальної мовленнєвої культури.

Так можна створити у першокласників цілісну систему уявлень про мову як складну організовану структуру, а про мовлення – як мову в дії, і виробити практичні мовленнєві навички, розуміння стилістичних відтінків мовлення, умінь практично будувати тексти, різні за цільовим призначенням і стильовим характером (на рівні даного віку).

На основі вище сказаного, нами було організовано і проведено експериментальне дослідження в результаті якого, ми зробили такі висновки:

1. Виходячи з характеру мовленнєвої діяльності першокласників на уроках і в позакласній роботі, його мовлення можна оцінювати за двома найважливішими критеріями: а) адекватністю навчально-виховним завданням, що вирішує учень; б) здатністю учня планувати і керувати ним у класі.

Обидва ці критерії носять комплексний характер і в сукупності своїх елементів характеризують мовлення досить повно і всебічно.

2. Слід зосереджувати увагу на: а) формування нормативної мови учнів і подолання діалектних впливів під час вивчення фонетико-орфоепічного матеріалу; б) збагачення і уточнення активізації лексичного запасу першокласників; в) глибоке оволодіння граматичними нормами мови і вдосконалення граматичного ладу мовлення дітей у процесі навчання грамоти; г) створення і використання на заняттях таких ситуацій, які передбачають використання дітьми найрізноманітнішої лексики, у т.ч. пов'язаної з математичними, природничими, музичними поняттями тощо; г) максимальному розвитку пізнавальної активності першокласників, їхньої здатності до творчості, створення власних текстів, словесному відображенні ситуацій, що вимагають опису, розповіді, роздуму (на рівні даного віку);

3. Добір і послідовність виконання вправ у процесі навчання грамоти мають забезпечити: а) усвідомлене пояснення мовних явищ; б) умінь першокласників самостійно відкривати певні мовні і мовленнєві закономірності; в) виконання системи дій, які сприяють теоретичному усвідомленню певних закономірностей і практичному оволодінню умінь використовувати відповідні мовні структури і засоби у власному мовленні.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
2. Мазур О. Психологічні аспекти розвитку мовлення учнів // Рідна школа. – 2003. - №11. – С. 74.
3. Стаднік В.І. Культура мовлення: формування уявлень про культуру спілкування // Розкажіть онуку. – 2003. - №14-15. – С.33.
4. Хорошовська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів // Початкова школа. – 1997. - №8. – С. 14-16.
5. Яковлев К. Как мы портим русский язык. – М., 1976. – 187с.

ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ЙОГО ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Педагогічна майстерність вчителя початкових класів немислима без його мовлення. Воно є найважливішим засобом педагога, що допомагає вирішити педагогічні проблеми: формувати у дітей уміння і навички з різних предметів, створювати позитивну емоційну атмосферу в навчальному процесі, встановлювати контакт між учителем та учнями.

Мовленням як засобом комунікації кожна людина володіє ще змалку. Проте щоб зробити його справді професійним, необхідно багато вчитися. Класичним прикладом цього є досвід А.Макаренка. Молодий педагог, відчувши свою безпорадність у спілкуванні з вихованцями, почав серйозно працювати над своїм голосом, дикцією, диханням. Відомі його висновки: “Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити “Іди сюди” з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі . І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба” [7, 247].

Майстерність мовлення вчителя свідчить про його педагогічну культуру і водночас є чинником його самовираження і самоутвердження. Так, О.Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення вчителя. Він вважав, що слово вчителя повинно бути правдивим і щирим. Крім цього, мовлення, на його думку, виконує психотерапевтичну функцію, оскільки вислови “душа дитини” і “слово вчителя” він ставив поряд [9, 82].

Культура мовлення вчителя ґрунтується на засвоєнні норм літературної мови на різних рівнях – від фонетичного до синтаксичного. Це є тривалий процес упродовж усього свідомого життя. Після мовлення матері для дитини взірцевим стає мовлення вчителя, на якого, власне, і покладено велику відповідальність за формування мовленнєвих умінь і навичок дитини, що безпосередньо пов'язано із формуванням юної особистості. Тому кожен учитель початкових класів повинен досконало володіти нормами вимови, наголошування, слововживання, побудови словосполучень і речень.

Як слушно зауважує Н.Бабич, труднощі починаються з першої хвилини перебування в класі. Потрібно підготувати учнів до роботи. І як запитати: “Що було дано, завдано чи задано додому?” (задано!). А як правильно сказати: “розкрийте, розгорніть чи відкрийте зошити (книжки)?” (відкрийте); “покладіть, положіть чи поставте ручки?” (положіть, краще – покладіть); “витріть, стеріть чи зітріть дошку, чи з дошки” (витріть дошку, але зітріть з дошки!); “підніміть, підійміть, здійміть чи піднесіть руку?” (піднесіть!); “слідкуйте чи стежте по тексту чи за текстом?” (слідкуйте за текстом!); “слухайте перше питання чи запитання?” (запитання!); “переверніть чи перегорніть сторінку?” (перегорніть!) і багато інших. Потрібно зробити зауваження – і чуємо: “не мішай!” (не заважай!); “не списуй у товариша” (від товариша); “у тебе не чітка уява про події” (уявлення); “відповідь невірна” (неправильна); “тихше!” (тихо!); “замовчте!” (замовкніть!) та інші. А ось підсумовують і дають домашнє завдання: “короче кажучи” (коротко кажучи), “другим разом” (іншим разом), “це підготує хтось другий” (інший), “слідуючий урок” (наступний) і т. д. Стереотипів у вчительській мовній практиці є чимало, але вони повинні бути точними, відповідними сучасним нормам [2, 209].

Особливим виявом непрофесіоналізму вчителя є неправильне наголошування слів, зокрема професіоналізмів, термінів. Бо у такому разі педагог демонструє свою мовленнєву некомпетентність, неграмотність, неосвіченість. Часто можна почути помилковий наголос, як-от: “хто чергóвий?” (черговíй); “яке було домашнє завдання’?” (завда́ння); вімова (вимóва); знáчуща частина (значу́ща); зв’язне мовлення (зв’я́зне); перéхід (перехі́д); діáлог (діалóг); вірші (ві́рші); одіна́дцять (одина́дцять); ві́разне читання (ви́разне); подру́га (по́друга); ім’я (ім’я́); но́вий (новíй); дочка (дочка́); кіло́метр (кіломе́тр) та інші.

Треба пам’ятати, що наголос є додатковим засобом розрізнення лексичних значень слів чи інших форм, тому різне наголошування допомагає диференціювати семантику слів: відомість (повідомлення) і відомість (документ); зáхват (захоплення) і захвát (ширина робочого ходу машини); лікарський (від лікар) і ліка́рський (від ліки); по́діл (ділення) і поді́л (низина); порá (час) і по́ра (отвір, шпара); похі́дний (від похід) і похі́дний (від походити); тве́рдити (запевняти) і тверді́ти (повторювати); об’є́днання (ціле, яке склалося на основі поєднання чого-небудь) і об’єдна́ння (дія за значенням “об’єднати”); за́раз (негайно, у цю ж мить) і за́раз (за один раз); торо́чити (верзти, говорити те саме) і торо́чити (витягати, висмикувати нитки з тканини) [4, 20].

Майстерне володіння мовою необхідне вчителю для того, щоб комунікативно цілеспрямовано організувати спілкування з учнями, батьками, вчителями. Тому мовлення мусить бути якісним, тобто мати необхідні якості, які роблять його привабливим. Такі якості мовлення в лінгвістиці прийнято називати комунікативними. Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені також функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них є такі: комунікативна (встановлення і регулювання взаємовідносин між учителем і учнем); психологічна (створення умов для психологічної розкритості дитини, вияву своєрідності її особистості); пізнавальна (забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань); організаційна (забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів) [8, 70-71].

Говорячи про реалізацію комунікативних якостей, ми зупинимось на їх характеристиці.

Мова може бути ефективною лише тоді, коли вона доречна. Доречною вона буває за умови, коли відповідна всім параметрам комунікативної ситуації. Висловлювання доречне, якщо внаслідок його використання досягається мета, яка поставлена мовцем, якщо потреби мовця (у широкому розумінні) реалізовані. Уміння вибрати найбільш вдалу форму спілкування, інтонаційну тональність, лексичні засоби формується і практикою мовлення, і психологією людських стосунків. У кожному випадку слово і фраза вчителя мають бути доречними, як доречною повинна бути й інтонаційно-колеритна їх тональність: висока чи низька, ласкава чи офіційна.

Окрім цього, учителю треба домагатися доречності контекстуальної. У контексті єдність змісту і форми зобов'язує контролювати і словесно-виражальні, і структурно-інтонаційні мовні засоби виразності.

Звичайно, у вчителя відчуття доречності, майстерність змінювати характер мовлення залежно від ситуації і завдань спілкування виховується мовленнєвою практикою [1, 135].

Другою власне комунікативною якістю мовлення, тісно зв'язаною з комунікативною ситуацією, є доступність. Доступність передбачає таку побудову мовлення, за якої рівень складності мови і в термінологічному, і в змістовому, і в структурному розумінні відповідні інтелектуальному рівню адресата. Необхідно відмітити, що більшість учителів орієнтуються на різний рівень усвідомленості учнів з тієї чи іншої проблеми.

Стосовно критерію доступності мовлення, наприклад, у змістовому плані розглянемо надмірне вживання іншомовних слів. Вживання запозичених слів у мовленні вчителів загалом виправдане, наприклад, в науковому стилі мовлення, проте в професійному мовленні воно є не оправданим, оскільки утруднює спілкування, наприклад: “мене лімітує час” (обмежує); “не форсуй цієї розмови” (треба не прискорюй). Також не треба надживати іншомовними словами, що мають відповідники в рідній мові, зокрема: домінувати (переважати, панувати); форсувати (прискорювати); базувати (ґрунтувати); ігнорувати (зневажати, не брати до уваги, не помічати); гарантувати (забезпечити) тощо [5, 243].

Правильність мовлення – це дотримання закріплених у літературній мові норм. Під літературною нормою розуміються прийняті в суспільно-мовленнєвій практиці освічених людей правила вимови звуків, наголошення слів, словотворення і слововживання, побудови синтаксичних конструкцій. За дотриманням чи недотриманням узвичаєних норм усне мовлення оцінюється як правильне або неправильне.

Для вчителя важливо знати, що існують норми наголошування слів, слововживання, побудови речень тощо, які визнаються правильними. Відомо, наприклад, що давальний відмінок іменників другої відміни вживається з двома закінченнями: робітникові і робітнику. Прикметники твердої і м'якої групи в місцевому відмінку однини знані з двома варіантами закінчень: братовому і братовім, синьому і синім. Числівники від п'яти і до вісімдесяти (крім числівника сорок) у непрямих відмінках припускають варіанти відмінкових закінчень, зокрема: Р. п'яти, п'ятьох, Д. п'яти, п'ятьом, З. п'ять, п'ятьох, О. п'ятьма, п'ятьома, М. п'яти, п'ятьох. Дієслова недоконаного виду мають дві форми майбутнього часу: писатиму і буду писати тощо.

Чистота мовлення тісно пов'язана з правильністю і нормативністю: якщо у мовленні немає порушень лексичних, стилістичних, орфоепічних та інших норм, воно вважається чистим. Критерій чистоти мовлення стосується вживання літературного чи не літературного слова, його наголошення або будови речення. У літературній мові неприпустимі діалектні, розмовно-побутові, жаргонові слова чи без потреби або перекинуто вжиті іншомовні слова. Їх введення до мовлення робить його нечистим.

Так, використання форми дієслова 1-ої особи множини майбутнього часу возьмемо замість візьмемо дає підстави говорити, що мовлення того, хто таку форму вживає, нечисте [3, 48].

Точність мовлення – це необхідна умова його адекватного і повного розуміння. Точністю називають мову, якщо значення слів і словосполучень вжитих у ній, повністю співвідносяться із смисловою і предметною сторонами мовлення. Прагнучи до точності мовлення, учитель турбується про те, щоб його не зрозуміли неправильно. Так, наприклад, у мові діють і традиційно сформовані норми сполучуваності слів (коричневий портфель, але карі очі; відкрити скриньку, але відчинити двері; їздити на мотоциклі, але кататись на ковзанах; здобути перемогу, але досягти успіхів) і т. ін.

Логічним називається мовлення, яке не суперечить законам логіки, законам мислення. Логічність ґрунтується на чіткій семантичній організації висловлень і на послідовності викладу. Недотримання цих умов спричиняє логічну неправильність повідомлення, що доволі часто засвідчується в усному мовленні. Причини помилок у логіці викладу можуть бути, наприклад, такі: поєднання логічно несумісних слів (крім оксиморона) жакливо гарний, страшно добрий; уведення у фразу зайвих слів, що структурно обтяжують фразу, наприклад, місяць грудень, моя власна думка, на сьогоднішній день, період часу; неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові і видові поняття, зокрема письменники і поети; корови, свин, кури, птиця тощо [6, 225].

Багатство мови, різноманітність розширює її можливості для передачі відтінків думок і почуттів, забезпечує естетичність мови. Таким чином, багатство мови – якість, яка свідчить про певний рівень мовленнєвої майстерності, про свідоме прагнення урізноманітнити своє мовлення використанням різних мовних і мовленнєвих засобів. Рівень лексичного багатства мови вчителя визначається знанням різних шарів лексики (нейтральної, емоційно-оцінної, синонімів, антонімів, фразеологізмів і т. д.) і, що ще важливіше, умінням використовувати ці знання. Багатство мови використовується як засіб для більш точного подання учням навчального матеріалу. Українська мова багата на синоніми. Наприклад, передають процес говоріння такі слова: говорити, казати, промовляти, проказувати, вимовляти, балакати, мовити, мовляти, повідати, базікати, басити, бесідувати, бубоніти, бурмотіти, верзти, гомоніти, доповідати, мимрити, ректи, прорікати, шепотіти, паякати, шикати, баяти, дейкати, віщати, гавкати, тягти, цідити, виціджувати, карбувати, чеканити, рубати, гриміти, гарчати, видавлювати, видушувати, витискати, хрипіти, скрипіти, стогнати, хлипати, сичати, шипіти та інші. Проте їх треба не тільки знати, але й відчувати, мати мовне чуття, де яке слово вжити.

Отже, поки сучасний учитель не усвідомить, що потреба культури мовлення є для нього органічною, поки не сприйматиме її як естетичну норму, він не зможе навчити учнів доброго мовлення.

Жодна з розглянутих вище якостей не є самодостатньою в досягненні культури мовлення. Правильність вимови чи уживання форм і будови речень лежить в основі всіх комунікативних якостей мовлення: чистоти, точності, логічності, дохідливості. Довершеним мовлення визначається в тому разі, коли воно відповідне всім якостям культури мовлення.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – 231 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2003. – 432 с.
3. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення: Навчальний посібник. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.
4. Дудик П. Наголошування слів і культура мовлення. // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 19 – 20.
5. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. Вид. 3-тє. – К., 1982. – 287 с.
6. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови. – Львів, 1996. – 229 с.
7. Макаренко А.С. Про мій досвід // Твори: У 7 т. – К., 1954. –Т. 5. – С. 247.
8. Педагогічна майстерність. / За ред. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 348с.
9. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні. – Вибр. твори : У 5 т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 82, 321.

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК УСНИХ ОБЧИСЛЕНЬ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Зміни у житті сучасної школи вимагають від учителя уміння надати навчально-виховному процесу розвивального характеру, активізувати пізнавальну діяльність учнів, використовувати знання на практиці, формувати в учнів творчий потенціал, виховувати кожну дитину як неповторну особистість. У процесі навчання математики важливо також розвивати у дітей уміння спостерігати, порівнювати, аналізувати об'єкти, узагальнювати, розмірковувати, обґрунтовувати висновки, до яких учні приходять в результаті виконання завдань, чому у великій мірі і сприяють систематичні цілеспрямовані усні обчислення.

Тому метою статті є висвітлення проблеми формування навичок усних обчислень шляхом введення у кожний урок спеціального етапу – „Усні обчислення”.

Формування уявлень учнів про прийоми усних обчислень є істотною частиною програми, а застосовуються вони на всіх етапах уроку математики. Проте, враховуючи тренувальну й розвивальну цінність усних обчислень, для них виділяють додатково частину уроку – усні обчислення, на які відводиться 5-7 хвилин.

Усні обчислення – специфічна самостійна частина уроку математики, але в доборі змісту завдань вона нерідко пов'язується з опитуванням чи підготовкою до сприймання нового матеріалу. Добір завдань для усних обчислень визначається темою уроку, метою закріплення та ліквідації прогалин у знаннях учнів, розвивальною метою навчання математики.

Для усних обчислень треба використовувати також вправи і задачі, опрацьовані на попередніх уроках. Доцільно повторно знаходити значення виразів, повторно розв'язувати задачі чи тільки складати плани розв'язування задач; практикувати постановку додаткових запитань до завдань підручника, модифікацію завдань підручника (зміна числових даних, вимоги чи форми проведення).

Увага вчителя до усних обчислень пов'язана з тим, що вони дають можливість охопити великий за обсягом матеріал за короткий проміжок часу.

Усні обчислення дають можливість, зважаючи на реакцію класу, судити про засвоєння матеріалу, готовність класу до вивчення нового, допомагають виявити помилки учнів.

Усні обчислення, які проводяться на початку уроку, дисциплінують учнів, допомагають швидко залучитися до роботи. Але проведення їх в середині або в кінці уроку також позитивно відбивається на роботі учнів.

Під час усних обчислень учні частіше, ніж в інші частини уроку, дістають можливість відповісти. Дітям подобається відповідати на уроці. Вони бувають дуже задоволені, коли відповідь їх виявляється правильною.

Ми часто говоримо, що усні обчислення необхідно проводити у швидкому темпі. Дійсно, якщо мова йде про вироблення навичок, таких як табличне додавання, віднімання, множення і ділення, то бажано, щоб темп роботи був високим. Якщо ж усні обчислення використовуються з метою закріплення тільки що вивченого, навряд чи необхідно підганяти учнів. Чим свідомішими будуть їхні дії на початку формування навички, тим глибшим і міцнішим буде її засвоєння. Робота проходить організованіше, якщо після прочитання завдань вчитель робить паузу, а не запитує учнів відразу ж. Завдання може бути прочитане і декілька разів, якщо його засвоєння утруднило учнів, особливо коли це нестандартне завдання.

Відмітимо таку особливість, властиву усним обчисленням як етапу уроку. Зазвичай, сформулювавши завдання, вчитель дозволяє кільком учням усно повідомити відповідь, навіть якщо перший учень уже дав правильну відповідь на завдання. І мова тут не тільки про те, що вчитель хоче вияснити, як виконали завдання декілька учнів, а й про те, що цей прийом викликає велику активність учнів. Там, де він застосовується, усні обчислення проходять з великим пожвавленням та інтересом.

Слід також зазначити, що поряд з прикладами слід практикувати і усне розв'язування задач з невеликими числовими даними.

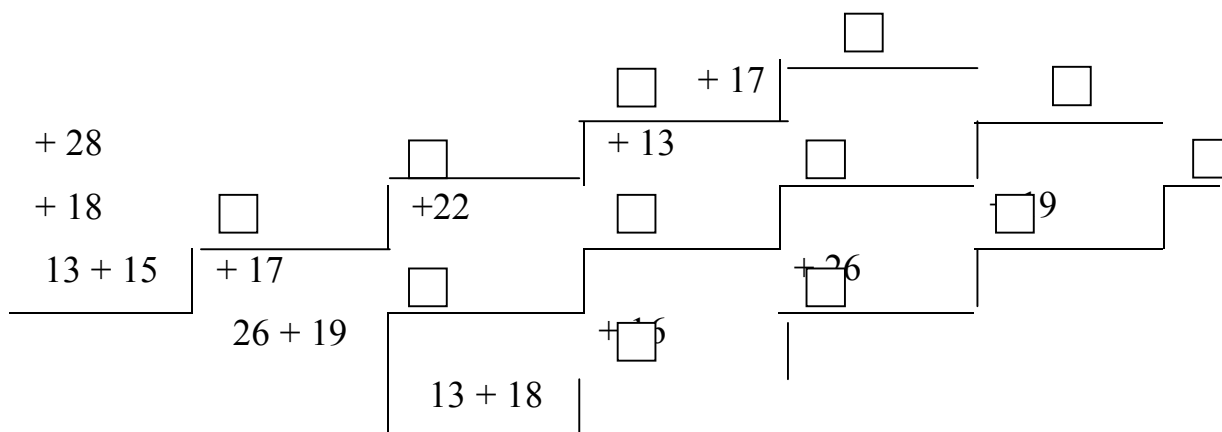
Одноманітні завдання з усних обчислень швидко втомлюють дітей. Тому треба змінювати їх форми, застосовувати елементи гри, організовувати змагання на швидкість обчислень, залучати самих учнів до задавання певних прикладів своїм товаришам тощо.

Одним із критеріїв вироблення в учнів обчислювальних навичок є здатність

використовувати їх в нових умовах, зокрема, під час письмових обчислень, розв'язанні задач. У зв'язку з цим ми розробили експеримент з формування навичок усних обчислень, у якому регулярно практикували проведення усних обчислень як окремого етапу уроку. Будуючи систему завдань для усних обчислень, ми ґрунтовно проаналізували програму і підручники з математики М. В. Богдановича на наявність кількості усних вправ і з'ясували, що у 1 класі їх найбільше процентне відношення, яке поступово знижується із кожним роком. Хоч автор підручників вніс вагомий вклад у розробку системи формування навичок усних обчислень, однак кількість усних вправ ще залишається недостатньою для формування міцних обчислювальних навичок, і вчитель змушений сам добирати додаткові усні вправи для кожного уроку. У зв'язку з цим ми розробили систему завдань для усних обчислень для 2 і 3 класів з вивчення усіх тем. Як приклад, пропонуємо кілька завдань цієї системи для вивчення теми „Усне додавання двоцифрових чисел з переходом через десяток” (2 клас).

Урок 1. Застосування прийомів усного додавання двоцифрових чисел у процесі розв'язування прикладів і задач.

Гра-естафета „Хто швидше добереться до вершини ? “



2. Задача

Білі ведмеді грають з бурими в хокей. Вони забили бурим 15 голів, а пропустили 17 голів. Скільки всього голів було забито у цьому матчі ?

Урок 2. Додавання виду $38 + 4$. Розв'язування задач двома способами.

1. Гра „Сплети мереживо” : $15 + 8 \rightarrow$

Числові „мережива” плетуться так : до числа додають певне число, потім до суми – знову те саме число, і так продовжують, доки сума не наблизиться до 100.

Наприклад : $56 + 9 = 65$, $65 + 9 = 74$, $74 + 9 = 83$, $83 + 9 = 92$, $92 + 9 = 101$ – досить „мереживо” сплетене.

За поданою схемою складіть і розв'яжіть 9 прикладів.

35
64
48

+

7

+

19
32
18

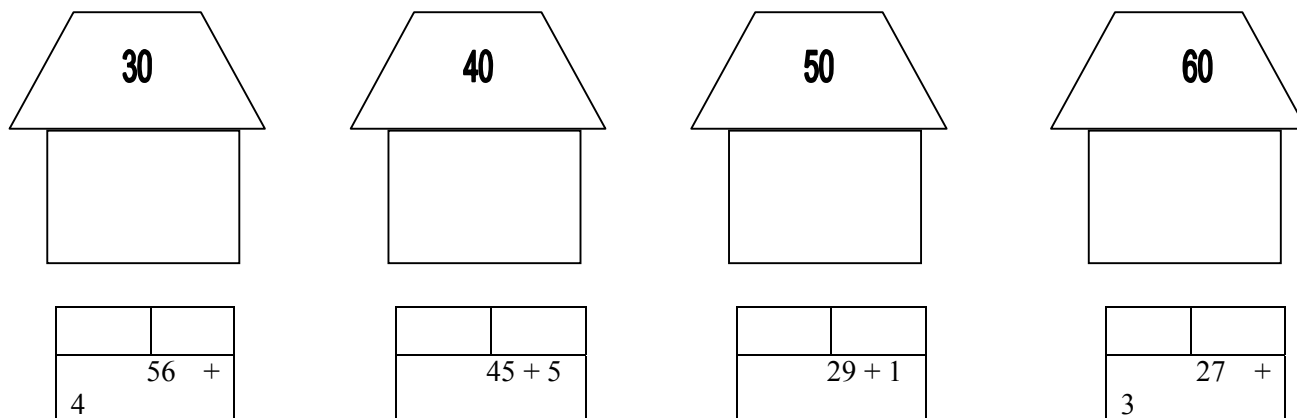
Урок 3. Додавання виду $76 + 4$. Розв'язування задач на дві дії.

1. Математичний диктант

- Число 15 збільшити на 5.
- Суму чисел 18 і 10 збільшити на 2.
- До числа 76 додати 4.
- Перший доданок 37, другий – 23. Знайти суму.

2. Гра „Будівельник”.

На дошці – макет будиночків без вікон. Учні розв'язують приклади, записані у „віконцях”, і вставляють у відповідний будиночок.



Результати експерименту показали, що практична реалізація запропонованої системи дозволяє підвищити загальний рівень знань з математики, створити міцну основу для оволодіння навичками усних обчислень, розвивати логічне і творче мислення, інтерес учнів до математики, полегшити молодшим школярам перехід до вивчення математики в основній школі.

Література

1. Богданович М. В. Математика : Підручник для 2 класу. К.:Освіта, 2002. – 160с.
2. Козак М. В., Корчевська О. П., Маланюк К. П. Уроки математики в 2 класі. – Тернопіль : Астон, 2003. – 304с.
3. Лапатникова И. Г. Роль устных упражнений на уроках математики // Нач. шк. – 1991. – №6. – С. 31-34.
4. Никулина А. Д. Формирование прочных навыков устных вычислений // Нач. шк. – 1988. – №11. – С. 36-40.

*магістр. ф-ту ПВПК Ольга Петричук
наук. керівник – доц. В.О. Вихрущ*

ТЕСТОВА ПЕРЕВІРКА ЗНАНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Перевірка й облік знань учнів – важлива частина процесу навчання і виховання, ефективний засіб забезпечення свідомого, міцного опанування учнями програмного матеріалу.

Тестова перевірка є одним із методів контролю знань учнів з математики. Добре опрацьовані тести дають змогу здійснити перевірку досить об'єктивно і з невеликою затратою часу.

Тестовий контроль та оцінювання знань молодших школярів на уроках математики потребує вдосконалення для того, щоб підвищити ефективність процесу контролю та оцінювання знань учнів в умовах рівневої диференціації.

Традиційні методи перевірки у поєднанні з новими технологіями відкривають нові широкі можливості.

У сучасних умовах найоптимальнішим є контроль знань за допомогою тестування.

Слово „тест” англійського походження. Класичним у педагогіці є визначення К.Інгекампа: „Тестування - це метод педагогічної діагностики, за допомогою якого вибір поведінки, що презентує передумови чи результати навчального процесу, повинен максимально відповідати принципам зіставлення, об'єктивності, надійності та валідності вимірів, повинен пройти обробку й інтерпретацію й бути прийнятим для застосування в педагогічній практиці.

У процесі навчання застосовують „тести навченості”. Тест навченості - це сукупність завдань, орієнтованих на вимірювання рівня засвоєння певних аспектів змісту навчання. Правильно складені тести навченості не повинні вимагати великих затрат часу. Вони мають бути однозначними - не допускати вільного тлумачення тестового завдання; правильними - виключити можливість формулювання багатозначних відповідей; відносно короткими - вимагати стислих відповідей; інформаційними - забезпечувати можливість співвідносити кількісну оцінку виконання тесту з інтервальною шкалою вимірювання; зручними - давати змогу здійснювати швидку математичну обробку результатів; стандартними - забезпечувати вимірювання рівня навченості широким контингентів учнів, які оволодівають однаковим

обсягом знань на однаковому рівні навчання. Під час розробки тестів важливо урахувати, наскільки вони відповідають запропонованим цілям навчання та освіти.

Важливими критеріями діагностичних тестів навченості є дієвість (валідність), надійність, диференційованість.

В.Л. Рисс запропонував таку класифікацію тестів:

- тест-альтернатива;
- тест-відповідність;
- множинний вибір.

Тест-альтернатива - це вибір однієї з двох відповідей. Найчастішою є форма відповіді „так - ні”. Може бути варіант „правильно - неправильно”. Такі тести використовують, коли треба перевірити вміння учнів визначити роль фактів і законів, установити причину якогось явища.

Тест-відповідність можна будувати по-різному. Він може складатися з двох паралельних колонок, де якомусь слову, цифрі, символу чи фразі однієї колонки потрібно знайти правильну відповідь у другій колонці. Такий тест також може складатися з двох послідовних частин, між пунктами яких слід встановити відповідність. Ці тести використовують, коли треба виявити можливості учнів установлювати зв'язок між абстрактним поняттям і конкретним явищем, закономірністю і явищем, здійснити класифікацію. Головною перевагою їх є компактна форма, а недоліком - труднощі під час добору однорідного матеріалу.

Тест множинного вибору дає можливість проконтролювати не тільки відтворення, а й більш комплексні вміння. Він складається з завдання та відповіді до нього. Учень повинен вибрати той варіант відповіді, який, на його думку, є найбільш правильним або єдиним.

Тести можна також класифікувати за потрібним для відповіді на запитання розумовим процесом, а саме: спогад, застосування знань, інтеграція, синтез і вміння правильно приймати рішення.

За допомогою тестових знань на спогад перевіряє знання окремих фактів. Коли тестове завдання вимагає, щоб учень вибрав порядок дій, зробив висновок, його можна класифікувати як завдання із застосування знань. Тест, який вимагає від учня розв'язати проблему, перевіряє його здібності до аналізу, синтезу, вміння приймати рішення.

Під час підготовки матеріалів для тестового контролю знань треба дотримуватися таких основних правил:

Не можна включати відповіді, неправильність яких учень не може обґрунтувати на момент тестування.

Неправильні відповіді мають бути побудовані на основі типових помилок і бути правдоподібними.

Правильні відповіді серед усіх запропонованих повинні бути розміщені у випадковому порядку.

Питання не повинні повторювати формулювання підручника.

Тести навченості використовують на всіх етапах дидактичного процесу. Вони можуть забезпечити усі види контролю, облік успішності й академічних досягнень.

Поширених в навчальних закладах комп'ютерів і впровадження їх у навчальний процес сприяють його активізації, підвищують ефективність викладання предметів, дають змогу посилити мотивацію навчання.

Можна виділити три основні форми використання комп'ютерів як засобу навчання:

- як тренажер;
- як репетитор;
- як засіб, що моделює певні предметні ситуації.

Основні принципи побудови тестів контролю успішності.

При розробці тестів контролю успішності слід керуватися такими принципами:

Тести контролю успішності повинні вимірювати чітко визначені результати навчання, що співпадають з цілями навчання.

Такі тести можуть бути складені для контролю різних результатів, зокрема, знання певних факторів, термінів, розуміння концепцій і принципів, вміння використовувати ці факти й принципи, різні розумові навички. Таким чином, головна мета під час складання тесту - не вгадувати його завдання, а швидше визначити, які результати навчання будуть тестуватись. Ці результати повинні логічно впливати із завдань навчання даного курсу. Послідовність здійснених кроків буде такою:

1. Визначити цілі навчання даного курсу.

2. Висловити цілі у термінах загальних результатів навчання (наприклад, "студент розуміє значення загальних термінів").

3. Під кожен мету навчання перераховувати конкретні результати, які ви будете вважати доказом того, що мета досягнута, їх треба сформулювати в такому вигляді, щоб вони підлягали перевірці (наприклад, "Учень може: а) дати визначення терміну своїми словами; б) розрізнити різні за значенням терміни; в) ефективно використовувати ці терміни в оригінальних пропозиціях").

Загалом, тести контролю успішності контролюють специфічні типи діяльності, котрі учні повинні вміти продемонструвати у кінці періоду навчання. Щоб тести принесли найбільшу користь, результати навчання повинні бути чітко визначені і правильно віддзеркалювати цілі навчання даного курсу.

Тести повинні контролювати типові зразки навичок, отриманих під час навчання.

Тестування - це завжди питання вибору прикладів. Ми ніколи не зможемо поставити всі питання, які б хотіли.

В кінці періоду навчання існує сотня фактів і термінів, які повинні знати учні, але через обмежений час тестування, а також з інших міркувань, під час тестування можна перевірити лише частину цих фактів.

Після закінчення періоду навчання учні володіють принципами, які можна застосувати в безлічі ситуацій, але проконтролювати можна буде лише деякі з них. Таким чином, практично завжди тести відображають лише обмежену частину тих знань, які ми хочемо проконтролювати. І від упорядника тестів залежить, чи буде він використовувати принципи, якими визначається, що тести дійсно вірно репрезентують пройдену сферу знань.

Процедура вибору зразків завдань значно складніша, ніж у нашому простому прикладі. Оскільки тести звичайно складають для контролю різних навичок, необхідні більш продумані специфікації тестів.

Тести з контролю успішності повинні включати завдання, що найбільше підходять для виміру очікуваних результатів навчання.

Ступінь, у якому можливо контролювати відповіді учнів, залежить від типу завдання. Існують такі основні завдання тестів контролю успішності.

А. Завдання підставлення (учень підставляє відповідь).

1. Розгорнута (розширена відповідь).
2. Обмежена відповідь.
3. Коротка відповідь (слово чи фраза).
4. Доповнення (заповнити прогалини).

Б. Вибіркові завдання (учень вибирає відповідь).

1. Так-ні (або альтернативна відповідь).
2. Співставлення.
3. Множинний вибір.

Завдання з підставленням відповіді менш структуровані у порівнянні з вибірковими завданнями і відповідно на основі них важче контролювати суть відповіді учня.

Найбільшу складність становить розгорнута (розширена) відповідь.

Питання звичайно носять загальний характер (наприклад: "Опишіть роль контролю і оцінки у навчанні") і залишає учневі майже необмежену свободу вибору фактичного матеріалу, побудови, форми подання і оцінки викладених ідей. Таким чином, відповідь може бути корисною для оцінки таких загальних результатів, як "вміння вибирати необхідний матеріал", "вміння організувати ідеї", "вміння оцінювати ідеї", але має невелике значення для оцінки конкретних навичок. Не підходить цей тип відповіді і для оцінки знань певних фактів чи певних тестів розуміння, бо вони можуть прозвучати, а можуть і не прозвучати у відповіді через надто великий ступінь свободи автора. І хоч цей ступінь свободи іноді можна обмежити (за часом, довжиною відповіді), але для оцінки конкретніших результатів необхідно використовувати більш структуровані завдання.

Обмежена відповідь зменшує загальність, довжину і організацію відповіді учня. Відзначимо, що такий контроль за відповіддю учня робить таке завдання дієвим, але не достатнім засобом оцінки "вміння організувати" ідеї. Це служить ілюстрацією важливості вибору найбільш придатного типу завдання для оцінки бажаного результату навчання. Інші завдання з підставленням відповіді ще більше структурують відповідь учня.

Оскільки проста відповідь і завдання на заповнення прогалин вимагають від учня

підставлення лише одного слова чи фрази, вони майже цілком зведені до оцінки рівня знань, наприклад, вміння використати деякі факти.

Найбільш структуровані завдання вибіркового типу, і вони можуть бути використані для оцінки різноманітних, як простих, так і складних результатів навчання. Завдання типу "так-ні" складаються з тверджень із таких питань, як факти, принципи, закони, тлумачення. Учень має вказати на правильність того чи іншого вислову. У вправах на узгодження необхідно зіставити низку тверджень і відповідей, наприклад, терміни і визначення, правила і приклади, принципи й ілюстрації принципів. Завдання множинного вибору - це питання з кількома варіантами відповідей, з яких учень має вибрати правильний. Цими варіантами можуть бути фактичні твердження, ілюстрації будь-якої процедури або приклади якогось принципу. Незважаючи на специфічну суть, вибір відповідей обмежений. Учні повинні правильно визначити, чи вислів частковий, чи хибний, співвіднести твердження з правильною відповіддю або вибрати з набору правдоподібних об'єктів єдино правильний.

Тести контролю успішності повинні відповідати конкретному використанню їх результатів.

Як ми вже відзначили, такі тести можуть використовуватись із наступною метою - для оцінки:

- 1) початкового рівня знань (розставляючий тест);
- 2) ходу процесу навчання (формативний тест);
- 3) загального результату у кінці навчання (сумативний тест).

Попередній тест, призначений для визначення рівня знань, як правило, має низький рівень складності, і широта відповіді обмежена. Він може охоплювати мінімальні, необхідні знання, перед початком чергового етапу навчання або інший обмежений набір необхідних знань.

Формативний тест, який використовують для контролю ходу процесу навчання, складають так, що він охоплює незначну частину вивченого матеріалу -наприклад, розділ, і намагається оцінити всі важливі результати цієї частини. Наголос робиться на оцінюванні вміння опанувати матеріал і доведенні до учнів даних про їх специфічні помилки у певних сферах.

Таким чином, формативний тест складається з набору завдань невеликого обсягу вивченого матеріалу. Він побудований таким чином, що учні можуть отримувати вказівки про усунення знайдених помилок.

Діагностичні тести складаються з великої кількості завдань з кожної сфери знань, що тестується. Оскільки їх мета - виявити труднощі навчання, увага фіксується на відповідях учнів на певні питання чи групу питань, а загальний результат не такий важливий. Тест звичайно фіксує увагу на типових помилках, а не на загальних результатах навчання. Такі тести орієнтовані на відстаючих учнів, їх рівень складності незначний.

Сумативний (оглядовий) тест призначений для виміру широкого спектру очікуваних кінцевих результатів періоду навчання.

Всебічність і надання взірців - це важливі риси цього тесту, бо за результатами тестування здійснюється переведення з класу до класу, дається оцінка рівня оволодіння цілями навчання. Щоб адекватно подати у тесті всі можливі результати навчання, сумативний тест, як правило, складніший за всі інші.

Тести контролю рівня знань повинні бути надійні (по можливості) і висновки треба робити дуже обережно.

Якщо результат учня з такого тесту співпадає або буде таким самим під час повторного проведення чи при аналогічному тесті, результати вважаються досить надійними. У всіх результатах тестів закладена якась помилка (через варіації таких факторів, як умови тестування чи відповіді учнів), але процентну кількість помилок можна значно зменшити, якщо грамотно скласти тест.

У загальних рисах надійність тесту може бути збільшена, якщо продовжити його і покращити якість кожного завдання. Довший тест забезпечує значне адекватне віддзеркалення рівня знань учнів, а правильно поставлені завдання дають надійну інформацію про якість.

Незважаючи на всю ретельність складання тестів, у їх результатах буде певна доля помилки.

Вчителю необхідно врахувати цю помилку, оцінюючи результати тесту.

Тести контролю успішності повинні покращувати якість навчання.

Такі тести будуть мати найбільший позитивний вплив на навчання, якщо точно окреслять

його мету: коли вони вимірюють адекватні зразки запланованих кінцевих результатів, враховують завдання, що найбільше відповідають результатам навчання, калі вони адаптовані до конкретного використання їх результатів, і виконуються з розрахунком отримати надійні результати. У доповнення до перерахованих факторів потрібно пояснити учням як словом, так і справою, що головна мета тестування - "покращити їх навчання". Визначення співвідношень між цілями навчання і типами використаних тестів, зміна суті і широти тесту до його подання, найшвидше повідомлення результатів тесту учням і надання конкретних рекомендацій для можливого покращення - все це позитивні кроки, які можуть бути зроблені.

Ці і схожі заходи допоможуть учням ставитись до тестів, як до корисних інструментів, і повинні підвищити якісний рівень, у якому тестування допомагає іншим складовим учбового процесу.

Мета статті. Успішність навчання учнів значною мірою визначається рівнем оволодіння ними загальнонавчальними вміннями і навичками. Тому вчитель повинен знайти правильний індивідуальний підхід до кожної дитини, вміти правильно проводити тестову перевірку з математики. Мета даної статті і полягає в тому, щоб заохотити вчителів молодших класів під час навчання впроваджувати тестову перевірку знань на уроках математики, тому що вони підвищують інтерес учнів до предмету, поважають навчальний процес.

Висновки і перспективи подальших розвідок і дослідження даної проблеми.

Тестова перевірка є важливою складовою контролю знань учнів. Тому в молодших класах на уроках математики доцільно впроваджувати рівневі тести. А особливо я рекомендую проводити нестандартні уроки, такі як "Перший мільйон", "Зароби 12 балів", "Міс-математика", де застосовується тестова перевірка.

Також досліджено можливість використання тестової форми перевірки для проведення оцінювання з математики у 3 класі на основі табличного редактора Excel, який входить в пакет Microsoft Office. Цей тест показав, що, на відміну від письмових самостійних і контрольних робіт, перевагою є те, що він:

- посилює інтерес учнів до математики;
- активізує самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів;
- надає можливість об'єктивно оцінити знання і вміння учнів в балах за єдиними критеріями;
- допомагає швидко та об'єктивно отримати зріз знань з теми.

Література

1. Складання тестів контролю успішності // Мандрівець. - 1994 № 2-3. - С 53 - 62.
2. Тести у навчальному процесі сучасної школи // Рідна школа.-2001, № 8.-С.7 - 8.
3. Тестування в навчальному процесі. А. Палій // Шлях освіти. – 2001. - № 2. С.36-37.
4. Психолого-педагогічний вплив в оцінюванні особистості учня Ю. Рева // Рідна школа. – 2000. - № 12, - с. 25-27.

*студ. 53 гр. ф-ту ПВПК Оксана Поберейко
наук. керівник – О.М. Дячок*

ДИЗАЙН В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Дизайн все більше входить у різні сфери нашого життя, і щоб правильно сприймати його, створювати і просто відчувати себе комфортно у повсякденному середовищі, необхідно мати розвинене дизайнерське мислення. Аргументом на користь актуальності порушеного питання є і наукові дослідження, які дають можливість стверджувати, що освоєння дизайну різко підвищує творчий потенціал особистості, яка формується, розвиваючи не лише абстрактне, асоціативне, комбінаторне, логічне мислення, але і збільшуючи загальний коефіцієнт успішності в будь-якій діяльності. Оскільки мислення взагалі і дизайнерське зокрема формується ефективніше за умови його цілеспрямованого розвитку, то це ставить перед школою особливе завдання --формування дизайнерського мислення.

Отож, при проведенні нашого дослідження ми ставили за мету: розкрити суть поняття дизайну; розглянути історію розвитку дизайнерського мислення; викласти базові теоретичні аспекти дизайну і методику формування дизайнерського мислення в загальноосвітніх школах.

Виходячи з вище сказаного, ми визначили такі завдання: здійснити аналіз літератури даної тематики; зробити огляд визначень поняття «дизайн», зупинившись на найбільш повному і точному з них; проаналізувати становлення вітчизняного і закордонного дизайну; опрацювати теоретичний матеріал окремих питань дизайну (біоморфологія, інженерна психологія,

композиція і колір в дизайні); розкрити методичні особливості формування дизайнерського мислення.

Об'єктом дослідження є процес викладання дизайну в загальноосвітній школі, а предметом – зміст і методика формування дизайнерського мислення.

Працюючи над даними проблемами, ми проаналізували чимало літератури. Бо хоча термін „дизайн” з'явився в нашій країні недавно, але цей напрям творчості має досить велику історію розвитку. Особливо хочемо відзначити такі праці:

-Максименко О.А. „Дизайн і діти” – прекрасний посібник для практичного використання викладачами ВУЗів, вчителями шкіл та керівниками дизайнерських гуртків, де вміщено теоретичні матеріали і практичні рекомендації та вправи;

-Хан-Магомєтов С.О. „Піонери радянського дизайну” – дуже об'ємні матеріали щодо історії розвитку дизайну, характеристики концепцій окремих авторів, оформлення різноманітних інтер'єрів та речей і т.д.;

-Маліновська Л.П. „Методика формування дизайнерського мислення на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах” – ґрунтовне дослідження науково-теоретичних основ формування дизайнерського мислення і матеріали авторського досліді;

-статті в журналі „Технічна естетика” – розгляд окремих дизайнерських проблем.

Таким чином, в галузі дизайну працює чимало теоретиків і практиків, котрі доводять актуальність розробки даної проблеми і застосовують отримані дослідження на практиці. Тому дивує, що вивчення дизайну ще мало розповсюджене у загальноосвітніх школах нашого міста, адже вплив його освоєння на розумовий, естетичний, творчий розвиток особистості важко переоцінити.

Отож, зупинимось на основних аспектах дослідження. Перш за все ми зробили широкий огляд висловлювань різних дослідників, теоретиків і практиків дизайну, щодо самого змісту поняття „дизайн”. Частина з них відстоює переконання, що дизайн призначений створювати речі, які б легко продавались і задовольняли потреби споживачів, заперечуючи важливість і естетичного аспекту цього поняття (Т. Мальдонадо, Джон Глоага); інша когорта науковців наголошують на єдності зручностей, економічності і краси у дизайнерській діяльності, тобто бачать у дизайні не лише задоволення певних споживацьких потреб, а й естетично значиму творчість (Дж. Нельсон, Д. Понті, Ф. Ешформ, В. Глазичев, О. І. Нестеренко, О. А. Максименко). Підтримуючи твердження останніх, ми визначили найбільш прийнятним розуміння дизайну одночасно як мистецтва і форми соціального «служіння», а двома основними критеріями дизайнерської творчості – красу і доцільність. Адже дизайн поєднує матеріальне виробництво з мистецтвом і тим самим збагачує духовний світ людини.

Досліджуючи історію розвитку дизайнерського мислення, ми розкрили процес формування дизайну як виду творчості. Він виник на стику ХІХ і ХХ ст., коли на фоні розриву між прекрасністю технічних замислів і вбогістю їх втілення англічанин Джон Рескін вперше виклав концепцію органічного зв'язку краси і користі, що поклала початок новій естетиці машинної продукції. Першим дизайнером вважають Петера Бернса, а першою школою художнього конструювання – «Баухауз», створений у 1919 р. у Німеччині. Отож, дизайн зародився і формувался як вид творчості в Європі.

Окремим напрямком нашого дослідження став виклад особливостей вітчизняного дизайну, біля витоків якого були В. Татлін, Л. Родченко, Л. Лісицький, В. Степанова та інші. Цікаво, що стимули розвитку дизайну закордоном і в нашій країні – різні. Основним поштовхом розвитку дизайну в Західній Європі було прагнення промислових фірм підвищити конкурентоспроможність своєї продукції; а в нас дизайн зародився поза промисловістю.

Виходячи з того, що розвиток дизайнерського мислення потребує освоєння чималого обсягу як практичних вмінь і навиків, так і теоретичних знань, -- ми зупинились на базових теоретичних аспектах дизайну: біоморфології, інженерній психології, композиції і кольорі в дизайні.

Біоморфологія (біодизайн) – використання форми, забарвлення, фізіологічних властивостей тварин і рослин при створенні засобів пересування, будівель, побутових приладів і т. д. Дизайнери використовують той же принцип, що й жива природа, яка в процесі свого розвитку прагне до всебічної економії енергії, будівельного матеріалу і часу.

Ми зупинилися і на питаннях інженерної психології, основна мета якої -- спираючись на пізнання психічних властивостей людини, забезпечити не лише високу надійність створюваних систем людина – машина (наприклад, водій і автомобіль; повітряний лайнер разом з екіпажем; великий машинобудівний завод і т. д.), але і зробити працю оператора менш напруженою, а

його взаємодію з машиною максимально злагодженою.

Також ми торкнулися проблем застосування в дизайні основних засобів композиції, а саме: пропорцій, ритму, динаміки, статичності, симетрії, асиметрії, об'ємно-просторової структури предметів. Адже без їх врахування не можливо створити гармонійну композицію певного об'єкту, дизайнерського твору.

Важливе місце посідає в дизайні і колір, оскільки він має неабияке значення щодо впливу на психофізичний стан людини, на її працездатність. І цим не можна нехтувати ні при створенні промислових виробів, машин, знарядь праці, ні при оформленні виробничого, суспільного чи побутового інтер'єру. Звідси випливає, що дизайнер зобов'язаний знати основи кольорознавства і втілювати їх у життя.

Розглядаючи проблему методики викладання дизайну, слід зазначити особливості її розвитку на сучасному етапі: на сьогодні дизайн вивчається не лише як елемент інших художніх дисциплін, а вводиться, як окремий навчальний предмет; здійснюється диференціація його викладання за віком; створюються методичні центри дизайнерської освіти; існує варіативність підходів до вирішення питання про конкретні методи навчання дизайну.

Методика формування дизайнерського мислення має свої складові. Тому ми розглянули методику формування:

- конструктиву, де обов'язково слід врахувати, що в основі конструктивних рішень, які дозволяють винаходити, лежать операції аналізу і синтезу; тому до початкового етапу навчання конструктиву треба віднести вміння аналізувати форму, матеріал і колір об'єктів та вміння синтезувати їх;
- формування доцільності і раціональності, тобто розуміння учнями, що предмети навколишнього середовища повинні відповідати своєму призначенню, меті створення, що доцільним і раціональним є те, що створює людині комфорт (зручність);
- формування відчуття стилю, розглядаючи поняття «стиль» як єдність формотворення, оформлення і кольорової гами;
- формування здібності до проектування, працюючи над прочитанням і створенням ескізу, малюнка, макету та створенням можливих варіантів цієї ж цільової побудови.

Отож, спрямовуючи зусилля на розвиток цих складових в учнів початкових класів формується елементарне дизайнерське мислення – перший, сформований під керівництвом вчителя, рівень дизайнерського мислення, який суттєво відрізняється від стихійного, некерованого.

Таким чином, бачимо, що освоєння основ дизайну сприяє розвитку системного мислення, привчає об'єктивно оцінювати переваги і недоліки різних предметів, явищ, розглядаючи їх всебічно, враховуючи різноманітні фактори. Дизайн виступає стійким мостом між гуманітарними і точними науками, адже він поєднує мистецтво з матеріальним виробництвом, збагачуючи духовний світ людини, даючи естетичні орієнтири, спрямовуючи творчість людини у русло краси і доцільності. Отож, при такому впливі дизайну на розвиток особистості, актуальність запровадження його вивчення у навчальних закладах очевидна.

*студ. 53 гр. ф-ту ПВПК Ірина Теслюк
наук. керівник – доц. М.М.Наумчук*

МЕТОДИКА РОБОТИ НАД НАУКОВО-ХОУДОЖНІМИ ТЕКСТАМИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Успішне навчання школярів неможливе без оволодіння раціональними прийомами роботи з книгою, що є основою для самостійного здобуття знань. Державною програмою освіти передбачається, що учень початкових класів повинен повноцінно сприймати художні та науково-художні тексти.

У середній та старшій ланці, де вивчаються основи наук, кількість часу, відведеного на роботу з науковим текстом, істотно зростає, оскільки змінюється об'єкт читання, збільшується обсяг матеріалів, ускладнюється його структура. Від школярів вимагається вміння володіти „вивчаючим”, або „пізнавальним” способом читання: якісно вилучати інформацію з тексту, класифікувати, запам'ятовувати і відтворювати її.

Науковцями визначено, що техніка читання учнів та вміння змістової переробки прочитаного залишаються практично незмінними. Внаслідок цього учні відчують труднощі, пов'язані з якісним освоєнням навчального матеріалу за допомогою книги.

Оскільки від учнів середньої школи вимагається якісне використання прийомів роботи з

науковою, навчальною статтею, то основне навчання цих прийомів має закладатися і здійснюватися у початковій школі.

Основні підходи до освоєння наукової і художньої літератури у початковій школі як розрізнення логічного й естетичного способу читання для цілеспрямованого засвоєння ділової статті та художнього твору були започатковані в середині XIX століття К.Д.Ушинським і розвивалися його послідовниками.

Вивченню проблем науково-художнього і науково-популярного твору присвячено роботи літературознавців (Л.А.Виноградська, В.Ю.Іваницький, Л.В.Озарчук та ін.), письменників (Д.С.Данін, Б.А.Дижур та ін.), методистів (Н.М.Дружиніна, Г.М.Первова), психологів (Р.Д.Дригер, Н.Г.Морозова), педагогів-практиків (Н.В.Балабанова, Л.О.Єфросиніна) та ін. Вони досліджували жанри, етапи розвитку, роль науково-художньої літератури у вихованні школярів, психолого-педагогічні аспекти сприймання пізнавальних творів дітьми молодшого шкільного віку.

Але до теперішнього часу у практиці роботи початкової школи ще не створено завершеної методичної системи роботи з пізнавальною літературою, недостатньо визначені шляхи формування умінь роботи з науково-художнім текстом. Навчання зводиться в основному до переказу того, що діти запам'ятали, їхніх відповідей на запитання вчителя, перерахування окремих місць тексту. Організована в такий спосіб робота не вимагає від учнів напруженої розумової активності, самостійного пошуку, не привчає їх до організації логічної побудови своєї відповіді.

Мета нашого дослідження полягає у розробці науково обґрунтованої та експериментально перевіреної методичної системи навчання учнів початкових класів повноцінно працювати з науково-художнім твором.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі завдання:

- визначити психолого-педагогічні і методичні засади роботи з науково-художнім твором у молодших класах;
- розробити зміст і методику використання вправ поетапного освоєння науково-художніх творів у початковій школі;
- здійснити експериментальну перевірку ефективності запропонованої методики.

Становлення і розвиток науково-художньої книги, як найбільш доступної для дитини форми передачі інформації відбувся у XX столітті.

У науково-художніх текстах подається якийсь один факт, подія, але розкриваються вони за допомогою багатьох художніх засобів в образній формі, узагальнено зображуються персонажі і часто спрощена сюжетна лінія. Це дає можливість науково-художнім творам крім комунікативної виражати і естетичну функцію.

Значну складність для сприймання молодших школярів становить пізнавальна сторона науково-художніх творів. Як показали дослідження Н.М.Дружиніної, М.Б.Шеломенцевої, праці психологів Н.Г.Морозової, Р.Д.Тригер, учні початкових класів без спеціальної підготовки найчастіше не усвідомлюють пізнавальний матеріал науково-художньої книги, проходять повз нього (до 75 %). Це пов'язано з особливостями подачі наукової інформації, що розосереджена по тексту. Тому методична робота має бути націленою на формування раціональних прийомів виділення з тексту пізнавальної інформації, її фіксації й усвідомлення поряд зі сприйняттям художньої сторони тексту.

З метою виявлення ефективності використання системи вправ, що передбачає розгляд як художньої, так і пізнавальної сторони та науково-художніх творів як засобу підвищення рівнів їх сприйняття було проведено експериментальне навчання. Воно проводилося у 3-А класі ЗОШ № 18 міста Тернополя у 2002/2003 навчальному році, а також у 4-А класі у першому семестрі 2003/2004 навчального року.

У ході експериментального навчання проводилась робота аналітичного і синтетичного характеру над програмними творами, вміщеними у підручник Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко, Н.Є.Волошиної "Читанка" для 3 і 4 класів, а також над творами рекомендованими для позакласного читання.

На уроках читання робота над кожним науково-художнім твором проводилася у відповідності до сучасної методики, яка визначає три етапи роботи над твором: первинний синтез, аналіз і вторинний синтез. При цьому провідною діяльністю учнів є аналіз твору під керівництвом вчителя. Аналіз науково-художнього твору передбачав розгляд художньої і пізнавальної сторони текстів.

Робота над художньою стороною творів спрямована на усвідомлення сюжетної лінії,

особливостей характерів героїв, на визначення образної та смислової ролі слова і словосполучення.

Найефективнішим прийомом роботи над пізнавальною стороною науково-художнього твору було визнано прийом трансформації пізнавального матеріалу з художньої форми в наукову, у невеликий текст довідкового характеру на основі опор. Ці опорні пункти синтезують у собі зміст окремих частин тексту, є своєрідним планом. Ними можуть бути слова з тексту, або спеціально дібрані в результаті розумової роботи. Для цього виду роботи підбирались художні твори з пізнавально-прагматичним змістом, науково-художні природознавчої тематики та науково-художні твори технічного змісту.

Під час експериментального навчання проводилась робота над розвитком у дітей умінь виділяти у тексті слова-терміни; вміння виділяти пізнавальну інформацію; вміння трансформувати текст на рівні визначення та способом стислого переказу; умінь виділяти основні питання, на які відповідає твір.

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки .

У нових підручниках для класного читання для 2 і 3 класів (О.Я.Савченко. Читанка. І і II частини) ми виявили, що науково-художні тексти займають у них відповідно 15% і 18%, причому у 3 класі з'являються науково-пізнавальні твори.

В експериментальному навчанні робота велася з послідовною зміною жанрів, що представляють різні розділи дитячої літератури: вірш (художня література), пізнавальна казка (науково-художня література), стаття (науково-популярна література). Кожен із жанрових різновидів є провідним на певному етапі.

3. У ході дослідження встановлено, що найскладнішим для усвідомлення пізнавальної сторони твору є науково-художнє оповідання. На відміну від пізнавальної казки, його характеризує нечітка розчленованість наукових і художніх відомостей, що викликає труднощі при виділенні опор.

Ефективність методики виявляється у збільшенні показників в опануванні основних умінь, що характеризує здатність працювати з науково-художніми текстами і практичне оволодіння нею учнями. Суттєві зрушення спостерігаються у сприйманні дітьми художньої сторони твору. Так, у ході навчання 20% учнів експериментального класу і 12% учнів контрольного класу піднялися з фрагментарного на констатуючий рівень; 12% експериментального і 8% учнів контрольного класів перейшли з констатуючого на рівень „героя”; 28% учнів експериментального і 12% учнів контрольного класів піднялися на рівень „ідей”. Уміннями раціонального опрацювання пізнавальної сторони науково-художнього твору оволоділи 76% учнів експериментального класу і лише 48% учнів контрольного класу.

Під кінець експериментального навчання були виявлені додаткові показники у роботі учнів з текстом: швидкість виконання завдання; якість; вмотивованість дії; вміння розповісти, з яких дій складається прийом; перенос на подібний матеріал з іншого навчального предмету (навчальна стаття з уроків природознавства). Також учні опановують прийом самостійного упорядкування плану, який є одним з найскладніших умінь опрацювання художньої літератури.

Запропонована методика роботи над науково-художніми творами буде ефективною при умові систематичного характеру роботи, її поступовості і послідовності.

Література

1. Беленькая Л.И. Ребёнок и книга. О читателе восьми-девяти лет. – М.: Просвещение, 1969. – 167 с.
2. Васильева Н.Н. Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах. – М.: Педагогика, 1977. – 215 с.
3. Гудзик І.П. Робота над змістом твору // Початкова школа. - 1993. - №11. - С.16-19.
4. Ємець О.А. Авторитет. – Харків, 2002. – 25 с.
5. Изволенская Л.Н. Методика формирования умения составлять план // Начальная школа. – 1990. - №12. – С. 31-34.
6. Первова Г.М. Работа над рассказом с учетом его жанровых разновидностей // Начальная школа. – 1991. - №7. – С. 6-13.
7. Чепелева Н.В. Особливості розуміння тексту молодшими школярами // Початкова школа. – 1988. - №11. – С. 55-58.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*студ. 41гр. псих.-пед. ф-ту Соломія Боднар
наук. керівник – доц. Радчук Г. К.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОМАНІЇ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Невпинне зростання в Україні кількості осіб, що зловживають наркотичними речовинами, набуло характеру епідемії, що зумовила низку нових соціальних, економічних, медичних, юридичних і психологічних проблем.

Різкому загостренню проблеми наркоманії є багато пояснень. Це недооцінка і довга практика замовчування соціальної і особистісної небезпеки цього явища, розрізненість дій медичних, соціальних і освітніх закладів, певна правова інертність, прозорість кордонів тощо(1;29).

Первинна профілактична робота стосовно наркоманії якщо і проводиться в школах, ліцеях, гімназіях, технікумах, ПТУ, то має безліч недоліків і будується переважно на феномені залякування, який не є дуже ефективним. А як відомо, саме в цих закладах і розпочинається шлях молоді до наркоманії(1;29).

Дуже небезпечним є те, що в умовах сьогодення наркоманія значно помолодшала. Якщо ще в 1995 році 15-16-річні хворі на наркоманію були клінічною рідкістю, то на сучасному етапі вони становлять 30-35% загальної кількості зареєстрованих таких хворих. За даними офіційної статистики станом на 2000 рік в Україні нараховувалося 522 хворих на наркоманію віком 15-17 років, а зловживали наркотичними засобами 2,5 тис. підлітків. Це вже досить високі цифри, які з року в рік зростають(3;29).

Наркоманія – хвороба, що викликається систематичним вживанням наркотиків. Вона є небезпечною для особистості, оскільки дуже швидко виникає психічна, а згодом і фізична залежність, що призводить до втрати здоров'я і деградації особистості. Для підлітків “експериментування” з наркотичними речовинами особливо небезпечне, оскільки вони часто не розуміють і повністю не усвідомлюють їхньої згубної дії і шкоди для свого організму. У зв'язку з фізіологічними особливостями організму підлітків, наркотична залежність у них розвивається значно швидше, ніж у дорослих(2;6).

Для вирішення цієї проблеми необхідно організувати ефективну системну профілактику наркоманії, де головний акцент повинен ставитись на первинну профілактику, яка має бути найбільш масовою і ефективною.

Вчені виділяють у первинній профілактиці наркоманії два основних підходи: інформаційний (пропаганда медичних і правових знань з цієї проблеми, наочна агітація та емоційний вплив на слухачів) та поведінковий, який набув великого поширення останнім часом. Його мета – формування певного типу поведінки молоді в масштабах суспільства(3;118).

Саме одним з методів профілактики за поведінковою моделлю є методика освіти “рівний – рівному”, яка передбачає здійснення просвітницької роботи ровесниками серед ровесників у формі інтерактивного спілкування.

В основі методики просвітницької роботи в підлітковому середовищі щодо формування навичок здорового способу життя за методом “рівний – рівному” лежать такі особливості:

1. В основі методу “рівний-рівному” лежить така особливість підліткового віку як орієнтація на лідера. В підлітковому віці авторитет дорослого відходить на задній план, поступаючись місцем компанії однолітків, домінує фактор референтності ровесників. Їхня оцінка найбільш значуща, авторитетна для підлітків.

2. Провідною діяльністю підліткового віку є спілкування з ровесниками. Саме від друзів і однолітків підлітки отримують 63% інформації про хвороби, що передаються статевим шляхом, наслідки вживання тютюну, алкоголю, наркотиків.

3. Для підлітків актуальні потреби у самоствердженні, соціальному схваленні і визнанні, особливо зі сторони ровесників.

4. Проблема підліткового віку – це проблема нестійкої і неадекватної самооцінки, яка формується переважно під впливом оцінки їх значущими оточуючими.

5. В підлітковому віці формуються такі особистісні характеристики як уявлення про себе,

самовизначення, моральний світогляд та переконання, самосвідомість.

З метою дослідження особливостей психологічної профілактики наркоманії в старшому підлітковому віці було проведено цикл тренінгових занять за модулем “Спілкуємось та діємо”, що є складовою частиною Програми “Сприяння просвітницькій роботі “рівний-рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя”.

Наша експериментальна програма профілактики наркоманії апробувалась на групі старших підлітків-лідерів і складалась із 10-ти занять.

Перед реалізацією нашої експериментальної програми профілактики ми ставили наступні завдання:

- 1) формування в учасників групи позитивного ставлення до себе, адекватної самооцінки;
- 2) розвиток навичок асертивної поведінки;
- 3) навчання підлітків конструктивно поводитись в конфліктних ситуаціях і знаходити продуктивний вихід з них;
- 4) навчання підлітків визначати життєві цінності та принципи;

На вирішення цих завдань і спрямовані вправи та завдання, які входять до експериментальної програми профілактики. Кожна вправа має серйозне психологічне підґрунтя. Результати показали високу ефективність програми щодо профілактики негативних явищ в молодіжному середовищі.

Отже, як бачимо, наркоманія в старшому підлітковому віці – це складна проблема, яка потребує негайного вирішення. Основний акцент повинен ставитися на проблемі первинної профілактики наркоманії в старшому підлітковому віці. Особливо дієвою в цей віковий період є просвітницька робота в підлітковому середовищі щодо формування навиків здорового способу життя за методом “рівний-рівному”.

Література

1. Беспалько В.В. Проблеми поширення наркоманії в Україні. //Вісник соціальної гігієни та організації здоров'я України. – 2000.,-№4. – С.29-33.
2. Буянов М.И. Размышления о наркомании: Кн. для учителя. – М.,1990.– 77с.
3. Психологический аспект профилактики алкоголизма и наркомании подростков: Метод. пособ. – К.,1995.-144с.

*студ. 41 гр. псих.-пед. ф-ту Марія Чаїнська
наук. керівник – доц. Г.К. Радчук*

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми загальнолюдських цінностей виникає як відповідь на виклик часу. Одним із наслідків краху тоталітарної ідеології є ціннісна криза, поглиблена тим фактором, що місце втрачених цінностей залишилось незаповненим новими ціннісними орієнтаціями, які хоч якоюсь мірою співвідносні з попередніми. Таким чином, зруйнування ціннісної основи обов'язково приводить до кризи, вихід з якої можливий тільки шляхом набуття нових цінностей.

Особливо гострою є проблема формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Залежність між різними об'єктами, які входять у сферу ціннісної орієнтації молоді, дозволяє визначити деякі загальні тенденції процесу їх формування, встановити вплив факторів, які визначають їхню поведінку. Ті чи інші ціннісні орієнтації особистості зумовлені тим, що пріоритети студентської молоді як суб'єкта суспільної поведінки в багатогранній соціальній діяльності є складовою ставлення студентства до різноманітних видів діяльності, а також до самої себе, установок і спонукань, якими вона керується, цінностей, на які спрямована її діяльність.

Таким чином, ціннісні орієнтації – це системно пов'язані соціально значущі уявлення, які реально детермінують вчинки та дії, що виявляють себе в практичній поведінці особистості з її якісною своєрідністю життєдіяльності, способом життя.

Проблемі ціннісних орієнтацій молоді було присвячено вже досить багато соціологічних досліджень. Громадська організація “Молодіжна Альтернатива” у 2003 році провела своє опитування серед студентів провідних столичних вузів, і, виходячи з його результатів, можна зробити наступні висновки. Серед життєвих цінностей сучасної молоді перше місце посідає сім'я (47,5%). Важливе місце в ієрархії цінностей молодих людей займають стосунки з друзями

(58%) і матеріальний добробут (43%), а також різні аспекти трудової діяльності. За рівнем важливості серед цінностей трудової діяльності на перше місце вийшов чинник оплати праці (52,5%). Крім того, власні інтереси (47,5%) виявились важливішими за інтереси спільноти (17,5%) та держави (11%).

Дослідження системи ціннісних орієнтацій сучасної молоді, що мало на меті показати реальний стан у структурі цінностей студентства, проводилося у жовтні-листопаді 2003 року серед студентів I і V курсів психолого-педагогічного факультету Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Всього у дослідженні взяли участь 60 студентів. Виявлення і аналіз системи ціннісних орієнтацій був зроблений на основі результатів, одержаних за допомогою методики „Ціннісні орієнтації” М. Рокича. Автор методики пропонує розглядати 2 групи цінностей - термінальні і інструментальні. До першої групи належать цінності, що виступають базовими. Відповідно до них індивід будує своє життя, їх він готовий відстоювати і зміцнювати. Ця група включає такі цінності, як людське життя, любов, дружба, економічне процвітання, безпека, рівність можливостей і т.д. Їх можна розглядати як загальнолюдські, універсальні моральні стандарти, що, очевидно, однаково важливі в будь-якій країні і культурі.

До другої групи належать цінності, що мають більш конкретний поведінковий зміст. Вони можуть бути позначені параметрами, у яких відображаються види поведінки, що схвалює чи відкидає індивід. Ці цінності можуть бути виражені такими прикметниками, як тактовний, відданий, компетентний, патріотичний, ввічливий, амбіційний і т.д. На відміну від термінальних цінностей, що характеризуються значною стійкістю і консервативністю, інструментальні цінності більш гнучкі і рухливі. Як і інші елементи поведінки, вони в значній мірі піддані змінам у результаті навчання чи нового досвіду.

Одержані результати свідчать про те, що переважна більшість досліджуваних – 59% - найважливішою цінністю вважають власне здоров'я. Такий результат є підтвердженням того, що досліджувані переймаються станом свого фізичного і психічного здоров'я, схильні вбачати реалізацію всіх інших цінностей крізь призму цінності власного здоров'я.

Найбільшою цінністю 12 % досліджуваних назвали щасливе сімейне життя. Як вже зазначалося, особливе місце в період пізньої юності посідає прагнення створити власну сім'ю. Тому цілком зрозумілою є переорієнтація молоді на цінності сім'ї.

Також до найвагоміших цінностей досліджувані віднесли активну життєву позицію (7 %), що підкріплюється сформованим у цей віковий період відчуттям дорослості. Центральним новоутворенням юності, як уже зазначалося, стає самовизначення, яке теж передбачає активну позицію молодої людини у прийнятті відповідальних рішень. Крім того, 7 % досліджуваних найбільшою цінністю назвали любов. У період студентських років (18 -23 р.) помітно активізуються міжстатеві взаємини: розширюється сфера дружніх стосунків, розвивається нагальна потреба в коханні, з'являються серйозні захоплення, багато хто розпочинає статеве життя. Серед опитаних студентів 5 % віддали перевагу особистісному розвитку.

Частина опитаних цінністю назвали продуктивне життя, впевненість у собі, творчість, визнання, життєву мудрість – по 2 %. В той час, як найменш значущими серед термінальних цінностей в ході дослідження виявились цікава робота, краса природи, матеріально забезпечене життя, пізнання, цікаве дозвілля, свобода, щастя інших.

Серед інструментальних цінностей, 18 % досліджуваних найбільшою цінністю назвали вихованість. Це, у свою чергу, дає підстави вважати, що багато студентів, які брали участь у дослідженні, вважають вихованість однією з найважливіших рис особистості, і прагнуть сформувати її у своєму характері. Високий показник цієї цінності корелює з високим показником іншої цінності освіченості, якій надали перевагу 13 % опитуваних. А це ще раз підтверджує, що сучасні студенти усвідомлюють, яку важливу роль відіграють такі риси особистості, як вихованість і освіченість. У молодіжному середовищі спостерігається культ прагнення до нових знань, а це, безумовно, є позитивною тенденцією. Разом з тим, 12 % досліджуваних назвали життєрадісність найвищою цінністю, що свідчить про їх позитивне ставлення до себе і оточуючих. 9 % опитаних найважливішою цінністю вважають відповідальність, для них важливим є почуття обов'язку, вміння дотримуватися свого слова. Чесність (правдивість, щирість) вважають найбільшою цінністю 7 % опитуваних, така ж кількість респондентів надала перевагу охайності (вмінню тримати свої речі в порядку). Для 7 % опитаних цінністю є вміння зрозуміти чужу точку зору, вміння поважати інші звички, смаки, традиції тощо. Це свідчить про тенденцію до формування толерантності у студентської молоді.

Незалежність є цінністю для 5 % опитуваних. Вікові психологічні особливості студентського віку ставлять молоду людину перед необхідністю бути самостійною, незалежною, а отже готовою до дорослого життя.

Таким цінностям, як сміливість у висловлюванні, чуйність (турботливість), високі вимоги, самодисципліна і раціоналізм надали перевагу по 4 % опитуваних. Лише 2 % досліджуваних студентів цінністю вважають ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі), що узгоджується з низькою значущістю в структурі термінальних цінностей.

Підсумовуючи результати дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді за методикою М. Рокича, слід зазначити, що в цілому цінності студентства обумовлені психологічними віковими особливостями і мають суб'єктивний характер, а отже представляють реальну картину потреб молодого людини і тих особистісних рис, за допомогою яких вона може їх досягти. Разом тим, прагнення особистості до реалізації цих потреб перебуває в єдності з потребою у реалізації своєї індивідуальності.

*студ. 51 гр. псих.-пед. ф-ту Вікторія Мацюк
наук. керівник – доц. О. Л.Главацька*

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ У ПРОЦЕСІ САМОВИХОВАННЯ

Сучасна молодь використовує свій вільний час по-різному. Але для тих, хто хоче чогось досягти в житті, реалізувати себе, зрештою пристосуватися і вижити в суспільстві вільний від обов'язків і роботи час є можливістю вдосконалити себе, розвинути свої здібності.

З чого починається процес самовиховання і самовдосконалення? Усе починається із визначення суспільної цілі і змісту свого життя, а також самопізнання і співставлення свого "Я" із вимогами власними чи суспільства, що веде до усвідомлення необхідності роботи над собою. Усе починається з постановки мети, з уявленням про ідеальний, бажаний образ свого "Я". Зокрема, про пошук нової ідентичності, як сказано у книзі Лавриченко Н. М. "Педагогіка соціалізації: європейські абрисы" [2].

Способи соціалізації молоді у різних спільнотах визначаються багатьма обставинами. Проте загально типологічні їх ознаки залежать насамперед від рівня історичного розвитку суспільства та його культурних особливостей. Перша обставина відображається поняттям формаційного типу суспільства, а друга — його цивілізаційною приналежністю та культурною специфікою. Відповідно до сучасної культурологічної та цивілізаційної типології можна виокремити такі існуючі нині стилі соціалізації, як західноєвропейський, православно-християнський, індуїстський, ісламський та далеосхідний.

Духовне підґрунтя кожного з цих цивілізаційних стилів соціалізації молоді становить відповідна світова релігія (або ж ідеологія, яка перебирає на себе її функції). Наскрізню ідейну вісь, яка відображає особливості того чи іншого стилю соціалізації, утворює притаманне певному суспільству та його культурі розуміння феномена людини. За своїм змістом соціалізація і є універсальним способом суспільного становлення та реалізації (самореалізації) людини. Цей процес передбачає, зокрема, утвердження культурних смислів людського життя, які формують свідомість людей переважно завдяки культурним символам, образам, поняттям. Одним із таких базових концептів культури і є уявлення про ідеал або канон довершеної людини. Саме цей ідеал, набуваючи конкретної інтерпретації в педагогічній діяльності, надає змогу спільно необхідним чином спрямовувати розвиток молоді особистості.

Кон І. С. зауважує з цього приводу, що "саме від нормативного канону дорослої людини безпосередньо залежить те, чого люди (спільнота) домагаються від дитини і яким чином вони це роблять". І продовжує: "з'ясування властивого певній культурі канону дорослої людини — необхідна передумова розуміння специфічного для цього народу стилю соціалізації" [4, с. 110].

Проте нормативний канон особистості як мета соціалізації не є тотожним ідеальному. Суспільні інституції, серед яких сьогодні освітня посідає одне з чільних місць, прагнуть наблизити становлення соціально зрілої особистості до ідеалу через формування її соціального характеру. На відміну від індивідуального характеру, який цілісно виражає відмінність однієї особистості від іншої, соціальний характер охоплює загальні риси особистості, властиві більшості членів певної суспільної групи [4, с. 28-33], [2, с. 108-109].

У серпні 1991 року розпочалася нова доба української історії: наша країна оголосила себе

незалежною суверенною державою. Водночас був обраний магістральний напрямок суспільного розвитку — шлях до ринкової моделі суспільного устрою.

Ринкові відносини, навіть у зрілих, цивілізованих формах, породжують численні суспільні та особистісні проблеми, до сприйняття та подолання яких молодь необхідно цілеспрямовано готувати. Необхідною складовою мистецтва життя у ринку стає наявність навичок та вміння “подати себе” і “продати себе”.

У міжособистісному змаганні, яке є “реліктовим тлом” конкурентного суспільства, статуси, соціальні ролі теж перетворюються на свого роду товар і вимагають уміння бути учасником “торгів”. Необхідність постійно давати собі звіт у своїй дійсній “ринковій вартості” і безперервно працювати над її збереженням та зростанням вимагає і формує в людини здатність до жорсткої об’єктивності самооцінок, свідомої життєвої мудрості, навіть агресивності, і разом тверезої здатності вчуватись у вимоги оточення. У цьому розумінні формула самопрезентації “Я — те, чого ви бажаєте” є більш адекватним відображенням специфіки цих ситуацій спілкування, ніж безпосереднє “Я — те, що роблю” [4, с. 13].

Ринкові реалії вимагають від людини динамізму, гнучкості поведінки, здатності швидко оцінювати стратегію діяльності, якщо попередня виявилася неефективною, здобувати нові професії та кваліфікації, адаптуватися до видозмін та соціальних ролей, вміти поєднувати особисті та корпоративні інтереси. Одним словом, ці реалії вимагають від індивіда постійного піклування про підвищення своєї соціальної грамотності, освіченості, компетентності.

Здатність до інноваційного мислення та творчості, до вироблення нових стратегій і моделей діяльності та поведінки безпосередньо пов’язується багатьма фахівцями з високим рівнем розвитку індивідуальних начал особистості [1, с. 330]. Здійснювати вибір своєї долі, самостверджуватися, покладаючись насамперед на власні сили, відповідати за це як вільна особистість — ось що таке індивідуальність, ось чого воліє молодь і ось чого ми повинні її навчати [2, с. 290-294].

Скільки часу і для чого ми використовуємо? При тривалості життя 72 роки 22 роки у людини йде на сон, 10 — на працю і 6 — на їжу. Склавши ці три числа, ви побачите, що вони становлять трохи більше половини від 72-х. А що стається з рештою 34 роками? Це вже залежить від самої людини, на що вона їх витратить. Якщо ми хочемо розвинути свої здібності, задатки власної особистості, необхідно максимально використовувати свій час [5, с. 65-66].

Вільний час — це аж ніяк не солодке неробство. Він сприяє відновленню наших сил, всебічному, гармонійному нашому розвитку, тому використовувати його треба як своє велике багатство, що вдається лише тоді, коли ми житимемо повноцінно, різноманітно, належно озброєні гумором і добрим настроєм. Вільний час не слід розмінювати на всякі дрібниці, тут потрібна чітка організація.

Слід використовувати вільний час для самовдосконалення. Тут мається на увазі турбота про своє здоров’я, фізичну форму, зовнішній вигляд, ставлення до людей і поводження з ними, вміння жити в колективі і долати труднощі, освіта і самоосвіта, особисті захоплення, фізкультура і спорт, культурні розваги і, туризм і т.д. Проблема вільного часу дуже чітко проявляється при складанні плану самовдосконалення [5, с. 75-76].

Отже, проаналізувавши вимоги, які ставить сучасне суспільство перед молоддю, а також те, яка нова ідентичність формується в молоді за цих умов можна зробити висновок, що перехід до ринкового устрою суспільства зумовлює у сучасній молоді уявлення про ідеал людини як такої, що вміє себе подати і представити, тут людина сприймається як “товар”. Але за таких умов втрачається гармонійність особистості, бо де ж духовність, коли усе перекрито матеріальними корисливими інтересами?

Тому, для того, щоб сучасна українська молодь соціалізувалась і розвивалась всебічно, гармонійно, а також зокрема відповідала християнському стилю соціалізації перед нашим суспільством, зокрема перед соціальними педагогами як основних виконавців соціальної політики, а також перед урядом, який і формує соціальну політику держави, стоїть завдання сформулювати і актуалізувати такий образ “ідеальної” української людини, який відповідав би менталітету української нації, поєднуючи в собі українські традиційні уявлення про гідного християнина із віяннями західної ринкової системи суспільного устрою.

Зокрема, на користь потреби у пропаганді в молодіжному середовищі ефективного та цілеспрямованого використання вільного часу з метою самовиховання та самовдосконалення свідчать дані соціологічного дослідження (листопад-грудень 1997 року), згідно яких з віком респондентів простежується відчутна тенденція зростання рівня стурбованості відсутністю

вільного часу. Так, респондентів старшої вікової групи дуже хвилює відсутність вільного часу – у 35 % випадках; цей показник є значно більшим, ніж аналогічні показники в інших вікових групах (28-29 %), що може бути зумовлено активною участю молоді 25-28 років у вирішенні цілком дорослих проблем. Вік впливає на структуру проведення вільного часу головним чином при відвідуванні дискотек, яким надають переваги більш юні представники молоді. Театри є популярнішими серед старшої вікової групи.

У відповідях на питання: “Що Вам заважає проводити вільний час так, як Вам подобається?” — спостерігається лінійна залежність від віку відносної кількості респондентів, які стверджують, що вільного часу зовсім не мають (18 % у віці 15-17 років, 19 % — 18-20 років, 22 % — 21-24 роки, 29 % — 25-28 років). Рівень стурбованості відсутністю доступних культурних закладів серед сільської молоді (11 %) майже вдвічі вищий, ніж серед мешканців великих міст (4-6 %) [3, с. 141].

Тобто, молоді люди ще не настільки обтяжені побутовими, сімейними обов’язками і в силу своїх природних вікових особливостей є сповнені ентузіазму, сил та енергії. Молодь сприймає, що у неї усе життя ще попереду, тому відмовка старших людей: “Мені вже пізно займатися собою чи щось змінювати у своєму житті” — для них неактуальна. І це є однією з причин, чому саме в молодому віці бажано займатися самовихованням і присвячувати цьому левову частку свого вільного часу.

Література

1. Ерасов Б.С. Социальная культурология. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 590 с.
2. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис. — Київ: Віра ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.
3. Молодь України у дзеркалі соціології / Заг. ред. О. Балакіревої і О. Яременка. — К.: УІСД, 2001. — 210 с.
4. Психология и психоанализ характера. Хрестоматия / Под. ред. Д.Я. Райгородского. — Самара: Самарский дом печати, 1998. — 639 с.
5. Томан І. Як удосконалювати самого себе. — К.: Політвидав України, 1988. — 319 с.

*студ.41 гр. псих-пед. ф-ту Наталія Матвєєва
наук. керівник – викл. І.П. Андрійчук*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ, СНІД

Ще у 70-х роках людство навіть не здогадувалося, що його очікує попереду. І зараз ми також не знаємо, що нас чекає. СНІД – це хвороба, яка в ста випадках із ста призводить до смерті, і за двадцять років ще не знайдено ліків проти цього захворювання.

Епідеміологічне спостереження за ВІЛ-інфекцією в Україні проводиться з 1987 року, коли вперше було виявлено 81 випадок. За період з 1987 по 1995 роки було зареєстровано 1499 ВІЛ-інфікованих. Епідемічна ситуація постійно погіршується (5;3).

В Україні, за оцінками національних та міжнародних (ЮНЕЙДС, ВООЗ) експертів, кількість ВІЛ-інфікованих громадян у 2002 р. визначалася в межах 370-530 тис. осіб, тобто не менше 1% дорослого населення. Офіційна статистика відображає лише верхівку айсберга. Згідно з даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України, за станом на 01.01.2003 р. загальна кількість зареєстрованих ВІЛ-інфікованих в Україні становила 52 659 осіб. За цей період діагноз СНІД поставлено 4440 громадянам України, померли від цієї хвороби 2377 українських громадян. Занепокоєння викликає той факт, що переважна більшість ВІЛ-інфікованих – молоді люди віком від 20 до 39 років, при цьому постійно зростає кількість інфікованих підлітків (3;5).

Як бачимо, статистика наводить нам жахливі цифри, і ці цифри зростають шаленими темпами. Проблема ВІЛ-інфекції/СНІДу гостро постала перед суспільством і вимагає вжити негайних ефективних засобів. Досить широко і масово проводяться різноманітні профілактичні заходи, та вони не приносять очікуваних результатів. Тому необхідно вдосконалювати існуючу профілактику, запроваджувати новітні методи, форми, засоби.

До сучасних стратегій профілактики ВІЛ-інфікування серед підлітків належать:

- стратегія зміни філософії та психології життя, яке ґрунтується на стереотипах поведінки та раціональності в напрямку ствердження здорового способу життя;
- залучення підлітків до розробки та реалізації профілактичних програм, спрямованих на

їх однолітків;

- профілактичні стратегії, які ґрунтуються на гендерних, субкультурних, почуттєвих особливостях і відносинах підлітків;
- використання вікових психологічних особливостей підлітків для підвищення ефективності профілактичних програм (1;95).

Особливо ефективно у просвітницькій роботі із запобігання негативних явищ зарекомендувала себе методика “рівний – рівному”. У час, коли знизився інтерес до здорового способу життя, а знання, поширювані дорослими, залишалися лише гаслами, новий підхід до забезпечення превентивних знань за допомоги самої молоді став рятувальним. Навчання здорового способу життя за методом “рівний-рівному” – це освітній метод, завдяки якому в процесі комунікативної діяльності між підлітками та молоддю відбувається обмін знаннями і вміннями, що, в свою чергу, сприяє формуванню достовірних знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій щодо здорового способу життя.

Переваги передання знань від однолітка до однолітка полягають в тому, що:

- підлітки більше часу спілкуються один з одним;
- глибше розуміють потреби свого оточення;
- на відміну від дорослих розуміють субкультурну мову;
- більше довіряють один одному, більше готові до розуміння і наслідування поведінки (2;6).

У нашому дослідженні ми використали соціально-психологічний тренінг як метод профілактики ВІЛ/СНІД, оскільки вважаємо його одним із найефективніших методів профілактичної роботи. Працювали ми в руслі згаданої вище стратегії “рівний-рівному”, опираючись на один із семи модулів, що є складовою частиною програми “Сприяння просвітницькій роботі “рівний-рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя”. Це модуль “Прояви турботу та обачливості”. Він присвячений таким актуальним проблемам сьогодення, як статеві стосунки, статева поведінка, небажана вагітність, ВІЛ, СНІД та інфекції, що передаються статевим шляхом (ПСПШ). Метою дослідження було надання учасникам групи інформації стосовно вище перерахованих та інших актуальних проблем суспільства.

Дослідження проводилося із студентами першого курсу психолого-педагогічного факультету. Заняття проводилися 1 раз на тиждень. Всього нами було проведено 8 тренінгових занять, кожне тривалістю від 1,5 до 2 годин. Заняття відвідувала стала група з 12 чоловік. Групу вело двоє тренерів – студентів четвертого курсу цього ж факультету, які самі пройшли подібний цикл тренінгів.

На першому занятті ми з’ясували, що усі учасники знайомі з основною темою модуля, адже питання ВІЛ, СНІД, ПСПШ включені в програму дев’ятого класу по біології. Проте, як виявилось на наступних заняттях, знань, які отримали учасники в школі, виявилось недостатньо.

Надзвичайно цікаво пройшло заняття присвячене інфекціям, що передаються статевим шляхом. Ми дещо видозмінили вправи, які використовувалися на занятті і замість інформаційного повідомлення “Найпоширеніші ПСПШ” провели цю вправу за методикою “Мозаїка”. Учасники самі опрацювали необхідний теоретичний матеріал, цікаво подали його зобразивши в малюнках. Перед початком проведення тренінгових занять ми дещо сумнівалися в їхній доцільності, та на останньому занятті студенти виразили жаль, що заняття підійшли до завершення, виявили бажання в наступному семестрі продовжити їх відвідувати і запропонували проводити їх частіше і довше.

Окрім позитивів вважаємо необхідним відмітити деякі недоліки, котрі ми помітили і проаналізували в своїй роботі. На перших заняттях було дуже важко налагодити контакт з учасниками. Молодь не звикла ще вільно висловлювати свої думки і запитання щодо пропонуваного тем. А от останні заняття були більш продуктивними: студенти говорили, запитували, були більш відвертими.

Тому вважаємо за доцільне перед початком проведення тренінгу з просвітницько-профілактичною спрямованістю, провести кілька занять по спілкуванню, що допоможе розкомплексувати учасників та досягнути кращого результату.

Отже, проблема ВІЛ/СНІД гостро постала в нашому суспільстві. І для її вирішення недостатньо випускати буклети та брошури і говорити що це погано та страшно. Для усвідомлення цього питання необхідно, щоб молодь зрозуміла і сформувала власне бачення та його вирішення. Ми вважаємо, що саме соціально-психологічний тренінг може стати одним із

дієвих методів профілактики.

Література

1. Варивончик Д.В. Сучасні аспекти медико-соціальної профілактики ВІЛ-інфікування серед підлітків // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2000. - №2. – с. 94-97.
2. Концепція освіти “рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України ./ Оржеховська В.М., Пилипенко О.І., Андрушак Л.І. – К.: Міленіум, 2002. – 20с.
3. Оцінка можливостей розвитку в Україні програм профілактики ВІЛ в середовищі споживачів ін'єкційних наркотиків/О.М.Балакірєва (науковий керівник проекту), М.Ю. Варбан, О.О. Яременко, Л.І. Андрушак, О.Р. Артюр. – К.: Центр “Соціальний моніторинг”, 2003. – 230 с.
4. Прояви турботи та обачливості /Ворник Б,М., Оржеховська В.М., Голоцван О.А. – К.: Міленіум, 2002. – 156с.
5. СНІД і як уникнути зараження ним (Методичні матеріали на допомогу працівникам соціальних служб, вихователям гуртожитків, профтехучилищ, технікумів, практичним психологам, всім працівникам, які працюють з дітьми, молоддю та сім'ями). – Тернопіль, 1998. – 20с.

*студ. 51гр. псих.-пед. ф-ту Марина Няньчур
наук. керівник – викл. Т.П. Цюман*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА ДО РОБОТИ З КЛІЄНТОМ

Серед широкого спектру засобів, методів, форм навчання тренінг описують [1,2] як особливу форму групової взаємодії, що спирається не на декларативне, а на реальне знання. Реальне знання – це „знання” власного досвіду, а не інформації, зауважує Віктор Каган. [1;16]

Тренінг допомагає „подолати обмеження, що накладаються на професійну діяльність традиційними формами навчання, і може виступити в якості мосту між безумовно необхідними, але тим не менш "перцептивно пустими" теоретичними знаннями, з одного боку, і практикою, з іншого... Спочатку спеціаліст отримує інформацію і тільки через невизначений час можливість її використання... тоді відбувається реальна оцінка суб'єктом можливості застосування отриманих знань та закріплення того, що ще від них залишилось.”[2;47]. Можливість роботи на основі існуючого досвіду дозволяє використовувати соціально-психологічний тренінг (СПТ) в якості важливого елементу професійної підготовки.

Ми враховуємо те, що в процесі підготовки психолога, увага здебільшого концентрується на формуванні знань студента, де він оволодіває інструментальною стороною психологічної допомоги (техніками, методами, знайомиться з особливостями психічних станів людини, етичним кодексом психолога). Разом з тим, в процесі підготовки майбутнього спеціаліста до взаємодії з клієнтом варто мати не лише знання, а й вміння вищевказаної взаємодії, цілісної професійної свідомості, побудованої на здобутому досвіді.

Середовище тренінгу створює умови для руху від запропонованих зразків поведінки та діяльності, до їх усвідомлення і включення в пізнавальні та регулятивні структури психіки у вигляді умінь, навичок, установок. Поряд з цим, ведучий групи створює умови, які дозволяють працювати з особистістю учасника тренінгу, оскільки адекватне орієнтування у особистості клієнта можливе при розумінні, прийнятті себе самим спеціалістом. Широко описана в літературі схема під назвою „Вікно Джогаррі”, демонструє процеси самопізнання та саморозкриття учасників у тренінговій групі, що використовується для вивчення своєї особистості учасниками [1;30].

Відповідно до сказаного вище ми пропонуємо залучення СПТ у процес навчання, що певним чином “занурює” учасників тренінгу у ситуацію наближену до взаємодії психолога з клієнтом, середовище реальної професійної діяльності.

Проаналізувавши методологічні основи побудови тренінгових програм, спрямованих на розвиток комунікативних навичок (Большаков В.Ю., Гольдштейн А. Хомик В., Джеймс Л.Д., Макшанов С.І., Сидоренко Е.В., Кривцова С.В. Мухаматуліна Е.А., Хрящева Н.Ю.), а також беручи до уваги психолого-педагогічні аспекти організації процесу формування у студентів готовності до взаємодії з клієнтом, був розроблений соціально-психологічний тренінг комунікативних умінь консультування для майбутніх психологів. Програма розрахована на 30 академічних годин і включає у себе 10 тренінгових занять.

При розробці тренінгу ми приділяли велику увагу вибору методів формування та розвитку систем професійних знань та спеціальних умінь. Дана тренінгова програма розроблена на основі концепції навчання заснованого на досвіді (експеріентального навчіння). За основу програми ми взяли циклічну модель Д. Колба, що пояснює принцип організації будь-якої освітньої діяльності [4;116]. В цій моделі, яку сам автор вважає заснованою на ідеях Дж. Дьюї та К. Левіна, процес навчання розглядається, як складова з чотирьох послідовних фаз: Конкретного досвіду, Рефлексивного спостереження, Абстрактної концептуалізації, Активного експериментування.

Розглянемо кожну фазу окремо:

Фаза конкретного досвіду

Ведучий групи створює умови для набуття або актуалізації досвіду студентів, щодо роботи з клієнтом. Відбувається актуалізація професійного простору до майбутньої діяльності та формування мотивації.

Виділяється проблема, з якою група буде працювати протягом навчального курсу, актуалізуються попередні знання з проблеми.

Фаза рефлексивного спостереження

Відповідні ситуації, нова інформація створюють умови для рефлексії та спостереження свого досвіду та досвіду інших. Дана фаза допомагає учасникам тренінгу розширити рамки досвіду: спостерігаючи, порівнюючи, аналізуючи. Разом з тим фаза рефлексивного спостереження розширює ціннісні та поведінкові компоненти студента, майбутнього психолога. Ведучий створює умови для різноманітних навчальних ситуацій, обговорення, отримання зворотного зв'язку.

3. Фаза абстрактної концептуалізації

Вирішуючи завдання даної фази, учасники навчальної програми співвідносять власні висновки, зроблені на попередніх заняттях з науковими теоріями, які стосуються теми, використовуючи професійну рефлексію та поглиблюючи усвідомлення своїх професійних можливостей. Можуть виникнути труднощі із “зустріччю досвіду” на Я — ТИ рівні, тому ведучому варто правильно організувати цю зустріч.

Фаза активного експериментування.

Фаза, де перевіряються на практиці сформовані гіпотези, отримані знання. Учасники навчальної групи виконують учбові завдання, моделюють ситуації.

З огляду на вище сказане, програма тренінгу включає такі основні 4 блоки:

I Блок усвідомлення цілісності соціально-психологічного буття людей – робота учасників концентрується у фазі конкретного досвіду.

II Блок відповідає фазі рефлексивного спостереження, який присвячено розвитку здатності адекватно оцінювати себе та інших.

III Блок оволодіння прийомами декодування психологічних повідомлень, що надходять від оточуючих людей та груп відповідає фазі абстрактної концептуалізації із залученням фази конкретного досвіду.

IV Блок навчання присвячено індивідуалізованим прийомам міжособистісного спілкування активізує в роботі фази конкретного досвіду, абстрактної концептуалізації та активного експериментування.

Таким чином, запропонована програма розвитку соціально-психологічного тренінгу комунікативних умінь консультування є засобом змін, спрямованих на особистісний та професійний розвиток людини через набуття, аналіз, та переоцінку власного життєвого досвіду в процесі групової взаємодії.

Література

1. Евтихов О.В. Практика психологического тренинга. – СПб.: Издательство «Речь», 2004. –256с.
2. Жуков Ю.М. коммуникативный тренинг. – М.: Гардарики, 2003. –223с.
3. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник автор-укладач: О. Пометун, Л. Тероженко. – К.: АПН; 2002. – 136 с.
4. Обучающиеся преподаватели в изменяющемся университете /Материалы третьей международной научно-практической конференции „Университетское образование: от эффективности преподавателя к эффективности ученика” / Беларуский гос. ун-т Центр проблем развития образования. МН.: БГУ, 2002. – 172с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКЦЕНТУАЦІЙ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ

Підлітковий вік - один із найскладніших періодів у житті людини. Для назви цього віку використовують поняття "важкий підліток", "важковиховувані", "кризовий період", або ж узагалі його пов'язують із деякими проявами психопатій. Однією з причин зміни поведінки дітей є акцентуації характеру, які найяскравіше проявляються саме у підлітковому віці.

Акцентуації характеру - це надзвичайна вираженість окремих рис характеру як крайні варіанти норми, що межують із психопатіями [3]. Вперше поняття "акцентуації" ввів німецький психіатр, психолог К.Леонгард. Він визначив акцентуацію як дизгармонійність розвитку характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що зумовлює підвищену вразливість особистості стосовно певних впливів і ускладнює її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях.

Акцентуації - це ті ж індивідуальні риси, але їм властива тенденція переходу в патологічні стани[2]. Чіткої межі між акцентуованими та нормальними особистостями немає. Отже, акцентуована особистість не є ненормальною, це не патологія - це межа норми. Але деякі акцентуації характеру, коли за своїми показниками вони межують із патологічними розладами, адекватні основним типам психопатій.

П.Б.Ганнушкін визначав поняття психопатії як аномалії характеру, які заважають пристосовуватися до оточуючого середовища, ці аномалії характеру визначають образ індивіда і протягом життя "не піддаються яким-небудь різким змінам"[1]. Основними критеріями психопатій за П.Б.Ганнушкіним є:

- відносна стабільність психопатологічних рис характеру;
- тотальність прояву цих рис (одні й ті ж риси характеру проявляються в поведінці за будь-яких обставин);
- соціальна дезадаптація[1].

Видатний вітчизняний психіатр, основоположник підліткової психіатрії А.Є.Лічко описав і проаналізував основні види психопатичних розладів поведінки підлітків. Говорячи про відносну стабільність психологічних рис характеру, А.Є.Лічко звертає увагу на три обставини:

- підлітковий вік є критичним періодом для психопатій;
- кожен тип психопатій формується в певному віці;
- в підлітковому віці існують певні закономірності трансформації типів характеру[3].

Таким чином, незворотність, відносна стабільність і соціальна дезадаптація - є основним критерієм, за яким можна діагностувати психопатії.

Відмежувати акцентуації характеру від психопатій можна, знаючи певні особливості: характерологічні особливості при акцентуаціях характеру проявляються не завжди, а лише за певних умов; вони не перешкоджають позитивній соціальній адаптації; зазвичай бувають перехідними.

Отже, акцентуація характеру, якщо вона визначена у підлітка, ні в якому разі не може бути діагностована як психіатрична ознака.

А.Є.Лічко виділив такі типи акцентуацій характеру, які відповідають певним психопатіям: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сензитивний, психастенічний, шизоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний.

Для діагностики акцентуованих підлітків, на думку С.І.Подмазіна, необхідно використовувати мінімальну обов'язкову психодіагностичну батарею: тест на виявлення типу акцентуації А. Є. Лічко (Модифікований патохарактерологічний діагностичний питальник), тест "Установочне поле", тест кольорів М.Люшера.

У підлітковому віці від типу акцентуації характеру в значній мірі залежать особливості поведінки в різних умовах і під впливом різних обставин.

Для гіпертимного типу акцентуації об'єктивно саморуйнівною може стати схильність до пригод і ризику, до гострих відчуттів, до незвичайних переживань, нерозбірливість у знайомствах. Нерідко зустрічаються прояви адиктивної поведінки. Гіпертими мають схильність до наркоманії.

У циклоїдного типу акцентуації характеру особливості саморуйнівної поведінки залежать від фази. В гіпертимній фазі вона нічим не відрізняється від гіпертимів. В субдепресивній фазі можлива суїцидальна поведінка. Другим проявом саморуйнівної поведінки може бути

делінквентний еквівалент субдепресивних фаз.

У емоційно-лабільних підлітків найбільш значущі гострі афективні реакції. Афективна суїцидальна поведінка відзначається швидким прийняттям рішення і доволі швидким (завжди в той же день) його виконанням. Головним мотивом є не стільки бажання вмерти, скільки, "щось із собою зроби".

Сензитивні підлітки страждають від почуття власної неповноцінності. Поступово можуть серйозно визрівати суїцидальні наміри, а дії здійснюються несподівано для оточуючих.

Психастенічна акцентуація не спричинює саморуйнівної поведінки.

Шизоїдні підлітки схильні до адиктивної поведінки, що має для них певну небезпеку. Можуть здійснювати вчинки, які відверто завдають шкоди їх соціальному статусу (наприклад, крадіжки).

Епілептоїдна акцентуація сама по собі передбачає ризик саморуйнівної поведінки. Індивідам з цією акцентуацією притаманні суїцидальні вчинки.

Істероїдна акцентуація з властивими їй демонстративністю та претензійністю цими ж якостями впливає на саморуйнівну поведінку. Тобто, цьому типу акцентуації притаманні демонстративні суїцидальні дії.

При нестійкому типі акцентуації характеру навмисна саморуйнівна поведінка нехарактерна. Представники цього типу складають контингент високого ризику для розвитку алкоголізму і наркоманії.

Конформний тип акцентуації характеру діагностується відносно рідко. Саморуйнівна поведінка у представників цього типу можлива як співучасть у групових діях "своєї компанії". Діапазон вчинків доволі великий - від витівки до дуже рідкісних суїцидальних дій[3;4].

Оскільки усі описані вище типи акцентуацій характеру проявляються у саморуйнівній поведінці підлітків, то з ними потрібно проводити певну психокорекційну роботу.

Психокорекційні заходи спрямовані на акцентуанта, не повинні мати метою згладжування акцентуованих рис. Основний акцент робиться на усвідомленні акцентуантом специфічних особливостей свого характеру. Для психокорекції акцентуованості характеру психологами А.Є.Лічко, А.А.Реаном та іншими рекомендується застосовувати такі методи:

1) раціональна (пояснювальна) психокорекція - проводиться в режимі індивідуальних бесід, під час яких в ненав'язливій формі пояснюються причини вчинків підлітка;

2) групові методи, які також спрямовані на усвідомлення власних якостей, але для цього використовують опосередкований вплив, через думку групи і закономірності міжособистісної взаємодії в групі;

3) сімейна психокорекція. Надмірний розвиток деяких рис характеру може підживлюватися особливостями взаємовідносин в сім'ї. Тактика психолога може полягати в тому, щоб від індивідуальних бесід із кожним членом сім'ї поступово перейти до загальносімейної психокорекції[5].

На заключному етапі проводять взаємну корекцію оцінок та побудову шаблонів продуктивної взаємодії.

Отже, акцентуації характеру є досить актуальною і водночас складною проблемою, вирішення якої потребує об'єднаних зусиль психологів, педагогів та батьків.

Література

1. Батаршев А.В. Типология характера и личности: Практическое руководство по психологической диагностике. - М., 2001. - 112с.
2. Леонгард К. Акцентуированные личности. - К., 1981. - 392с.
3. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. - М., 1999. - 416с.
4. Подмазин С.И., Сибиль Е.И. Как помочь подростку с "трудным" характером. - К., 1996. - 160с.

*студ. 52 гр. псих.-пед. ф-ту Наталія Сосяк
наук. керівник - доц. М.І. Дідора*

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Аналіз зарубіжних і вітчизняних психологічних досліджень показав, що проблема самооцінки не обділена увагою дослідників; найбільш повну розробку її теоретичні аспекти знайшли відображення у зарубіжній психології в працях У.Джемса, Ч.Кулі, ДЖ. Міда, Е.Еріксона, К.Роджерса, у вітчизняній – Б.Ананьєва, Л.Божович, І.Кона, М.Лисіної, А.Ліпкіної, В.Століна.

Складність вивчення даного феномену полягає у тому, що на сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення поняття “самооцінка”. Проте в психології сформувався більш або менш стійкий погляд на її онтологічний статус. У зарубіжній психологічній літературі прийнятий термін “Я-концепція”, що означає сукупність всіх уявлень індивіда про себе, пов’язані з її оцінкою. В “Я-концепції” виділяють описову складову, як деяку когнітивну підструктуру, що називається “образом Я” чи “картиною Я” і емоційно-ціннісне ставлення людини до себе чи до окремих своїх якостей, що називається “самовідношенням”, “самооцінкою” чи “прийняттям себе”. Самооцінка у цій трьохскладовій системі, частіше за все, прямо ототожнюється з емоційно-ціннісним ставленням суб’єкта до себе, рідше з “образом Я” чи з “Я-концепцією”.

Самооцінка як одна з форм прояву самосвідомості виражає фундаментальні властивості особистості і поряд з іншими її факторами відображає її спрямованість, активність. Виконуючи регулятивні функції самооцінка виступає необхідною внутрішньою умовою організації суб’єктом своєї поведінки, діяльності. Її функції не обмежуються вирішенням завдання адаптації, пристосування суб’єкта до оточуючих умов: вона є важливим фактором мобілізації людиною своїх сил, реалізації прихованих можливостей, творчого потенціалу.

Будучи складноструктурною системою, самооцінка функціонує в різних формах, видах, на різних рівнях організованості як система, що розвивається. Її структура представлена двома компонентами – когнітивним і емоційним. Когнітивний компонент відображає знання людини про себе. Його основу складають інтелектуальні операції порівняння себе з іншими людьми, співставлення своїх якостей з внутрішнім еталоном чи результатами діяльності інших, оцінка ступеня розбіжностей цих двох величин. Розвиток когнітивного компоненту залежить від ступеня сформованості у людини гностичних здібностей, об’єму і характеру знань відносно оцінюваних аспектів. Основу емоційного компоненту складає ставлення суб’єкта до себе, пов’язане з мірою задоволення своїми діями, результатами реалізації намічених цілей. У процесі самооцінювання дані компоненти функціонують в нерозривній єдності; ні те, ні інше не може існувати в чистому вигляді. Знання про себе людина набуває в соціальному контексті, і згодом вони обростають емоціями, сила і напруга яких залежить від значимості для неї змісту оцінювання. Умовами формування самооцінки є спілкування з оточенням і безпосередня діяльність суб’єкта.

Становлення самооцінки у віковому аспекті пов’язане з оволодінням дитиною більш досконалими способами самооцінювання, з розширенням і поглибленням знань про себе, з їх узагальненням і наповненням особистісним змістом, з посиленням їх спонукально-мотиваційної ролі. Емоційно-ціннісне ставлення до себе з віком також поступово диференціюється. Самооцінка поступово еманіпується від оцінок оточення і переважає вже як регулятор поведінки.

Відомо що, самооцінка як компонент самосвідомості формується протягом всього життя людини: від появи її ранніх форм у віці 2-3 роки до 40-ка років. Важливе місце у формуванні і становленні самосвідомості і самооцінки зокрема, відводиться студентському віку (пізній юності).

Складність даного періоду полягає у тому, що, з одного боку, молода людина вважається вже дорослою для входження в самостійне життя, а, з іншого боку, продовжується розвиток і формування самосвідомості, пізнання самої себе та іншої людини.

В юності у молодій людини виникає потреба вибору життєвих цінностей, усвідомлення власної індивідуальності, неповторності і неподібності на інших. Як наслідок цього усвідомлення може виникнути внутрішня напруга, яка породжує почуття самотності. Це почуття підсилює потребу в спілкуванні і одночасно підвищує його вибірковість.

Основними новоутвореннями даного віку є відкриття свого внутрішнього світу і духовна близькість з іншою людиною. Відкриття внутрішнього світу не лише радісна і хвилююча подія, вона викликає багато тривожних і драматичних переживань. Юнацьке “я” ще не вивірене, дифузне, і нерідко супроводжується незрозумілим хвилюванням або відчуттям внутрішньої пустки, яку необхідно чимось заповнити.

На даному віковому періоді продовжується активне формування самосвідомості та самооцінки, що обумовлює подальший розвиток особистості і виступає умовою організації суб’єктом власної поведінки, діяльності, форм ставлення як до самого себе, так і до навколишньої дійсності.

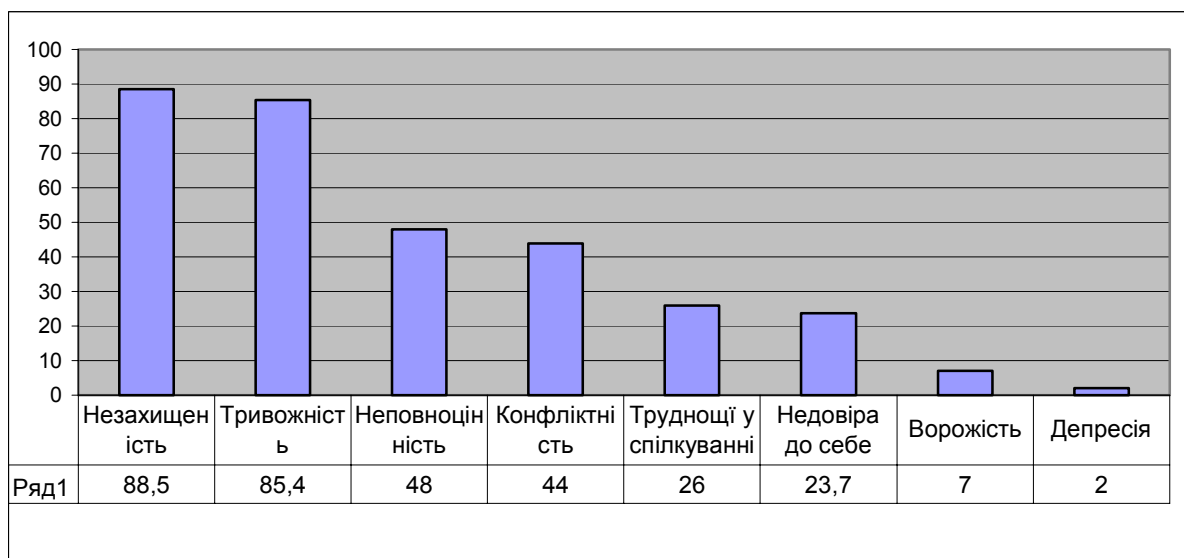
З метою виявлення особливостей самооцінки ми провели дослідження зі студентами

перших, других курсів психолого-педагогічного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Обсяг вибірки становить 84 чоловіка. У дослідженні нами були використані наступні методики: 1)методика дослідження самооцінки С.Будасі; 2)психодіагностична графічна методика “Дім-Дерево-Людина” ДЖ.Бука; 3)методика незакінчених речень А. Філіпса. Вибір даних методик обумовлений прагненням зменшити суб’єктивність отриманих результатів і досягнути їх більшої вірогідності. Окрім опитувальника ми використовували проєктивні методики, оскільки саме вони дають можливість діагностувати стан особистості в цілому, виявити глибинні характеристики (особистісні смисли, смислові установки) особистості, які мають неусвідомлений характер, врахувати активність суб’єкта.

Окреслимо деякі отримані результати нашого дослідження. Обстежуваним, за методики С.Бідасі пропонувалось із запропонованого списку якостей (20 слів), які означають риси особистості, сконструювати з них свій еталон, тобто ідеальне Я (рангування за приємністю) і реальне Я (рангування за наявністю). Аналіз результатів за даною методикою показав, що середній рівень самооцінки спостерігається у 35,7% обстежуваних, що свідчить про співпадання думок людини стосовно себе з тим, якою вона є насправді. У 19% обстежуваних спостерігається завищена самооцінка. Явна переоцінка своїх можливостей дуже часто супроводжується внутрішньою невпевненістю у собі, що призводить до гострих переживань і неадекватної поведінки. У студентів перших, других курсів спостерігаються великий відсоток заниженої самооцінки (45,2%). Відомо, що низька самооцінка корелює з високою тривогою і інтроверсією, знижує рівень домагань людини, сприяє розвитку невпевненості у власних можливостях, обмежує життєві перспективи.

З метою досягнення вірогідності результатів дослідження ми провели дослідження внутрішньоособистісних проблем за допомогою проєктивної методики Дж. Бука „Дім-Дерево-Людина”. Використання даної методики дає змогу обстежуваним спроектувати на малюнок свої переживання, ставлення до самого себе, стосунки з оточенням. Ще І.Сеченов висунув теорію психомоторного зв’язку, яка пояснює механізм проєкції особистості на малюнок. За І.Сеченовим будь-яке уявлення, яке виникає у психіці, будь-яка тенденція, пов’язана з цими уявленнями, закінчується рухом (в даному випадку малюнком). До того ж, методика „Дім-Дерево-Людина” дозволяє встановити домінуючу проблему особистості. Окрім того, процес малювання чинить розгальмовуючу дію, зменшує напругу, що виникає при психологічному обстеженні. Випробовуваним дається стандартний листок паперу, який складається навпіл, і пропонується намалювати на першій сторінці дім, на другій – дерево, на третій –людину. Інтерпретація проводилась за певними ознаками, які згруповані у вісім симптомокомплексів: незахищеність, тривожність, неповноцінність, конфліктність, труднощі у спілкуванні, недовіра до себе, ворожість, депресія.

Отримані результати ми зобразили у вигляді діаграми, на якій зображене процентне співвідношення проявів симптомокомплексів.



Діаграма вивчення симптомокомплексів у обстежуваних (за методикою “Дім-Дерево-Людина”)

Аналіз симптомокомплексів вказує, що найбільш високі показники спостерігаються за симптомокомплексами незахищеність (88,5%), тривожність (85,4%). Це можна пояснити зміною соціальної ситуації, процесом адаптації до нових умов. Ситуація навчання в університеті для більшості студентів передбачає відрив від звичного для них середовища, пристосування до самостійного життя без батьківської опіки і турботи. І як наслідок виникає хвилювання і відчуття тривоги. Високі показники відчуття неповноцінності виявлено у 48% обстежуваних, що свідчать про вагомую роль у формуванні самооцінки порівняння своїх фізичних даних, можливостей, результатів діяльності з іншими людьми. У зв'язку з цим у 44% обстежуваних виникають конфлікти, основою яких є незадоволення собою і прагнення вписатись у колектив, зайняти своє місце у ньому. Тобто конфліктність виступає як ознака невідповідності своїх можливостей з нормами, стандартами даного середовища. У 26% випробуваних спостерігаються труднощі у спілкуванні, у 23,7% - недовіра до себе, ворожість – у 7%, депресія у 2% обстежуваних. Тобто, як свідчать одержані результати, у значної кількості студентів є досить великі внутрішньоособистісні проблеми, які можуть зумовити дизгармонійний розвиток особистості.

Це підтверджується також результатами, отриманими за методикою незакінчених речень А.Філіпса. Аналіз змісту закінчених речень дає можливість стверджувати про наявність тривожності у 66,67% обстежуваних, що передбачає існування у них тенденції сприймати досить широкий спектр ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Досить часто високі бали є своєрідним „криком про допомогу” і, навпаки, за „надмірним спокоєм” (низька тривожність) може бути прихована підвищена тривога, про яку обстежувані в силу тих чи інших обставин не бажають повідомляти. Це може проявлятися у надмірній балакучості, зарозумілості, що обумовлює прагнення показати себе з хорошого боку. Серед найбільш поширених проблем даного вікового періоду виділяються труднощі у спілкуванні, проблема закоханості, страх перед майбутнім, проблема фізичної привабливості, орієнтація на перегляд свого життя, цінностей, страх перед самотністю та інші.

Таким чином у більшості випробовуваних виявлено низьку самооцінку і високі показники особистісної тривоги, що може обумовлюватись зміною соціальної ситуації та особливостями процесу адаптації, а також загальним розвитком даного вікового періоду.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. –М.: Прогресс, 1986.
2. Кон И.С. Психология юношеского возраста: -М., 1979.
3. Общая психодиагностика / Под. Ред. А.А.Бодалева и В.В.Столина. – М., 1987.
4. Самосознание и защитные механизмы личности: Хрестоматия/Ред-сост. Д.Я Райгородский. -М., 2003.

*студ. 52 гр. псих.-пед. ф-ту Марія Свідер
наук. керівник - доц. М.І. Дідора*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ

Тривалий період в Україні проблема національного характеру не розглядалась. Такий стан науки був зумовлений політикою радянської влади.

Сьогодні актуалізація проблеми національного характеру пов'язана з необхідністю визначення – хто ми є, і чи здатні ми збудувати державу адекватну нашої вдачі. Також немає чітко визначеної структури українського національного характеру, що ще раз підкреслює необхідність наукових досліджень.

В українській психологічній науці найбільш прийнятним є визначення національного характеру за П. Гнатенком як „сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів, які властиві нації на певному етапі розвитку і які проявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах” [2;6].

Спроби описати національні відмінності між народами мають давню історію. Перші дослідники етнічних відмінностей пов'язували їх з кліматичними умовами певної території (Гіппократ, Страбон, Теофраст, Ксенофонт) (1). Французькі і німецькі філософи 18 ст.(Гельвецій, Монтеск'є, Гегель, Кант) стверджували, що визначальну роль на формування національного характеру має соціальний фактор. Національний характер, за К. Гельвецієм – це спосіб бачення та відчування, який характерний тільки для одного народу і залежить від

соціально – політичних форм правління. Зміна форм правління в суспільстві, на думку філософа, впливає на особливості національного характеру („Про людину”). У 18-19 ст. європейські мислителі розглядають проблеми своєрідності духовного складу народів. Особливо плідною в цьому напрямі була школа „психології народів” (Г. Штенталь, М. Лацарус, В. Вундт, Г. Лебон та ін.). Зокрема, В. Вундт в 10-томній „Психології народів, закріплює право на існування національної психології як поглиблення індивідуальної психології. Душа народу, за В. Вундтом - це вищі психічні процеси, що виникають при спільному житті багатьох індивідів (2).

Починаючи з сер. 30-х рр. 20ст. в Україні етнопсихологічні дослідження були заборонені, і здійснювались в основному в діаспорі, активізувались вони лише у 80-х рр. 20 ст.

Серед сучасних вітчизняних дослідників проблеми етносу, зокрема, питання про риси національної самосвідомості, український менталітет, український національний характер, вивчають: М. Шульга, П. Гнатенко, В. Павленко, С.Талигін, Л. Е. Орбан – Лембрик, В. Хрущ, А. Фурман, М. Пірен, О. Донченко, та ін.

Дослідники українського національного характеру (М. Костомаров, І. Нечуй – Левицький, В. Липинський, Є. Онацький, О. Кульчицький, Б.Цимбалістий, Я.Ярема, В.Янів, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, П. Юркевич, В. Храмова та ін.) вважають, що духовний світ українства вирізняється емоційно–почуттєвим характером, кордоцентричністю та характеризується дуалістичною цілісністю несвідомого, ірраціонального і розумового, почуттів і волі. Вершинною формою вияву української ментальності є духовність як квінтесенція свідомого творчого життя – служіння високим ідеалам істини, добра, краси. На думку Д. Чижевського, дослідити національний характер можна трьома шляхами: 1-дослідженням народної творчості; 2-вивченням найяскравіших історичних епох; 3-характеристикою найвизначніших представників народу. Найбільш достовірним вчений вважає перший шлях.[4;12].

Цінною є концепція національної психології О. Кульчицького. Вчений визначає чинники, що вплинули на формування українського національного характеру це: расовий, географічний, історичний, соціопсихічний, культуроморфічний та глибинно психічний [3;38].

Визначаючи витoki національного характеру Ю. Липа виділив 4 складники української пракультури: трипільський, понтійський, готський, києво–руський первені (термін Ю. Липи). Первені – це основні етнічні компоненти нації. Від трипільців ми успадкували психологію хлібороба, пошану до жінки, впевненість у досягненні мети. Понтійська культура залишила у спадок українцям - підприємливість, творчий дух, потяг до мистецтва. Від готів ми перейняли стійкість характеру, військову дисципліну, дотримання угод. Київсько-руський первень формував серед українців дух волелюбності і національної гордості. Соціо-психічні складники пов'язані з етнопсихічними, це особливості чотирьох типів: нордійського, понтійського, динарського, остійського. В минулому ці типи за своєю роллю в житті народу, відповідали чотирьом кастам або соціальним верствам. У кожній з цих верств існував свій тип поведінки, свої особливості характеру. До нордійського типу належать впевнені, розсудливі особистості, вибагливі до товариства, віддані громадській ідеї. Представники понтійського типу є творчі натури, винахідники, ідеалісти. Динарський тип представляють чесні, горді, сміливі, але дуже вразливі особистості. Остійський тип – типові міщани, ледачі і заздрісні. У наш час 44% українців- тяжіють до динарського типу, 27% до остійського, решта 29% - це поєднання цих двох рас, і лише незначна кількість понтійського та нордійського расових типів [3].

З метою виявлення найтиповіших рис характеру сучасних українців нами було здійснено експериментальне дослідження. Вибірка досліджуваних становила 30 чоловік віком від 40 до 45 років – корінних жителів одного із сіл Зборівського р-ну, Тернопільської обл.. Для отримання об'єктивних даних ми використали стандартизовану методику визначення типу характеру К. Юнга і тест – питальник визначення типу характеру Г. Айзенка [5;35], [5;137]. Результати дослідження свідчать, що обстежувані із вищою освітою, значно швидше і впевненіше відповідали на твердження методик. Методика К. Юнга включає 20 тверджень, в яких потрібно вибрати відповідь а чи б. Аналіз результатів дав нам змогу визначити тип характеру: інтроверт, амбіверт чи екстраверт. Тест – питальник Г. Айзенка складається із 57 запитань, які характеризують шкали екстраверсія і нейротизм (див. табл. 1).

Таблиця 1. Інтерпретація показників за шкалами „екстраверсія” і „нейротизм”

Числовий показник	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24
Інтерпретація для шкали „Екстраверсія”	Понад інтроверт	Інтроверт	Потенційний інтроверт	Амбіверт	Потенційний екстраверт	Екстраверт	Понад екстраверт
Інтерпретації для шкали „Нейротизм”	Понад конкордант	Конкордант	Потенційний конкордант	Нормостенік	Потенційний дискордант	Дискордант	Понад дискордант

Типовим екстравертам притаманна комунікабельність, імпульсивність, ініціативність, гнучка соціальна адаптованість, непостійність. Для інтроверта характерна замкнутість соціальна пасивність схильність до самоаналізу і рефлексії. Інтроверти доводять розпочату справу до кінця. Амбівертам притаманні як риси екстраверта так і інтроверта, які проявляються в залежності від середовища, в якому знаходиться особистість.

Показник шкали нейротизму характеризує особистість зі сторони її врівноваженості, соціальної адаптованості (від 0 до 24 див. табл. 1). Чим вищий показник, тим більше неуврівноваженою є людина.

Загалом якісний аналіз отриманих даних вказує на те, що із 30 досліджуваних, лише 6 чоловік виявилися типовими інтровертами (табл.2).

Таблиця 2. Таблиця результатів проведеного дослідження

№	Стать	Вік	Освіта	Методика визначення типу х-ру К.Юнга	Тест –питальник визначення типу характеру Г.Айзенка
1	Чол.	42	вища	амбіверт	потенційний амбіверт - конкордант
2	Жін.	41	вища	амбіверт	амбіверт - нормостенік
3	Жін.	42	вища	амбіверт	амбіверт – потенційний - дискондарт
4	Жін.	42	середня спец.	інтроверт	інтроверт-потенційний дискордант
5	Чол.	45	середня спец.	екстраверт	потенційний екстраверт - потенційний дискордант
6	Чол.	45	середня спец.	інтроверт	потенційний інтроверт-потенційний конкордант
7	Чол.	43	вища	екстраверт	амбіверт - дискордант
8	Жін.	41	середня спец.	інтроверт	потенційний інтроверт - потенційний дискордант
9	Чол.	42	середня спец.	амбіверт	потенційний екстраверт – потенційний дискордант
10	Чол.	45	середня спец.	амбіверт	амбіверт – нормостенік
11	Жін.	45	середня спец.	інтроверт	інтроверт – потенційний дискордант
12	Жін.	41	середня спец.	інтроверт	інтроверт потенційний дискордант
13	Жін.	43	середня спец.	амбіверт	амбіверт - нормостенік
14	Жін.	43	середня спец.	амбіверт	потенційний екстраверт - потенційний дискордант
15	Жін.	43	середня спец.	амбіверт	амбіверт т- потенційний дискордант
16	Чол.	45	середня спец.	амбіверт	амбіверт - нормостенік
17	Жін.	41	середня спец.	амбіверт	потенційний екстраверт - нормостенік
18	Чол.	41	середня спец.	амбіверт	амбіверт - нормостенік
19	Жін.	40	середня спец.	амбіверт	потенційний інтроверт -

№	Стать	Вік	Освіта	Методика визначення типу х-ру К.Юнга	Тест –питальник визначення типу характеру Г.Айзенка
					дискордант
20	Чол.	42	середня спец.	амбіверт	амбіверт - дискордант
21	Чол.	42	середня спец.	екстраверт	потенційний екстраверт - нормостенік
22	Жін.	41	вища	амбіверт	амбіверт конкордант
23	Жін.	41	середня спец.	амбіверт	потенційний екстраверт - конкордант
24	Жін.	41	середня спец.	інтроверт	інтроверт т- дискордант
25	Чол.	41	середня спец.	амбіверт	потенційний інтроверт - нормостенік
26	Жін.	41	середня спец.	амбіверт	потенційний інтроверт - потенційний дискордант
27	Чол.	41	вища	амбіверт	амбіверт - дискордант
28	Жін.	43	вища	амбіверт	амбіверт - нормостенік
29	Жін.	42	середня спец.	амбіверт	амбіверт - потенційний конкордант
30	Жін.	41	середня спец.	амбіверт	амбіверт - потенційний конкордант

Результати проведеного дослідження свідчать, що серед даних українців домінує амбівертний тип характеру, що свідчить про значну залежність поведінки особистості від емоційного стану. Важливо усвідомити, що знання про риси характеру, потрібні перш за все для самовдосконалення кожного індивіда. За умов ефективного виховання можна скорелювати недоліки характеру. З цією метою у процесі виховання необхідно дбати про розвиток національних і християнських цінностей. Лише виховуючи підростаюче покоління в дусі гуманності, відданості національній ідеї можна забезпечити стабільне майбутнє для нащадків.

Література

1. Баронин А. Этническая психология К.: МАУП, 2000-116с.
2. Гнатенко П. Український національний характер-К.:”ДОК-К”, 1997-116с.
3. Лозко Г. Український народознавство.-К.:ЗОДІАК-ЕКО, 1995.
4. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія.К.: -МАУП, 2002-144с.
5. Райгородський Д. Я. Практическа психодиагностика.Методика и тесты.Самара: Изд.Дом „БАХРАХ”, 1998,-678с.

ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

магістр. ф-ту фіз. вих. Степан Андрусичин
наук. керівник – доц. С.М. Іваськів

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТРУКТУРИ МОТОРИКИ

Актуальність. Наукові дослідження та практичний досвід показують, що традиційна організація і методика фізичного виховання не забезпечують належний рівень фізичної підготовленості учнів. Науковцями вивчається питання можливості забезпечення індивідуального підходу до школярів через диференційовані фізичні навантаження в залежності від структури моторики [1,2,4].

Сьогодні для більшості вчителів існує середньостатистичний учень, і середньо статистичні нормативи оцінки. На практиці використовується схема простого розподілу учнів на групи, в залежності від рівня фізичного розвитку і фізичної підготовленості (середній, вище за середній, нижче за середній). Не приймається до уваги фізична індивідуальність, конституційні особливості фізичної підготовленості, соматотип, який є анатомічним паспортом учня і визначає рівень і композицію його фізичної підготовленості (Б.Нікитюк, Р.Дорохов, В.Губа та інші).

А на думку Л.Волкова (1998), визначення відповідності тренувальних навантажень індивідуальним можливостям організму є одним з головних питань, яке розробляється сучасною педагогікою (як загальною так і спортивною). Від правильного розв'язання цієї проблеми в значній мірі залежить успіх усього навчально-тренувального процесу. В.Зайцева вважає, що організму недопустимо нав'язувати невластивого йому рішення.

Тому метою дослідження було удосконалення індивідуального підходу до учнів 13-14 років у залежності від їх фізичних можливостей, пов'язаних з соматотипом. Для вирішення основних завдань експерименту нами вивчався фізичний розвиток (за загальноприйнятою методикою В.Бунака), фізична підготовленість оцінювались за Державними тестами України. Визначення соматотипу проводилось за номограмою Сонькіна [3] і конституційними антропометричними індексами.

В експерименті взяло участь 42 учні середніх класів, які були поділені на 3 групи (одна контрольна і дві експериментальні). В експериментальних групах застосовувався індивідуальний підхід з урахуванням фізичних можливостей пов'язаних з соматотипом учнів. Контрольна група займалась згідно за програмою з фізичної культури, яка спрямована на комплексний розвиток фізичних якостей.

Результати дослідження. Результати констатуючого експерименту показали, що у більшості учнів рівень загальної фізичної підготовки — нижче за середній і низький (55%). При вивченні фізичного розвитку встановлено відставання маси тіла від його довжини (при середній довжині тіла, маса була нижча за середню). Щодо соматотипів, то половина учнів відносилась до астено-торакального, 43% — до м'язового і тільки три представники було дигестивного.

Таблиця 1. Розподіл учнів експериментальної групи в залежності від структури моторики.

	Ведуча якість					
	Витривалість			Швидкісно-силові		
	Біг 1500 м (с.)	Стрибок у дов. з місця. (см)	С-тип	Стрибок у дов. з місця. (см)	Біг 1500 м (с.)	С-Тип
M±m	454±8,5	156,1±2,16,41	A-T	186,3±6,41	494±10,8	M

Для проведення педагогічного експерименту було визначено дві експериментальні групи : „витривалих” і „швидкісно-силових”. Слід зауважити, що учні, які показали кращі результати в тестах на витривалість, частіше відносились до екоморфного типу будови тіла (астено-торакального), а діти з кращими результатами в тестах на швидкісну силу — до мезоморфного (м'язового) (таблиця 1).

Проведений нами педагогічний експеримент передбачав тренувальні режими, спрямовані на розвиток домінуючої фізичної якості (від 65% до 80%). Для складання тренувальних

програм (36 уроків) використовувались матеріали В.Г.Ареф'єва (2001), Б.М.Шияна (2001), Т.Ю.Круцевич (2003).

В першій або другій половині основної частини уроку тренувальні навантаження проводились диференційовано. Для першої групи — “витривалих” застосовувались: рівномірно-безперервний біг від 300м до 2000м (швидкість бігу 2,5–3,5 м/с), інтервальний, змінно – безперервний біг (фартлек), а також метод цілісно-наближеного моделювання дистанції 1500м. Для другої експериментальної групи — “швидкісно-силових”, використовувались різновиди легкоатлетичних стрибків, метань, спринтерський біг - 20, 30, 60 м, силові вправи з обтяженням власного тіла для основних м'язових груп.

Висновки. Проведені дослідження показали, що диференційований підхід на основі врахування структури моторики, спрямований на домінуючу якість, є важливим фактором для досягнення позитивних змін у фізичній підготовленості учнів середніх класів. Завдяки можливості використання більш високих тренувальних навантажень, які відповідають генетично обумовленим можливостям учнів, при даному методі у них підвищується інтерес до занять, рухова активність, що відповідно приводить до зростання загального рівня фізичного стану.

Література

1. Ареф'єв В.Г., Єдинак Г.А. Фізична культура в школі. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. -383с.
2. Губа В.П., Никитушкин П.В. Индивидуальные особенности юных спортсменов.- Смоленск: Изд-во – ТО, 1997. – 217 с.
3. Зайцева В.В., Сонькин В.Д. и др. Дифференциальная оценка развития моторики у юношей разных типов телосложения. Научные труды ВНИИФК. – М.: 1996. – С.29-39.
4. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. –
5. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, Ч. 1– 2001. – 272 с. Ч. 2–2002. – 248с.

*магістр. ф-ту фіз. вих. Оксана Гавриляк
наук. керівник – доц. В.Г.Омельяненко*

СИНУСОВА АРИТМІЯ, ЯК ПОКАЗНИК ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ МОГУЛІСТОК

Актуальність. При плануванні тренувального процесу, у фрістайлі, дуже важливо, як і в інших видах спорту, систематичне отримання інформації про стан тренуваності спортсменів [4].

В теорії і практиці фізичного виховання та спорту існує цілий ряд різноманітних тестів діагностики фізичної працездатності спортсменів. До найбільш поширених відносяться: Гарвардський степ-тест, субмаксимальний тест PWC_{170} , тест Навакі, тест Купера, проба Руф'є та інші. Останнім часом було переконливо доведено, що одним з ефективних критеріїв оцінки фізичної працездатності спортсменів є синусова аритмія (Р.М.Баєвський, Ю.В.Білецький, В.А.Антонець, А.К.Лабуцький, В.А.Івкович, В.Ф.Родніков та ін.).

Оцінка фізичної працездатності за показниками біоелектричної активності серця відкриває можливості для більш точної прогностичної оцінки функціональної готовності спортсмена до виконання фізичних навантажень. Це дозволить своєчасно попередити перенапруження, повноцінно керувати процесом спортивного тренування з використанням простого, доступного та інформативного методу ЕКГ.

Відсутність у науковій літературі даних щодо міри інформативності кількісних показників синусової аритмії серця в оцінці фізичної працездатності юних могулісток, а також практична значимість проблеми дозування фізичних навантажень юних спортсменів визначили тему і мету дослідження.

Мета – обґрунтувати доцільність використання кількісних показників синусової аритмії серця для оцінки рівня фізичної працездатності юних могулісток.

Об'єкт дослідження – процес спортивного тренування юних могулісток.

Предмет дослідження – біоелектрична активність серця в різні періоди спортивного тренування юних могулісток.

В процесі дослідження вирішувались такі завдання:

Вивчити зміни фізичної працездатності і синусової аритмії серця юних могулісток в річному циклі спортивного тренування.

Визначити міру взаємозв'язку між зміною рівня фізичної працездатності і кількісними показниками синусової аритмії серця.

Для вирішення поставлених завдань були використані такі методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел; біологічні методи; педагогічне тестування; педагогічні спостереження; оцінка біоелектричної активності серця; педагогічний експеримент; математична статистика.

Організація дослідження. Дослідження було організовано на базі гірськолижної ДЮСШ м. Тернополя. До експерименту були залучені могулістки ШВСМ та гірськолижної школи м. Тернополя.

Результати дослідження. Аналіз спеціальної літератури показав, що у фахівців у галузі спортивної медицини немає одностайної думки щодо високої інформативності кількісних показників синусової аритмії серця для визначення фізичної працездатності спортсменів. Одна група науковців вважає, що синусова аритмія у спортсменів свідчить про хороший стан серця і вона не вважається патологічною, друга група спеціалістів має протилежну думку. Багато лікарів в галузі фізичної культури і спорту вважають, що синусова аритмія може по-різному характеризувати фізичну підготовленість спортсменів. Наприклад, В.П. Мурза вважає, що різка синусова аритмія (різниця між серцевими циклами перевищує 0,3 с.) у спортсменів має різне клінічне значення. Негативно вона оцінюється тоді, коли проявляється одночасно зі змінами ЕКГ, які пов'язані з підвищенням тону блукаючого нерва (подовження інтервалу PQ більше 0,21 с., екстрасистолія і різко виражена синусова брадікардія). У здорових спортсменів показник варіаційного розкиду R-R інтервалів з підвищенням працездатності зменшується і, як правило, становить не більше 0,15 с.

Суть нашого педагогічного експерименту полягала в тому, щоби прослідкувати зміни рівня фізичної працездатності і показників синусової аритмії юних могулісток на різних етапах спортивного тренування. На початку і в кінці педагогічного експерименту проводилось тестування з метою виявлення рівня фізичної працездатності, функціональних резервів серця і виразності показників біоелектричної активності серця юних могулісток (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать про те, що на початку педагогічного експерименту рівень функціональних резервів серця юних могулісток за результатом тесту Руф'є становив 5 ум.од., що є добрим показником. В кінці експерименту показник індексу Руф'є покращився на 34% і становив вже 3 ум.од., що свідчить про удосконалення роботи серцево-судинної системи.

Гарвардський степ-тест виявив нижче середнього (64 ум.од.) рівень фізичної працездатності у юних могулісток на початку педагогічного експерименту. Після проведення спеціально організованих спортивних тренувань показник Гарвардського степ-тесту покращився на 16% (74,087 ум.од.), а рівень фізичної працездатності юних спортсменок оцінювався вже як середній.

Таблиця 1. Показники фізичної працездатності і біоелектричної активності серця у юних могулісток під час педагогічного експерименту

Вид випробувань	Статистичні дані		Результати педагогічного експерименту		t	P
			початок	кінець		
			M	M		
Індекс Руф'є, ум.од.			5,022	3,378	2,212	<0,05
Індекс Гарвардського степ-тесту, ум.од.			64,004	74,087	7,525	<0,05
Варіаційна пульсометрія, ум.од.			169,33	131,444	0,906	>0,05
Мо, мс			0,83	0,902	2,012	<0,05
АМо, %			10,00	8,889	0,486	>0,05
Варіаційний розмах, мс			37,56	46,667	1,128	>0,05
Індекс напруження, ум.од.			169,333	131,444	0,906	>0,05
ВІР			36,00	25,444	1,821	>0,05

Застосування методу варіаційної пульсометрії має велику ефективність при

індивідуальних спостереженнях за спортсменами. У зв'язку з високою варіативністю результатів оцінка вегетативного показника ритму (ВПР) встановлюється шляхом зрівняння поточних результатів з попередніми. Збільшення ВПР свідчить про перевагу симпатичного тону, значне напруження ВНС. Протилежна реакція серцево-судинної системи є показником здорового серця і його тренуваності.

Аналіз даних біоелектричної активності серця юних могулісток показав, що на початку дослідження показники амплітуди моди (АМо) становило 10%, моди (Мо) – 0,83 м/с, варіаційного розмаху (ВР) 36,56мс, індексу напруження (ІН) 169,333 ум.од., ВПР становив 36 мс. Оскільки зазначені показники свідчать про переважання парасимпатичного відділу ВНС, тому можна стверджувати про нормальну роботу механізмів регуляції роботи серцево-судинної системи.

В процесі занять спортом відбуваються закономірні зміни вегетативного тону, які відбивають ступінь адаптації організму і його окремих систем до фізичних навантажень. Якісне покращення функціонального стану організму в стані спокою виявляється перевагою тону парасимпатичного відділу ВНС, що проявляється на ЕКГ зниженням амплітуди моди (АМо), підвищенням моди (Мо) і варіаційного розмаху (ВР), зменшенням індексу напруження (ІН).

Аналіз даних біоелектричної активності серця юних могулісток в кінці педагогічного експерименту показав, що показник амплітуди моди (АМо) зменшився на 12% і становив 8%, це свідчить про підвищення активності парасимпатичного відділу, що є показником покращення стану фізичної працездатності. Про підвищення активності парасимпатичного відділу також свідчать наступні результати. Так показник моди (Мо) збільшився на 9% (0,9 мс), а варіаційний розмах (ВР) - на 23% і його показник становив 46 мс, показник ВПР зменшився на 30% (25 мс).

Індекс напруження (ІН) зменшився на 23% (131 ум.од.), ще свідчить про збільшення економічності автономної регуляції роботи серця, відсутність централізації керування функціями.

Кореляційний аналіз показників варіаційного розкиду інтервалів серцевих циклів і Гарвардського степ-тесту виявив міцний зв'язок між ними ($r \pm m_r = 0,84 \pm 0,04$). Таким чином синусова аритмія може бути показником рівня фізичної працездатності спортсменів.

Отже, результати педагогічного експерименту дозволяють зробити такі висновки:

Застосування спеціально організованих занять з юними могулітками покращили їх фізичну працездатність на 34%.

Синусова аритмія може бути показником рівня фізичної працездатності спортсменів.

Література

1. Апанасенко Г. Л. Попова Л. А. Медична валеологія. –К.: Здоров'я, 1998р.
2. Ашмарин Б. А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. –М.: Физкультура и спорт, 1979 г.
3. Дембо А. Г. Земцовский Э. В. Спортивная кардиология: руководство для врачей. –Л.: Медицина, 1989 г. - 464с.
4. Зотов Ю. Могул //Физкультура и спорт -1987. – №2. –С.27-34.
5. Мурза В. П., Філіпов М. М. Методи функціональних досліджень у фізичній реабілітації та спортивній медицині. – К.: 2001р.
6. Ритм сердца у спортсменов /Под ред. Баевского Р. М. и Мотилянской Р. Е. –М.: Физкультура и спорт, 1986 г.

*студ.41 гр. ф-ту фіз. вих. Василь Паталій
наук. керівник. – викл. О.В.Скалій*

СТРАХ, ЯКИЙ ТУРБУЄ НАС І НАШИХ ДІТЕЙ – ЦЕ СТРАХ ВОДОБОЯЗНІ

Всебічний розвиток та зміцнення організму позитивно впливає на імунну систему. Тому діти, які займаються спортом мало хворіють, а при разі хвороби легко переносять її. Водне середовище позитивно впливає на організм дитини. По-перше, тепла вода нагадує маляку ту пору, коли він перебував у лоні матері. По-друге, плавання з перших днів життя може пом'якшити або зовсім усунути травми, які дитина може зазнати під час пологів або відразу після них. По-третє, у воді маленька дитина може робити будь-які рухи, більшість з яких неможливі на суші. Це дуже позитивно впливає на її фізичний та психічний розвиток. Крім того, пірнання за певною технікою створює режим помірної гіпоксії, що обумовлює тренування

стійкості організму до режиму кисневого голодування. Це, як відомо, є потужним загальнозміцнюючим фактором та позитивно впливає на розвиток кори головного мозку. Мова не йде про те, щоб виростити атлета чи видатного плавця, важливіше, щоб дитина звикла до води, не боялася її, щоб вона мала належне здоров'я та хороший рівень фізичної підготовленості. Для малюка це крок наближення до природи. Діти, які плавають набагато легше адаптуються до несприятливих умов середовища та краще знаходять спільну мову з природою.

Навчання батьків методики освоєння плавальних вмінь дітьми обов'язково повинне здійснюватися професійним тренером, починаючи від простого погойдування з боку в бік, до найскладніших переворотів. Кожна дитина повинна відчувати впевненість в руках тієї людини у якій вона знаходиться. Тому підготовлений тренер розробляє індивідуальну програму тренування для кожної дитини, залежно від психологічного стану. За іншого боку, заняття можуть призвести до травмувань суглобів та психіки дитини. Якщо не враховувати реакції малюка на вправи, то в нього може сформуватися комплекс безвихідності. З іншого боку, також можна стверджувати, що правильне зайняття з дитиною формують в неї стійку, здорову психіку, розвивається життєрадісний, урівноважений характер, такі якості, як, комунікативність, доброзичливість, відвертість.

Заняття повинні відбуватися у добрій радісній атмосфері. Якщо дорослі ставляться до занять, як до важкої праці, то дитина замість того, щоб відпочивати і гратися, буде дуже важко працювати. Також як ми всі це знаємо, і з кожним із нас це траплялося, це такий фактор, як страх.

Страх відчувають і люди, і тварини. І навіть у рослин знайшли прояви, які зв'язані із страхом [1,2]. Нам, дорослим, страхи часто псують життя. Страх часом підштовхує на необдумані помилкові дії, над якими ми не задумуємося, бо це все проходить на фоні страху. На перший погляд, страх не приносить нічого хорошого. Чи так це? Необхідно визначитись у даному питанні.

В основі страху лежить найважливіший інстинкт - самозбереження. Страх - це захист організму на погрозу, універсальна життєвоважлива реакція організму. Страх - це дуже емоційне відчуття, яке дуже добре видно у дітей. Якщо про більшість дитячих проблем говорять, що дитина їх з часом переросте, щодо страху це твердження не буде дійсним. Чим більше розвивається фантазія та розширюється пізнання світу, тим більше вона розуміє небезпеку, яка її чекає на кожному кроці.

Якщо говорити про страхи, то хотілось би виділити страх водобоязні. На нашу думку, це, актуальна проблема. Батьки спокійніше себе почувають, тоді коли вони знають, що їхня дитина вміє плавати і вони спокійно можуть відпочивати, не турбуючись в деякій мірі за свою дитину. А щоб навчити дитину плавати, треба насамперед побороти страх до води. Своєю діяльністю батьки можуть негативно вплинути на подолання цього страху. Вони можуть призвести до загострення і цей фактор буде подолати дуже важко [3]. Тому треба обережно ставитися до питання подолання страху водобоязні.

У кожного із нас є маленькі діти і нам би так хотілось, щоб наші діти вміли плавати і ми не хвилювалися за них, коли вони знаходяться біля озер чи рік. Але всьому цьому перешкоджає страх, страх води. Інколи ми собі задаємо питання, чому наші діти бояться залізти у воду, це ж так прекрасно. І ми починаємо здогадуватися, що в них страх до води. Ми хочемо їм допомогти його подолати. Але коли ми це спробували - бачимо, що нам це не під силу, внаслідок чого починаємо задумуватися, звідки появився цей страх. Багато батьків, навіть цього не знають, що багато страхів, які є у дітей, закладені тими ж самими батьками [4,5]. Це особливо пов'язано з дитячою дисципліною. Цей фактор також є впливом на психологічний стан дитини і його треба враховувати у вихованні дітей і прояві його на дитячу психіку і до чого це може призвести.

Водобоязнь та її подолання мають велике значення, тому що вода це небезпечна стихія, яка забрала багато людських життів. Половину з них через те, що вони не вміли плавати, і коли потрапляли у воду, перед ними сформувалась ситуація безвихідного становища і це призводило до нещасних випадків, в гіршому ці випадки закінчувалися втратою життя. Тому необхідно шукати шляхи вирішення цієї проблеми і визначити фактори подолання її подолання. Тим самим ми зменшимо кількість нещасних випадків, які трапляються на воді, а також зможемо їх попередити. Це збереже наше життя, а також життя наших дітей, які для нас найдорожчі у світі.

Література

1. Захаров А.И. Как преодолеть страхи у детей. М: Педагогика, 1986. – 112с.

2. Гуревич П.С. Страх – М.:Алетейя, 1998 – 408с.
3. Изард К.Э Психология эмоций /перевод с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: Психологическая природа и возрастная динамика – М. : НПО «МОДЕК». 2000. – 304с.
5. Ольшанский Д. Страх // Диалог. – 1991- №5. С5-7.

*студ. 31 гр. ф-ту. фіз.вих. Роман Стрелківський
наук. керівник – викл. Кучеренко В.М.*

СТАН ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЮНАКІВ 15-17 РОКІВ М. ТЕРНОПОЛЯ

Літературні дані вказують на падіння рівня фізичного розвитку. Дослідження свідчать, що діти з низьким фізичним розвитком мають високий рівень захворювань внаслідок зниженого загального імунітету. А це, в свою чергу, призводить до передчасного старіння організму людини і втрати працездатності (2,4,5). За офіційними даними, в країні лише 16% здорових дітей, більше 30% хворих і 60% з різними відхиленнями у стані здоров'я. Вчені вважають, що багато факторів ризику, які створюють психоемоційну напругу, зумовлені технократичним розвитком нашої держави, коли всю увагу звернено на розвиток техніки, а людина залишається без необхідного захисту (2).

Об'єктом дослідження були юнаки м. Тернополя 15-17 річного віку. Метою роботи було вивчення показників фізичного розвитку учнів 15-17 років.

Актуальність дослідження полягає в тому, що отримані дані дозволять об'єктивізувати завдання по розробці практичних рекомендацій з метою компенсації недоліків фізичного розвитку.

Перед роботою ставились завдання: опрацювати матеріали доступної нам літератури; дослідити рівень фізичного розвитку юнаків м. Тернополя 2002 року навчання; скласти оціночні таблиці фізичного розвитку за наслідками обстеження; виконати порівняльний аналіз даних фізичного розвитку учнів м. Тернополя 1986 та 2002 років навчання; запропонувати комплекси фізичних вправ з метою корекції фізичного розвитку юнаків 15-17 років.

Аналіз результатів дослідження проводився із застосуванням Програм державних тестів 1983 та 1996 років і оціночних таблиць фізичної підготовленості учнівської молоді. У дослідженні взяло участь 150 юнаків, які були віднесені до основної медичної групи. Вони були розподілені на три групи по 50 чоловік, віком 15-16-17 років.

Таблиця 1. Показники фізичного розвитку учнів Тернополя 1986 і 2002 років навчання

рік	Вікова група		Спірометрія, см ³	ЧСС, уд/хв	Зріст стоячи, см	Зріст сидячи, см	Маса тіла, кг	Об'єм грудної клітки, см	Динамометрія правої руки, кг	Товщина шкірно-жирової складки (мм)	АТ, уд/хв	Довжина верхніх кінцівок, см	Довжина нижніх кінцівок, см	Динамометрія лівої руки, кг
2002 р	15 р	S	342	87,5	172	85	60,6	85	48,2	06	12080	77	95	442
		M	300	109	62	50	50	67	08	05	10240	50	70	06
1986 р	15 р	S	320	83,5	166,5	78,5	56,5	832	39,8	05	11875	75	90	289
		M	260	105	59	40	47	45	35	05	10030	30	49	27
		P	P>0,1	P>0,1	P<0,05	P<0,05	P>0,1	P>0,1	P<0,01	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P<0,02	P<0,01
2002 р	16 р	S	3200	84	172	80,5	60,6	84,9	47,3	07	12070	77	89	455
		M	250	95	62	42	53	53	09	04	10229	45	51	06

1986 р	16 р	S	2801	82	1705	80,1	602	83,7	40,5	06	12570	75	89	366
		M	230	32	42	4,1	5,1	48	0,5	03	10529	30	5,1	0,56
P			P<0,01	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P<0,02	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P<0,1	P<0,02
2002 р	17 р	S	3250	84	171,5	83,9	600	83,9	42,3	06	12075	77	90	398
		M	260	9,5	7,5	4,5	4,5	6,5	0,6	05	10230	50	58	0,64
1986 р	17 р	S	3200	82	1705	84,1	605	84,1	45,1	07	12080	75	92	46,7
		M	250	32	70	49	4,5	6,6	0,6	06	10240	30	60	0,7
P			P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P<0,05	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P>0,1	P<0,05

Вивчення фізичного розвитку юнаків 15-17 років Тернополя 2002 року навчання засвідчило, що в цілому спостерігається зниження фізичного розвитку в бік 17 річних. (Таблиця 1). Відмічається стабілізація у зрості стоячи, довжині верхніх кінцівок і масі тіла. Наростає тенденція до зменшення зросту сидячи, довжини нижніх кінцівок, динамометрії, спірометрії і об'єму грудної клітини.

Більше розвинутими фізично є 15 річні, 16 річні займають проміжне положення, 17 річні відстають у розвитку. Рівномірність розподілу показників вище і нижче середнього, характерна тільки для 15 річних. Відмічається статистично ймовірне зростання ЧСС і АТ у всіх вікових групах. Зростання ЖЕЛ уповільнюється, а у 17 річних навіть зменшується. Юнаки 2002 року 15-16 літнього віку переважають своїх попередників статистично ймовірно у динамометрії лівої і правої руки. В 17 річних такі показники прямо протилежні ($P<0,01$) до ($P<0,05$). 15-річні 2002 року переважають однолітків по всім показникам, але статистично ймовірно – у зрості стоячи і сидячи, динамометрії. 16 річні переважають статистично ймовірно ровесників у спірометрії і динамометрії. 17 річні 2002 року обстеження статистично ймовірно відстають від однолітків тільки в динамометрії. В той же час у них спостерігається стійка тенденція до відставання у зрості сидячи, масі тіла, об'ємі грудної клітини, довжині нижніх кінцівок.

Відхилення від середніх показників популяції, випередження 15 річними не тільки ровесників, а по деяких показниках і старших за віком, гальмування 16 річних і відставання 17 річних від ровесників попередніх обстежень вказують на ретардацію фізичного розвитку юнаків 16-17 років і акселерацію у 15 річних. Пояснюється це наслідками аварії на ЧАЕС 1986 року. Отримані дані знаходять підтвердження в обстеженні юнаків других регіонів (1,3,6,).

З метою корекції фізичного розвитку юнаків нами запропоновані комплекс фізичних вправ і система організації самостійної роботи у позаурочний час.

Література

1. Єднак В.Д., Сисак Л.Д. Корекція фізичного стану засобами фізичного виховання //Мат. наук. праць "Актуальні проблеми валеологічної освіти, оздоровчої фізичної культури та фізичної реабілітації в навчальних закладах України. – Кіровоград. – 2000. – С. 82-86.
2. Завацький В.В. Вплив малих доз радіації на організм дітей //Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Збірн. наук праць. — Київ - Вінниця, 1998. – С. 144-151.
3. Завацька Л.А., Сотник Ж.Г. Стан здоров'я населення Рівненської області і умови його поліпшення засобами фізичних вправ //Зб. Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні. – Рівне, 2001. Вип. 2. – С. 118-125.
4. Круцевич Т.Ю. Влияние экологических факторов на состояние здоровья молодежи, проживающих в условиях радиационного загрязнения Украины //В зб. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Ч. III. – Вінниця, 1994. – С. 353-354.
5. Куц О.С. Особливості змісту фізичного виховання школярів в умовах підвищеної радіації.- К.: Континент, 1994. – 143 с.
6. Ульченко В., Попович Ю. Динамика физического развития студентов Днепропетровского государственного технического университета за период с 1980 по 1998 гг. //Мат. конф. Актуальні проблеми фізичного виховання і спорту учнівської та студентської молоді. – Дніпропетровськ. – 1999. – С. 82-84.

ВПЛИВ ПРАВИЛЬНОГО ДИХАННЯ НА РОЗВИТОК ОКРЕМИХ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Актуальність. У зв'язку із демографічною та економічною ситуацією в Україні спостерігається стійка тенденція до погіршення стану здоров'я різних верств населення, особливо дітей. Статистика свідчить, що лише 2% дітей та підлітків належать до числа абсолютно здорових. Середня тривалість життя, як основний показник здоров'я, з кожним роком знижується. Постійний дефіцит рухової активності, оптимального навантаження, відсутність навиків правильного дихання (ПД), негативно позначається на стані здоров'я школярів.

Одним із ефективних шляхів збереження та покращення здоров'я людини є використання ПД. Застосування дихальних вправ (ДВ) під час фізичних навантажень сприяє підвищенню працездатності, прискоренню процесів відновлення та ліквідації кисневого боргу [1].

Таким чином, у покращенні результатів з фізичного виховання школярів значну роль відіграють ДВ. Та на жаль, не вирішеною залишається проблема формування навиків ПД та узгодженості фаз дихання з технікою рухової дії школярів.

Враховуючи вище сказане, ми вирішили дослідити, як використання розробленої нами оптимальної техніки дихання при застосуванні фізичних вправ підвищить якість їх засвоєння на уроках фізичної культури.

Мета дослідження. Вивчити вплив ПД під час виконання фізичних вправ на ефективність їх засвоєння та розвиток окремих фізичних якостей.

Організація дослідження. Педагогічний експеримент проводився на базі ЗОШ №12 м. Тернополя. У дослідженні брали участь школярі другого класу – всього 56 учнів. Наше дослідження передбачало проведення паралельного експерименту. Уроки ФК з учнями експериментального класу проводились згідно розробленої нами методики, а з учнями контрольного – за загальноприйнятою методикою. Завдання нашого дослідження вирішувались в процесі реалізації розділу навчальної програми „Гімнастика”. До того ж, зміст уроків контрольного та експериментального класів визначався шкільною програмою.

Розроблена нами методика навчання ПД школярів в процесі вирішення рухових завдань ґрунтується на загальних принципах ПД при виконанні акробатичних та гімнастичних вправ запропонованих Т.Д.Кузнецовою. Кожна ациклічна рухова дія характеризується власною технікою дихання і вимагає окремого навчання. Проте, існують загальні позиції, що характеризують ПД при виконанні ациклічних вправ. Однією з них є відповідність фаз дихання анатомічній структурі рухів. До того ж, через те, що гімнастичні та акробатичні вправи часто супроводжуються проявом значних м'язових зусиль, ми в окремих випадках особливу увагу також приділяли узгодженню фаз дихання зусиллям, притаманним кожній фазі рухової дії.

Паралельно з засобами, спрямованими на формування ПД при виконанні гімнастичних вправ ми використовували і такі, що відповідають загальним методичним рекомендаціям формування рухової навички.

Дані наведені в табл.1, де представлені результати зростання показників окремих фізичних якостей другокласників у відсотковому співвідношенні свідчать про ефективність розробленої нами методики.

Таблиця 1. Результати впливу експериментальної методики на розвиток окремих фізичних якостей школярів

Показники		Контрольна група		Експериментальна група		Достовірність Р<
		X ₂ -X ₁	%зрост	X ₂ -X ₁	%зрост.	
Гнучкість	х	2,6-0,63	1,98	3,46-0,30	3,16	0,1
	д	7,9-6,3	1,6	8,6-4,4	4,2	0,01
Сила	х	3,06-2,13	0,93	3,92-2,15	1,77	0,001
	д	12,7-11,9	0,8	14,7-12,9	1,8	0,05
Координація	х	4,1-3,83	0,27	4,80-3,92	0,88	0,05
	д	4,42-4,19	0,23	5,25-4,83	0,42	0,2

Так, в умовах використання традиційної методики формування умінь та навиків у

школярів контрольної групи приріст результатів координаційних здібностей становить 0,27% у хлопчиків та 0,23% у дівчаток. В експериментальній групі зміни у розвитку координаційних здібностей також були незначними і становили 0,88% у хлопчиків та 0,42% у дівчаток. Вважаємо такий результат закономірним через те, що засоби розділу „Гімнастика” для другого класу не відрізняються координаційною складністю.

Дещо більші зрушення результатів у досліджуваних—другокласників експериментальної групи відбулись за показниками сили (1,77% і 1,8%) у порівнянні з контрольною групою (0,93% і 0,8%).

Порівнюючи показники розвитку гнучкості до і після проведення експерименту, ми виявили, що в контрольному класі їх приріст становить 1,98% у хлопців та 1,6% у дівчаток, а в експериментальному класі результати гнучкості зросли, відповідно, на 3,16% та 4,2%. Отже, найбільших позитивних зрушень внаслідок використання нашої методики досягнуто саме в розвитку цієї фізичної якості.

Тому, можна зробити висновок про те, що використання розробленої нами методики ПД було найефективнішим для розвитку гнучкості школярів.

У розвитку більшої кількості досліджуваних фізичних якостей після впровадження розробленої нами методики відбулися статистично достовірні зміни. Так, у хлопців спостерігається найбільша достовірність ($p < 0,001$) в розвитку силових здібностей. Дещо меншою виявлена достовірність показників розвитку гнучкості ($p < 0,01$), сили ($p < 0,05$) у дівчаток та координаційних здібностей у хлопчиків ($p < 0,05$).

Статистично не достовірними є лише покращення показників гнучкості у хлопців ($p < 0,1$) та координації у дівчаток ($p < 0,2$).

Висновки:

1. Аналіз показників гнучкості, сили та координації школярів вісьмирічного віку за результатами констатуючого експерименту свідчить про недостатній рівень їх розвитку.

2. Розроблена нами методика включала в себе такі елементи: техніку ПД рухових дій; визначення змісту спеціально-підвідних вправ, спрямованих на поєднане навчання ПД з технікою рухових дій; визначення послідовних кроків у навчанні технічних елементів з розділу «Гімнастика».

3. Результати формуючого експерименту показали, що в експериментальній групі відбулися суттєві позитивні зміни у розвитку досліджуваних нами фізичних якостей, що свідчить про ефективність розробленої нами методики.

Література

1. Кузнецова Т.Д., Левитский П.М., Язловецкий В.С. Дыхательные упражнения в физическом воспитании – К.: Здоровья. 1989 – 136с.
2. Ляшук Р.П., Огнистий А.В. Гімнастика. Навчальний посібник. (У двох частинах) – Ч. 1., Ч.2. – Тернопіль: ТДПУ, 2000 -164с.
3. Худолій О.М. Основи методики викладання гімнастики: Навчальний посібник ХДПУ ім.Г.С.Сковороди. Х.: - 1998. - 240с.

*магістр. ф-ту фіз. вих. В.Турчин
Наук. кер. к.п.н. доцент Іваськів С.М.*

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПЛАВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В АБОНЕМЕНТНИХ ГРУПАХ ДЮСШ

Плавання є важливим засобом фізичного виховання і відноситься до найбільш масових видів спорту. Вміння плавати потрібне кожній людині.

Стародавні греки вважали вміння плавати таким же обов'язковим, як вміння читати. „Він не вмів ні плавати, ні читати”- так говорили про неосвічену людину.

Велика кількість нещасних випадків на воді трапляється, в значній мірі тому, що потерпілі не вміли плавати. В Україні щорічно тонуть близько 5 тисяч, а у Тернопільській області – 120 чоловік. Ось чому кожного школяра необхідно навчити не боятись води, вміти вільно триматись на її поверхні і пропливати хоч невелику відстань. Публікації останніх десятиліть [2, 3, 4, 5] настійливо рекомендують починати навчання плавання якомога раніше, навіть з грудного віку. Під девізом „Плавати раніше ніж ходити”[6] автори дають рекомендації по методиці навчання плавання грудних дітей, показують його позитивний вплив на їх фізичний і психофізіологічний розвиток.

Методиці навчання плавання школярів присвячені дослідження Булгакової Н.Ж., Васильєва В.С., Макаренко Л.П., Пижова В.В., Семенова Ю.А., Скалія О.В. і багатьох інших авторів. Проте проблема масового навчання дітей плаванню, незважаючи на законодавчі акти та відомчі постанови, реалізацію Цільової комплексної Програми „Фізичне виховання – здоров’я нації”, ще далека від вирішення. Кількість дітей шкільного віку, які не вміють плавати з року в рік зростає, а кількість втоплених поступається тільки загиблим в автомобільних катастрофах.

Соціально-економічні умови сьогодення життя в Україні, висувають нові проблеми пов’язані з масовим навчанням школярів плавати. Важкі фінансові можливості привели до закриття багатьох стаціонарних басейнів, літніх таборів відпочинку. Погіршився санітарний стан природних водойм, де можна проводити масове навчання школярів плавання.

Дещо вирішити цю проблему могли б криті стаціонарні басейни, які ще функціонують в системі ДЮСШ. Навчання плавання в таких ДЮСШ відбувається в абонементних групах на принципах самофінансування. Самофінансування формує контингент учнів ДЮСШ і потребує пошуку нових організаційних і методичних підходів до масового навчання школярів плавання.

Методика навчання повинна: по-перше, за короткий термін сприяти вирішенню проблеми масового навчання плавання як життєво необхідної навички, по-друге, сприяти якісному відбору талановитих дітей для занять спортивним плаванням.

У зв’язку з цим метою дослідження є подальше вдосконалення методики початкового навчання плавання в абонементних групах ДЮСШ і набуття власного досвіду практики навчання плавання молодших школярів.

Гіпотеза дослідження передбачала, що внесення змін у організацію і методику початкового навчання плавання в абонементних групах дозволить прискорити навчання плавання конкретної групи, звільнити басейн для наступних груп, збільшити кількість дітей, які оволодіють важливою життєво - необхідною навичкою, збільшити кількість дітей, які пройдуть відбір і продовжать заняття спортивним плаванням у навчально-тренувальних групах.

Заняття з навчання плавання молодших школярів в чотирьох абонементних групах розпочались нами за два тижні до початку занять у плавальному басейні. В залі „сухого плавання” діти оволодівали „гімнастикою плавця”. Вивчались загально розвиваючі вправи, що сприяють загальному фізичному розвитку, виховують спритність, координацію рухів, силу, рухливість суглобів - якостей необхідних для успішного оволодіння плавальними навичками.

Загально розвиваючі вправи, зміцнюючи м’язи тулуба, сприяють виробленню правильної постави, утримання горизонтального положення тіла „робочої пози плавця”.

Спеціальні фізичні вправи, по формі і характеру рухів дуже близькі до техніки спортивного плавання. Їх вплив має вибіркове спрямування і розвиває в основному ті групи м’язів, які виконують основну роботу під час плавання. Попереднє виконання подібних вправ на суші підготовляє дітей до вивчення техніки плавання в ускладнених умовах водного середовища.

Діти отримували завдання: вивчені на заняттях комплекси обов’язково повторювати вдома перед дзеркалом, демонструвати вправи батькам.

Особливу увагу ми приділили підготовці дітей до навчання підготовчих вправ по освоєнню з водним середовищем. Дітям пояснювали спеціальні вправи, які вони повинні були виконувати вдома у ванній кімнаті. Вправи на занурення у воду, на відкривання очей у воді, на навчання видиху у воду, виконання гребкових рухів руками і відчуття опори води. Ми завчасно попереджали дітей про ті відчуття, що вони будуть відчувати під час занурення у воду, попаданні води у очі, вуха, ніс, рот. Ми пояснювали їм, що такі відчуття абсолютно нормальні і їх не потрібно боятись.

Заняття в басейні показали, що така попередня підготовка дітей сприяла прискоренню оволодіння підготовчими вправами по освоєнню з водою, які на думку спеціалістів [3, 5] є найважливішим навчальним матеріалом від якого в значній мірі залежить успіх подальшого навчання плавання. Руховий досвід, отриманий у різноманітних умовах, сприяє прояву винахідливості, яка являється основою спритності. Спритність, за Н.А.Бернштейном, це здатність справитись з руховим завданням правильно, швидко, раціонально. В якийсь момент уміння плавати досягається відразу, якби скачком і не втрачається більше ніколи.

Вивчення комплексів „гімнастики плавця” в залі сухого плавання і подальше повторення вивчених вправ в якості домашніх завдань є важливою умовою нашої методики початкового навчання плавання молодших школярів. Для більш активного залучення батьків до цього

процесу з ними періодично, раз на місяць, слід проводити інструктивні бесіди з демонстрацією спеціальних вправ і аналізом техніки їх виконання.

Наші дослідження показали, що у віковій групі 8-10 років плавальними навичками швидше оволодівають старші діти.

Учні, що мають високі показники фізичного розвитку і фізичної підготовленості швидше опановують плавальними рухами порівняно з учнями, у яких ці показники низькі.

Вивчення техніки рухів рук, порівняно з технікою рухів ніг, є дуже складним навчальним завданням для молодших школярів і йому слід приділяти значно більше уваги протягом всього курсу навчання, починаючи з перших уроків.

Діти 10 річного віку, які, як правило, швидше і краще оволодівають навчальним матеріалом є наочним прикладом для інших, що запропоновані вправи можна виконати і як їх потрібно виконувати.

Література

1. Бернштейн Н.А. О ловкости и ее развитии.- М.,Физкультура и спорт, 1991.-287с.
2. Булгакова Н.Ж. Обучение плаванию в школе.-М.,Просвещение,1974.-192с.
3. Макаренко Л.П. Подготовка юных пловцов.-М.,ФиС,1974.-285с.
4. Никитский Б.Н. Плавание; учебн.для студ. Фак. Ф.в.,Просвещение,1981.-304с.
5. Скалій О.В. Азбука плавания (для дітей та батьків). – Тернопіль,Астон,2003.-104с.
6. Фирсов З.П. Плавать раньше, чем ходить.-М.: Знание.-1982.-62с.

*магістр. ф-ту фіз. вих. Тетяна Вахромєєва
наук. керівник – доц. В.Д. Єднак*

ФІЗИЧНИЙ СТАН ТА ЙОГО КОРЕКЦІЯ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЮНАКІВ-СТУДЕНТІВ ВІКОМ 17-18 РОКІВ

Всебічний розвиток особистості є неможливим без оволодіння людиною усім багатством культури, у тому числі культурою фізичною. Молоде покоління повинно рости фізично розвинутим, здоровим, готовим до праці. Вирішення цих завдань в значній мірі залежить від ефективності процесу фізичного виховання в різних ланках народної освіти.

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку перед фізичним вихованням стоїть завдання створення умов для індивідуального і диференційованого фізкультурно-спортивного удосконалення людей з урахуванням рівня їх фізичної підготовленості, морфо-функціонального статусу та показників здоров'я [1,3].

Фізичний стан є важливим прогностичним показником рівня здоров'я людини і може застосовуватись як критерій диференціації параметрів занять оздоровчої спрямованості у студентської молоді [2].

Практика фізичного виховання та численні дослідження свідчать, що фізичний стан студентів суттєво залежить від ефективності процесу фізичного виховання. В зв'язку з цим актуальним є вивчення структури фізичної підготовленості юнаків-студентів віком 17-18 років з метою удосконалення методики занять з фізичного виховання молоді та для корекції їх фізичного стану.

Метою нашого дослідження було оцінити фізичний стан юнаків-студентів віком 17-18 років та визначити способи його корекції засобами фізичного виховання.

Для реалізації поставленої мети була опрацьована література з проблем фізичного здоров'я і його змін в залежності від рухової активності, фізичного розвитку, фізичної підготовленості та факторів, від яких вони залежать; фізичного стану та його визначення; формування програм корекції фізичного стану студентської молоді.

У дослідженні взяло участь 49 юнаків віком 17-18 років, які навчаються у вищому професійно-технічному училищі №4 м. Тернополя і віднесенні до основного відділення. В усіх юнаків були визначені показники, що характеризують фізичний стан та їх фізичну підготовленість. Фізичний стан визначали за формулою О.Я.Пирогової. Отримані результати дозволили розподілити юнаків на 4 групи відповідно до їхнього рівня фізичного стану: 5 чоловік з низьким рівнем, 21 з нижче середнього, 19 з середнім і 4 з вище середнього.

У юнаків з низьким та нижче середнього РФС є характерною наявністю факторів ризику розвитку серцево-судинних захворювань. Артеріальний тиск крові знаходиться майже на верхній межі норми. У деяких студентів спостерігається висока втомлюваність і повільні відновні процеси. Знижена адаптація організму до несприятливих факторів зовнішнього

середовища та фізичних навантажень. Рухові якості порівняно з нормативним рівнем менше на 30-40%.

При середньому рівні фізичного стану рівень антропометричних показників і показників серцево-судинної та дихальної систем відповідають середньовіковим значенням. Фізична працездатність нижче належних величин лише на 5-10%.

У юнаків з РФС вище середнього відсутній ризик розвитку серцево-судинних захворювань. Рівень функціональних резервів, фізичної працездатності знаходиться вище належних величин. Результати з рухових тестів відповідають нормативним даним або перевищують їх на 10-40 %. Адаптація до фізичних навантажень задовільна, показники захворюваності низькі або взагалі відсутні.

Для студентів кожної групи була розроблена програма фізкультурно-оздоровчих занять, яка враховувала рівень фізичного стану, вік, тренуваність організму. Усі програми мали за мету покращення провідних факторів фізичного стану (частоту серцевих скорочень; артеріальний тиск крові; масу тіла; силову, швидкісну, швидкісно-силову та загальну витривалість); досягнення та утримання високого рівня стабільного здоров'я протягом тривалого часу.

В програмі корекції фізичного стану передбачено використання фізичних вправ, що раціонально збалансовані за спрямованістю, потужністю, об'ємом у відповідності з індивідуальними особливостями організму тих, хто займається. Застосовується комплексний підхід до вибору засобів фізичного виховання, які стимулюють як аеробну, так і анаеробну продуктивність та удосконалюють фізичні якості. Інтенсивність навантажень відповідала функціональним можливостям юнаків і викликала оптимальний оздоровчий ефект.

Після 8-тижневих занять юнаків за нашою програмою було проведено повторне тестування та визначено рівень їх фізичного стану. Після порівняння отриманих результатів з початковими було виявлено ряд позитивних змін, як в окремих показниках фізичної підготовленості так і в оцінці РФС. 39 юнаків покращили свій фізичний стан на 1 або 2 рівні. Решта не змогла цього зробити внаслідок пропуску великої кількості занять по хворобі (близько 25%).

Підсумовуючи вище сказане можна зробити висновок, що використання розроблених нами коригуючих програм дає можливість покращити і стабілізувати фізичний стан юнаків-студентів 17-18 років та збільшити оздоровчий ефект занять фізичною культурою в рамках програми з фізичного виховання для ВПТУ.

Література

1. Дрозд О.В. Фізичний стан молоді західного регіону України та його корекція засобами фізичного виховання: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луцьк, 1998. – 18с.
2. Пирогова Е.А., Иващенко Л.Я., Страпко Н.П. Влияние физических упражнений на работоспособность и здоровье человека. – К.: «Здоров'я», 1986. – 147 с.
3. Савчук С.А. Корекція фізичного стану студентів технічних спеціальностей в процесі фізичного виховання: Автореф. дис. ... канд. з фіз. вих. і спорту, Рівне, 2002. – 18с.

ФАКУЛЬТЕТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*магістр. ф-ту післядипл. освіти Віктор Дидик
наук. керівник – доц. Б. О. Мурій*

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ І СПОСОБИ МОДИФІКУВАННЯ ДЕРЕВИНИ В ДЕРЕВООБРОБНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Конструкції багатьох деталей і механізмів машин передбачають використання металевих пар тертя, які в процесі експлуатації спрацьовуються і виходять з ладу. У зв'язку із цим сьогодні ведуться роботи щодо розвитку теорії і технології застосування пар тертя, виготовлених з пресованої деревини.

Слід відмітити, що технологія одержання модифікованої деревини викладена в спеціальній літературі [1], [2]. Тому у статті зупинимося тільки на тих відомостях з технології модифікації, які необхідні для розрахунку і конструювання деталей машин.

Марка модифікованої деревини, а отже, і її властивості залежать від способів і різновидностей модифікування. В даний час розроблені наступні способи модифікування (рис. 1): з попереднім пропарюванням в автоклавах (пресування); з нагріванням сухої деревини в печах або на плитах у процесі модифікування; з попереднім нагріванням і просочуванням у мінеральних оливах; з хімічною обробкою деревини в аміаку.

Велике поширення одержав спосіб модифікування з попереднім пропарюванням і наступним пресуванням, відомий як спосіб П. Н. Хухрянського [3]. Це пояснюється як простою і доступною технологією, так і тим, що одержувана цим способом модифікована деревина за механічними властивостями не поступається перед деревиною інших модифікацій.

За цим способом нездрібнену деревину, в основному листяних порід, при вологості 10 – 25 % пропарюють при тиску пари до 0,1 МПа з таким розрахунком, щоб нагріти внутрішні шари заготовки до 368-378 К, потім пресують впоперек волокон при тиску 12-20 МПа. Тиск залежить від породи вихідної деревини і заданого ступеня пресування.

Спресовану деревину просушують до вологості 4-8 % у сушильній камері при температурі 383-393 К, потім охолоджують до 303-308 К, після чого її вільно виймають із прес-форми. Пресують, сушать і прохолоджують деревину в металевих прес-формах.

У залежності від різновидностей пресування цим способом одержують деревину: одноосьового пресування, контурного пресування, торцевого гнуття з невеликим додатковим підпресуванням уздовж осі і шаруватої композиції.

Остання марка є новою модифікацією деревини. Вона за зносостійкістю перевершує деревину контурного пресування і дешевша інших марок пресованої деревини, тому що для її одержання можна використовувати відходи деревообробної промисловості.

Для виготовлення деревини шаруватої композиції спеціальною фрезою вирізують із обрізків дощок плоскі заготовки, на поверхню яких наносять гідрофобний клей. Потім заготовки укладають таким чином, щоб волокна сусідніх заготовок знаходилися під кутом 90°, розпарюють їх в автоклаві, пресують і сушать у звичайних умовах.

Оптимальний ступінь пресування для деревини всіх марок визначається породою вихідної деревини, наприклад: для берези – 0,5; осики і тополі – 0,5-0,6; акації, бука, граба – 0,35-0,37.

У експериментальних дослідженнях відмічається що, вологість деревини до пропарювання і після сушіння, температура пропарювання і сушіння та тиск при пресуванні однакові для деревини всіх порід.

Отримана за цією технологією модифікована пресована деревина містить до 20 % оливи і має високі самозмашувальні властивості, уповільнену схильність до розбухання у вологому середовищі, однак дещо низькі механічні властивості.

Хімічно оброблену в аміаку деревину пресують у такий спосіб. Свіжозрубану деревину листяних порід без попереднього сушіння просочують при звичайній температурі приміщень у водяному розчині аміаку до повного насичення. Після такої хімічної обробки деревину без підігріву піддають пресуванню при тиску 2 МПа і кінцевому тиску 8 МПа. Отриману деревину сушать без прес-форм до 7 % вологості.

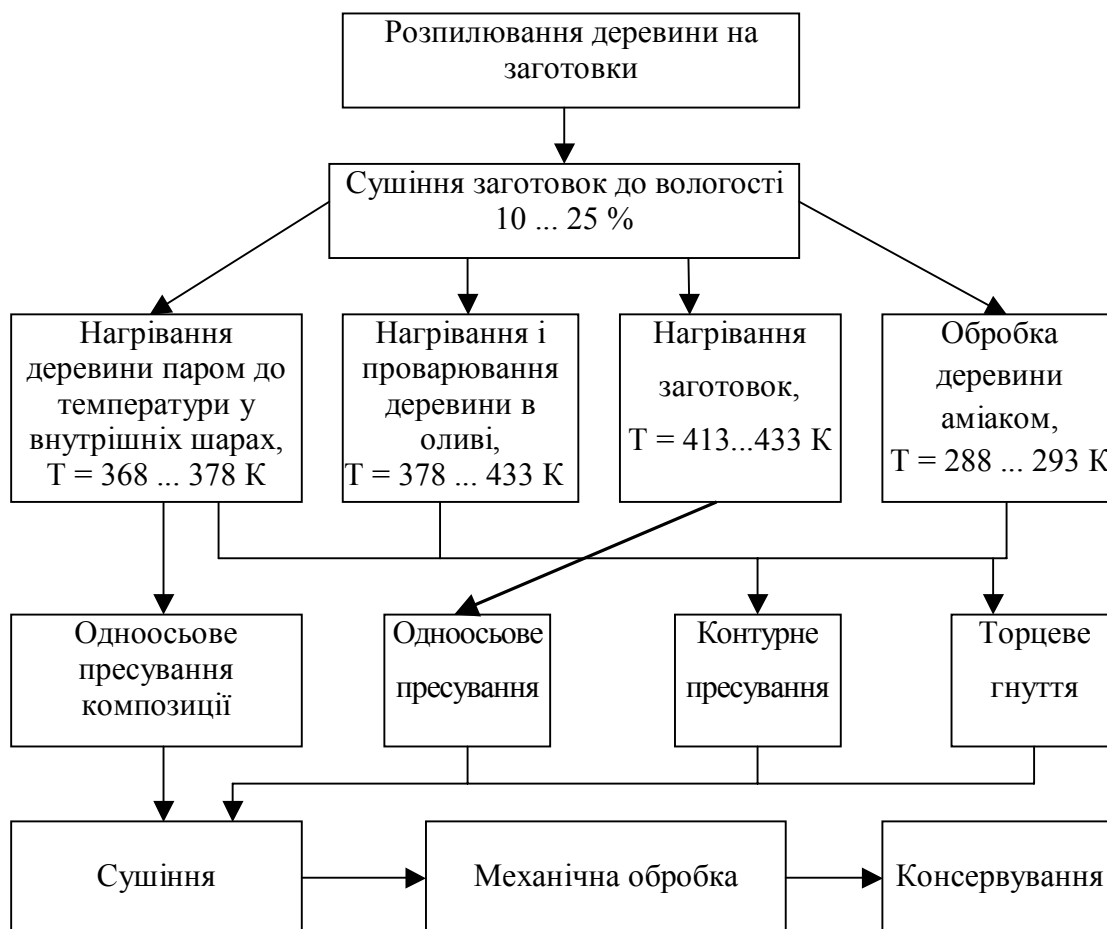


Рис. 1. Схема технологічного процесу модифікування деревини.

Така деревина унаслідок впливу аміаку здобуває темно-коричневий колір, має низьку здатність до розбухання у вологому середовищі і завдяки високим антифрикційним властивостям застосовується в машинобудуванні.

Аналіз досліджень українських та зарубіжних вчених показує, що для збільшення теплопровідності, вологостійкості і наближення механічних властивостей деревини до металу необхідно здійснювати металізацію-просочення пресованої деревини сплавами кольорових металів на основі олова і свинцю. Це і є пріоритетним напрямком у розвитку теорії і технології модифікування деревини на сучасному етапі машинобудування.

Література

1. Клименко В. З. Конструкції з дерева і пластмас. – К.: Вища школа, 2000. – С. 21-22.
2. Технология модификации древесины // Институт химии древесины АН Лат. ССР: Сб. статей. – Рига, 1978. – С. 74-86.
3. Хухрянский П. Н. Прессование древесины. – М.: Лесная промышленность, 1984. – 346 с.

*магістр. ф-ту післядипл. освіти Олександр Ольховський
наук. керівник – доц. Б.О. Мурій*

ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО МЕТОДУ НОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Однією з умов виготовлення якісної продукції є визначення і встановлення норм часу на виконання школярами практичної роботи. Нормування сприяє прискоренню формування знань і вмінь учнів, активізує процеси сприйняття і мислення. Крім того, враховуючи відсоток виконання норм часу, можна об'єктивно оцінити результати праці учнів.

Цим пояснюється підвищений інтерес психологів, методистів і вчителів до питання

нормування навчальної і трудової діяльності учнів [1], [2].

Вирішення даного питання багато в чому залежить від досконалості розробки методів нормування і їх практичного використання в школах. Існують різні методи нормування, кожен з яких використовується в конкретних промислових виробництвах [3].

Розглянемо етапи і особливості застосування частково модифікованого нами, експериментального методу нормування навчально-трудої діяльності школярів.

Перший етап. Вибір класу для проведення уроків і хронометражу.

Вчитель може встановити норму часу на виготовлення об'єкту праці на одному–двох уроках з учнями класу, що мають “середню успішність”. Учні вибраних класів повинні мати порівняно однакову загальну і трудову підготовку. Це необхідно для отримання даних, що співставляються. Бажано вибрати клас, в якому практична робота раніше хронометрувалася.

Другий етап. Підготовка вчителя до проведення уроків.

Під час підготовки до уроку потрібно:

- Дати аналіз двом-трьом попереднім урокам, на їх основі уточнити тему та мету наступних уроків.
- Вибрати виріб для нормування, враховуючи вимоги програми, технічні і технологічні умови його виготовлення.
- Розробити раціональний технологічний процес виготовлення виробу.
- Виготовити 1-2 зразки виробу і уточнити технологію його виготовлення.
- Встановити загальний час практичної роботи учнів.
- Розробити технологічну карту (при необхідності розмножити).
- Визначити зміст і об'єм матеріалу, тип уроку і форму організації праці учнів.
- Встановити структуру уроку, тобто визначити його елементи.
- Розподілити загальний час уроку згідно із запланованими його елементами.
- Підготувати технічні засоби навчання, креслення виробу, технологічні карти, наочні посібники, літературу.
- Підготувати до роботи обладнання, пристрої, інструменти та заготовки.
- Визначити раціональну організацію робочих місць учнів.

Третій етап. Підготовка до проведення групового хронометражу.

До початку проведення хронометражу треба підготувати: план бесіди з учнями про мету спостереження, хронометричну картку, секундомір-годинник, список учнів, зошит для записів.

Четвертий етап. Проведення уроку і групового хронометражу.

Вчитель не може одночасно фіксувати затрати часу на виконання операцій і проведення уроку. Тому уроки, на яких здійснюється нормування праці учнів, повинні проводити дві особи, одна з яких є спостерігачем. Роль спостерігача може виконувати методист або інший вчитель, що знає методику проведення уроку і групового хронометражу.

З метою створення сприятливих умов проведення хронометражу учнями треба повідомити про початок роботи; про виконання операцій відповідно до технологічної послідовності; про труднощі і дефекти в роботі, критерії і показники оцінки роботи учнів.

Головне завдання спостерігача в тому, щоб точно фіксувати, скільки часу і на яку операцію затратив той чи інший учень. Час виконання операції записується в хронометражну карту і визначається таким чином: від наступного поточного часу віднімається попередній час. Отримана різниця значень і відповідає тривалості виконання операції.

Протягом уроку вчитель і спостерігач записують помічені характерні особливості в роботі учнів, фіксують помилки, причини втрати часу і т. д. Наявність записів дозволить дати всебічний кількісний і якісний аналіз результатів роботи.

П'ятий етап. Обробка записів і даних, одержаних при проведенні уроку і хронометражу.

Обробку одержаного матеріалу вчитель здійснює разом зі спостерігачем у певній послідовності.

На завершення треба визначити:

а) фактично затрачений час учнем на виконання певного трудового завдання:

$T_{ф\text{ уч.}} = T_{ф\text{ }o_1} + T_{ф\text{ }o_2} + \dots + T_{ф\text{ }o_n} \text{ хв.};$

де $T_{ф\text{ уч.}}$ – фактично затрачений час учнями на виконання навчально-трудоого завдання;

$T_{ф\text{ }o_n}$, $T_{ф\text{ }o_1}$, $T_{ф\text{ }o_2}$ – фактичні затрати часу учнями на виконання першої операції, другої і т.д.;

б) навчальну норму часу на виконання операції:

$$T_{\text{во}} = \frac{T\phi o_1 + T\phi o_2 + T\phi o_n}{N}$$

де T_o – навчальна норма часу на виконання операції, хв;

$T\phi o_1, T\phi o_2$ і т.д. - фактично затрачений час на виконання операції першим учнем, другим і т.д.;

N – кількість учнів, які виконували операцію;

в) навчальна норма часу на виконання навчально-трудового завдання:

$$T_{\text{уч.}} = \frac{T\phi y_1 + T\phi y_2 + T\phi y_n}{N}$$

де $T_{\text{уч.}}$ – навчальна норма часу на виконання завдання.

$T\phi y_1, T\phi y_2$ і т.д. - фактично затрачений час на виконання трудового завдання першим учнем, другим і т.д.

Критеріями затрат часу є процент виконання учнівської норми, що визначається за формулою:

$$P_n = \frac{T_{\text{уч}}}{T\phi_{\text{уч.}}} \cdot 100\%$$

Шостий етап. Аналіз одержаних даних і формування висновків.

Таким чином, використання попередньо визначених норм часу на виготовлення типових виробів, забезпечує підвищує забезпечення ефективності навчально-трудової діяльності школярів і об'єктивного оцінювання результатів праці учнів.

Література

1. Андріяшин Р.Н. Нормування праці учнів у навчальних майстернях. К.: Радянська школа 1977 – 40 с.
2. Антонов А.Ф. Нормирование технического труда. – Ташкент: Укитувчи, 1988. – 80 с.
3. Чернов В.І., Оленич Є.І. Нормування праці. – К.: КНГУ, 2000. – 148 с.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ	3
Володимир Мороз. СПІРАЛЬНІ ОРНАМЕНТАЛЬНІ СЮЖЕТИ В ПЕТРЕНСЬКІЙ ГРУПІ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СЕМАНТИКА	3
Андрій Буда. ОБОРОННІ СПОРУДИ ГОЛІГРАДСЬКОГО ТИПУ (КУЛЬТУРА ГАВА-ГОЛІГРАДИ)	6
Олена Беднарська. УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ XVI- XVII СТ.....	9
Андрій Киданюк. УКРАЇНСЬКО-ТРАНСІЛЬВАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648 – ЛІТО 1649 РР.).....	12
Уляна Безпалько. ЯРЕМА ВИШНЕВЕЦЬКИЙ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1648-1657 РР.....	15
Оксана Парнета. КИЄВО – МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	19
Наталія Заставецька. ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ ТА ПЕРШІ КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ У СХІДНИЙ ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ ПЕРЕБУВАННЯ ОСТАННЬОЇ ПІД ВЛАДОЮ АВСТРО-УГОРЩИНИ (ДР. ПОЛ. XIX СТ. – 1914 Р.).....	21
Тетяна Лахманюк. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО- ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОРБАЧЕВСЬКОГО	24
Ірина Гавліч. ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ	28
Богдан Стула. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ГРОМАДСЬКО- ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРІАРХА ЙОСИФА СЛІПОГО.....	30
Ігор Гордіюк. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 –1939 РР.)	37
Любомир Білінський. УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ	40
Наталія Дуда. ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД І УЧАСТЬ У ЦІЙ СПРАВІ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ СТРУКТУР	42
Володимир Іващук. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МОЖЛИВОГО ВИЗНАННЯ УПА ВОЮЮЧОЮ СТОРОНОЮ У ІІ СВІТОВІЙ ВІЙНІВ СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	45
Ірина Кіт. ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ..... НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	48
Ольга Терещук. СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.....	52
Ірина Куляка. РЕФОРМИ ПЕТРА І В ІСТОРІЇ РОСІЇ. СЕНАТ І СИНОД.....	52
Володимир Намісник. ДОСЯГНЕННЯ СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН У ГАЛУЗІ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ	56

Олег Дерех. ТИПОЛОГІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ ЕЛЕМЕНТІВ КІНСЬКОЇ ЗБРУЇ ГАЛЬШТАТСЬКОГО ТА ЛАТЕНСЬКОГО ЧАСУ У ПОДУНАВ'І.....	58
Олександр Русняк. ОСОБИСТІСТЬ ПЕРІКЛА В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ.....	60
Роман Паньків. ПЛАТОН ПРО ДЕРЖАВНИЙ ЛАД ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПОЛІСІВ	62
Вівчар Михайло. ОСОБИСТІСТЬ СУЛЛИ В КОНТЕКСТІ ЕПОХИ	64
Єлісеєв Дмитро. ГЛАДІАТОРСЬКІ ІГРИ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ	66
Сергій Василик. РОЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У СТАНОВЛЕННІ ТА ЗМІЦНЕНІ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (XIII – XVI СТ.)	68
Олег Смачило. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН В АНГЛІЇ.....	71
Юрій Чайнський. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ АБСОЛЮТИЗМУ У ФРАНЦІЇ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	74
Степан Німець. ПРОБЛЕМА ВІДКРИТТЯ ДРУГОГО ФРОНТУ НА ТЕГЕРАНСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ.....	76
Ігор Гордіюк. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918 –1939 РР.)	78
Олена Цуп. УКРАЇНЦІ В ЧЕХІЇ: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ	82
Андрій Грубінко. ЕКОНОМІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ДОСВІД 90–Х.....	88
Володимир Мороз. УКРАЇНСЬКО-НІДЕРЛАНДСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	96
ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	100
Наталія Богомоллова. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПИСЬМУ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ	100
Ірина Бих. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ МОВНО-МОВЛЕННСЬКОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	102
Оксана Філь. УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ В КЛАСІ-КОМПЛЕКТІ	105
Оксана Коцур. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ	106
Наталя Ковальська. ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ЙОГО ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	109
Наталія Кишкан. ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК УСНИХ ОБЧИСЛЕНЬ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	112
Ольга Петричук. ТЕСТОВА ПЕРЕВІРКА ЗНАНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	114
Оксана Поберейко. ДИЗАЙН В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ	118
Ірина Теслюк. МЕТОДИКА РОБОТИ НАД НАУКОВО-ХУДОЖНІМИ ТЕКСТАМИ	

У ПОЧАТКОВИХ КЛАСА	120
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ.....	123
Соломія Боднар. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОМАНІЇ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	123
Марія Чаїнська. ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	124
Вікторія Мацюк. ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ У ПРОЦЕСІ САМОВИХОВАННЯ	126
Наталія Матвєєва. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ, СНІД.....	128
Марина Няньчур. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА ДО РОБОТИ З КЛІЄНТОМ.....	130
Наталія Паламарчук. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКЦЕНТУАЦІЙ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ	132
Наталія Сосюк. ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ.....	133
Марія Свідер. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ	136
ФАКУЛЬТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	140
Степан Андрусішин. ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТРУКТУРИ МОТОРИКИ.....	140
Оксана Гавриляк. СИНУСОВА АРИТМІЯ, ЯК ПОКАЗНИК ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ МОГУЛІСТОК	141
Василь Паталій. СТРАХ, ЯКИЙ ТУРБУЄ НАС І НАШИХ ДІТЕЙ – ЦЕ СТРАХ ВОДОБОЯЗНІ	143
Роман Стрелківський. СТАН ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЮНАКІВ 15-17 РОКІВ м. ТЕРНОПОЛЯ	145
Ольга Томчій. Вплив правильного дихання на розвиток окремих фізичних якостей школярів на уроках фізичної культури	147
В.Турчин. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПЛАВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В АБОНЕМЕНТНИХ ГРУПАХ ДЮСШ	148
Тетяна Вахромєєва. ФІЗИЧНИЙ СТАН ТА ЙОГО КОРЕКЦІЯ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЮНАКІВ-СТУДЕНТІВ ВІКОМ 17-18 РОКІВ ...	150
ФАКУЛЬТЕТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ.....	152
Віктор Дидик. ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЇ І СПОСОБИ МОДИФІКУВАННЯ ДЕРЕВИНИ В ДЕРЕВООБРОБНОМУ ВИРОБНИЦТВІ	152
Олександр Ольховський. ВИКОРИСТАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО МЕТОДУ НОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ	153

Для нотаток

ББК 74.480.278
С.88

Студентський науковий вісник. – Випуск №9. – 2004 р. – 160 с.

***Випуск підготовлено студентами-науковцями факультетів:
історичного, підготовки вчителів початкових класів, психолого-
педагогічного, фізичного виховання, післядипломної освіти***

***Видрук оригінал-макету
у науковому відділу Тернопільського державного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка***

ББК 74.480.278
С.88